

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SOLYMOSSY SÁNDOR

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTE

MADARASSY LÁSZLÓ

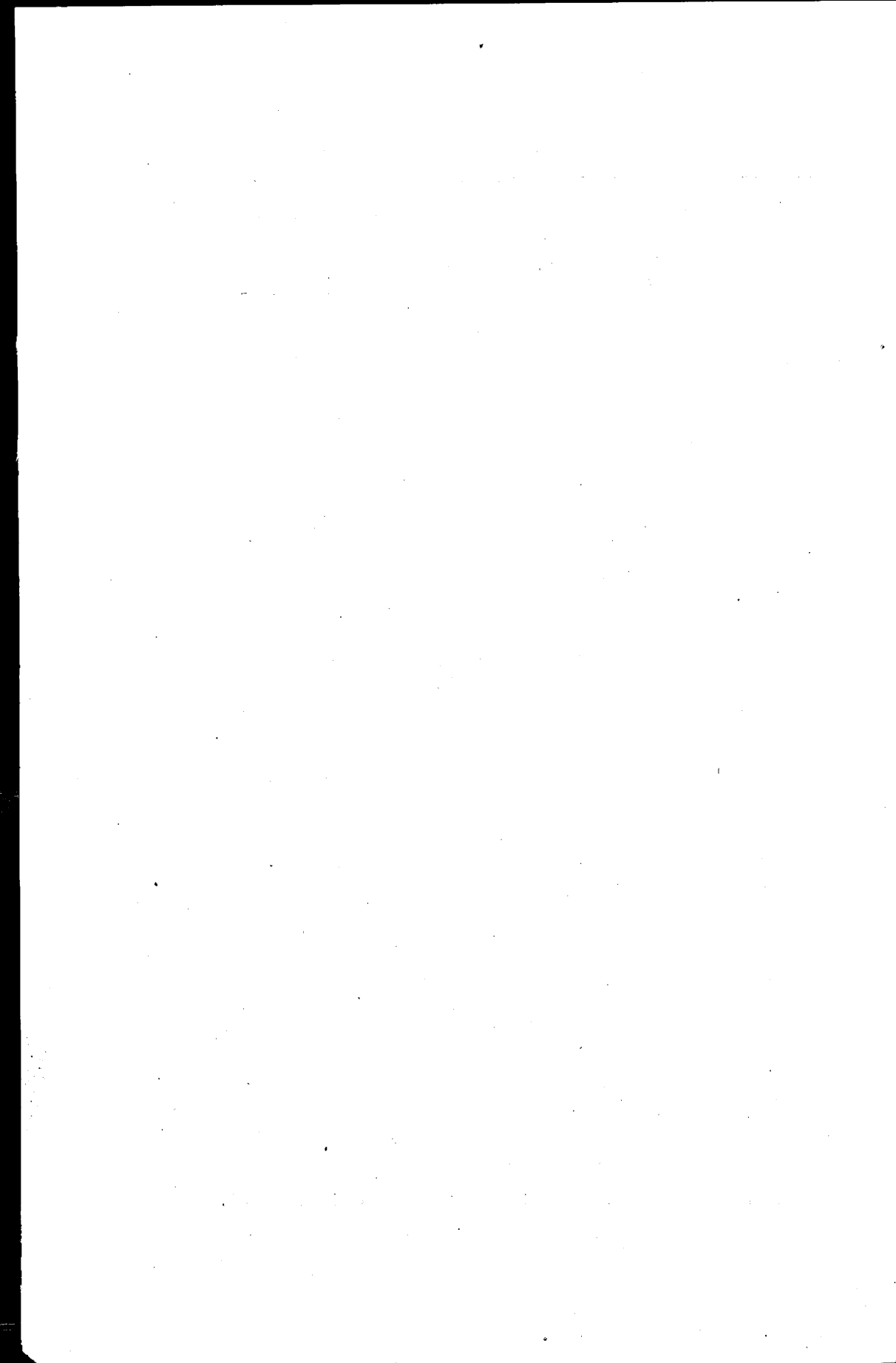
XLIII. ÉVFOLYAM.

1932.

BUDAPEST, 1932.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM.

Cikkek.

	Oldal
<i>Bartucz Lajos</i> : Antropológia és a magyar őstörténetkutatás	69
<i>Berze Nagy János</i> : Magyar szólásaink és a folklóre	97
<i>Csefkó Gyula</i> : Két szólásmagyarázat	7
<i>Khin Antal</i> : Csallóközi legényavatás	19
<i>Kiss Géza (baranyai)</i> : Az ormánysági néphit köréből	162
<i>Moór Elemér</i> : A földmiveléssel kapcsolatos szokások, hiedelmek és babonák Rábagyarmaton	158
<i>Móra Ferenc</i> : Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben	54
<i>Róheim Géza</i> : A nankuru	142
<i>Schwartz Elemér</i> : Szent Kristóf, a modern közlekedés védőszentje	1
<i>Solymossy Sándor</i> : Elnöki megnyitóbeszéd	49
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Tiltott és előírt ételek a magyar népszokásokban	15
<i>Viski Károly</i> : Német és angol könyv a magyar népszokásokról	154

Kisebb közlemények.

<i>Beke Ödön</i> : Mesenyom a legelső magyar szólásgyűjteményben	31
— —: Szakállas farkas	167
<i>Borzsák Endre</i> : Földi János monori csikós kártétele	171
<i>Dömötör Sándor</i> : Szent Iván énekéhez	29
— —: A rovásról	30
<i>Ébner Sándor</i> : A farsang Csömörön hajdan és ma	28
— —: Matyó „híres lányok” májusfája	81
— —: Füstöléssel való gyógyítás a nógrádmegyei Patvarcon	165
<i>Györffy István</i> : Farkasgégén eresztett	82
<i>Hegyaljai Kiss Géza</i> : A magyar gyógyvizek „fehér kígyója”	171
<i>Madarassy László</i> : A magyar kocsizás multjából	25
— —: Gulyások tarhója	79
— —: „Füstöt adni”	165
<i>Palotay Gertrud</i> : Palóc adalék az új pár egyttévéséhez	85
<i>Szendrey Ákos</i> : Az új pár egyttévésének jelentősége a házasságban	31
— —: Közvetítők szerepe a házasságkötésben	168
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Egyházkelő	85
— —: Származásmondák	167
<i>Tagán Galimdsán</i> : Adatok az altai nép sámánizmusához	33

Könyvszemle.

<i>Bartucz Lajos</i> : A Duna-medence népeinek rasszbeli rokonsága. (<i>Kászonyi Ferenc</i> könyve)	41
— —: A magyar gyermek. (<i>Ballai Károly</i> könyve)	174
— —: <i>Biró Lajos</i> újguineai utazásainak emlékei	176
— —: Ursprung der Menschheit. (<i>Weinert, Hans</i> könyve)	177
— —: A csurunga népe. (<i>Róheim Géza</i> könyve)	177
<i>Dömötör Sándor</i> : Kónyi János Democritusa. (<i>György Lajos</i> könyve)	173
<i>Ébner Sándor</i> : Új magyar könyv Bulgáriáról. (<i>Szilády Zoltán</i> könyve)	42
— —: Prehistória és etnológia. (<i>Hillebrand Jenő</i> tanulmánya)	43
— —: A szophomoki ember. (Ifj. <i>Dienes István</i> tanulmánya)	175

	Oldal
Honti János: Cseremiszt néphagyományok. (Beke Ödön könyve)	45
— —: Megjegyzések S. S. úr bírálatára	89
— —: A népmese újabb irodalma	175
hj.: Az aiosopusi mese sémi változatai. (Dr. Berg József könyve)	45
Madarassy László: A magyar kocsizás. (Pettkő-Szandner Tibor könyve)	39
— —: Adatok Dombrád község s a dombrádi református egyház történetéhez. (Horváth József tanulmánya)	40
— —: A magyar halászat összefoglaló ismertetése	88
— —: A hortobágyi intézőbizottság története. (Dr. Ecsedi István tanulmánya)	174
— —: A nagy inség 1863-ban. (Dr. Györffy Lajos tanulmánya)	174
P. G.: Új magyar kézimunkaújság a népművészet szolgálatában	45
S. S.: A Folklore-Fellows Communications legújabb magyar vonatkozású kötete. (Honti János műve)	38
— —: Viszonzás	89
Szendrey Ákos: A magyarság világstatisztikája. (Vitéz Nagy Iván könyve) ..	88
— —: Mosonmegyei német lakodalmi szokások. (Vosáhlo F. Lipót tanulmánya) ..	175
Szendrey Zsigmond: Erdélyi János élete és művei. (Schöner Magda tanulmánya) ..	40
— —: A magyar népművelés körvonalai. (Fekete József összegyűjtött dolgozatai) ..	40
— —: Néprajzi tájékoztató a cserkészifjúság és vezetői számára	41
— —: A cseremiszek népköltése és népszokása. (Wichmann, Yrjö tanulmánya) ..	176
Sz. Zs.: Új füzet a néprajzi gyűjtésről. (Dr. Dömötör Sándor tájékoztatója)	41
Szerkesztő: A magyar néprajz az eszperantóban	178
— —: Szegedi Kis Kalendárium	178
yd.: Néprajzi hősköltemény. (Torbágyi-Novák József Lajos „Attila” c. könyve) ..	88

Néprajzi hírek.

† Biró Lajos. 46. o. — † Deák Geyza. 46. o. — † Pápay József. 46. o. —
† Torday Emil. 46. o. — A „Magyar Néprajzi Társaság” és az „Ethnographia” egy
reclori székfoglaló beszédben. 47. o. — A magyar néprajz új egyetemi magántanára.
47. o. — A néprajz a magyar egyetemeken. 47. és 180. o. — A „Turul” Szövetség
országos néprajzi gyűjtése. 47. o. — A Magyar Tudományos Akadémia néptudo-
mányi bizottsága. 90. o. — A magyar néprajz új akadémikusa. 90. o. — A MEFHOSz
mozgalma egyetemi néprajzi intézet felállításáért. 90. o. — A sárközi régi nép-
művészet föltámasztása. 90. o. — A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete
népzenei szakosztályának magyar szakember a vezetője. 90. o. — A Magyar Néprajzi
Társaság védnökének halála. 179. o. — † Erdélyi Lajos. 179. o. — † Wichmann
Yrjö Joosseppi. 179. o. — A Magyar Néprajzi Társaság elnöke — kultuszminiszter.
179. o. — Baranyamegyei népszokások bemutatója. 180. o.

Társasági ügyek.

A Magyar Néprajzi Társaságnak 1932. évi április hó 27-én tartott XLIV. évi rendes közgyűlése.	
I. Dr. Solymossy Sándor elnöki megnyitóbeszéde	49
II. Dr. Madarassy László főtítkári jelentése	91
III. A számvizsgálóbizottság jelentése	93
IV. Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1931. évi bevételeiről és kiadásairól	93
V. Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1931. évi december hó 31-én	94
VI. A Magyar Néprajzi Társaság költségeloirányzata az 1932. évre	94
Az évi rendes közgyűlés jegyzőkönyve	95
Nyilvános felolvasóülések	48, 96, 180
Tagfelvétel	48, 96, 180
Alapítványbefizetés	96
Adomány (segély, felülfizetés)	48, 96, 180

ETHNOGRAPHIA

N É P É L E T

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

Solymossy Sándor

közreműködésével szerkeszti

Madarassy László

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának

É R T E S Í T Ő J E

Szerkeszti

Bátky Zsigmond

XLIII. és XXIV. évf.

1. száma

Budapest, 1932.

*A Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nemzeti Múzeum kiadása
Megjelenik március, június, szeptember és december hó végén*

ETHNOGRAPHIA – NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Solymossy Sándor közreműködésével szerkeszti MADARASSY LÁSZLÓ

A XLIII. ÉVFOLYAM 1. SZÁMÁNAK TARTALMA: Oldal

Schwartz Elemér: Szent Kristóf, a modern közlekedés védőszentje 1—7

Csefkó Gyula: Két szólásmagyarázat 7—15

Szendrey Zsigmond: Tiltott és előírt ételek a magyar népszokásokban 15—19

Khin Antal: Csallóközi legényavatás 19—24

KISEBB KÖZLEMÉNYEK 25—38

*Madarassy László: A magyar kocsizás multjából. 25—27. —
Ebner Sándor: A farsang Csömörön hajdan és ma. 28—29. —
Dömötör Sándor: Szent Iván énekéhez. 29—30. Dömötör
Sándor: A rovásról. 30—31. — Beke Ödön: Mesenyom
a legelső magyar szólásgyűjteményben. 31. — Szendrey Ákos:
Az új pár együttevésének jelentősége a házasságban. 31—32.
— Tagán Galimdsán: Adatok az altai nép sámánizmusához.
33—38.*

KÖNYVSZEMLE 38—45

NÉPRAJZI HIREK 46—48

TÁRSASÁGI ÜGYEK 48

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK ÉRTESÍTŐJE

Szerkeszti BÁTKY ZSIGMOND

A XXIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁMÁNAK TARTALMA: Oldal

Kiss Lajos: A Rétköz régi tűzhelyei 1—10

Haáz Ferenc Rezső: Az udvarhelyszéki székelő szekér 10—19

N. Bartha Károly: A csérge készítése az udvarhelymegyei Bágy
községben 19—23

Madarassy László: A „finóktató” 24—27

Viski Károly: „Az öreg székelő rovásírása” 27—28

Bátky Zsigmond: A „pest”-hez 28—33

Palotay Gertrud: Palóc olajútó 33—34

Szabó Kálmán: A szappanfőzés Kecskeméten 34—35

Anzeiger (Deutscher Auszug) 36

KÉRELEM. Az „Ethnographia-Népélet”-nek szánt kéziratokat, könyveket, folyóiratokat a szerkesztő, dr. Madarassy László nemzeti múzeumi igazgatóőr címére (Budapest, X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), a tagságra és előfizetésre vonatkozó tudakozódásokat, bejelentéseket, valamint az „Ethnographia-Népélet” szétküldésére vonatkozó felszólamlásokat a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala címére (Budapest, X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), tag- és előfizetési díjakat (tagdíj évi 8 pengő, előfizetés az 1932. évfolyamra 10 pengő!) pedig a Magyar Néprajzi Társaság Pénztára címére (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16. Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) szíveskedjék küldeni. (Csekk számla a m. kir. postatakarékpénztárnál: 3019.)

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLIII. ÉVF.

1932.

1. SZÁMA

SZENT KRISTÓF, A MODERN KÖZLEKEDÉS VÉDŐSZENTJE.¹

Szent Kristófot régi idő óta tiszteli az egyház is, a nép is, és ebben főleg a fuvarosok és utasok. Újabban azonban egész különös módon fellendült a tisztelete, mert a repülő és autózók védőszentjüknél választották. Ebből kifolyólag rákerült képe az autók hűtőjére s ugyancsak ezért nevenapján (júl. 25) az egyház autószentelést,² Franciaországban még gyerekkocsi-áldást is tart. Emiatt írhatja Albert Becker: „Älteste und modernste Verkehrsmittel treffen sich im Schutzbereich des hl. Christophorus — vom Fergen zum Chauffeur und Flugzeugführer: fast eine romanhafte Verkehrsgeschichte.“³

* * *

Szent Kristófról a római martyrologium keveset tud: „In Lycia sancti Christophori Martyris, qui, sub Decio, virgis ferreis attritus, et e flammae aestuantis incendio superna Christi virtute servatus, ad ultimum, sagittarum ictibus confessus, capitis obtruncatione martyrium complevit.“⁴ Magyarul röviden ezt így mondhatnók: Szent Kristóf Lyciában vértanúságot szenvedett. A tüzes vas és égő olaj nem ártott neki, sőt a nyílazás sem pusztította el s ezért, hogy tovább ne élhessen, fejét vették.

Sajnos, mártírárták nem maradtak ránk! Így biztos adatunk alig van róla. De kiváló vértanunak kellett lennie, különben a mozarábiai missale nem tüntetné ki a „nagy“ jelzővel. Azért is rendkívüli lehetett vértanúsága, mert egyébként a VI. században nem örvendene már nagy tiszteletnek s a *consuetudo universalis Ecclesiae* nem mondaná: „semper Georgii, Christophori et Catharinae memoria celeberrima fuit“, tehát hogy őt is úgy, mint Szent Györgyöt és Szent Katalint, fényes ünnepléssel tiszteli az Egyház.⁵ De úgy látszik, nemcsak az Egyház, hanem a nép is szerette szentünket. Ennek a tanujelét adja a Szent Kristóf-legendának az a fényes koszorúja, melyet a hívő lelkek fontak homlokára. Kynocéphalusnak, kutyafejűnek tartották, aki nem is tudott addig emberi nyelven szólni, míg angyal nem érintette ajkát. „Canina facie fuisse

¹ A Magyar Néprajzi Társaságban tartott előadás.

² Híres az alsóausztriai Christofen községben szokásos autószentelés.

³ Zeitschrift für Volkskunde, Neue Folge, 2, 273. II.

⁴ Martyrologium Romanum, Taurini-Romae, 1925, 271. I.

⁵ Acta Sanctorum, Mensis Julii, Tom. VI., 146. I.

et humano modo loqui non potuisse... sed postquam angelus labia ejus tetigisse, loqui ipsum fecisse." Emellett óriásnak gondolták, akinek olajbamártására 40 hordó (horca) olajra volt szükség. Sőt oly gigantikus volt a nép szerint termete, hogy a legmagasabb falra kényelmesen rátámaszkodhatott. Ezzel a legendás nagysággal persze összefért azután minden más kedves hír, melyet szentünk személyével összekapcsoltak: hogy botja egy kitépett nagy fa volt, hogy a tizenhárom nyíl közül, melyek nem hatoltak testébe, a tizenharmadik visszapattant s a mártíromságot élvező császár szemébe hatolt, úgyhogy annak nézővilágát kioltotta; hogy halála előtt megható imát mondott, amelyben különösen kiemelte, hogy az Isten az ő útján hozzáfordulókat mentse meg a hirtelen s váratlan haláltól, a pestistől és éhínségtől, a jégesőtől és minden más elemi csapástól; azután arról beszélnek, hogy utolsó perceiben tüzes sisak lett volna Szent Kristóf fején és amikor ezt fejével együtt levágták, fehér galamb repült ki testéből. Legendáris az a hír is, hogy ő azért lett volna Christophorus, Krisztust vivő, mert messze földre elvitte a Krisztus hitét és Samosban sok ezer embert megtérített. Ugyanígy a vallási monda keretébe tartozik az a kedves legenda is, amely szerint a pogány Offorus (Offerus Reprobushnak is nevezték) óriási ereje miatt csak a leghatalmasabb úrnak akart szolgálni. Mindenfelé kereste ezt, míg végre az ördögtől is s egy remetétől is, aki vad folyó partján élt, megtudta, hogy Krisztus a leghatalmasabb. Ezért a remeténél a Megváltó szolgálatába állt és az átjáró nélküli vizen Krisztus szerelmeért egyik partról a másikra vitte az utasokat, a zarándokokat. Egyik viharos éjszakán azonban különös utasra akadt. Egy kis gyereket kellett vinnie, de ez a víz közepén oly nehéz lett, hogy felszólt a vállán ülő kis lovasnak s azt mondotta: „No hallod, te gyerek, de nehéz vagy! Mintha az egész világot vállamon hordoznám.” S a fiú így válaszolt: „Bizony nemcsak az egész világot hordozod válladon, hanem azt is, aki azt teremtette.” S e szavaknál nyakig a folyóba mártotta az óriást, vizet öntött fejére s mondotta: „Édes jó Offorusom, én Jézus Krisztus vagyok, a Te Urad s Istened. Én szeretlek és megkeresztellek az Atyám, az Én és a Szentlélek nevében. Ezentúl nem *Offorus*, hanem *Christophorus* (Χριστόν + φέρω = Krisztust vivő) leszel.” S a Jézuska eltűnt.

Az Egyház a legendák anyagát erősen megrostálja s szigorú tudományos kritika után állapítja meg a szentek valódi élettörténetét. Szent Kristóf emlékeztétét is megvizsgálta⁶ s róla a következőket ismerte el hiteles adatoknak: *Szent Kristóf a kisázsiai Lyciában élt és ott nagy mártíromságot is szenvedett. Neve Christophorus volt és sohasem hívták Offorus-, Offerus- vagy Reprobushnak. Halálának körülményei pedig, minthogy a passzionlék elvesztek, ismeretlenek.*⁷

Ezek után a folklórenak hatalmas anyag jutott osztályrészül, úgyhogy Szent Kristóf alakja körüli kutatásait még sokáig folytathatja. Legújabbán Wrede Ádám és Jacoby foglalkozott szentünk-

⁶ V. ö. Beer, Lorenz, Heiligenlegende, Regensburg, é. n., 2. 54. II.; az Aurea Legenda (Németül: R. Benz, Jena, 1917–1921. 2. köt.); Acta Sanctorum, jul. 25.

⁷ Pinus, Joannes. Acta Sanctorum, Mensis Julii, Tom. VI., 125. II.

kel.⁸ Rendkívüli szorgalommal és a teljes irodalom felhasználásával rajzolták meg képét. Felesleges volna ismétlésekbe bocsátkoznunk s újból elmondani azt, amit mások már megtettek. De egy momentumra: a *Szent Kristóf*-legenda eredetére mégis ki kell térnünk, mert erről más a véleményünk. Mi ugyan elismerjük (mint az eddigi kutatók is!) a legenda etimológiai jellegét, vagyis azt, hogy a görög Christophoros név⁹ népies magyarázatából keletkezett,¹⁰ de mégsem írjuk alá Schönbach s az ő nyomán Wrede azon nézetét, mely szerint ezt az etimológiai mondát egy XII. századi német költő találta volna ki: „Im 12. Jh. setzte ein deutscher Dichter aus der Gegend der mittleren Donau den abstrakten Namen in konkrete Vorstellung um, indem er in Form eines Epos die bekannte anmutige Geschichte erzählte...“¹¹ Ezzel szemben inkább az a véleményünk, hogy ez a névmagyarázó monda már a tenger mellett fekvő és folyóvizekben gazdag kisázsiai Lycia tartományban keletkezett. Ezt nemcsak azért állítjuk, mert keleti vonások (Kanaán; a keleti egyház „nagy” jelzője; Kynocephalus, amilyen Anubis egyiptomi istenség, aki Horost, a fiatal napistent, a Níluson vitte át) rejlenek mondánkban, hanem azért is, mert, jóllehet tisztelete már a VI. században indult el keletről Hispániába, Galliába, Itáliába és Germaniába, mégis biztosan tudjuk, hogy Szent Kristóf körülrajongása Németországban csak a XII. században, a keresztesháborúk idején kezdődik.¹² Már pedig a keresztesháborúk idejéről azt is tudjuk, hogy ennek lovagai nem egy, hanem számtalan mondát hoztak keletről nyugatra, amelyek közül a német területre kerültek később germán vonásokat is vetettek fel. A mi szentünk is, legendánk is keleten született s a keresztet hadak útján jött el Németországba, ahol akklimatizálása idején a speieri származású és X. században élt Walterus passionalejából (a kizöldelő fa? Másutt is megvan. L. Szt. Eutropius legendáját! 308.) s a német viszonyokból vett fel vonásokat (a Herrendienst, a hűség), mígnem Voraginal Jakab aranyos legendáriuma nyomán Kosegarten átdolgozásában mai formájában a német nép közkincsévé lett.¹³ Úgy jött ez a legenda, ahogyan a Grál-monda, s az útja is az lehetett, mint amazé. A kettő közt legfeljebb az a különbség, hogy a Szent Kristóf-legenda nemcsak a vallási mondának, hanem magának a szent kultuszának is diadalútja volt.

* * *

Az erősebbnek s hatalmasabbnak tisztelete primitív emberi vonás. Ugyancsak primitívum az erősebbtől, a hatalmasabbtól vala-

⁸ Bächtold—Stäubli: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin—Leipzig, 1929/1930. 2, 65. II.

⁹ Latinra Christifera-rel fordítják. A név valódi értelmezése valószínűleg ez: Krisztusvivő az, aki az Üdvözítőt az Oltáriszentségben magához veszi s magában viseli. Ily értelemben mondja S. Cyrillus Hierosolymitanus Mystagogicájában „cum sacrosanctum Domini corpus sumimus Christoφόροι γινόμεθα” (A. a. St., Jul. 25., 133. l.).

¹⁰ Zeitschrift für das deutsche Altertum, 17, 85. II.

¹¹ Wrede: Handwörterbuch stb., 66. I.

¹² Nied, Edmund: Heiligenverehrung und Namengebung. Freiburg i. Br., 1924., 76. I.

¹³ Wetzler—Welte: Kirchl. Lexikon, 3, 239. I.

mit kérni, bajban-szükségben segítségét igénybe venni. Ebből a primitív érzésből fakad az emberek értékelése is s ugyanebből a mások tisztelete, segítségül hívása s támogatást kérése, főleg pedig annak a lénynek a különös tisztelete s igénybevétele, amely a leghatalmasabb, tehát az Isten imádása és segítségül hívása.

Mikor a keresztény misszionáriusok a világ minden tájára elvitték az evangélium világosságát, akkor ők római utasítás szerint nem törekedtek a népvallások kiirtására, hanem inkább csak azoknak megkeresztelésére. Tehát leszámoltak az emberi természettel, azaz azokkal a vonásokkal, melyek mélyen gyökereztek a primitív lélekben s ezek tekintetbevételével fejlesztették helyes irányba az egyébként „naturaliter christiana anima“-t.

Ilymódon a szentek kultusza a népnél s általában az embernél nem ütközött nagyobb nehézségekbe. Mert kik voltak a szentek? Lelki hatalmasságok, akiknek tetteiben tulajdonképpen az Isten dicsőült meg s akik épp e megdicsőülés ténye által az Istennél a közönséges embernél nagyobb értékűek lettek. Ebből az értékelésből természetesen folyt az a felfogás, hogy a szentek Istennél kedvesebbek, mint az emberek s minthogy e kiváltságuknál fogva közelebb állnak az ég és föld Urához, épp azért Istennél súlyosabb a szavuk is, hatásosabb a közbenjárásuk is. Ez az elgondolás az embert ügyes-bajos dolgaiban a szenteken keresztül irányította Istenhez s mikor ennek helyességét kétségbevonták, az Egyház a tridenti szentzsínat 25. ülészakában hivatalosan nyilatkozott: „Bonum atque utile esse suppliciter eos (sanctos) invocare et ob beneficia impetranda a Deo... ad eorum opem auxiliumque confugere“. Szóval helyesnek találta, hogy az ember bármely dologban akármelyik szent közbenjárását igénybe vegye. De jöllehet ily általánosságban nyilatkozott az Egyház, nem tartotta helytelennek, sőt az emberi érzéssel éppen megegyezőnek, hogy specializálások is történjenek, azaz, hogy bizonyos területen különösen az odavaló szent tiszteletét kultiválják, vagy pedig, hogy ebben vagy abban az ügyes-bajos dologban éppen ennek vagy annak a szentnek a segítségét vegyék igénybe. Minthogy az Egyház a szentek kultuszát illetőleg ily liberálisan gondolkozott, a népleleknek óriási tevékenységi felületet teremtett. A vallásos lélek ezt nem is hagyta parlagon és fantáziája segítségével csakhamar párhuzamokat vont a saját és a szentek élete között s ezáltal nemcsak egyes helyeknek, tartományoknak és országoknak, hanem a különböző hivatásoknak és ügyes-bajos dolgoknak is keresett különleges pártfogókat az égben. A néplelket e választásaiban nem valami súlyos és logikus összefüggések, hanem a legegyszerűbb vonatkozások, asszociációk irányították. Az, hogy egy szent közbenjárása egy és ugyanabban az ügyben gyakran volt érezhető, hogy itt vagy ott született, hogy ilyen vagy olyan hivatása volt, hogy neve erre vagy arra a tényre irányította a figyelmet, vagy hogy legendája ilyen vagy olyan momentumra utalt, elégséges volt a népnél ahhoz, hogy valamely szentet különösen tiszteljen és tiszteletét terjessze. Az Egyház ezt nem ellenezhette, hisz a szentek közbenjárása minden ügyes-bajos dologban volt kérhető, tehát nem ellenkezhetett felfogásával az sem, ha

a nép bizonyos szentet egészen sajátos ügyben is kért meg közbenjárásra, hisz a megengedett mindenben az egyes eset is benne foglaltatott. Ellenkezés legfeljebb akkor történt, ha rendetlen tiszteletről vagy az Isten imádását sértő kultuszról volt szó.

A néplélek természetéből folyó s azzal megegyező szentek kultusza a keresztény középkorban hatalmas lendületet vett. De azért mégsem kultivál minden szentet egyformán. Hanem mint mondtuk: aki közelebb áll hozzá, azt különösen tiszteli, aki azonban akár származásánál, akár jellegénél fogva a nép mindennapi életétől messze áll, azt csak annyiban részesíti tiszteletben, amennyiben éppen az Egyház kívánja. Szent Kristóf vértanúságának rendkívülisége miatt hamarosan tiszteletre kényszerítette a keleti és nyugati egyházat, és a VI. században már a nép legkedvesebb szenteinek egyike, kinek útjait mindenfelé legendákkal szórták tele. Mikor szimpátiáról van szó, akkor a népfantázia kifogyhatatlan s szinte körülrajongja azokat, akiket szeret. Szent Kristófot szerette, tehát legendaglóriákat font homloka fölé s ennek minden fénysugarához asszociációkat keresett. Így történt, hogy szentünket a fentebb említett halála előtt elmondott imája miatt mindenféle betegség és csapás, de főleg *pestis, éhínség, hirtelen halál, továbbá vihar és jég* eső ellen kérte közbenjáróul. Ekkor kerülhetett ő a 14 gyorssegélyt, főleg pestis ellen oltalmat nyújtó szent közé (die 14 Nothelfer) is s valószínűleg ugyanakkor költötték róla:

Christophori faciem die quacumque tueris.
Illa nempe die morte mala non morieris.

A legenda tudott aztán arról, hogy szentünket nyilakkal is lőtték, ezért lett az *íjászok* égi párfogója. Minthogy pedig fabotja volt, azért a *deszkavágók* és *ácsok*, kivirágzott fája miatt pedig a *kertészek* választották patrónusul.¹⁴ A legendáris elemek közül az emberi szívhez legközelebb állt a Jézuska-jelenet, amely hivatása teljesítése, *teherszállítása közben játszódtott le a vízben*. Az e jellel vont párhuzamok hozták neki a legtöbb s legnagyobb jelentőségű tiszteletet. Hivatalos okmányok igazolják, hogy már ebből a jelenetből kifolyólag 1386-ban Henricus Campidunensis (Heinrich von Kempten) páásztor kezdeményezésére, aki az Arlbergen lakott s látta, hogy télen mily óriási fáradtsággal s veszedelemmel lehet csak a hegyen átjutni, Szent Kristóf patronátussága alatt „sub titulo et patrocinio S. Christophori“ *Szent Kristóf testvérület* alakult. Ennek célja az volt, hogy a szegény hegyi vándoroknak és zarándokoknak ingyen hajlékot és ételt nyújtsanak, az eltévedetteket pedig útbaigazítsák, esetleg kísérőt adjanak melléjük. Az alapításhoz szükséges pénzáldozat a páásztor 10 évi keresetéből és német, magyar, cseh és lengyel jó embereknek adományaiból került ki. A testvérületet Frigyes brixeni pp. jóváhagyta, Lipót király pedig a püspökkel egyér-

¹⁴ V. ö. Kerler, D. H.: Die Patronate der Heiligen, Ulm, 1905., 47., 51., 83., 139., 143., 157., 175., 213., 229., 244., 267., 283., 305., 307., 359., 360., 390., 411., 418., 420., 423. I. — Krug, Viktor: Unsere Namenspatrone, Bamberg, 1929., 92. I. — Briemle, Theodorus, Unsere Heiligen, Regensburg, 1931., 31. I.

telműleg megengedte, hogy az Arlberg tetején Szent Kristóf tiszteletére kápolnát és menedékházat építsenek.

Innentől kezdve a zarándokokat szállító szent minden utasnak védnöke lett, de nemcsak az utazónak, hanem a szállítónak (a hordárnak, zsákolónak, rakodómunkásnak) s a szállítás eszközeit irányítóknak, elsősorban a vizen szállítóknak, a hajósoknak is. Az utazás a középkorban igen sokszor veszedelemmel járt, ezért a vallásos nép a szent védelmének biztosítása érdekében Szent Kristóf-képek és szobrok felállítását szorgalmazta. Az 1517-ben Karinthiában alakult Szent Kristóf testvérület tagjainak már azt írta elő, hogy bárhol találkozzanak Szent Kristóf képével, mondjanak el egy Miatyánkot, vagy adjanak alamizsnát. Sőt azt is követelték, hogy nyakban vagy kalapjukon viseljék a szent képét, hogy minél többször rágondolva, baj ne érje őket. Hogy e rendelkezésre a nagy pestis idején keletkezett fentebb citált versike adott alkalmat, az éppoly kétségtelen, mint amilyen biztos, hogy emiatt mindenütt feltűnő helyre és rendkívüli nagyságban festették szentünk alakját. Az egyház ezt tűrte, mert nem ellenkezett tanításával, sőt jónak találta, mert az, aki reggel ájtatosan Szent Kristóf közbenjárását kéri, az akarja a jót és Isten előtt való kedvességet. Már pedig, aki Isten előtt kedves akar lenni, az jó ember s aki ily állapotban hal meg, az nem rossz, hanem jó halállal múlik ki.

A XVI. századtól e tisztelet nem csökken, de nem is nő, mert nagyobb lett az utasok biztonsága s kevésbé leleselkedtek veszedelmek a világban járó-kelőre. A XX. században azonban, mikor az autó és repülőgép lépett a régi járművek helyébe, s amikor a nagy gyorsaság és merész repülés miatt a gépvezetők és utasok egyaránt nagyobb veszedelembe sodródtak, újból előtérbe került az utasokat és szállítókat oltalmazó Szent Kristóf alakja s képe helyet talált az autó és repülőgép hűtőjén, figyelmeztetni akarván a modern közlekedési eszközön száguldót, hogy mindnyájan Isten kezében vagyunk, ezért:

Sancte Christophore, protege nos!
Szent Kristóf oltalmazz minket!

*

A La Passeur folyóirat (1. évf., okt. sz.) a jó és lelkiismeretes soffőrtől „Prudence, lumière, confiance“-t, azaz okosságot, világosságot és bizalmat kíván, s ezek megszerzésére Szent Kristóf tiszteletét ajánlja. Magyarországon Szent Kristóf tiszteletéről vajmi keveset tudnak s kath. egyházunk sem gondolt még e rendkívül népszerű szent tiszteletének megalapozására és terjesztésére, pedig ugyancsak nálunk is sok és nagy veszedelem leleselkedik a száguldó autó és merészszerű gépmadár irányítóira s utasaira. Mi felhasználjuk ez alkalmat s a Magyar Néprajzi Társaságon keresztül azt kérjük, karolja fel egyházunk az autóablakokban lógó kabalákkal szemben Szent Kristóf tiszteletét és avassa hazánkban is a Szent Kristóf napját, azaz július 25-ét követő vasárnapot az autózók és repülők ünnepévé azáltal, hogy e napon a városligeti Szent Kristóf-szobor táján, a jáki templom előtt megszentelje modern közlekedési eszközeinket: az autókat és egyéb géperejű járműveinket.

(Deutscher Auszug.) *Sankt Christophorus, der Schutzpatron des modernen Verkehrs.* Das Martyrologium Romanum weiss von diesem Verkehrsheiligen nur — da die Passionsakten fehlen —, dass er in Lycien geboren wurde und daselbst einen fürchterlichen Martertod erlitten hat. Die orientale Kirche hat ihm eben wegen dieser grossen Leiden das Epitheton ‚gross‘ beigelegt und ihn von altersher neben dem hl. Georg und der hl. Katharina feierlich verehrt. Auch das Volk griff diesen Heiligen auf und umrankte seine Gestalt mit einem reichen Kranz von Legenden, unter welchen besonders jene, die ihn als Christusträger schildert, die schönste ist. Schönbach und A. Wrede suchen die Heimat dieser religiösen Sage in Deutschland, u. zw. in der Gegend der mittleren Donau. Schwartz meint einerseits auf Grund der orientalischen Züge dieser Legende, anderseits deshalb, weil diese Legende erst seit dem 12. Jahrhundert in Deutschland bekannt ist, die Geburtsstätte dieser religiösen Volkssage nach dem Orient verlegen zu müssen, von wo sie höchstwahrscheinlich mit den Kreuzfahrern nach Italien, Gallien und Germanien gewandert ist. Im 13. Jahrhundert wurde sie in die Aurea Legenda aufgenommen und von da kam sie später in einer neuen Umarbeitung von Kosegarten zum deutschen Volke.

Im zweiten Teile seines Aufsatzes spricht Schwartz von der Heiligenverehrung und im Rahmen dieser Betrachtung stellt er die Anrufungen der überirdischen Mächte als ein primitives Gemeinschaftsgut der Menschheit hin. Er schildert dann die Patronate des hl. Christophorus, spricht von der Christophorus-Bruderschaft am Arlberg, die auch von Ungarn geldlich unterstützt wurde, stellt dann den Heiligen besonders als Beschützer der Reisenden hin und ruft das Budapester Generalvikariat auf, es möge am Christophorustag (25. Juli) oder am darauffolgenden Sonntag im Stadtwäldchen beim Standbild des hl. Christophorus die Weihe der Kraftfahrzeuge vornehmen.

Schwartz Elemér.

Két szólásmagyarázat.¹

I. Amilyen a mosdó, olyan a törülköző.

Midőn azt akarjuk képesen kifejezni, hogy *amilyen az előzmény, olyan a következmény*, vagy, hogy *a hasonlót hasonlóval viszonzazzák*, akkor azt szoktuk mondani, hogy *amilyen a jó nap, olyan a fogadj' Isten*, vagy *amilyen a mosdó, olyan a törülköző*.

Az előbbi szólást a társadalmi érintkezés szokásai magyarázzák meg. Barátságos vagy udvarias köszöntésünkre rendszerint barátságos vagy udvarias a válasz; a barátságtalant, udvariatlant természetesen nem szokás szíves hangon viszonzni. Tehát *amilyen a jónapkívánásunk, olyan a reá válaszul adott fogadj' (azaz fogadja el, hallgassa meg) Isten*.

Az utóbbi szokásmondás, vagyis az *amilyen a mosdó, olyan a törülköző* eredetének teljes felfedése azonban már valamivel bővebb megbeszélést kíván. Ennek ugyanis érdekes művelődéstörténeti háttere van. És ha ezt egy kissé részletesebben tárgyaljuk, akkor egyúttal világosság derül a címül írt szólással atyafiságban levő néhány szólásszerű kifejezésére is. Menjünk hát néhány percre vissza a múltba, hogy a jelenben is használt szólásmódot megértessük.

Bethlen Miklós erdélyi kancellárnak, különösen művelődéstörténeti tekintetben rendkívül becses Önéletírásában azt olvassuk bizonyos erdélyi főemberek nagyralátásáról, hogy: „Gyulafi László grófságát publicáltatja.

¹ Felolvasztatott a Magyar Néprajzi Társaságban.

Mikes Mihály, Apor István és Száva Mihály, portai posta fia, mind báró, már Pekri Lőrincz gróf. E mind pápista; tisztet, tanács uraságot, *előlmosdást*, voksolást kívánnak“. (II, 154). Hogy az e sorokban némi panasszal említett grófi vagy bárói rang, a tiszt [= hivatal], a tanácsuraság és az országos ügyekben való voksolás csakugyan a kíváncsok jök közé tartozhatnak már abban az időben is, az mindenki előtt egészen világos. De hogy az *előlmosdás* mi révén sorozható közéjük, az már kevésbé nyilvánvaló, és a XVII. századi Erdély művelődési viszonyainak ismerete nélkül nem is tudjuk ennek a látszatra elég különös úri kívánságnak a mivoltát megérteni. Annyi azonban első tekintetre is bizonyos, hogy az *előlmosdás* valami előkelő dolog lehetett, mert máskülönben aligha törekedtek volna rá annyira az akkori idők stréberei. Csakugyan az is volt. Jelentését és eredetét Bethlen Miklós korának azon asztali rendtartása magyarázza meg, melyet Apor Péter így ír le a *Metamorphosis Transylvaniae*-ban:

„Rendszerint mikor elhozták az étket, azután az palotára elébb az férfiak kimentenek, azután az asszonyok; az leányok az asszonyok előtt jöttek, azok közül pedig az ki legkisebb volt, az jött legelől; azok előtt egy öreg rend szolga, mint egy hompester lassan jött előtök. Mikor osztán rendet állottanak, az pohárnok eléállott az mosdó vízzel és kendővel; az nagyjánál az embereknek ezüst mosdókorsó volt s ezüst medencze, az alávalóknál vagy réz vagy ón, de medencze nem volt; és legelsőbb is az leányokat és asszonyokat megmosdatták, azután az pohárnok az korsóval és kendővel az palota közepin megállott, avval együtt az is, az ki az medenczét tartotta, az gazda rendre kínálni kezdte az vendégeket ilyen szóval: *mosdjék uram kegyelmetek*. Akkor nem vala ez a mostani fertelmes praecedentia-kíváncs [azaz versengés az elsőbségért, az *előlmosdásért*], azért is az, kit megkénált az gazda, hogy mosdjék, az meg másokat kezdett kénálni, hogy mosdjék uram kegyelmetek; sokszor addig kénálkodtak, hogy: *bizony nem mosdom, uram kegyelmed előtt*, s addig volt az kénálkodás sokszor és az feljül ülés felett az kénálkodás [t. i. az előkelőbb hellyel kínálgatták egymást az asztalnál], hogy az étek is elhűt“ (Mon. Írók XI, 324). A továbbiak érdekében közölöm kell a *Metamorphosis* verses feldolgozásának idevágó fontosabb részeit is. Íme: „Az pohárnok állott elé mosdó vízzel, | *Arany és selyemmel varrott szép kendővel*, | Mellette az inas *ezüst medenczével*, | *Friss ezüst korsóból* úgy mosdottak renddel. | Ételkor mosdatlan soha is nem voltak, | *Köz nemes emberek rézből mosdottanak* | ... Akkor az vendégek kezdtek kénálkodni: | *Nem akarok kelmed előtt én mosdani*, | *Bizony uram én sem kelmed előtt lenni*, | Asztalhoz ezképpen nem akartak ülni“ (Mon. Írók XXXVI, 22).

A két *Metamorphosis* imént idézett soraiból nyilván kitetszik, hogy a vendégségbe hívott nemes urak, asszonyságok szertartásszerűen kezét mosdatták az ebéd vagy vacsora előtt, sőt amint Haller Gábor naplójának (1630—44) ifjú Rákóczi György és Báthori Zsófia fényes lakodalmi ebédjéről szóló egyik helyéből következtethetjük — de magából a dolog természetéből is önként következik —, éppen úgy mosakodtak az említett étkezések után is.² A mosakodás rendje a résztvevők rangjához igazodott. Aki előkelőbb volt, azt kínálták meg először a mosdó ezüstkorsó vizével és a kéztörölő kendő-keszkenővel. Az így megkínált nemes úr szép emberségtudással rendszerint valamelyik másik vendégnek szokta ugyan felajánlani az első kézmosás tisztességét, de azért bizonyos, hogy akármennyit kínálgatták is egymást, végül mégis a legelőkelőbb mosdott először, a nálánál kisebb rangúak csak utána. Ugyanílyan sorban járultak az asztalhoz is.

² Haller szerint ugyanis: „Az gyümölcsfelszedés után az mosdás azon ceremóniával mint ebéd előtt ment végben“ (Gr. Mikó Imre: Erd. tört. adatok IV, 83).

Az ünnepélyes étkezés előtti és utáni kézmosás rendje természetesen a fejedelmi udvarban volt a legszertartásosabb: pontos megtartása a hofmester szigorú gondja lévén. Apor előadása szerint: „Kijövé az fejedelem, az urak rendet állottanak... A fő pohárnok másod magával nagy térdhajtással a hol a fejedelem, fedelemasszony [így!] állottak, oda ment, egyiknek kezében ezüst mosdómedence, másoknak ezüst mosdókorsó, skófiúmmal varrott kendő lévén kezében,³ elsőbben az fejedelem mosdott meg, azután a fejedelemasszony. Mikor Zrinyi Ádám bejött volt az fejedelemhez Fogarasban, másszor egy lengyel úr követ az királytól, egyszersmind töltötték mind az fejedelemnek, mind azoknak kezekre az vizet, egyszersmind törölték meg kezeket az kendőhöz“ (i. m. 335). A fejedelemmel együtt mosdani az uralkodói kegyelem jele volt, tehát nagy kitüntetés számba ment. A többiek, kiket a fejedelem asztalára marasztott, csak azután mosdottak rangjuk szerinti rendben. Akiket nem mosdattak meg, vagyis akik nem voltak meghíva a fejedelmi asztalhoz, azok „térdet hajtván az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, szállásokra mentenek“ (u. o.). Ezek után már egészen világosan érthetők Szalárdi János Siralmas Magyar Krónikájának következő helyei: „... néha [I. Rákóczi György fejedelem a fogoly urak közül] némellyeket ottléte alatt asztalához is felhívatni, és lemosdatni parancsolja vala (Ujabb Nemz. Könyvt. 79). Az ebéd az ő idejében, mint olyan hadakozó időben is elég nagy pompás és friss készülettel elfogadtatván [olv. elfogattatván], az urak kik az asztalhoz lemosdatandók, a fejedelem ajtaja előtt állanak vala udvart (u. o. 211). Nagybenedek... a várbeli praedicatorral, Kállai Andrással, kocsiba fogatván, Barcsai Ákos látogatására és köszöntésére mennének; kiket Barcsai szívesen látott és fogadott, asztalához, ebédéhez, vacsorájához lemosdatni parancsolt volt“ (u. o. 521). Tehát akiről a fejedelem azt parancsolta hofmesterének, hogy le kell őket mosdatni, azok vendégül voltak hívva a fejedelmi asztalhoz. I. Rákóczi György és Barcsai Ákos idejében már régi szokás volt nálunk ez az asztalhoz mosdatás, hiszen már 1584-ben utal rá Praepostvári Bálint egyik levelében következő szóláshasonlata: „... felek attúl mint az kitth meg mosdatnak es enny nem adnak“ (MNy. XXVI, 77).

A kézmosás és asztalhoz-ülés előkelőségszabta rendjét igyekeztek mindig pontosan megtartani. És ha nem volt is éppen fertelmes a praecedentia-kívánság, — mint ahogy a zsörtölődő vén sas Apor mondja a saját, romlottnak vélt koráról —, de azért szigorúan számon tartották, hogy kinek van jussa az előmosdás-hoz, vagyis ki az előkelőbb. Bethlen Miklós pl. egyik Magyarországra vezető útjáról írván, úgy adja tudtunkra, hogy Teleki Mihálynál akkoriban előkelőbb volt, noha az utóbbi volt a hatalmasabb és az — udvariasabb: „Indulék [1666.] májusban Teleki Mihálylyal együtt, ő igen nagy pompával, vezetékek, szolgálók, katonák, hadnagyok, hetven lóval volt; noha én úgy is ebben az időben elébb mosdottam nálánál az atyámra s familiámra nézve: ő maga elé bocsátott, másként a valóságos becsület bizony övé lehetett volna, de mind nekem, mind az atyámnak hízeltedett“ (i. m. I, 344). Ugyancsak Bethlennél olvassuk, hogy sokszor a parasztember igyekvő, tehetséges fia secretáriussá, ítélőmesterré lett és így hivatalánál fogva részesült az elébbmosdás tisztességében, a főember gyermeke „osztán morgott, mikor utól kellett mosdani, hogy nem becsülik a hazafiát, hanem a sohonnaikat“ (u. o. I, 225).

A fejedelmi és főúri udvarok szertartásos kézmosása — mely később és természetesen kevesebb cerimoniával az alacsonyabb rendűek között is

³ A verses Metamorphosisban: „Már az főpohárnok eléáll társával, | Szép ezüst medence, s nagy ezüst korsóval. | Az kendő volt varrva gazdag szkófiúmmal, | Fejedelem előtt állnak térdhajtással“ (i. m. 35).

szokássá vált — valószínűleg külföldről került hozzánk. Ismerték a németek is. Náluk szintén szolgák vagy apródok tartották a mosdót meg a törülközőt és öntötték a vizet az előkelő vendégek kezére. Ennek a rég letűnt szokásnak ma is őrzi emlékét a következő szólásuk: *Er reicht jemandem das Wasser nicht*; ez egyik német szólásmagyarázó szerint azt jelenti: „*er steht so tief unter ihm, dass er nicht einmal wert ist, ihn zu bedienen*“ (Fr. Seiler: Die Entwickl. d. deutsch. Kultur im Spiegel d. deutsch. Lehnworts VIII, 78). Régi irodalmunkból ki tudjuk mutatni, ennek a szólásnak a magyar párját. Pázmány Kalauzában olvassuk: „El-hisszük-e, hogy a' tegnap-született Vakondakok, és Baglyok meg-láthatták a' Romai Ecclesia motskait, mellyeket ama' Nagy-elméjű, fő Tűdös Emberek (*kiknek vizet sem adhatnának*, valamenyen ez-ideig voltak, a' Lutherista, és Calvinista Kiáltók) meg-nem láthattak“ (1766-i kiad. 749. l.). Baróti Szabó Dávid A' magyarság' virágiban (1803.), melyben tudvalevőleg feltalálhatni „sok nagyobb-nevezetű mind régibb, mind újabb Magyar Íróknak gyönyörűebb ki-csjtésit“ (A' kegyes olvasóhoz), alkalmasint a Kalauz ezen helye nyomán mondja az igen derék emberről: „*Olly ember, a' kinek vizet sem adhatnál*“ (470). Teljesebb alakban fordul elő ez a szólás Hegyesi István Kegyességnek nagy titka (1686.) c. munkájának Elől járó Beszédében: „... nagy hangosan harangozó tudós írók után én is csengetdegelek, ... *kiknek nem vagyok méltó, hogy kezekre vizet töltsék*“. Különösen ez az utóbbi emlékeztet nagyon erre a bibliai eredetű szólásra: *Nem vagyok méltó, hogy sarujának szíját megoldjam* (Márk 1, 7; Lukács 3, 16). Érdekes, hogy ez a szólásmód is a vendéglátással függ össze; csak hogy természetesen a saru szíjának megoldása után nem a kezét, hanem a lábát mosták meg a vendégnek a pátriárkák vagy Jézus Krisztus korában.

Ma is meg szoktuk mosni kezünket étkezés előtt, de a XVI—XVII. század úri lakomáinak szertartásszerű kézmosogatása már rég divatját multá. Az előkelőség megnevezésére alkalmazott *elől- v. elébbmosdott* kifejezés is kiveszett nyelvünkől. De azért még ma is szélteben használunk egy olyan szólást, melynek eredetét ez az úri étkezést megelőző szertartásos kézmosás magyarázza meg.

Apor közlése nyomán fentebb már értesültünk róla, hogy „az nagyjárnál az embereknek *ezüst mosdókorsó* volt s *ezüst* [mosdó] *medencze*, az alávalóknál vagy *réz* vagy *ón*.“ Bizonyos azonban, hogy nemcsak a mosdóban volt ilyen különbség, hanem a törülközőben is. A fejedelem meg a főrendek ezüst mosdókorsójához és ezüst mosdómedencéjéhez, amint fent már szintén láttuk, skófiummal [aranyfonállal], selyemmel gazdagon varrott és kétségtelenül igen finom szövetű kéztörölő kendő tartozott, míg az alacsonyabb rendűek réz vagy ón korsója, medencéje alkalmasint megérte az egyszerűbb törülközővel is. Ezüst mosdóhoz durva anyagú kendő, réz vagy ón mosdóhoz selymes-skófiumos törülköző schogyan sem illett volna. Azért mondhatta már Baronyai Decsi Adagioruma (1598.) és ennek nyomán Kisviczay szólásgyűjteménye (1713.), hogy: „*Az minemű mosdót tū tartotok énnékem, én is olyan kendőt tū néktök*: amaris pharmacis amaris billis proluitur“; vagy egy levelében Apor Péter: „Másként elég mocskosan bántak az jó páterek velem, de az micsoda az mosdó, bizony olyan az kendő“ (1724; Mon. Írók XXXVII, 119); avagy B. Szabó A' magyarság' virágiban: „*A' Minemű mosdót tartanak ők nékem, én is olyan kendőt ő-nékik*: minémű a' köszöntés, olyan az el-fogadás: a' mint ők bánnak velem, én is úgy velek“ (310), és Dugonics a Példabeszédekben (1820): „*Minő a' mozdó, olyan a' kendő*“. Azért mondjuk manapság is a „valamit hasonlóval viszonzóni“ fogalmának a képes kifejezésére: *Amijjen a mosdó, ójjan a kendője* (Nyr. XXX, 399). *Am mijen am mozdó, ojan ak kendő* (M. Ny. XII, 92), vagy megszokottabb köznyelvi alakjában: *Amilyen a mosdó, olyan a törülköző*.

II. Csapja a levet.

Tudott dolog, hogy a régi magyar konyhát egyéb tulajdonságain kívül még a levek nagy bősége is jellemzi. Régi szakácskönyveink annyi mindenfélre levet ismernek, hogy sok volna felsorolni őket. Mivel a leveknek olyan nagy szerepük van a régi sütés-főzés terén, nem csoda, hogy szám-talan szólásunk keletkezett róluk. Közülök ma már több kiavult a használatból; de még elég nagy azoknak a száma, melyekkel a népnyelvben, a művelt köznyelvben, sőt az irodalom nyelvében is sűrűn találkozhatni, noha konyhánk mostanában már nem hódol annyira a leveknek, mint néhány századdal ezelőtt.

Ezen szólások közül a legtöbbnek nemcsak átvitt értelme világos teljesen az egész nyelvközösség előtt, hanem az a szemlélet is, mely keletkezésüknek alapul szolgált. Van azonban néhány, mely a legvilágosabb jelentése ellenére is kétségben hagyja az érdeklődőt eredete felől, sőt mi több, származásuk még a szólásmagyarázók előtt sem egészen nyilvánvaló. Közéjük tartozik és egyike a legérdekesebbeknek ez a szólás is: *csapja a levet*. Eredetének megfejtését a következőkben kísérlem meg.

Mai jelentésére nem sok szót kell vesztegetnem. Annyit tesz u. i., hogy 'kedvében jár, hízeleg valakinek', néha meg hogy 'nagyot mond, hazudik'. Nagyjában így állapítja meg CzF. is, mondván: „Levet csapni: udvarolni, hízelegni a nőknek vagy másoknak is“ (III, 1319). És nyomban idéz is reá egy kitűnő verses példát Erdélyi Népdalok és mondák c. gyűjteményéből: „Ki nem tud jól *levet csapni*, [Magas polczra nem fog kapni.“ Eredetét azonban nem feszegeti.

Megtették azt már előtte mások, legelőször is a nagyérdemű szólásgyűjtő, Dugonics András. Szerinte a tárgyul vett szólás onnan ered, hogy: „Midőn a Magyar aszszonyok vagy hízelkedni, vagy jó baráttyaiknak kedveskedni akarnak; őket ebédre híván, oly levestel szolgálnak, melybe tojás sárgáját vervén, azt kanállal csapkodgyák, és ezt legjobbnak állítyák. Mihelyt észre veszik tehát, hogy a' gazd'asszony csapja a' levet; tüstént észre veszik: hogy ezt nem ok nélkül cselekszi“ (Péld. II, 170).

Egy másik kitűnő szólásgyűjtőnk és magyarázónk, Erdélyi János, másként vélekedik a *csapja a levet* eredetéről. Először is megállapítja, hogy „Pázmánnál, Kis-Viczaynál egy értékű: „csapni a levet vagy lencsét, egybeszűrtek a levet vagy lencsét.“ [Ezt úgy kell értenünk, hogy a *csapni a levet* egyjelentésű azzal, hogy *csapni a lencsét*; viszont az *egybeszűrtek a levet* meg az *egybeszűrtek a lencsét* szintén azonos jelentésűek egymással]. Azután így folytatja Erdélyi: „*Csapni* azaz *hűteni*, mit a német ezzel fejez ki *treiben*. Gyermekeknek szokták hűteni az ételt, aztán főleg a nők — kik rendszeren ennivalóval kedveskednek legelőbb — kedves vendégeiknek. Tehát *csapni a levet* am. kedvét keresni valakinek“ (Magy. közmond. 264. l.).

Ez a magyarázat jól állapítja ugyan meg a szólás jelentését, de eredetét illetőleg éppen olyan messze jár az igazságtól, mint Dugonicsé. Mind a kettő inkább csak találgatja a szólás származását, semmint magyarázza. A találgatásban nem volt szerencsájük és így magyarázatuk nem állja meg a helyét. Tévedésüknek az a legfőbb oka, hogy nem figyelték meg régi nyelvünk adatait. Igaz, hogy e tekintetben korántsem volt olyan könnyű dolguk, mint a mai szólásfejtőnek.

Vizsgáljuk meg hát szólásunk eredetét nyelvtörténetünk világánál; nézzük meg néhány olyan előfordulását, mely a megfejtés felé helyes nyomra igazít bennünket.

Faludi Nemes Úrfijának hatodik közbeszéde azt a kérdést tárgyalja: tanácsos-e, hogy a nemes úrfiak az idegen országok látogatására menjenek. A tudós Eusebius csak bizonyos feltételek mellett barátja az ifjak külföldi utazásának. Attól tart ugyanis, hogy a becsületes úrfi Velencében, Párisban

nem az első, belső tanácsos urak társaságába kerül, kiktől országok felől sok hasznos tanulságot szereshetne, hanem „arra szorul, hogy a város *hírével* megelégedgyék, vagy ha mit kap a *vendégfogadókbán, asztal felett*, azoktól, kik *levét tsapják*.” Más szóval: az idegen városba került úrfi a közügyekből rendszerint csak azt tudja meg, amit mindenki beszél a piacon, utcán, vagy amit a kocsmákban azoktól hall, akiket asztalánál *megvendéggel, jól tart*, akik az ő *levét csapják*, azaz az ő bőséges lével készült *ételét fogyasztják*. Ugyanilyen értelmű ez a szólás Faludi Nemes Emberének következő helyén is: „Amannak a' Claretto, vagy Canaria borban merült esze [vagyis az ivásban leli gyönyörűségét] ... Emez nagy konyhákat ütet, *drága leveket tsap*, és kényes falatok közt torkoskodik” (1787, 10. l.). Kétségtelen, hogy ennek az utóbbi összetett mondatnak a tagjai azonos jelentésűek: mindegyik a nagy sütés-főzéssel, bőséges evéssel járó életmód kifejezője. Nyilvánvaló tehát, hogy a *drága leveket csap* a. m. 'finom levekkel él' és így a *csap* igének itt is, éppen mint az előbbi példában tulajdonképpen 'eszik, nyel, fal, fogyaszt' a jelentése, igekötős *fölcsap* alakjának pedig az, amit róla a NySz. állapít meg: 'deglutio [elnyelem PPBl], devoro [megettem, bétalom, elnyelem uo.]; hinabschlucken, verschlingen'.

Erre az utóbbi jelentésre a következő példákat idézhetem (közülök kettő a NySz.-ból való): „Fel röppüle czokért a kesselő az égbe, és alá boczáta a cigát a köszicklára és midőn a héia meg romlot | vólna, hozá kapa a varin, és *felczappa* méglen a kesselő az égből alá szála” (Heltai: Meséi. RM. Könyvtár IV, 40—41) [A párhuzamos német szöveg szerint: „Baldt het in da die Kräc erwüschet ... Und aufgefressen gantz und gar“ Uo.]. „Mindazáltal, mikor igen meg-éheznek [a farkasok], egymásnak sem kedveznek, hanem tréfa örvével, úgy-mint játékban egymást *meg-eszik*. Mert egy-néhányan egybe-gyűlvén, mind addig kerengenek futosva, míg nem valamellyik közzőlök meg-esik; és azt leg-ottan ragadgyák, el-szag-gattyák, és *fel-chapják*” (Káldi Gy.: Vasarn. való pred. 1631, 612. l.). „Te hozzád bíztam hal dolgábúl: azonban te *felcsaptad*, s én ürössen vagyok” (Actio curiosa 1678, 186). „A' Gém nagy hoszzú vékony nyakát kinyújtván, hegyes orrával a' kis vercbetskét tsak által espéklé és azt elsőben a' vízben megrázogatván, azt-is *fel-tsapta*” (Misk: VKert. 1702, 342. l.). „Ha egy pohár snapszot ollykor *fel-tsaphatnak*, | Azt tartják, ezeknél jobbat nem kaphatnak” (Gvad: FalNot. elm. 75). „Fejetik számunkra Vő Legényünk tsapja, | Kiért nosza borát most ki ki *fel-tsapja*” (Mátyási J.: Semminél több valami. 1794, 12. l.). „*Fel-tsapni* a' bort” (SzD: MagyVir. 437). „Csak hamar egy öszre [olv. özre] találunk, el kapják, [Húsos tetemeit nagy éhen *fel csapják*” (Dug: Péld. II. 156).

Ez a *fölcsap* ige ma már teljesen kiavult nyelvünkől, rokonjelentésű igekötőtlen alakja pedig — értelmileg elhomályosodva — csak a *csapja a levét* szólásban fordul elő, de a régi nyelvben megtaláljuk szóláson kívül is, pl.: „Azzonközbe oda iutánac a iuhasznac nagy komondori, keresvén gazdáiokat: és midőn láttác vólna a soc kóstat [= élelmet]: ottan *czapni* kezdéc, Monda [a róka: Hadgyatoc békét neki, Mert enyim a kost” (Heltai i. m. 90—91). Tehát a komondorok *csapják*, vagyis 'eszik, falják, nyelik' a róka cleségét, mint ahogy a vendég eszi, nyeli, falja, azaz *csapja a levét* a vendéglátó gazda asztalánál.

Aki valakinek az asztalánál étkezik, vagyis valakinek *csapja a levét*, valakinél a *levet csapja*, az néha szívből, többször színből, de igyekszik kedvenc tenni vendéglőjének. Ha csak színből teszi, mint afféle *asztal hazugja* (Kisviczay 467), vagy *fazékkal tartó, nyalakodó barát* (uo. 383), akkor rendszerint úgy cselekszik, amint egy régi ének mondja: „*Fölhörpenti* nálad gyakran a *levet*: | *Akkor hízelkedik*, fújja a követ, | *Mást gyáz-láz*, azt mondja, hogy nem hágy téged” (Thaly: VE. II, 142). Egészen természetesen úton fejlődhetett tehát szólásunknak a 'valakinél eszik' eredeti

jelentéséből a 'valakinek kedvében jár, hízlekedik' jelentése (ebből meg azután az, hogy 'nagyot mond, hazudik'). Ugyanezt a jelentésfejlődést látjuk pl. a latin *parasitus* (παράσιτος) szó esetében, melynek elsődleges jelentése 'asztaltárs, vendég', másodlagos pedig — amint PP. mondja — 'ebéd s vatsora leső, tányérnyaló, hízlekedő', ugyanígy Wagner Phrascoliogiája is: 'Nyalakodó, tányérnyaló, ebédleső, hízlekedő' (902. l.). (A mai *parazita* 'élősdí, élősködő' eredetileg a. m. 'tányérnyaló nő.') A hízlekedő — aki majd itt, majd ott teszi a szépet — szükségképpen alakoskodó, képmutató is, azért: „Az olyan emberekről, kik oda *tsapják a levelet*, hová nekik tesszik [azaz egyszer itt hízlekednek, másszor ott], azt szokták mondani:] *Proteo Polipoque mutabilior*, az az: Proteusnál Polipusnál változóbb (Zarka Máximái. Pest, 1807, 117—8).

Azonban a régiek nemcsak a *levelet csapták*, hanem ha úgy fordult, *csapták a lencsét* is. Fentebb Erdélyit idézve, már hallottuk, hogy ez a két szó láss azonos jelentésű. Ez csakugyan igaz, szólásgyűjteményeink is tanuskodnak róla. Kisviczay gyűjteményének 46. lapján pl. a *Tsapni a lentsét* ezzel a latin szólásmóddal egyértékű: *Auribus alicujus dare*, vagyis 'valakinek kedvére, ínyére szólni' (Finály: A lat. nyelv szót. 219), ugyanott a 72-en pedig ezt jelenti: *Centones sarcire*, azaz 'hazugságot hitetni el' (Finály i. m. 336). Wagner Phraseologiája szerint ez a latin frázis: *Solet omnibus blandiri* németül: *er pflegt allen zu schmeichlen*, magyarul: *Kinek-kinek hízlekedik, tsapja a lentsét* (154. l.).

Bizonyos, hogy nemcsak a jelentése, hanem az eredete is azonos az előbbivel. Kezdetben a *csapja a lencsét* is azt jelentette, hogy 'nyeli, falja a lencsét valakinek az asztalánál', majd azt, hogy 'hízlekedve falja a lencsét', amit szépen tanusít ez a példa: „Valaki ne gondolja, hogy *hízlekedő beszédekkel* kívánom a *lencsét csapni*“ (Szeg: Aqu. 30, NySz. I, 379), azután azt jelentette, hogy 'hízlekedik', végül, hogy 'hazudik'.

Régi nyelvünk ismeri még ennek a szólásnak egy érdekes változatát is, azt, hogy: *csapja a csikot a lencsével*.

Nagyon valószínű, hogy eredetileg ezt is, éppúgy, mint imént tárgyalt társait, ebben a rövidebb alakban használták: *csapja a csikot*, és legelső jelentése az volt, hogy 'csikot fal, csikot nyel'. A csikhoz csakugyan jól illett a *csap, felcsap* igének fentebb megállapított jelentése, mert ezt a kígyóalakú halacsát valóban nyelni szokták — virtusból. Herman Ottó írja, hogy „az igazi bihari gyerek úgy ette meg, hogy meg sem mozdította [állkapczáját, mert úgy kívánta, az ősi virtus, hogy az egész csikot azon rágalatlan valójában csüszttassa le a bárzsingján — akár a mai kor finy nyás uracsa az ostendei osztrigát“ (Magy. halászat könyve 467—8). Eddig rendben volna a dolog. De mit keres a szólás bővült alakjában a lencse? Hiszen általánosan úgy tudjuk, amint Herman Ottó is állítja, hogy t. i. a csikot *more consueto* káposztalében főzik. Úgy látszik, Margalits is csak a csikos káposztát ismeri a csikkal főzött ételek közül, azért magyarázza a *csapja a csikot lencsével* szólást ilyképen: „Össze nem illőket összekever. Csik káposztával jó, de nem lencsével“ (Magyar közm. 106). Ez azonban tévedés, mert régebben nemcsak káposztával, káposztalével készítették el a csikot, hanem másféle levekkel is (l. Radv. Szak. 159—62), sőt borsóval meg lencsével is fogyasztották. Legrégibb szakácskönyvünk azt mondja a rántott csikról: „Ezt feladhatod vagy borsóra vagy lencsére, vagy egyéb büjti eleségre“ (u. o. 162). Egészen bizonyos, hogy a borsóval, lencsével jól megfért a főtt csik is. Így azután csakugyan mondhatták arról, aki a csikos lencsét falta, nyelte, hogy *csapja a csikot a lencsével*.

Azt hiszem, hogy ez a szólás a jelentésváltozásnak ugyanazt az útját járta meg, mint a fentebbiek, ámbár feltett és igen valószínű jelentésváltozásnak minden állomását adatokkal nem tudom kimutatni. De hogy a régi

nyelvben ismeretes volt a 'hizelkedik' jelentése, arról Wagner Phraseologiaja és Baróti Szabó szólásgyűjteménye tanuskodik. Az előbbi ugyanis ezt mondja az *assentatio* címszó alatt: „Assentationibus & blanditiis se in Caesaris consuetudinem immersit: Hizelkedéssel furta bé magát a' Császár kedvébe. Prov. *Csapta a' csikot a' lentsével*: csóválta a' farkát a' Császár mellett: durch Heuchlen hat er des Caesars Gnade gewonnen“ (119. l.). A' magyarság' viráginak Hizelkedni c. fejezetében pedig ez olvasható: „Némelly ember füléhez minden szó-tsaplár (tsél-tsap, hír-harang) könnyen férhet, tsak tudgyon tapogatni; *levet tsapni*: tsak tudgya a' farkát tsóválni; *tsapni a tsikót* [olv. *tsikot*] *a' lentsével*“ (235). A 'nagyot mond, hazudik' jelentésére a következő adatokat idézhetem: „Ládd-e, mint *tsapja a' tsikot a' lentsével*? De noha mind ezeket illy merészen mondgya, mondaní bizony nem talállyá. És eszébe kellett volna venni, hogy könnyeb egy hazugot, hogy sem egy sánta ebet elérni“ (Pázm.: Kal. 415. l., 1766-i kiad.). „Kérlek hát, *ne csapd a' Csikot a' Lencsével*“ (Czeglédi I.: Baratsaghi dorogyalas 260. 1663). „Igen *tsapja* per-veszti uram *a' csikot a' lentsével*“ (Pósa-házi J.: Három kérdés 59, 1666).

Végül érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Párizs-Pápai szótára Bod Péter által átdolgozott kiadásának latin részében ez a latin kifejezés: *supparasitor patri* így van magyarra fordítva: *tsapom, hizelkedem az apámnak*. A *csap* igének ezt a feltűnő jelentését csak úgy tudom megmagyarázni, ha felteszem, hogy az imént fejtegetett és jelentésfejlődésük egyik fokán 'hizelkedik' jelentésű *csapja a levét*, *csapja a lencsét*, *csapja a csikot*, *csapja a csikot a lentsével* szólásokban szereplő *csap* igéhez hozzátapadt a sűrűn használt szólások egész képzettartalma s így azután egymagában is azt jelenthette, amit az egész szólás, hogy t. i. 'valakinek kedvében jár, hizelkedik'.

(Deutscher Auszug.) *Zwei Redensart-Erklärungen. 1. Wie der Waschbecken, so das Handtuch.* Dies ist eine Redensart, welche einen interessanten kulturgeschichtlichen Hintergrund hat. Der Ursprung ist in einer Gepflogenheit des Herrenstandes des XVI—XVII. Jahrhunderts zu suchen. Bei Gastmählern war es üblich, dass sich die Gäste vor dem Mahl zeremoniell in der Reihenfolge ihres Ranges die Hände wuschen. Bei den Reichen wurde den Gästen ein silberner Waschbecken gereicht, in diesen goss man das Wasser aus einem silbernen Krug. Zum Händeabtrocknen gab man ein mit Gold- und Seidenfäden besticktes, feingewobenes Tuch. Bei den Ärmern war das Becken aus Kupfer oder Zinn, das Handtuch aus gröberer Leinwand. Zu einem Silberbecken hätte ein grobes Tuch, zu einem Kupfer- oder Zinnbecken ein golddurchwobenes, seidenes Handtuch keineswegs gepasst. Desswegen konnte János Baronyai Deesi schon 1598 sagen: „*Was ihr für einen Waschbecken mir gebt, ein solches Handtuch gebe ich euch.*“ Auch heute sagen wir desshalb noch, um „wie die Ursachen, so die Folgen“ oder „etwas mit Gegenseitigem zu erwidern“, auszudrücken: „*Wie der Waschbecken, so das Handtuch*“. (Auf deutsch: „Wie du mir, so ich dir.“)

2. „*Csapja a levét*“ bedeutet manchmal „jemanden zu Gefallen sein wollen, jemanden den Hof machen, schmeicheln“, andermal wieder „lügen, grosstun“. Den Ursprung dieser — von Dugonics und Erdélyi falsch erklärten — Redensart kann man durch eine vormalige, heute schon ganz veraltete Bedeutung des Zeitwortes „*csap*“ entziffern. Das Zeitwort „*csap*“ bedeutete nämlich einst „*gierig essen, schlucken, verschlingen*“. Demzufolge bedeutet „*csapja a levét*“ eigentlich, dass jemand gierig isst, das heisst, die einstmals reichlich supptigen Speisen verschlingt. Wenn man nun bei jemandem „*csapja a levét*“ („die Brühe verschlingt“), das heisst, bei jemanden zu Tische ist, so ist man natürlich bestrebt, dem Hauswirte zu Gefallen zu sein. Und da dies nicht selten auf Kosten der Aufrichtigkeit geschieht so konnte sich aus dem ursprünglichen „zu Gefallen sein, den Hof machen“-Sinn dieser Redensart die Bedeutung „grosstun, lügen“ entwickeln.

Zu alten Zeiten hat man übrigens nicht nur „die Brühe verschlungen“, sondern auch die Linsen („csapták a lencsét“) und auch den Schlammbeisser mit Linsen („csapták a csikot a lencsével“). Letzteres stimmt in Bedeutung und Ursprung mit dem vorhergehenden überein.

Csefkó Gyula.

TILTOTT ÉS ELŐÍRT ÉTELEK A MAGYAR NÉPSZOKÁSOKBAN.

A kérdés gyökérszámai az őskereszténységbe, sőt még előbbre: az őshitbe nyúlnak vissza.* A magyarban azonban — sajnos — alig van rá adatunk. A F. F. 1914-es Tájékoztatója is csak három nagyon általános kérdésben utal rá: „Mely állatok és növények evésétől tartózkodnak? Mi az, amit csak bizonyos időközökben, alkalmakkor és bizonyos szertartások kíséretében lehet elfogyasztani? Micsoda szokások és mondások járnak az esztendő valami állati és növényi újságának kóstolása alkalmával?“ Az első kérdésre azonban egyáltalában nincs adatunk: nincs olyan állat vagy növény, amelynek evésétől etnográfiai okokból tartózkodnának. A második és harmadik kérdés pedig nem a tiltott és előírt ételekre vonatkozik, csak elköltésük módjára vagy személyére. Így azután nem csoda, hogy az 1914 óta folyó gyűjtések is alig adnak anyagot népünk tiltott és előírt ételeihez.

1. *Tiltott ételek.* Bizonyos ételek (szárnyas, káposzta és szemes főzelék, metéltleves, sült tészta, pirított kenyér) bizonyos napokon (újév, karácsony és óév estéje, két karácsony köze, húshagyó, nagyhét, Flórián napja) vagy alkalmakkor (szántás, vetés) való eltiltásának oka a kevés magyar adat szerint mindig a szerencsevarázslás, illetőleg a természetben és egészségi állapotban bekövetkező baj megakadályozása. Újévkor nem szabad szárnnyast enni, mert ez elkaparja a háztól a szerencsét.¹ Aki káposztát eszik, annak savanyú lesz az újéve.² Vetés napján,³ míg ősszel zöld búza nincs,⁴ nem szabad pirítottkenyeret enni, mert üszögös lesz a búza, szántás alatt sem, mert gazos lesz a széna.⁵ Húshagyókor tilos a metéltleves, mert futókás lesz a kender,⁶ karácsonyeste pedig a káposzta,⁷ mert bogáncsos lesz a föld és hernyós a káposzta.** Két karácsony közt vagy csonkahéten,⁸ nagyhéten⁹ nem szabad szemes főzeléket ennünk, mert fekélyesek, himlősek leszünk.

¹ Siklós, Ethn. 7:185. 16:294. Lengyeltóti, Balatonendréd, Ifju Polgárok Lapja gyűjtése a Népr. Múzeum-ban. Ilk, Mátészalka, sfj Szeged, Kálmány Sz. n. 1100. Bácskai Közérdek 1911:53 — ² Pesti Hírlap 1911. XII. 31. — ³ Porcsalma, Ethn. 39:30. Szalonta, sfj, Torda, Jankó 257. — ⁴ Hódmezővásárhely, Nyr. 9:88. — ⁵ Kalotaszeg, Ethn. 2:286. Jankó 204. — ⁶ Bakony vid., Ethn. 19:284. — ⁷ Budapest 1909. XII. 25. — Tiszakeszi, Abafi: Figyelő 2:209, Tiszabura, Szalonta, sfj. Nyárád mell., Ethn. 7:189. — ⁸ Szalonta, uo. 27:76.

A tiltás azonban nem mindig magára az ételre (disznóorr, káposzta, főzelék, zsíros étel, metéltleves, tej, zsendice, aludttej, tejfel, alma, kettős gyümölcs, kenyér, vakarcs), hanem néha a megevő személyére (leány, menyasszony, másállapotú asszony, új cseléd), az étkezés eszközére (kés, villa) vagy módjára (fekve, fújva) vonatkozik; de az okok is bővültek, mert az általános szerencsevarázsláson kívül nemcsak az egészségi állapotban, hanem a férjhezmenésben, gyermekáldásban, állatapolásban és idővaráz-

* V. ö. Haberland: Gebotene und verbotene Speisen bestimmter Tage. Globus LV. és: Bräuche und Aberglauben beim Essen. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft XVII—XVIII.

** Ezzel szemben a germánokban pénzhozó étel a karácsonyesti káposzta.

lásban bekövetkezhető bajok megakadályozására is vonatkoznak. Ha az új cseléd káposztát kap első étkezésre, minden munkája savanyú (kedvetlen) lesz.¹ Az asszony népnek tilos étel a disznóorra, mert rakásra történ az edényt.² A leánynak nem szabad vakarcsot ennie, mert pártában marad,³ sem kettős szedret, mert sánta lesz a szeretője.⁴ A menyasszony,⁵ asszony,⁶ másállapotos asszony⁷ ne egyék összenőtt gyümölcsöt, mert ikrei lesznek. Az apa a terhesség alatt nem ehetik zsírosat, mert odapusztul felesége és gyermeke.⁸ Az anya Szent Iván-napja előtt nem ehetik almát, mert gyermekei betegek lesznek.⁹ A menyasszonynak nem szabad a lakodalmi metélt-levesből ennie, mert viszeres lesz a lába.¹⁰ Nem szabad a kenyeret késsel aprítani a tejbe, kávéba, mert elapad a tehén teje,¹¹ kirepedezik a tögye,¹² s véres tejet ad;¹³ ugyanezért nem szabad a lepényt vagy tejfelt bicskával,¹⁴ az aludttejet villával,¹⁵ csak fakanállal¹⁶ enni. Az éretlen gyümölcsöt sem szabad késsel vágni, csak harapni, mert jégeső támad.¹⁷ A leánynak tisztára ki kell ennie a főzeléket tányérából, különben rücskös ura lesz.¹⁸ A zsendicét nem szabad fújva enni, mert a juhok elszélednek az esztenából.¹⁹ A kenyeret tilos fekvé enni, mert „alszik a kenyér”.²⁰

¹ Kármán 108. — ² Veszprémmvársány, Ethn. 19:287. Orosháza, Nyr. 4:230. Hódmezővásárhely, NNy. 3:225. Patóháza, Nyr. 14:284. — ³ Balatonendréd, IPL. Pápa vid., NyF. 17:60. — ⁴ Vác, uo. 10:53. — ⁵ Gömör m., Ethn. 7:375. — ⁶ Hajdú-böszörmény, Vas. Ujs. 1860:31. Szatmár m., Illyés: A ref. földművelő nép lelki élete 99. Szeged, Nyr. 3:277. — ⁷ Kassa, Abaúj m., mon. 207. Hódmezővásárhely, Ethn. 30:85. Illyés 99. Bács m., Ethn. 7:06. — ⁸ Ethn. 4:111. — ⁹ Nagykanizsa, NyF. 48:55.; a szent Iván-napi sült almába vetett hit elváltozása, v. ö. Ethn. 2:250. 6:415. 12:79. 39:95. — ¹⁰ Balaton vid., Jankó 413. Bakonyalja, NyF. 34:139. — ¹¹ Lengyeltóti, IPL. Udvarhelyszék, Nyr. 5:124. — ¹² Vas m., Ethn. 3:73. Ipolyitke, Nyr. 4:35. Gömör m., Ethn. 7:375. Gönc, Nyr. 5:326. Szatmár m., Ethn. 6:312. Nagykároly, Ethn. 38:211. Tasnád, Nyr. 8:377. — ¹³ Vas. Ujs. 1886:234. Kármán 60. Felsősomogy, Nyr. 7:522. Zalavölgy, Túrta Közl. 1917:55. Csurgó, Nyr. 10:185. Balaton vid., Jankó 416. Pápa vid., NyF. 17:59. Bakonyalja uo. 34:40. Pozsony vm. mon. 244. Szolnok, Nyr. 18:233. Tiszakeszi, Abafi: Figy. 2:207. Tiszaföldvár IPL. Debrecen, Nyr. 3:514. NyF. 26:58. Patóháza, Nyr. 15:471. Ethn. 38:210. Illyés 150. Orosháza, Nyr. 3:556. Szalonta, sfj. Hódmezővásárhely, NNy. 3:276. Bács m., Ethn. 7:100. — ¹⁴ Hódmezővásárhely, Nyr. 9:88. — ¹⁵ Felsőbánya, uo. 16:471. — ¹⁶ Cegléd, uo. 2:516. — ¹⁷ Darázs, Ethn. 10:308. — ¹⁸ Veszprémmvársány, uo. 19:288. — ¹⁹ Szabófalva, uo. 18:213. — ²⁰ Hódmezővásárhely, uo. 33:90.

2, *Előirt ételek.* Az ok itt is a szerencse-, de kifejezőbben a pénz- és bőségvarázslás, kapcsolatban a termésvarázslással és állatüzéssel. Az előírt napok három újjal szaporodnak: zabálósütörtökkel (hamvazó más-napja), Márton napjával és szombattal. Annál inkább bővül azonban az ételek száma (disznóhús, malac, liba, káposzta, lencse, bab, főttengeri, dió, méz, cukor, fokhagyma, édestészta, fánk, rétes, mákoscsík, kenyér, pálinka). Újévkor malacot,¹ sok cukrot s édes tésztát² kell enni, hogy az egész év szerencsés legyen. Ugyanezért édeskáposztát,³ lencsét, babot,⁴ bablevest⁵ esznek, hogy egész évben bőven legyen pénzük. Zabálósütörtökön kilenczkonchúst és meremácsikot,⁶ karácsonyeste mézes-mákosmetélt⁷ esznek, mert mindenik bőséget jelent. A karácsonyi cipót újévkor szegik meg,⁸ vagy legalább is egész kenyeret kezdenek;⁹ éjfélimise után disznóhúst esznek,¹⁰ hogy egész évben bőven legyen kenyerük és húsuk. Aki Márton napján libát nem eszik, egész évben éhezni fog.¹¹ Húshagyókor rétest vagy fánkot sütnék, hogy a kender fulánk ne legyen.¹² Nagypénteken mákoskalácsot esznek, hogy sok mákjuk teremjen.¹³ Újévkor tengerit főznek, különben állandó lesz a patkány a háznál.¹⁴ Nagypéntek reggelén pálinkát isznak, hogy nyáron alvásközben kígyó ne másszék a szájukba.¹⁵ Karácsonyeste diót esznek, hogy golyvásak ne legyenek,¹⁶ vagy mézet, diót, fokhagymát, a hideglelés, torok- vagy fogfájás ellen.¹⁷

A disznóhús, amely nálunk karácsonyi és farsangi étel, az északi

pogányságban júliusi, a rómaiaknál a hatodik kalendae előírt étele volt, s megmaradt az őskereszténységben is; majd átment újévre s az újévi ünnepkörbe. Amott azonban az egészség, nálunk a bőség varázslója. A Márton-napi liba előírt étel az egész germánságban, Skandináviában s Párizsban is; itt és nálunk is a pénz, a bőség miatt. Az újévi káposzta a germánságban is ugyanennek az ünnepkörnek, karácsony estéjének előírt étele; ereje nálunk s a germánságban is a pénzvarázslás. Ugyanez áll az újévi lencsére is. A bab a halotti kultusszal áll ugyan szoros összefüggésben, de évkezdeti étel is volt, mert az ógörögök az ősz kezdetén (okt. 7.), egyes germán törzsek s a csehek karácsonyeste és húshagyókor, az angolok ádventkor, az észtek tél közepén (jan. 17.) előírással eszik, mint nálunk is újévkor a pénzvarázslás céljából. A méz a germán istenek eledele, a zsidóknál is bőséget hozó újévi étel. Az újévi édestésza s a más a germánoknál is szoros összefüggésben áll a föld termékenységeivel.¹⁸

¹ Lengyeltóti, IPL. Siklós, Ethn. 7:185. 16:294. Göcsej, Gönczi 229. Szózat 1922. I. 1. Balatonendréd, IPL. Szécsény, Nyr. 31:175. Felsőbánya, Szmik 371. Szalonta, Ethn. 27:74. Szeged vid., Kálmány Sz. n. 1:110. Bácskai Közérdek 1911:53. — ² Szalonta, Ethn. 27:74. — ³ Balaton vid., Jankó 221. Lóczy 172. Malonyay 1:99. — ⁴ Hódmezővásárhely, NNy. 3:225. — ⁵ Uo. Ethn. 40:200. — ⁶ Göcsej, Gönczi 235. — ⁷ Budapest 1909. XII. 25. — ⁸ Somló vid., Ethn. 39:103. — ⁹ Szalonta uo. 27:74. — ¹⁰ Budapest 1909. XII. 25. — ¹¹ Écs, Nyr. 30:342. — ¹² Göcsej, Gönczi 224. Tunyog, Porcsalma, sfj. Illyés 122. — ¹³ Kethely, Békefy 43. — ¹⁴ Szalonta, Ethn. 27:74. — ¹⁵ Göcsej, Gönczi 244. Nemzeti Újság 1925. IV. 12. — ¹⁶ Hódmezővásárhely, NNy. 3:220. — ¹⁷ Vas. Ujs. 1873:625. Varga 182. Csallóköz, Budapest 1909. XII. 25. Karcag, Ethn. 13:227. Szeged, Népr. Ért. 8:244. — ¹⁸ Haberland i. h.

Mint a tiltás, úgy az előírás is nem mindig magára az ételre (kakas here, lencse, tejbelaska, gombóc, rántotta, kenyér, újság), hanem néha a megevő személyére (leány, sokgyermekű asszony), munkájára (kendervető, fonalszapuló), az étkezés módjára (fejen áttevés, keresztvetés, varázsmondás) vonatkozik; az okok: egészség, szépség és termésvarázslás. Az új búzából süttött kenyér első karéját jobb kezünkkel fejünket átkarolva kell szánkba tennünk, akkor a jövő termést is megérjük.¹ Aki az első sárgarépat eszi, csináljon bele keresztet, különben kileli a hideg.² Aki először eszik az évben éretlen gyümölcsöt vagy gyümölcsöt, bármely új főzeléket, ezt kell mondania: Újság hasamba, betegség (hideglelés, köldökcsumör) pokolba³ (bokorba⁴). A megsült kenyér első darabját,⁵ a kakas heréjét⁶ az eladónak kell megennie, hogy hamarább férjhezmenjen. A fa első termését sokgyermekű asszonnyal kell megetetni, hogy a fa bőtermő legyen.⁷ A kendervetőnek reggelire rántottát sütnék, hogy sok legyen⁸ és sárga⁹ a kender virágosa, ebédre meg gombócot, hogy nagyfejű legyen a magosa.¹⁰ Fonalszapuláskor tejbelaskát esznek reggelire, hogy a fonál fehér legyen.¹¹ Szombaton a leány lencsét eszik, hogy vasárnap szép legyen.¹²

¹ Rimaszombat. Nyr. 6:83. Tornyospálca. Ethn. 2:253. Szatmár m., uo. 6:10. Patósháza, Nyr. 18:372. Hódmezővásárhely, Ethn. 33:90. — ² Bács m., uo. 7:179. — ³ Kármán 52. Zalavölgy, Túrta Közl. 1917:55. Vác, NyF. 10:47. Tragor: Váci érdekességek 70. Ipolylitke, Nyr. 4:35. Rimaszombat, uo. 6:38. Heves, Borsod m., uo. 9:179. Miskolc, uo. 8:40. Keszű, Ethn. 16:294. Cegléd, Nyr. 2:516. Mezőtúr, uo. 8:139. Öcsöd, Ethn. 19:160. Tornyospálca, uo. 2:251. Debrecen, NyF. 26:46. 56:44. Szatmár m., Ethn. 6:10. Felsőbánya, Szmik 369. Hódmezővásárhely, NNy. 3:276. Bács m., Ethn. 7:178. — ⁴ Dugonics: Példabesz. 2:76. Félegyháza, Ethn. 17:231. — ⁵ Deregyő, Nyr. 15:426. — ⁶ Hódmezővásárhely, Ethn. 36:157. — ⁷ Veszprém: Varsány, uo. 19:286. Vác, NyF. 10:53. Tokaj, Zemplén vm. mon. 160. — ⁸ Tornyospálca, Ethn. 2:253. — ⁹ Bakonyfalja, NyF. 34:140. — ¹⁰ Uo. — ¹¹ Kalotaszeg, Jankó 83. — ¹² Tiszakeszi, Abafi: Figy. 2:205. Debrecen, NyF. 26:59. Patósháza, Nyr. 15:471. Szalonta, sfj.

3. Az előírt ételektől külön kell választanunk a szokásos, azaz unnepi és alkalmi ételeket, amelyekhez az adatok szerint semmi babonás hit sem fűződik, de mert a tiltott és előírt ételek között is szerepelnek s egyrészüik a fentebb említett külföldi adatok szerint mitológiai étel: pontos megállapításuk nálunk is kívánatos. Az adatok nagy, de azért rendszeresen még sem összeállítható tömege miatt azonban itt csak inkább a feltűnősegeket emelem ki.

A *hal* a halászlakomák és böjti napok szokásos étele, mint például karácsonyeste a káposztás csikles; de semmi nyoma annak, hogy nálunk a halat pikkelyeinek pénzalakja és sokasága miatt bizonyos napokon szerencsevarázsló ételnek tartanák.¹ A *marhahús* a lakomák szokásos étele; elmaradhatatlan azonban a pünkösdi búcsún² és a pisó-nak nevezett marhagyomor a lakodalmos előtti vacsorán.³ A *disznóhús* is lakomaétel, azonkívül — mint a külföldi adatokban is — húshagyóra, zabálósütörtökre és a házépítő kalákára jellemző; mint *pörkölt*, a halotti torok szokásos étele;⁴ a *sódart* a kaszáló és kapáló kalákákon eszik,⁵ s a *kocsonya* karácsonyéjféli edeld.⁶ A *bárány* húsvétkor és pünkösdkor szokásos,⁷ a *borsostokány* pedig a házépítő kaláka rendes húsféléje.⁸ A *tyúk* lakomaétel, a *csirkepaprikás* Szent János napjának elmaradhatatlan eledele.⁹ A *lúd* néhol karácsonyi étel,¹⁰ de országsszerre általános Szent Márton napján.¹¹ A *pulyka*, mint a germánságban is, karácsonyelsónapi étel,¹² másutt a kérőnek adott vacsora jelképes étele: igent jelent, míg a *malac* nemet.¹³ A főzelékek közül a *lencse* — mint a külföldi adatokban is — karácsony szombatjának ebédére¹⁴ jellemző. A *köles* lakodalmi étel s mint ilyen Bajorországban s a szlávországban is szerencsehozó; a tejesköles nagypénteki edeld;¹⁵ a juhhúsos kása a szüreten,¹⁶ halotti toron¹⁷ szokásos; evése a germánságban összefügg a Thor tiszteletével. *Kitoló* vagy *cukikását* ad a gazda elbocsátott cselédnek,¹⁸ a tulajdonos az elköltöző bérlőnek,¹⁹ meg a lakodalmat tartó háziasszony, ha azt akarja jelezni vendégeinek, hogy mehetnek.²⁰ A *bab* olajjal vagy sóban-vízben főve karácsony- és Szilveszter-esti, nagypénteki (germánság, Anglia) böjti edeld.²¹ A németországi sváboknál ősi katolikus szokás a nagypénteki *borsóevés*, nálunk azonban csak két helyről van feljegyezve.²² A *káposzta* füstölthússal vagy töltve lakomaétel: lakodalmos, keresztelőn, disznótoron, fonóvégző mulatságon,²³ húshagyókor;²⁴ a káposztacika pedig nagypénteki edeld,²⁵ mint a *patogatott kukorica* is,²⁶ míg a *főttkukorica* mézzel, meg a *főttkrumpli* és *sülttök* a kalákák nyálazója. A levesek közül a *meggyleves* általános böjti leves, lakodalmakon pedig a *csiga* és *metéltleves* szokásos; de metéltlevest esznek mindig Szent Iván napján is.²⁷ A *kalács* és *tésztafélék* lakomaételek, de azért itt is akad szokásos étel. Böjtitészták a *sajtos*;²⁸ a *mákosmetélt* (angyalcsik, guba, zuzák)²⁹ és az *olajos laska*.³⁰ A *fánk* (siska, pampuska), *herőce* farsangi tészták,³¹ de fánkot esznek Szent János napján is.³² A *bobajka* (bubóta) karácsonyi tészta.³³ *Túrósrétest* küldenek komatálba, de esznek Szent János napján is.³⁴ A *kürtöskalács* (botratekeres), a szöszlopó kaláka³⁵ szokásos tésztája. A *fujókát* aratáskor sütik.³⁶ A *kalácsra* a lakodalmi kalácson (kúcsoskalács, édenfa, morvány) kívül két érdekesebb adatunk van; az egyik a Szent Mihály-napi kalács,³⁷ a másik pedig az úgynevezett *boszvány*: a férjhezment lány vitte volt fonótársainak.³⁸ Az *aszaltgyümölcs* böjti étel, úgysszintén a *mézespálinka* is böjti és kalákaital.

¹ Bodrogköz, Majláth: Bodrog-Tisza szabályozási Társ. monogr. 121. — ² Felssőr, Nyr. 32:176. Alsóőr, NyF. 9:11. — ³ Bakontamási, uo. 17:25. — ⁴ Vas, Ujs. 1875:659. Nagy: Magyarorsz. kép. 1:61 — ⁵ Torda, Jankó 127. — ⁶ Balaton vid., Jankó 121. — ⁷ Torda, Jankó 127. — ⁸ Kalotaszeg, Malonyay 1:89. — ⁹ Kalotaszeg, Jankó 68. — ¹⁰ Hódmezővásárhely, Ethn. 36:157. — ¹¹ Bp. Hirl. 1910. IV. 17. Baranya m., Ethn. 37:22. Pálfa, Nyr. 30:535. Balaton vid., Jankó 407. 425. Veszpr

rémvarsány, Ethn. 19:286. Karcag, uo. 14:258. Hódmezővásárhely, uo. 36:157. Szilágy m., uo. 2:208. Torda, Jankó 127. Moldva, Erd. Múz. 1930:167.; eredetére l. Bod Péter: Sz. Heort. 138. István b. naptára 1857:152. MNyv. 6:252. 350. Nyr. 41:79. a pozsonyi zsidók királyi *lúd-adójára* l. Vas. Ujs. 1885:772; a mesteremberek *lichtbraten-jére* l. Vas. Ujs. 1855:772. Szeged, Csallóköz, MTsz. 1:753, Budapest, Nyr. 28:178. Debrecen, NyF. 26:31. — ¹² Hódmezővásárhely, Ethn. 36:157. — ¹³ Erdélyi: Közmond. 333. — ¹⁴ Balaton vid., Jankó 418. — ¹⁵ Kethely, Békefy 43. — ¹⁶ Eger, Kubinyi—Vahot: Magyarország és Erdély kép. 3:71. — ¹⁷ Nagy: Magyarország. kép. 1:61. Hódmezővásárhely, Nyr. 3:223. — ¹⁸ Szucsák: Erdély Népei 3:27. — ¹⁹ Balaton mell., Tud. Gyűjt. 1839. XII. 3. — ²⁰ Radványi: Ipolyszalkai nyelvjárás 55. — ²¹ Kethely, Békefy 43. Somorja, Ethn. 3:59. Félegyháza, Népr. Ért. 14:81. — ²² Kalotaszeg, Jankó 168. Torda, Jankó 225. — ²³ Uo. 224. — ²⁴ Göcsej, Gönczi 244. — ²⁵ Kalotaszeg, Jankó 168. Torda, Jankó 225. — ²⁶ Uo., Szalonta, sfj. — ²⁷ Kalotaszeg, Jankó 78. — ²⁸ Félegyháza, Népr. Ért. 14:81. — ²⁹ Heves m., MTsz. 1:43. Krasznahorka, Nyr. 3:185. Félegyháza, Népr. Ért. 14:87. — ³⁰ Kalotaszeg, Jankó 168. Torda, Jankó 129. Gyergyó, NyF. 20:53. — ³¹ Csácsbozsok, IPL. Nyr. 16:140. Hont m., Nyr. 6:232. Félegyháza, Népr. Ért. 14:78. — ³² Kalotaszeg, Jankó 78. — ³³ Somogy m., Nyr. 3:140. 10:430. 19:380. Torna vid., Nyr. 17:323. Adorján, Nyr. 10:431. Bodroghöz, Majláth 131. — ³⁴ Kalotaszeg, Jankó 78. — ³⁵ Csik m., Ethn. 8:388. — ³⁶ Alásó, NyF. 17:25. — ³⁷ Torda, Jankó 127. — ³⁸ Kovár vid., Nyr. 16:381.

Az adatok nemcsak azt mutatják, amit e téren eddig ismerünk, hanem csoportosításuk egyúttal *tájékoztatás* is a további gyűjtésre. S erre éppen az adatok csekély száma miatt igen nagy szükség lenne. Mert igen fontos volna annak összevetése, hogy a tiltás és előírás mennyiben egyezik meg az ókori, a germán, a szláv népek, valamint a kereszténység tiltott és előírt ételeivel. Csak így állapíthatnók meg t. i., hogy mi marad e téren a magyarban s esetleg a finn-török népek közt magára öseredetűnek.

*

(Deutscher Auszug.) *Verbotene und gebotene Speisen im ungarischen Volksbrauche.* Speisen werden aus magischen Gründen verboten oder geboten, das heisst, um etwa einzutreffende Veränderungen wie Heirat, Kindersegen, Gesundheitszustand, Viehstand, Feldertrag, usw. nach menschlichem Willen zu lenken. Speisen können auch nur für gewisse Tage verboten und geboten werden, oder beziehen sich solche Vorschriften auf Personen eines gewissen Alters, Zustandes oder Berufes, ferner auf die Art und die Werkzeuge des Essens. Hierher gehören auch die Zaubersprüche. Eine besondere Gruppe bilden die gebräuchlichen: Feiertags- und gelegentlichspeisen, an welche sich laut den Angaben zwar keine Aberglauben knüpfen, doch weil sie auch unter den verbotenen und gebotenen Speisen vorkommen, wäre ihre Erforschung und Feststellung unbedingt von mythologischem und ethnographischem Interesse.

Szendrey Zsigmond.

CSALLÓKÖZI LEGÉNYAVATÁS.

Somorja nagyközség — hajdan szab. kir. város — Komárom mellett egykor Csallóköz legjelentősebb helye volt. Virágzó polgári élet folyt itt a céhek világában, amiről a város jegyzőkönyvei tanuskodnak. Képviselve volt: a *csizmaziá*, *ács*, *asztalos*, *ötvös*, *mézeskalácsos*, *mészáros*, *szíjgyártó*, *bognár*, *lakatos*, *kalapos*, *kőműves*, *kovács*, *gombkötő*, *szabó*, *takács*, *timár*, *szűcs*, *fazekas*, *pék*, *molnár*, *halász*, sőt még a *juhász* céh is. Ennek a nagyszabású céhéletnek maradványai romjaikban még most is megtalálhatók.

Somorjának a céhek világából maradt egyik ilyen érdekessége a farsangon szokásos legényavatás. Különösképen nem az iparosoknál maradt meg, hanem a gazdalegényeknél, akik külön testületben vannak tömörülve.

polgári-ifjúság vagy *legény-kompánia* néven s írott szabályaik a *Törvénykönyvben* foglaltatnak.¹

Élükön áll a *legénybíró*, akit maguk közül választanak 3 évre. Ő tartja fönnt a rendet a legények között, szabja ki a büntetést két legény jelenlétében, ha valamelyik vét a törvények ellen. Régebben a céhvilágban vasra is verethette a garázda legényt. A büntetés ma leginkább néhány liter bor fizetése a kompánia számára.

A bíróról és a büntetésekről a *Törvénykönyv* így szól: „Őneki kell példát mutatni a többieknek. A táncmulatságot ő rendezi. Temetésre ő rendeli ki a vivőket. Minden legény köteles az idősebb előtt fejet hajtani és annak engedelmeskedni, különösen a bírónak. És aki ővele beszél, tisztessé-

1. ábra. A somorjai *legénykompánia* diszben.
(A jobbszélen álló legények egyikének kezében a *Törvénykönyv*.)

ségesen kövesse előbb meg. Ha a bíró a legfiatalabb legény által beparancsoltat, vagyis összehívattja a legényeket valaminek a megbeszélése végett, köteles minden legény pontosan a kitűzött időre megjelenni, meg nem jelenése esetén, ha azt kellőképpen igazolni nem tudja, 1 liter (régebben icce) bor büntetést fizet. Azon időtől fogva, mikor a bíró házánál megjelent, semmiféle illetlen szóval nem szabad neki élnie, sem káromkodni, még tréfából sem. Ugyanígy ha helyéről felkel vagy kimegy, mindig köteles engedelmet kérni, ha ezt be nem tartja, szintén 1 liter bor a büntetése. Ha a kocsmában társaságban a bírói háztól elmennek, senkinek jogában nem áll, hogy a legények részére bort kérjen, mint a bírónak, mert ha kér, azt magának kell fizetni. Ugyanott a legfiatalabb legény köteles engedelem kérése mellett a poharakat megtölteni. Ha a bort kiönti, ahány araszra

¹ A Törvények 1706 febr. 2. foglaltattak írásba az új könyv szerint, melybe a régi Törvénykönyvből másoltattak (ezért van icce helyett a litermérték felvéve).

elfolyik, annyi liter bor lesz a büntetése. De azt csak a bírónak áll jogában megmérni, ha esetleg ezt más minden előbbi parancs nélkül megmérné. úgy ő is, mint az előbbi, ugyanannyi büntetést fizet.“ A bíró őrzi a *Törvénykönyvet*, a hadnagyok kalpagjait, a két hadnagyi buzogányt, a *legényöveket*, az egylet ládáját (ebbe vannak az említett holmik). A bíró házában van a legényvacsora. Alább még ezekre visszatérünk. A bíró mellett működik a két *hadnagy*. Ezek tartják fenn a rendet a táncmultságokon a bíróval, ők hívják meg a lányokat a *vigalomra*. Hatalmukat a buzogány jelképezi. Ezek a város két hadnagyának buzogányát utánozzák s vasból készültek.

A hadnagyokra vonatkozólag így szól a *Törvénykönyv*: „Ha a legények bált tartanak, akkor kiválasztanak maguk közül két legényt, kiket régen hadnagyoknak, jelenleg leányhívóknak neveznek, akiknek köztelességük a legények által összeírt leányokat bál előtti csütörtökön meg hívni, úgyszintén vasárnap, mikor a bál megkezdődik, összehordani. Viszont kötelességük arról gondoskodni, hogy ezen leányok kíséret nélkül haza ne menjenek, mert ha ez megtörténne, úgy a leányhívók (hadnagyok) egy kanna bor büntetést fizetnek.“

A hadnagyok teljes díszben jelennek meg a lányos házaknál. Öltözetük szebb, mint a többi legényeké; szebb még a bírónál is. Fejükön kalpagot viselnek, mely csikóbőrből készült s a somorjai szűcsök kezéből került ki. Művirágokból bokréta díszíti elül: aranyozott búzkalász, búzavirág, róza, margitvirág, nefelejcs, ibolya. Vagyis, ami a földművesélet szemléletkérebe tartozik és előtte kedves. Ruházatuk fekete posztó. *Dokányból* (kabát) dolmányból (mente), pruszlikból (melény) a legényövből, nadrágból, csizmából áll. A dokányon 4 sor ezüstgomb csillog, mely díszes ötvösmunka. A dokányra kerül derékon a legényöv, mely 4—6—8 soros zsinórból készült, piros, fehér, zöld színű, oldalt 2 szál lóg le róla, mely sallangban végződik. Ezek szimmetrikusan vannak elhelyezve. Legdíszesebb a dolmány, mely a dokány fölé kerül. Ennek gallérja és újjai prémesek. A négy sor ezüstgomb még szebben van megmunkálva s a nyaknál széles, díszes ezüstlánc tartja össze. A vállon és a mellen nagy ezüstrózsák (filigrán munkájú gombok) kapcsolják. A dolmány hátulján, a derék táján, szintén két nagy ezüstrózsák. A pruszlikon 4—5 sor apró ezüstgomb (pityke). A nadrág sujtásos, *vitézkötéses* magyarnadrág. A csizma egyszerű szabású, fekete. Régebben díszes sallang lógott le róla és sarkantyús volt. Ma ezek hiányoznak. Az ezüstgombok és láncok a somorjai ötvösipar emlékeit őrzik, melyek apáról fiúra szálltak.

A hadnagyok a meghívás alkalmával magukkal viszik a buzogányt is

2. ábra. Leányhívogató hadnagyok díszben.

és ha a házba belépnek, a szobában úgy állanak meg, mint a képen látható s a következő mondókát szavalja az egyik:

„Alázatosan megkövetjük önöket, miután ebbe a tisztességes házba beléptünk, tiszteletből és becsületből; hanem mi elbocsájtott követek vagyunk az ifjak bírójától. Mi általunk kéretik meg önöket, ha meg nem vetnék a mi szíves kérésünket és szíveskednének a leányzót e tisztességes táncmulatságra elbocsájtani, mi majd igyekezni fogunk a leányzó fáradságát visszaszolgálni és igen szépen megköszönni.“

Ha az engedélyt a szülők megadták, a hadnagyok a leányokat kocsin, vagy szánon viszik a mulatságra. A lovak fel vannak díszítve (a fejükön,

3. ábra. A bormester a csikó-val.

a vendégeket, melyet egy csikónak nevezett² hatalmas (régebben 10 iccés, ma ugyanannyi literes) üvegből tölt. Ez is föl van díszítve szalagokkal (piros, fehér, zöld). A táncmester vezeti a táncot. Ő rendezi a keresztelést, kötelessége a keresztelőtáncot eljátni.

A legényavatás vagy legénykeresztelés törvénye így szól: „Ha valamely ifjú a serdültebb ifjúság közé akar állni, úgy két legény elmegy a szüleihez és megkérlik, hogy engedjék meg fiúknak a legénység közé való belépést. És ha ezek is beleegyezésüket adják, akkor megtörténhetik a keresztelés, ami rendszeren a bál után való napon, vagyis hétfőn szokott megtörténni.“ A legényavatás ünnepélyességét ugyanis emelik azzal, hogy előtte való este (vasárnap) bál kezdődik, mely reggelig tart. Erre a bálra a legénység a legénybíró házától indul cigányzene mellett, kettős sorban, a tánc helyiségbe. Elöl megy a két hadnagy s a bíró, utána a felavatandó ifjak,

² A csikó csikóbőrrel bevont edény lehetett, mint a csikóbőrös kulacs.

oldalt a fül mellett) különböző színű szalagokkal és fehér vagy színes kendőkkel, úgy mint lakodalomkor szokás. A leányoknak ma már nincsen különös ruházatuk. A legújabb divat uralkodik. Egy-egy azonban megjelenik magyar ruhában, mely pirosbársony, aranyzsinóros mellényből és fehér szoknyából áll. A hadnagyok öltözetétől a bíróé és a legényeké csak annyiban tér el, hogy kalpag helyett kis pörge kalapot viselnek, melyet Kossuth-kalapnak neveznek. Készítői somorjai kalaposok. Azonban a kalap formája régebbi a múlt század Kossuth-korszakánál. (Mint régebbi a körszakállviselet is, melyet szintén Kossuth-szakállnak nevez Csallóköz népe.) A kalap díszé árvalányhaj, régebben gémtoll. Mindkettő összefügg Csallóköz természeti viszonyaival. Sík mezőin, füzeseiben ott lengedez az árvalányhaj, nádasaiban pedig ott táncol a gémtoll. Valószínű, hogy régebben kócsagtoll volt a dísz, mellette a vörös és szürke gém finom, hajlékony melltolla. A halászhalkok szintén ezt viselték kalapjuk mellett.

Külön tisztség a bormesteré. Ő kezeli az ifjúság borát. Kínálja vele

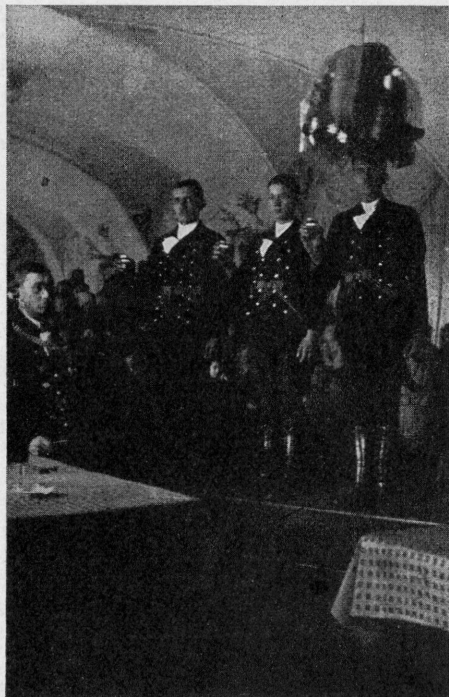
mögöttük a legények, akik között vannak a keresztapák s utánuk a cigány. A törvénykönyv tovább így intézkedik: „Előzőleg minden keresztfinak kötelessége a bál alatt, még pedig éjfél előtt, keresztanyát keresni vagy felkérni, úgyszintén keresztapát. A legénység közé való belépés 6 liter borba kerül.”³ A legényavatás hétfőn délelőtt 9 óra körül veszi kezdetét a bálteremben, ahol összegyűlekeznek erre az időre a vendégek és a legények. Valamikor megjelent a városbíróval a magisztrátus is.

A teremben a cigánymuzsikások előtt egy hosszú asztalnál foglalnak helyet az öregek, mellettük derékszögben elhelyezett asztalnál áll a legénybíró, ez az ő asztala. Az asztalok előtt szabad tér van, ahol a közönség áll. A tér közepén egy pad, efölött lóg a koronaformájú aratókoszorú, mely az előző évi aratás befejezésekor készült. (A koszorú különböző gabonakalászból van fonva és szalagokkal díszítve.)⁴

A keresztanyák és az avatandó legények a közönség soraiban vannak. Azután a táncmester felszólítására mellé áll az első felavatandó legény a keresztapával s így sorba, ahány felavatandó van, mindegyik a keresztapájával. A legényövet most csatolják a felavatandó derekára. Mikor már mindenki a helyén van, a bormester egy klarinétos cigány kísérete mellett, aki a Rákóczi-indulót fújja, behozza a csikónak nevezett hatalmas borosüveget, mely magyar nemzeti színű szalaggal van díszítve. Vele jön az egyik keresztapa, aki három borospoharat hoz és egy kisebb borospalackot, melyek szintén át vannak kötve piros, fehér, zöld szalaggal. Ezeket leteszik a legénybíró asztalára. A bormester a csikóból a palackot megtölti s azután a palackból a három poharat. Ezután, a Törvénykönyv szavai szerint „a Rákóczi-induló hangja mellett fellépnek az ott elkészített padra”.

A bírótól mindegyik egy piros, fehér, zöld színű szalaggal átkötött borospoharat kap kezébe. Azután a táncmester három köszöntőt mond. Elsőt a városra, másodikat az ifjúságra, harmadikat a közönségre.

A köszöntők a következők: „Először is köszöntöm ezen keresztelő pohárbort a mi nemes városunkért, a mi nemes városunk bírájának és az egész magisztrátus urak friss, állandó egészségéért. Vivát.” Erre kiisszák a bort. A bormester újra megtölti s következik a második köszöntő. „Másodszor is köszöntöm ezen keresztelő pohárbort az ifjakért és az ifjak bírájáért és az egész kompániabeli ifjúság friss, állandó egészségéért. Vivát.” A bort megint kiisszák. A bormester újra megtölti a poharakat s

4. ábra. A táncmester, a legény és a keresztapa a padon.

³ Ez újabb változtatás!

⁴ Búza, rozs, árpa, zab. A szalagok — itteni szóval pántlika — rendszeren piros, fehér, zöld, kék színűek.

következik a harmadik köszöntő: „Harmadszor is köszöntöm ezen keresztelő pohárbort a gazdákért és gazdaasszonyokért, keresztfiért, keresztanyáért, zenészekért és mindazon szüzekért, kik az éjjel nekem csókot adtak. Vivát.” A borospoharakat kiisszák.

Ezzel megtörtént a keresztelés. Utána leugrálnak a padról s a Rákóczi-induló mellett minden felavatott a keresztapával a bíró asztala mögé áll. A táncmester most a következő legénnyel újra megismétli az előbbi keresztelő jelenetet. Ez addig tart, míg van felavatandó. Ettől függ az avatás hossza. Mikor minden legény *felavattatott a legényövével*, akkor a táncmester sorba állítja a keresztanyákat, hozzájuk csatlakozik egy leány *sugárnak*. A táncmester most összefogódzik a keresztanyával és még két lánnyal és táncot lejt. Azután megáll és segítséget kér ezen szavakkal: „Szerencsés jó napot adjon az Isten úgy mint N. N. keresztapának, hasonlóképen N. N. keresztfinak. Engedelmet kérek, de én eddig kegyelmek jelenlétében nem gyönyörködhettem, most szeretnék kegyelmek jelenlétében gyönyörködni, ha meg nem vetnék az én szerény kérésemet és ezen jámbor személyeket, kiket kezemen látnak kegyelmek, továbbra is ajánlom ezen hív szolgálatomat.”

A bíró erre azt mondja — miközben az első felavatott legény keresztapjával hozzájuk csatlakozik —: „Tessék eljágni.” Erre a táncmester tréfával felel: „Köszönöm, nem járhatom el, mert le kell hengerelnem az Öreg-Dunát!”

Utána nyomban következik a tánc, melyet láncban összefogódzva járnak körbe egy darabig, azután egy legény és leány kaput csinál (kezüket összefogva ívből föltartják) s ezen az egész láncsor átbúvik. Utána mindegyik a maga párjával körültáncol a teremben. Azután valamennyien rövid csárdást járnak. Ez a jelenet megismétlődik minden felavatott legénnyel. Ezzel befejeződik az avatás. Utána tánc van estélig.

A *Törvénykönyv* szavai szerint gyertyagyújtáskor felsorakozik a legénység s a hadnagyok és a bíró vezetésével (a bíró a két hadnagy között megy) cigányzene kíséretével elmennek a bíró házához *legénytorra*.

Itt a keresztanyák is megjelennek. Vacsora van és tánc reggelig. A torhoz az ennivalót (disznóhúst, szalonnát, kolbászt, tojást, kalácsot) a legénytor napján a gazdaháznaknál két legény szedi össze. A toron a legnagyobb rend uralkodik; régebben az ételek feladásánál verset is mondtak, mint a menyegzőnél. Ezeket azonban már elfelejtették. A verseket az étel-hordó legény mondta.

A felavatott legény ezentúl résztvehet a bálokon és járhat leányos házhoz.

*

(Deutscher Auszug.) *Jünglingsweihe im Csallóköz*. In der Gemeinde Somorja, ehemals königlicher Freistadt, halten die Bauernburschen, die vom alten Zunftwesen her unter dem Namen *Bürgerjugend* oder *Burschenkompanie* sich in einen Bund zusammengeschlossen haben, zu Fastnacht unter Feierlichkeiten eine Jünglingsweihe ab, die auch *Burschentaufe* genannt wird. Diese Fastnachtszeremonie hat Gesetze, die noch i. J. 1706 aufgezeichnet wurden. Die Mitwirkenden der Zeremonie sind der *Burschenrichter*, die zwei *Fähnriche*, der *Weinmeister*, der *Tanzmeister*, die zu weihenden *halbwüchsigen Burschen* und deren *Paten* und *Patinnen*, endlich die Musikanten. Die Zeremonie beginnt regelmässig nach einem Sonntagsball Montags in der Früh um 9 Uhr und besteht aus dem *Aufschnallen des Jünglingsgürtels*, dem *dreifachen Gruss* des *Tanzmeisters*, dem *Tanze* der *Paten* und *Patinnen* und dem *Tanze* der *Zuschauer*, der bis zum Abend dauert. Dann begeben sich die Burschen mit den *Paten* und *Patinnen* in das Haus des *Burschenrichters* auf das *Burschenmahl*, wo sie zu Nacht essen und bis zum Morgen tanzen. Der geweihte Jüngling darf nun an den Bällen teilnehmen und zu den Mädchen gehen.

Khin Antal.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyar kocsizás multjából. Most, hogy *felsődriethomai Pettkó-Szandtner Tibor* könyve a magyar kocsizásról megjelent,¹ alkalomszerűnek találjuk, hogy — a család engedélyével — ismertessük *kellemesi Melczer István* septemvir (hétszemélynök) eddig kiadatlan családi visszaemlékezéseinek egyik fejezetét, amely a mult század elejének országúti kocsizásairól és az előgatról ad fölöttébb értékes néprajzi fölvilágosításokat. *Kellemesi Melczer István* 1810-ben született és 1861-ig, septemvirré történt kinevezetéséig, amikor is a fővárosba költözött, életének túlnyomó részét falusi birtokán, vagy vidéki városokban hivatalnokoskodva töltötte s így bőséges alkalmat nyílott az országútiakon való közlekedés szokásainak, törvényeinek, bajainak, a közlekedést lebonyolító lovas parasztnak, lovagnak és kocsiknak tanulmányozására.

Azzal kezdí visszaemlékezéseinek erre vonatkozó fejezetét, hogy atyjának, aki szintén septemvir volt, patvarista (ügyvédjelölt) korában az országúton, vezetőként gyalog kellett mennie, midőn a feneketlen sárban főnökének hintaja elé vonató ökröket fogtak. Atyja hintón járni nem szeretett; maga számára egy hosszú, fedeles, úgynevezett *lengyel bricskát* használt, mely kassal ellátva zöldre volt festve. Ebben a bricskában minden szükséges útiholmi, élelmiszer, ágynemű elfért. Ősz táján, novemberben, ha abaujmegyei birtokukról Pestre utaztak, olyan feneketlen sarak voltak, főleg (Hejő)Szalonta, (Mező)Kövesd, Erdőtelek táján s egyebütt, hogy miatta minden tízhúsz lépésnyire meg kellett állapodni és a malomköalakra nőtt kerekeket az arra készzen vitt eszközökkel a sártól megtisztítani, ha ugyan a kerékagyig sárba rekedt jármű egészen el nem akadt. Miskolc mellől Pestig

az út némelykor nyolc napig tartott. Télvíz idején a főfeladat abból állott, hogy mentől előbb kijussanak a Jászság és Pestmegye homokos talajára, hol mégis biztosabban lehetett haladni, mint Borsod és Heves megye feneketlen útvonalain.

„Azon lassú utazásnak — írja *Melczer septemvir* — a feneketlen utak állapotán kívül oka abban is rejlett, hogy atyám majdnem kizárólag saját lovaival utazott... Szájából sohasem hallottam, hogy ő a kocsisokat sebesebb hajtásra ösztönözte volna, hanem igen sokszor: *Módjával hajt! Farkasügetve kocogj! Ne üzd ok nélkül a szegény párakat!* A mindig nyeregből hajtó kocsisoknak ez kedves is volt, mert 25 mérföldön keresztül, habár öthet napon át magát a ló által kényelmetlen *pusztafüredi* (így!), csak egy báránybőrrel fedett nyeregben rázatni bizony kellemes állapotnak nem volt mondható.

Atyám a lovakat saját ménésében nevelte s az igen szilaj és vad csikókat maga törte be és idomította. Nagyon biztosakká és tartósakká is váltak azután. Felszerkezve számozva mindig magyarosan, de csak ígás módon valának, csikós kantárral, melynek az akkori viszonyok közt nagy haszna volt, mert az egyszersmind a kötőféket is pótolta, az orradzó és torokszíjjal egybekapcsoló karikába lévén a kötőfékszár megerősítve, az egyszerű zablat kétoldalt fapecek tartotta, ezeket kivéve a lovakat nem kelle lekantarozni, hanem anélkül is meg lehetett étetni. A rúd melletti lovak farhámmal valának ellátva, a gyakorlott szem ezek szabásából azonnal megláthatta, vajjon a tulajdonos alföldi magyar ember-e, vagy tót uraság, — a Felföldet mi Kassától fölfelé számítottuk — s az eperjes-vidéki, debreceni, vagy miskolci szíjjártók szabásától egészen különböztek. A kocsis nyeregből hajtott, mit biztosabbnak tartottak, mert mintegy a lovak közt lévén, azokat könnyebben kormányozhatta; erre nagy

¹ Ösmertetését l. folyóiratunk Könyvszemle rovatában.

szükség volt, mert az utak mély, sokszor másfél lábnyi mély vágás sokkal és kátyúkkal valának felszelve, ha a kerekek oda agyig elmerültek, a kocsi elakadt s előbb ki kelle ásni, vagy kapálni, mielőtt továbbmehetett volna. Minden bukkanónál hangosan is figyelmezteté atyám kocsisait: *Vigyázz! Közöld a vágást!* Hisz a kerekeket, mint már említém, ezenkívül is tisztítani kellett s evégett meg-meg kelle állapotodni.

A gyeplőt a kocsis *perechen*, vagyis markolatban tartá kezeiben, nehogy ez, kivált a hideg miatt megdermedt ujjak közül kicsússzon s azzal a lovak szabadokká legyenek; a perec, vagy markolathoz hosszú, vékony, úgynevezett *álomszija* volt csatolva, mely a nyeret a hátulsó kápa alatt körítette s így az unalmas, lassú utazás közt elszenderedő sem ejthette a gyeplőt a lovak közé. Nyereg alá mindig a legnagyobb s legerősebb ló választott, miután ennek húzni és hordani is kellett; a kocsisok ezeket, habár tiltva volt, a *poroszká menésre* tártották, mi a lovasra nézve kényelmesebb mozgás az ügetésnél, kivált ennek rövidebb lépésénél... Atyám mindig négyfogatún járt, mert csak rendkívüli esetben fogtak be az első ló mellé hosszú láncra egy ötödiket is, többnyire fiatal csikót, szoktatónak...

Az *előfogatról*, a régi hivatalos utazásoknak erről a nélkülözhetetlen intézményéről *Melczer* septemvir ezeket jegyezte föl: „Az ország 1848 előtt több kerületre volt felosztva. Ezek élén állott az országos tartományi biztos, ki az akkori magyar királyi helytartótanácsnak nemcsak tagja, hanem egyik alelnöke is vala. A kerületek élére Pesten, Pécsen, Kassán, Eszéken, Debrecenben mindenütt egy kerületi fő és albiztos volt nevezve — (Superior ac Substitutus Provincialis Commissarius) —, kiknek fő rendeltetésük volt időnként azon terhek iránt tétetni meg a kiegyenlítést — (Computus) —, melyeket a megyebeli adózók az állandó katonaság számára hadiadójukba leendő

beszámítás fejében leszolgáltak. Az összeszámolásra náluk a megyék és illető városok hadipénztárnokai és számvevői nyugtáikkal, a katonaság részéről a haditisztviselők igazolványaikkal, mint elnöküknél megjelentek. A katonaság akkoron az illető kerületben nem mozoghatott más irányban, mint amelyet a tartományi biztos kijelölt, tiszti köréhez tartozván ezeket úgy irányozni — (instruálni) —, hogy a megye lakosai között a beszállásolási és előfogatozási teher méltányosan fel legyen osztva. E célra a katonaságnak magát utalványokkal — (assignatio) — kelle ellátni s a computuskor ezek hasonlítottak össze a megye és városbeli nyugtákkal s az eredmény felterjesztetett a m. kir. helytartótanácshoz. Valamint azonban a katonaság számára, jövő beszámítás mellett, ingyen kiállítandó előfogatokra az utalványokat a kerületi biztosok állították ki, úgy azon polgári személyek, kik az előfogatokra azonban készfizetés mellett jogosítva valának, például hivatalból utazó tisztviselők, stb. az utalványt (vagyis assignatiót) az illető biztostól nyerték ki. Az előfogatos nem tartozott messzibbre vinni az utast, mint egy állomásnyira, mely két mérföldet tett ki, ritka helyi viszonyok közt, hol a népesség gyéresebb, a községek ritkábbak voltak, léteztek 3 vagy 4 mérföldes, tehát másfél, vagy kétállomásos megállapodási helyek. Egy négyesfogatnak állomások szerint számított díja 1 frt vala. A kocsis kapott még egy csekély borra való is.

E század — t. i. a XIX. század! — derekáig a földműves készpénzt igen nehezen tudott szerezni, a polgári személyeknek kiszolgáltatandót tehát nemhogy tehernek, hanem inkább előnynek nézte és szívesen teljesítette, annál fogva az utalványokat ritkán is kérték előmutatni, hanem készen kiálltak enélkül is, mert vajmi ritka volt akkor, a *hóipénz* pedig azon mérsékelt s természetben le nem szolgált hadiadóra, sóra s egyéb apróságra kellett.

A kijelölt állomásokon, mezővárosok kivételével, állandó helységháza ritkán találkozott, ennél fogva a bíró háza elébe kellett hajtani. A bíró sajátos jelvénye a háza előtt álló kaloda volt; egy sajátos faalkotmány, kisebb-nagyobb lyukakkal ellátva, melyek a két faoszlop között levő deszkák hasadéka közé valának fúrva, a felső deszka kiemelhető lévén. Ezen kaloda a kisebb-nagyobb rendőri kihágást elkövetett paraszt lakosok megfenyítésére használtatott s inkább szégyenítő, mint fájdalmas testi büntetésnek tekintetett. Dorbézolók, éjjeli kóborlók, nyelves és rágalmazóknak részint kezeik, vagy lábaik, súlyosabb esetben nyakuk záratott rövid időre a kaloda deszkái közé s téteténck ki a bűnhődők a nyilvános gúnynak. Az évenként megújuló falusi bíró választásánál a kaloda ünnepélyes menettel vitetett az új bíró háza elébe s megjelölte annak lakását, kinek a falusi hatalmat képviselő bírói pálca adatott, valamint hogy a bíró ilyen pálca nélkül nem is igen jelent meg az utcán, vagy közhelyeken, ezzel jelezvén az őtet illető tekintélyt.

Mihelyt az előfogatot kívánó a bíróház előtt megállapodott, a kisbírák vagy falusi szolgák azonnal szétküldettek a lovak előhajtására. A lovakat többnyire a sokszor távollevő legelőkről kellett előszerezni. Igen szorgos munkaidőnek kellett lenni, hogy az ekéből, vagy kocsiból fogassanak ki, miután akkor a közlegelők bősége miatt nagyobb marhaállomány tartatott a gazdák részéről, már azért is, hogy az úrbéri robotozás fennálltában az úri szolgáltatásokat is teljesíthessék, saját földeiket is megművelhessék. Egy-egy forspont — (Vorspann) — köteles különben is csak két lovat állított ki. Előhajtattván a lovak, csak akkor mentek tulajdonosai a számszám után és míg azokat összeigazították, a gazdasszony a forspontra menő tarisznyáját élelemmel ellátta, az ily lóváltásnál néhány óra is eltelt; az utazást tehát ily módon se lehetett gyorsabbnak mondani, mint

azt, melyet valaki saját lovaival tett meg, noha ezeket útközben étetni, itatni s éjszakán át meghálni kellett. Az előfogatosok nemcsak, hogy szívesen ki nem álltak volna, csak az ellen kelle védekezni, hogy négy ló helyett többet kívántak befogni, részint a szokatlan hintót nehezelve, részint az utakat rosszaknak állítván. A nagyobb számú lovaknak azon hátránya volt, hogy minden pár mellé egy kocsis kíséretét kelle eltűnni, amennyiben lovaik ez másra bízni nem akarta. Hol az út gyorsabb haladást engedett, a kísérők a kocsira elől-hátul felkapaszkodtak, az út rosszabb részén az egymáshoz amúgy sem szoktatott lovakat gyakran vezetgették, vagy mellette szaladva, ösztönözték. Volt is erre szükség, mert hám és gyeplő többnyire csak kenderfonatból lévén, a csodák csodája, hogy a hintó többször nem fordult fel és szerencsétlenség sürűben nem történt.

Várakozás alatt bíró uram az utazót, kivált magyar vidéken szobájába szívesen beszélította s ott vele a maga vagy községe szűkkörű ügyeiről a magyar paraszt akkori szerény, mondhatni szemérmes, s mindamellett igen illedelmes és komoly tartása mellett szívesen társalgott, az előfogatos utazóban mindig nagyobbtekintélyű, vagy befolyásos állású személyt gyanítván. Az utazók, saját ellátásuk végett a hideg ételeket, jobbminőségű bort magukkal szokván vinni, azokkal gazdáikat is megmégkínálgatták, kik ezzel magukat megtiszteltetve érezvén, igen illendően használták fel az arra adott engedélyt. A természetvényekben bővebben ellátott magyar vidékeken bíróné asszonyom kínálta meg keresetlen vendégszeretettel az utasokat s ha az ajánlatot, mit nagy leereszkedésnek vettek, elfogadták, azonnal elkészíték a hamar kiállítható paprikáscsirkét, vagy hasonlót. Bort a vendég adott, vagy hozatott, s azzal a gazdát s egybesereglett, de szóltanul fülelő családtagjait is megkínálgatta.

Közlő: Madarassy László.

A farsang hajdan és ma Csömörön. Csömör pestmegyei község két részéből áll. Egyikben katolikus tótok és németek laknak, másik részben evangélikus tótok. Farsangi szokásaik ma egybeolvadtak. Hasonlóan állítják össze a legénybírók az alakoskodó csoportokat, de régebben különbözött a két csoport farsangi alakoskodása. A tótoké a maihoz

vánkostánc. Itt már a lányok vették át a vezető szerepet s ők fizettek. Körbeállottak a legényekkel együtt. A kör közepére tettek egy széket tányérral, amibe a pénzt gyűjtötték. A legénybíróknál volt egy kis vánkossal. Ezt letette a földre kedvese elé, mindketten letérdeltek és megcsókolták egymást. Erre a leány vette magához a vánkost, egyet táncoltak

1. ábra. Farsangi álarcosok, Csömör, Pest megye. Dr. Ébner Sándor fölvétele.

hasonlított, a németeknél azonban különbözött a mai szokástól. Régebben a legények választottak két legénybírókat a gazdagabbak közül, akik a farsangi mulatságra muzsikussokat fogadtak. A muzsikussok verkeltek voltak. Húshagyó kedden délután négy órakor bement a kocsmába három *maskura*, akiket a legénybírók kijelöltek s nyomban utánuk a fiatalság, akik a mulatságon a legénybíróknak fizettek három napra való multság fejében 1 forint 20 krajcárt. Este 11–12 óráig volt zene. Tízóratájban megkezdődött a

körül és akkor a leány befizette a pénzt tehetsége szerint. A vánkossal a leány egy kiválasztott legény, rendszerint a legénybíró barátja elé lépett, ott letérdeltek és megcsókolták egymást s akkor a legény ment a vánkossal tovább. Ezt felváltva így folytatták szigorú rendben addig, míg az utolsó leány is befizette a magáét, mert a vánkostánc azért volt, hogy a leányokat megfizetessék.

Tizenkettőkor vége lett a mulatságnak. Legérdekesebb része volt a mulatságnak a *prakkerolás*, leány-

verés, ami 4—5 óra között történt. A leányokat a legények körbetáncoltatták. A legénybíró egy helyen állott és mikor eléje került egy táncos-pár, a táncoló legény felemelte párját, majd magához szorítva odatartotta a legénybíróhoz, aki mosósulyokkal kettőt csapott a leányra és a mosófa nyelvél lökött rajta egyet. A gyakorlatban *három legény papnak*,

A mai farsangi alakokban, melyeket képünkön mutatunk be, már nem ismerjük fel a régieket. Eltűnt a hagyományos farsangtemető szokás is, csak ötletszerűen öltöznek kéményseprőnek, terhes asszonynak, batyúszsidónak, hamvazószerdán házról-házra járva, tojást és zsírt szednek össze s abból este nagy vacsorát rendeznek, utána pedig

2. ábra. Farsangi tojásszedők, Csömör, Pest megye. Dr. Ébner Sándor fölvétele.

leánynak és fiúnak van öltözve. Másnap ez a három maskura járt felöltözve házról-házra. Egyet feltettek létrára, mintha meghalt volna és a papnak öltözött alak egy kefeseprűvel vederből vizet vett, azzal hintve a létrán lévő halottat annak jelképekül, hogy meghalt a farsang.

A papnak öltözött nős ember előtt ministránsnak öltözött fiú ment, akinek a homlokára hamut kent a pap ezekkel a szavakkal:

Pist e blasom Bolond vagy
Pleibst e blasom Bolond maradsz.

táncrakerekednek. Ahol nem kapnak szépszerével tojást, joguk van az ólakat átkutatni, sőt ha zárt ajtókra találhatnak, szabad a kerítésen is átmászni a tyúkólak átkutatására. Ezt a jelenetet örökítette meg második képünk.

Ébner Sándor.

Szent Iván énekéhez. A szent-ivánnapi tűzugrásnál énekelt dal egyveleg legszebb részének egy önállóan is érthető szövegrészt tartottunk, amelyet általában *A virágok vetélkedése* néven ismer a magyar folklóre. Erről a szép énekről újab-

ban kiderült, hogy a középkori mű-költészet lecsapódása. (Eckhardt Sándor, Minerva 1930. 33—52. l.) Hozzászólásomban csupán a „legelső legzavarosabb” változatról szeretnék egyetmást elmondani.

Kelecsényi Pál, a szentivánnapi ének első feljegyzője (feljegyzésében a szöveg után kézírásában a következő megjegyzés van: „V. ö. az 1837-iki Regelő 2-ik kötete 822-ik lapján II. Szent János vagyis Szent Iván ünnepe”), bő jegyzetek és egy terjedelmes értekezés kíséretében küldte a „Kolonyi” változatot Erdélyi Jánoshoz, aki a gyűjtemény ezen részét 1846 augusztus 19-én vette kézhez. Erdélyi a *Népdalok és mondák* III. kötetében (149. l.) közölte *Szentiván Énekét*, azonban a jegyzetekből csak a tűzgrás leírására vonatkozó tudósításokat nyomatta le. Amely részek Kelecsényi dilettáns tudóskodásának nyomait viselték magukon, nagyjából elhagyta, — így az értekezést is! —, pedig a folklorista számára ezekben a megjegyzésekben is akad útmutatás, ennek a variánsnak a kezeléséhez, értékeléséhez. Értekezésében délibábos feltevések fordítottképi városában kalandozik, azonban amit a végén mond, ma is helytálló vélemény. „Sz: Ivan Énekét nem csak általam közlöttem, hanem alkalmasint az ősidőkből mint egyetlen egy maradványát netalántán a régi hitünknek a többi vidékek felszólítás által való közlését is feleslegesnek nem tartanám ezekfelül is kimerítő leírásaikból aligha a Magyar Mithológiára kedvező felderítések kinem kerülőnének erre nézve a Sz: Ivan Énekeit több vidéki szokásaikkal egyetemben a nagyérdemű Kisfaludy társaságnak ajánlom ámbátor A Magyar Mithologia a Mithoszok véghetetlen homályaiba belevesztet.” Tehát szerinte is csak teljes variáns-sorozatba illesztve lehet tökéletes értéke változatának a „magyar mithologia” szempontjából, azonban még ilyen kedvező körülmények között sem jelent végleges eredményt ennek eltűnt emlékei között. Erre az egészséges felfogásra mutat-

nak az Erdélyi által elhagyott jegyzetek is. A *Szent misét szolgálnak* sornál megjegyzi: „Már itt befurakodott a keresztény Mithologia.” Amire Eckhardt oly meggyőző erővel mutatott rá, nála még homályos sejtelen, azonban tudóskodása helyes meglátásokról tanuskodik. Eből a szempontból érdekes az a két probléma, amelyet a következő rész magyarázatánál felvet:

Ha én vónék a budai nemes asszony Kisöpreném a budai nagy piacztot
Megöntözém hidkő kútnak vizével
Behinténém apró pünkösdi rózsával.

Megjegyzése a következő: „Ki lehetett az a budai nemes Asszony vagy pedéglen a pór lányoknak óhajításuk tovább nem terjedtet csak hogy budai nemesasszony legyen — Hidkőkútnak értettem leírás alkalmával van e budán valami Hidkőkút avagy előbbi hitű magyarnál nem e volt ez Hitkőkút — avagy hétkőkút. — seu qui „ad lapides obtulerint”. Érdekes lenne, ha ebben az irányban bizonyító adatokat találnánk a szentiványi ének Kelecsényi (Erdélyi) variánsához.

Dömötör Sándor.

A rovásról. Kelecsényi Pál kéziratoss népköltési gyűjteményében (M. Tud. Akadémia „M. Népkölt. 8°” 134. sz.) az *Álly meg pajtás előttünk a csárda kezdetű* dal (13. l.), *Rója fel az réz fokosom nyelére* soránál megjegyzi: „Róni a rézfokosnak nyelére: egy eredeti kifejezés: mely kifejezés által érteni lehet a régi magyarok számadó könyveit, vulgo rovasokat; azonkívül vidéken hajcsársággal foglalkozóktól hallám, hogy ezt útközben pásztoroktól tapasztalták, és valahol is olvastam: a pásztorok hogy botjaikkal egymás közt leveleznek — illetén jegyeikből világos: hogy eleink írni tudtak.” Ez az 1846-ból származó adat érdekesen egészíti ki a rovásra vonatkozó régi adatainkat. (V. ö.: Madarassy: A rovással való fenyegetésnek egy XIX. századi emléke. Ethn. 1928., Viski: Rovásírás Kalocsán? Népünk és Ny. 1929.) A rovásra való meg-

jegyzéseken kívül ez az adat mutatja azt is, hogy a szabadságharc körüli időkben a köztudatban még nem tűnt fel hihetetlennek a magyar pásztornép hagyománytörző szívóssága.

Dömötör Sándor.

Mesenyom a legelső magyar szó-lásgyűjteményben. Európaszerte ismeretes az a népmese,¹ melyben a róka folyton csúffá teszi a farkast, s a végén még betegnek adja ki magát. A farkas megsajnálja s fölveszi a hátára. Menés közben a róka folyton azt morogja magában: „Vert viszen veretlent, vert viszen veretlent.” Egy darabig hallgatja a farkas, nem akar hinni a fülének, de végre fölfogja a szavak értelmét, s lehajítja hátáról a rókát. Ezzel örökre vége lett a farkas meg a róka barátságának. Ez a mese nyilván elég régóta ismeretes lehet nálunk, mert a róka szavai közmondásképen megvan Baranyai Decsi János 1598-ban megjelent szó-lásgyűjteményében:² *Vert viszen veretlent: osculana pugna* (292). *Szép dolog bátor, hogy vert viszen veretlent* (200) NySz. A közmondás elterjedtségére vall, hogy a hitvitázók is fölhasználták vitairataikban. Így egy névtelen (valószínűleg Csernátfalvi István) következő munkájában: Jezsuita Professorának Böcsületi mellett kikélő Hálaadó Tanítvány Felel meg... Czeglédi Istvánnak stb. (idézve Magyar Nyelv 8:418). Czeglédi István Redivivus Japhetke c. Kassán 1669-ben megjelent vitairatában: *Vertt vigyen veretlent: Closius accusat moechos* (idézve NySz). A közmondás Faludi Nemes Asszonyában is megvan (1748), de még jobban átalakítva: *Betoeltoette az egész Európát tsuda álmélkodással, mert a vert meg verte a veretlent* (225. l. id. NySz.).

Beke Ödön.

Az új pár együttlévésének jelentősége a házasságban. A mai, szertartás-

sokban gazdag szokások bizonyára fokozatos fejlődés eredményei, a primitív mag az idők folyamán lombosodott ki, terebélyesedett a ma sokszor alig áttekinthető fává. Így van ez a házasságnál is. A primitív népek házasságkötési szertartása legtöbbször igen egyszerű: közös étkezés, kézfogás.¹ Ha sikerül valamely szokást eredetéig visszakövetnünk, legtöbb esetben vallásos cselekményre találunk.² Igen elterjedt az a gondolat, hogy két személy együttlévése szoros kapcsolatot idéz elő, mivel ugyanaz a táplálékanyag megy át mindkét testbe; ez az együttlévés, illetőleg együttívás vagy megköti a házasságot, vagy pedig szükséges kísérő szertartás.³ A mai primitív népek szokásai és felfogásai sejtetik, hogy milyen szimpatetikus erőt tulajdonítottak ennek a cselekménynek, hiszen ennél az áldozati cselekménynél az Isten is jelen van.⁴ Kagarov a házassági szokásokat rendszerező dolgozatában a szindazmikus ritusok csoportjába osztja e szokást, ezek biztosítják a házasság szövetségét és egyetértését.⁵

A házassági szokásokat a mai fejlettségi fokon vizsgálva, kétségtelenül azt találjuk, hogy a közös étkezés nem köti meg a házasságot, de mint kísérő szertartás igen elterjedt. Így megtaláljuk számtalan helyen a magyar lakodalmi leírásokban, bár hiányosan. Talán ez a kis dolgozat elegendő lesz annak bemutatására, hogy az ilyen — semmibe se vett, pár odavetett szóval megemlégett — szertartások megfigyelése és pontos leírása a magyar őstörténet kutatása szempontjából fontosabb, mint a lakodalmi versek, rigmusok lejegyzése.

Országszerte elterjedt szokás, hogy az új házasok a lakodalmi vacsorán egy tányérből esznek,⁶ egy pohárból isznak;⁷ másutt két tányért kapnak ugyan, de egyik fenekével felfelé van fordítva, a másik erre van téve s ebből esznek.⁸ Balaton mellékén régebben cintányérből ettek,⁹ hozzá bodzafa evőeszközt,¹⁰ fakanalat, fanyelű kés-villát,¹¹ fakést, nád-villát¹² kapnak, jelül annak, hogy ezután egy a sorsuk, egymást jóban-rosszban gyámolítani tartoznak,¹³ hogy a szegénységhez s egymáshoz szokjanak,¹⁴ ez esetben békés életet fognak élni,¹⁵ másutt azon megjegyzéssel kapják, hogy különbekkel nem szolgálhatnak, hanem

¹ L. pl. Benedek Elek Magyar mesés mondavilágában (4. kiad. II. köt., 2. fele 166. l.).

² Címe: Adagiorum graecolatinohungaricorum Chiliades quinque stb.

dolgozzanak s vegyenek maguknak, ha lesz pénzük, olyat, amelyet akarnak.¹⁶ Érdekes, hogy Berencsen a vendégek párosával, egy férfi, egy asszony, ülnek s egy tányérből esznek.¹⁷ Az új párnak a nyoszolyóasszonyok szolgálnak fel s a két nyoszolyóleány szolgálja ki őket, ezek mernek levest, metélik el a húst.¹⁸ Baranyában a vendég hívó visz be minden ételből az első tállal a menyasszony és vőlegény számára.¹⁹ Göcsejben, ahol külön-külön terítettek az új párnak, ezek evés előtt egymás leveséből kölcsönösen három kanállal merítettek s később egymás poharából is kölcsönösen isznak, hogy békességben, szépen éljenek.²⁰

Több adat szerint az együttevés nem a lakodalmi vacsora alatt történik. Legérdekesebb ezek között az az eset, amikor az együttevés az eljegyzéssel áll kapcsolatban, mert a népi felfogás szerint itt és ezzel már tulajdonképpen meg is van kötve a házasság. Komárom megyében a kérés után az a szokás, ha a leányt oda akarják adni, másnap (vagyis pénteken) a leány anyja egy mákos rétest süt. Este lefekvéskor a leány a rétest kötényébe téve s pruszlikja alá egy üveg bort vagy törkölyt rejtve, átmegy a legényhez, annak rendes helyére, az istállóba: itt kettesben elfogyasztják a rétest, megisszák az italt s a nyoszolya szélén elturbékolnak hajnalig, mikor aztán a leány még setétben haza megy. Ha ez első együttléttel a legény meg van elégedve, akkor másnap, szombaton nála sütnék egy hasonló rétest s egy csutora borral ő megy át a leányhoz s elfogyasztva, enyelegnek hajnalig. Hazatérve, a legény beszél szülőinek az ablakon: „Édes szülőm! János bá ökegyelme mehett a tisztóleteshez.”²¹ A borsodi palócoknál az eljegyzési vacsora alatt a jegyespárt rendszerint becsukják a „komrába”, hogy ismerkedjenek; enni csak levest adnak nekik, hozzá lyukas (tésztaszűrő) kanalat.²²

A szokás időrendi eltolódását és elfejlődését mutatják a következő adatok. Az Alföldön a kérés után a kulacsos átadja a legénynek a kulacsot, aki abból iszik s ezt átnyújtja a leálynak. Az is iszik s visszanyújtja, így váltakozva háromszor isznak. Ezután döntenek csak, hogy odaadják-e a leányt vagy sem; tehát teljesen elveszett az együttívás kötő

jellege.²³ Hétfaluban, mikor esküvőre indulnak, a leány kalácsot dug kebelébe s ezt az esküvő után ketten titokban eszik meg; azért, hogy házasetük annál szerencsésebb legyen,²⁴ illetőleg, hogy egyetértők legyenek.²⁵ Bágyonban a lakodalom utáni nap a szülők visznek ételt, ekkor eszik az új pár először együtt éspedig fokhagymás levest, hogy összeszokjanak.²⁶

Ezzel ellentétben néhol a menyasszony semmit sem eszik,²⁷ neki ilyenkor szomorkodnia illik; másutt nem is tud enni, mert étel helyett a tányérra bölcso van festve, mellyel váltig kínálgatják, hogy: „tessék”,²⁸ vagy csupa illedelemből keveset eszik;²⁹ néhol azonban a menyasszony, sem a vőlegény nem eszik, mert — mint a palócok mondják — nem szép, ha ilyenkor nyilvánosan esznek.³⁰

A szokás megtalálható az egész emberiségnél idő- és helybeli elterjedésben. Alapja vallásos szertartás s ezen a fokon ez meg is kötötte már a házasságot, a továbbfejlődésben jelentőségét elveszítve, kísérő, elhalványult szokássá lett. A magyar adatok még őrzik az ősi magot is, de általában már csak az elhalványult szokással találkozunk bennük. Fontos volna tehát, hogy gyűjtőink kutatásai közben az ősi szokásnak a mai napig megőrzött emlékre is kiterjesszék figyelmüket. Szendrey Ákos.

¹ V. ö. Westermarck: Geschichte der menschlichen Ehe. 421.; Schroeder: Die Hochzeitsgebräuche der Esthen. 82.; R. Schmidt: Liebe und Ehe in Indien. 412.; C. Haberland: Über Gebräuche und Aberglauben beim Essen. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. XVII—XVIII. évf.; Sartori: Sitte und Brauch. I. 73. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. II. 1024.

² Sartori: I. m. I. 7. — ³ Haberland: I. m. — ⁴ Handwörterbuch d. d. Abergl. II. 1022. — ⁵ Szbornik muzeja antropologij i etnografij. VIII. 182. — ⁶ Kölesd. Ethn. 12. 309.; Tolnamegyei Közlöny 1902. 7—9. sz. Ormányság, Kiss Géza: Az Ormányság. 19.; Lengyel-tóti, Ethn. 8. 442.; Somogyi vm., Budapesti Hirlap 1884. I. 15.; Göcsej, Tud. Gyűjt. 1838. 6. 16.; Sorkitófalu, Ethn. 2. 66.; Cserhát, u. o. 9. 134.; Balaton mell. Jankó 390, 413.; Lóczy 167.; Csitár, Nyr. 29, 284.; Felsődunátáj, Honderü, 1845. 14. sz. 133.;

Adatok az altai népek sámánizmusához.* 1. *Hitregék a föld és ember teremtéséről.* A földet, amelyen mi élünk, az altai népek *igazi* földnek nevezik, amely alatt van egy másik föld is, ahol örök sötétség uralkodik. Ez az alsó, vagy *messzi* föld. Az igazi föld jelenlegi létezésének a második periódusát éli. A második periódus kezdetét az altai népek az özönvíztől számítják és az utóbbiról a következőket mesélik.

Az özönvíz bekövetkezésének híradója egy kék bakkecske volt, vaszarvakkal. (Véleményem szerint ez

nem kecske, hanem kos kell hogy legyen, mert az eredeti altai népek nyelvén „teke”-nek van írva és a *teke* szó kost jelent.)

Hét napig futott a kecske a föld körül és rettenetesen bőgött. Hét napig tartott a földrengés. Hét napig égtek a hegyek. Hét napig esett az eső. Hét napig esett viharos jégeső. Hét napig esett a hó. Ezután beálltak a hidegek.

Az özönvíz bekövetkezéséről tudott hét igaz (nem bűnös) testvér, akik közül legidősebb volt Erlik, a második Ülgen (Ölgen). Ülgen isteni képességekkel (tulajdonságokkal) bírt és „nomcsi”-nak (könyvesnek) neveztetett.

A testvérek építettek egy bárkát, amelyre felraktak minden állatfajból, madarakból, csúszó-mászókból egy-egy párat (egy hímet s egy nőtényt).

Mikor az özönvíznek vége volt, Ülgen kiengedte a bárkáról a kakast, de az elpusztult a hidegtől. Másodikként kiengedte a libát, de az nem tért vissza a bárkára. Harmadikként kiengedte a varjút. A varjú sem tért vissza, mert dögöket talált s azzal táplálkozott...

Az igazságos hét testvér kiszállt a bárkából. Ülgen a „nom” („bölcsség könyve” erejével kezdte teremteni az embert. Betett arany csészébe egy kék virágot. Erlik az idősebb testvér, ellopta a virág egy részét és szintén teremtett embert.

Ülgen megharagudott a testvéreire és clátkozta az ő teremtményét, mondván: „Hadd legyen az általam teremtett nép fekete és legyen övezve fekete szíjjal. Az én fehér népem mégyen napkelet felé, a te fekete néped nyugat felé...”

A fekete nép egy köralakú keretre bört feszített (dob) és mint első kezdte a sámán szertartást a földön.

Egy másik monda szerint Ülgen megteremtette az emberek testét és elküldte a varjút a (magasabb) istenséghez lelket kérni az általa teremtett emberi testek számára. A varjú elrepült az égbe. Kudaj (felsőbb istenség) adott a varjúnak lelkeket.

Az út nagyon hosszú volt s a varjú éhséget érzett.

A föld fölött repülve meglátta a varjút a döglött tevét. Az éhség húzta

Réső, 102.; Berencs, Nyitra m. mon. 186.; Nyírség, Szabolcs m. mon. 165.; Hódmezővásárhely, 1899. V. 18.; Alföld, Koszorú, 1864. II. 19.; Réső, 46.; Pesti Napló, 1921. X. 23.; Kármán: Magyar babonák könyve, 103.; Lázár: Alsófehér vm. magyar népe. 84.; Aranyosszék, Orbán 5, 79.; Jankó: Torda. 210.; Nyárád mente. Ethn. 6, 404.; Hunfalvi: A magyar birodalom földrajza. 101. — ⁷ Göcsej, Tud. Gyűjt. 1838. 6, 16.; Vámosgyörk, Heves m. mon. 215.; Nyárád mente, Ethn. 6, 404. — ⁸ Nyírség, Szabolcs m. mon. 165. — ⁹ Jankó: Balaton mell. 390. — ¹⁰ Lázár: Alsófehér vm. 14. — ¹¹ Aranyosszék, Orbán 5, 79. — ¹² Hódmezővásárhely, 29. évf. 40. sz.; Alföld, Koszorú 1864. II. 19.; Réső 46. — ¹³ Nyárád mente, Ethn. 6, 404. — ¹⁴ Felső-dunatáj, Honderű 1845. 14. sz. 133.; Réső 102.; Aranyosszék, Orbán 5, 79.; Lázár: Alsófehér vm. 84. — ¹⁵ Kármán 103. — ¹⁶ Hódmezővásárhely, 29. évf. 40. sz.; Alföld, Koszorú 1864. II. 19.; Réső 46. — ¹⁷ Nyitra m. mon. 186. — ¹⁸ Jankó: Balaton 390.; Lóczy 167.; Sorokitőtfalu, Ethn. 2, 66. — ¹⁹ Ethn. 1, 458. — ²⁰ Gönczi 346. — ²¹ Ethn. 2, 210. — ²² Ethn. 22, 164. — ²³ Koszorú 1864. II. 19. sz.; Réső 36. — ²⁴ Ethn. 6, 400. — ²⁵ Kolumbán 109. — ²⁶ Jankó: Torda 212. — ²⁷ Pesti Hírlap 1929. XII. 15. mell. 10.; Kisasszonyfa, Várady 1, 130.; Palócság, Réső 210.; Temesköz, Kálmány Szn. 2, 213.; Erdély, Napkelet 1859. 132.; Réső 121. — ²⁸ Oroszhegy, Orbán 1, 103. — ²⁹ Albert: Külsőszolnok vm. 250. — ³⁰ Nyitraegerszeg, Nyitra m. mon. 189.; Palócság, Népr. Ért. 7, 229.; Tiszabüd, Szabolcs m. mon. 175.

* Rövid kivonat A. V. Anochin-nak a „Szbornik Muzeja Antropologii i Etnografii pri Rosszijskoj Akademii nauk” 1924. évi kötetében megjelent munkájából.

őt a hullához, de tovább repült. Mikor a varjú már majdnem elfelejtette az éhséget, megint meglátott egy lótetemet, éhsége fokozott erővel lépett föl, de ő mégis tovább repült; azonban megérezte, hogy ereje kimerül. Tovább repül s útjában egy harmadik hullára akad: egy döglött tehén fekszik előtte, melynek barna szemei csábítják őt. Erre a varjú elvesztette önuralmát s nagyot kiáltott: ah, milyenek a szemei!

A lelkek kiestek a csőréből és tűslevelű fákra esve szétszóródtak. Ezek fenyő, cédrus, ezüstfenyő, lúcfenyő és borókafenyőfák voltak, melyek ezután télen-nyáron zöldülni kezdtek.

Mikor a varjú az égbe repült, Erlik kijött a földalatti világból a föld színére. Meglátta a földön az új palotát és csendesen odalopózkodott az új palotához. A palotában az Ülgen által teremtetett emberi testek feküdtek. Ülgen féltve Eriktől a palotát, ajtajához egy kutyát állított, megőrizni azt. A kutyák régen csupaszok voltak, mint az emberek. Erlik azt mondja a kutyának: engedj be engem a palotába, adok neked ezért egy ócska bundát s te nem fogsz fájni. Adok neked ételt, melytől egész hónapon át nem fogsz éhséget érezni. — Ez elcsábította a kutyát és beengedte Erliket a palotába.

„Mindez az én tulajdonom lesz“, — mondotta Erlik és belehelte a testekbe saját lelkét. A testek feléledtek. Voltak ott gyermekek, leányok, legények, nők, férfiak, öregasszonyok és emberek. És így megjelentek a földön, az emberek.

Erliknek volt puskája, melyet füst nélküli puskaporral töltetett. Minden nap kijött Erlik a föld színére és gyilkolta az embereket s a lelküket magához vitte. Szép nőket szakácsnőnek, a fiatal legényeket kengyelesnek rendelte. (Mi volt a szerepe a kengyelesnek? — nincs említve.) Ülgen kezdte észrevenni, hogy palotájának fogy a népe. S ekkor Erlik puskaportartójába más puskaport öntött. Óriási dörrenés hallatszott, Erlik megjátszta, ledobta kezéből a puskát és eltűnt a föld aljába.

Ettől a naptól kezdve Erlik nem jött ki a föld színére, hanem küldöttséget küld.

Valamikor Erlik fehér lovon járt, de

azt odaadta a felsőbb istenségnek egy bátor lélekégt. De a felsőbb istenség becsapta őt, a lélek helyett egy fekete bikát adott, megparancsolván neki, hogy üljön rá a bikára arccal hátrafordulva s a bikát ostor helyett holdalakú fejszével hajtsa.

Ennek alapján az altai népek nem lovat, hanem fekete bikát vagy tehenet áldoznak.

2.

A lelkekről, meghaltak szellemeiről és a sámánokról.

Az altai népek nézete szerint az ember testből és lélekből áll. Az emberi testet ök emberi húsnak, csontnak és vérnek nevezik. A test életképessége, mely lelkességben, lélekzésben és növényben nyilvánul meg, „tin“-lélekzet természetével határoztatik meg. Ez a tulajdonság nemcsak az emberek és állatok, hanem az egész szerves világ sajátossága is.

A szorosabb értelemben vett lélek fogalmát „szőne“ (сүнэ) terminussal fejezik ki és ez utóbbi úgy az emberek, mint az állatok tulajdonsága.

Az ember lelke, „szőnje“, az életben elválhat a testtől és járhat a hegyekben, völgyekben, steppéken. A látnokok láthatják a lelkeket. Ezzel a látnoki képességgel nagyon ritka ember rendelkezik. Leggyakrabban a sámánok tulajdonsága, de néha a kutyák is bírnak ezzel a tulajdonsággal. A lélek, „szőne“, messze távolban jelenik meg a látnokok szemei előtt igazi ember alakjában, annak összes fizikai jellegzetességeivel és ruházataival. A kutya hosszantartó nyugtalan ugatásával ad jelt a lélek, „szőne“, jelenlétéről. Ha meglátják valakinek a lelkét, ez megjövendöli az illető közeli halálát.

A léleknek, mint önálló lénynek, másik alakja Julia (Zsula) nevet visel; ez az embernek és állatnak a mása. Julia (Zsula), mint szőne elválik a reális élő lénytől — s élhet önállóan a tulajdonosán kívül. Julát láthat mindenki; ő megjelenik az embereknek álmukban. Julia nagy szerepet játszik az imádkozásnál (sámán szertartás végzésénél), mikor sámán (vagy sámán) a föld-

alatti birodalomban, vagy az égben teszi útját, akkor valóságban nem ő maga (a sámán), sem az ő áldozata teszi ezt az utat, hanem az ő mása (lelke-Jula) az áldozatul adott állat képmásával együtt.

A túlvilági életben csak a szőne játszik szerepet.

Az emberi halál két okból következik be: vagy az Erlik egyszerű kapzsiságából, vagy Ülgen és Erlik közös ítéllete alapján. Az ilyen ítélkezés egy külön helyen az ú. n. fekete tuskón történik, mely Ülgen és Erlik birtokának a határán van. Az Erlik kapzsiságából bekövetkezett halált nem természetesnek és időelőttinek tekintik; ettől a haláltól meg lehet menekülni az Erliknek hozott áldozat által. A másik halált az ítéllet által megállapítottnak tekintik és ez elől nem lehet megmenekülni. A halál bekövetkezése pillanatában a szőne elvált az emberi testtől és átlátszó párává változik át. Ő most az élet küszöbét átlépve, belép egy másik világba, melyet az altai népek másvilágnak neveznek. Itt őt „aldacsi“ (halál szelleme) fogadja, Erlik küldötte. Ez az „aldacsi“ egy előbb meghalt ember szelleme, aki okvetlenül közeli rokona a halottnak.

Szőne és aldacsi az ember halála után bizonyos ideig a jurta és a halott hátramaradt rokonai körül élnek még pedig a kis gyermek lelke hét napig, a felnőtté teké negyven napig. Ezen idő alatt a ház, melyben meghalt az ember, különböző tilalmak alá van vetve. A sámánok negyven napig nem mennek be ebbe a házba, mert nem teszik ki magukat annak a veszélynek, hogy aldacsi-nak a házában való titkos jelenléte által megszentés-telenítsék magukat. Az egyszerű nép hét napig nem visz be a házba másoktól kapott tárgyat és nem ad ki a házból semmit.

Negyven nap múltával a ház „ail“ lakói halotti tort rendeznek. Ezen alkalommal marhát vágnak, megfőzik a húst és közös asztalon esznek meg mindent. Az öregek imádkoznak, melynek szövege kb. a következő: „A hátramaradt nép és a kis gyermekek egészségére és a halott lelkének nyugalma legyen.“ A sámánok nem vesznek aktív részt a halotti torokon történő közös imádkozás-

ban. Néha a házigazda külön meghívja a sámánt, aki borókafenyő füstjével elkergeti a házból az aldacsi-t. Ezt a ceremóniát azonban maga a házigazda is végrehajthatja.

3.

A lélek sorsa a túlvilági életben.

Az altai népek hite szerint a lélek örökéletű. A másvilági életben különbség nélkül minden ember lelke „kormosz“-szé válik. Kormosz néven az altai népek Erliket és az ő összes szellemeit, valamint a meghalt emberek lelkét nevezik. (Radloff szerint a kormosznek két jelentősége van: 1. a halott lelke és 2. földalatti világ istene, vagyis Erlik.) A halottak lelkének, vagyis a kormosznek a sorsa a túlvilági életben, az ember jó és rossz tetteitől függően, nagyon különböző. A jó ember lelke halála után a földön él, és élvezi az összes földi boldogságot és jólétet. Ilyen módon a föld az ő paradicsomává válik és a földön való tartózkodást halál után a legjobb helynek tekintik a lélek számára.

A gonosz ember lelke megbüntettetik oly módon, hogy megfosztják attól a lehetőségtől, hogy a földön maradhaszon és elküldik a földalatti világba Erlikhez a pokolba. Az ilyen lélek a földöntúli életbe jutása pillanatától kezdve Erlik szolgájává válik, kárt és betegséget okoz az embereknek és igyekszik rokonai közül valakit Erlik birodalmába csábítani.

Az altai népek hite szerint az összes sámánok (vagyis azok lelke) azon lelkék (kormoszok) kategóriájába tartoznak, amelyek haláluk után a földön maradhatnak.

A meghalt sámánok szelleméről a következő felfogások vannak. Mindenekelőtt a meghalt sámánok tiszta szellemek (aru neme). A sámán szelleme halála után harmadik vagy hetedik napon megjelenik saját rokonainál és jelenlétéről a dob nagyon halk verésével ad jelt, mely az éj csendjében a ház (jurta) mögött, vagy az erdőben hallatszik. Ez után a szellem megszakítja minden összeköttetését az Erlik birodalmával és meghalt rokonaival bevezetetik az „aru

neme" (tisztá szellemek) sorába. A sámán halála után elkészítik az ő jelképét (ábrázátát), melyet egy sámán szeszes itallal locsol (szentel) bizonyos ima kíséretében. Ettől a pillanattól kezdve a sámán ábrázata a ház legbecsessebb helyére kerül és a vallás tartozékává válik, a szelleme pedig „aru neme”-vé lesz, azaz tisztá szellemmé.

A meghalt sámán képmása üldözi az ember képzeletét mindenütt: otthon, hegyekben, álmában, stb. Ezek a jelenségek történnek három, öt, hét év múlva a sámán halála után. Az ember hallja a halott hangját és egész beszédét. A szellem parancsolja, hogy hozzon áldozatot, ha nem teljesíti, betegséget és egyéb kellemetlenséget okoz. Hogy megszabaduljanak a kellemetlen szellemtől, a meghalt sámán rokonai áldozatot hoznak (ünnepet rendeznek), megcsinálják a szellem képmását és bevezetik körmös-szellemek aru-neme közé.

A legrégebbi körmös-zökről (szellemekről) az altai népeknél sok mesét lehet találni, melyek rövidke és nagyrészt csodatevésekről szólnak. Ezek jellemzőek seképen egy párat meg lehet említeni.

Tosztogosz sámánra a khán parancsából saját nádból épített jurtáját gyújtották rá, de csoda következtében kirepült a füstnyíláson át és ép, egészséges maradt.

Kacsi sámán imáinak erejével nyári időben havazást és jégesőt idézett elő nagy jégdarabok alakjában.

Ilyen mese nagyon sok van.

Az altai népek körmös-z szellemüket Isten-nek nevezik. Ezen szellemek akaratát az emberekkel szemben különböző betegségek idézésében nyilvánul meg.

Az altai népeknek sohasem volt népgyógyászatuk, mint a mongoloknak. Ők nem ismerték a füvekkel, sóval, stb. való gyógyítást, hanem minden betegségben a szellemek akaratának megnyilvánulását látták. Minden betegséget imával és áldozathozattal igyekeznek gyógyítani. Ezt pedig sámánok végzik.

Mindezeket a körmös-zöket (szellemeket) vérrokon szellemeknek lehetne nevezni, mert ezek az emberek meghalt rokonainak szellemei és minden altai családnak (vagy törzsnek) családfája

szerint meg lehet állapítani azt a tényt, hogy nemzetségükben mindig lehet találni egy meghalt sámánt. Tehát ezen vérrokon szellemek (körmös-zökök) játsszák többnyire a gonosz szellemek szerepét, ezek ellenségei az emberi biztonságának. Ezen körülmény azonban nem zavarja az altai ember és szellemei közti viszonyt, illetve összeköttetést. Az altai ember panasz nélkül engedelmeskedik saját körmös-zöcinek, szeszélyének és önkényének, de ugyanakkor eszközöket keres, hogy megszabaduljon ősei gonosz szándékaitól. Az altaiak meggyőződése szerint a szellemek szerencsétlenséget, betegséget okozva az embereknek az utóbbiaktól váltságdíjat, áldozatot várnak. Az altaiak nagyon szívesen is áldoznak különböző formákban. Ezt az áldozat-váltságdíjat ők tolu-nak nevezik. Ha áldozathozatal után a beteg meggyógyul, ezt annak tulajdonítják, hogy a szellemek meg vannak elégedve az áldozattal és ez nagy örömet szerez az altaiaknak. A sámán pedig azért örül, mert meg van győződve arról, hogy az ő imája sikeres volt és meggyógyult a beteg, mert ő imával gyógyítja a betegeket.

Azonban nemcsak szerencsétlenséget és betegséget okoznak az altaiaknak a vérrokon körmös-zökök, hanem ugyanakkor jóltevői is az embereknek és mindig segítségükre vannak abban a küzdelemben, amelyet az emberek más gonosz szellemek ellen vívnak. T. i. „Aru neme” (tisztá szellemek) kategóriájába tartozó vérrokon körmös-zökökön kívül körülveszi az embert a gonosz szellemek nagy serege, mely főként azon szellemekből áll, amelyek kizárólag csak az emberek pusztulásán dolgoznak. Ezeket a szellemeket az altaiak szigorúan megkülönböztetik a vérrokon tisztá szellemek kategóriájától és „jaman körmös-zököknek” (gonosz körmös-zökök) nevezik. Ezek a szellemek a meghalt emberek lelkei (szellemei). Az altaiak szavai szerint a gonosz körmös-zökök szét vannak szóródva az egész világon, bár azok főtartózkodási helye az alvilág. Az altaiak főként a gonosz körmös-zökökről beszélni és a kellemetlenség elkerülése végett azokat „jerdin neme”-nek (földi) nevezik. A gonosz körmös-zökök különösen családok körül vannak

nagyon sokan. Minden kedvező alkalommal bejutni igyekeznek a lakásokba és elrejtőzködnek az „aru“ (tisztá) körmösztől ágy és egyéb tárgyak mögé. A gonosz körmösztök nem szeretik a vadrózsafát és egyéb tövises növényeket és bebújnak a sötét helyekbe, mikor villámlik és mennydörgés hallatszik.

Ezek a gonosz szellemek Erlik hadseregét képezik, mely az ő közvetlen vezetése alatt áll. A kapzsi Erlik, aki igyekszik kihasználni az ember lelkét, mely a teremtoi jog alapján őt illeti, a gonosz körmösztöket küldi az ember lelkéért a földre. De azok gyakran megcsúsznak az embert saját vágyaik kielégítése végett.

E gonosz szellemek ellen nagy harcot vívnak az „aru“ (tisztá) körmösztök az ember jóléte, biztonsága és életéért. És így az aru körmösztök elkergetik azokat a lakásokból. Ha azok beletelepedtek az emberbe és kínozzák őt, akkor a sámán az aru körmösztök segítségével kihajtja azokat a betegből. Az aru körmösztöket, mint saját öreiket, az aliaiak jurta öreinek nevezik és bizonyos imával fordulnak hozzájuk segítségért.

Nagy szolgálatot tesznek az embernek az aru körmösztök azáltal is, hogy mint közvetítők szerepelnek felsőbb lények és más szellemek között.

A három világ szellemeivel az aliai népek csak saját „aru neme“ szellemeik útján lépnek érintkezésbe, az érintkezésnek más módja és útja nincs. Hozzájuk fordulnak betegség, állatjárvány esetén, mikor vadászatra indulnak, vagy arról hazatérnek, szóval minden alkalommal. Ilyen alkalom mindennap előfordul, különösen tavasszal és nyáron nagyon gyakori. Tavasz és nyár különös hálaérzetet ébresztenek az aliaiakban, Ülgen és az ő fiai, valamint az „aru körmösztök“ és a hegyek szellemei iránt.

Az aru körmösztöszellemek közvetítéséről világos képet adnak a kamlalás (imádkozás) ritusai. Ez utóbbiak mindig az aru körmösztök képmásainak arakival (szeszies ital) való permetezésével kezdődnek, melyet a meghívott sámán végez. Ezen szertartás után következik

más még ünnepélyesebb: az aru körmösztök idézése tanácskozás végett, mely alatt a sámán egymagában marad. Ez többnyire sötét éjszaka történik. Azután következik a szellemek kihallgatása és titkos tanácskozás arról, hogy mit akarnak ők maguk az embertől, vagy mit akarnak más szellemek. Az aru körmösztök megfelelő tanácsokat adnak arra vonatkozólag, hogy mit kell csinálni egyik vagy másik szellem kégyének elnyerése végett. A szellemek válaszát a sámán mély hangon hirdeti ki.

A titkos beszélgetés után a család minden jelenlevő tagja feszült figyelemmel hallgatja a sámán által közölt szellemek válaszát. A sámán részletesen elmondja a szellemekkel folytatott tárgyalásait. A sámán nemcsak megnyugtató válaszokat, hanem kellemetleneket is ad.

Más esetben az aru körmösztök segítsége az égi és földi világ szellemeivel való érintkezésnél szükséges, amelyekhez vezető út telve van mindenféle akadályokkal. A sámán ezeket az akadályokat csak az aru körmösztök segítségével tudja legyőzni. Ütközben az aru körmösztök élő erőként jelentkeznek és megvédik a sámánt a veszedelemtől és harcolnak az úton találkozó gonosz szellemekkel. A kísérő aru körmösztök láthatatlanul irányítják a sámánt, ülnek vállain, kezein, szóval minden testrészén mint egy páncél. A kísérő szellemek száma változik aszerint, hogy milyen a sámán. Nagy sámánokat tíz, kisebbeket három, kettő, néha csak egy szellem kísér. A sámán kíséretét alkotó szellemek élén mindig a sámán személyi őrzőszelleme áll.

Az aru körmösztök a sámánizmusban ilyen szerepet töltve be, Ülgen, Erlik és azok fiai, valamint a hegyek szellemeivel szemben alacsonyabbrendű szellemek, de azokkal nincsenek semmiféle alárendeltségi viszonyban. Mindamellett az aru körmösztök léte csak a felsőbbrendű szellemek lététől függ. A magasabbrendű szellemeket tősznek (alapnak), az aru körmösztöket pedig tajanginak, támaszték-nak nevezik. Az aru körmösztök mindenikének megvan a saját tősze (alapja).

Az áldozatok, amelyeket az aru kör-műszököknek hoznak, véres és vértelenekre oszthatók. Az elsőnél élő állatokat áldoznak, a másiknál pedig lisztes növényekből és tejből készült ételeket és

szeszese italokat adnak áldozatul. Az állatok közül lovat, tehenet, juhot, kecskét áldoznak. Az áldozathozatal bizonyos szertartás mellett történik.

Tagán Galimdsán.

KÖNYVSZEMLE.

A Folklore—Fellows Communications legújabb magyar vonatkozású kötete. (Honti János: „*Volksmärchen u. Heldensage*“ c. műve a Folklore—Fellows Communications 95. kötetében. A fiatal magyar kutatónak ez már második munkája a folkloristák műveinek ebben az előkelő, nemzetközi sorozatában (első a magyar népmesék bibliográfiája volt Antti Aarne típusrendszere szerint: FFC 81. 42. l.). Sajnálatos, hogy már így korán a teoretizálás terére ment át, aminek t. i. csak akkor van jogosultsága, ha előbb valaki látható jelét adta a részlettanulmányokban jártas voltának. Ez, mint várható volt, meg is bősztulta magát. Kiindulópontnak elfogadja Wundtnak végzetes tévedését, amely szerint: „kezdetben vala a mese“, oly értelemben, hogy a primitív hitbeli mítikus elképzelések nyomán, amelyekben még nem mutatkozik műfajszersőség, az első kialakult műforma: a mese. Szerző, úgy látszik, nem járatos az etnológiában, mint általában az irodalomtörténészek, s a hitvilágnak ma már szinte végleg megállapított fokozatait nem ismeri, vagy nem akarja látni. Már pedig azon az alapvető tényen, hogy a primitív mítoszokból az egyidejű ősök kultuszával kapcsolatosan közvetlenül csak hősmundák keletkezhettek, ahol e kialakuló folyamatba a mesét sehol közebeiktatni nem lehet, ezen semmiféle rabulisztika nem tud változtatni. Vagyis eszerint a *hősmunda*, minden emlékpélda tanúsága szerint, *korábbi* alakulat, mint a mese s ez utóbbi csak amannak vállain emelkedhetett ki az epikus motívumok mozaiktömegéből külön műfajjá és nem fordítva, mint azt Wundton

kívül főként a szerző által is elítélt Panzer vitatta.

A téves kiindulópont ingatag talaja maga után vonja nála a további okoskodások téveteg lépéseit; emellett szemmel látható, hova akar kilyukadni. Valószínűtlen akar tenni amellett, hogy néhány német tudósna újonnan felvetett ötletét: az *ösmesét* („*Urmärchen*“ l. Neckel, Schneider és részben Heuslernél), mint az új típusú (mai) mesétől eltérő műfajt, ő is külön akarja választani s abból egyrészt a hősmundát, másrészt az új meseformát lezármasztatni. Mi lesz tehát a kettő (ösmese és új mese) közt a különbség? Szerinte az is igazi mese (10. l. fent), csak „egyszerűbb, művésztelenebb, mint a mai“ (u. o.); ez pedig világosan fejlődésbeli eltérés csupán, amiért külön műfajnak megtenni mégcsak erőltettn sem lehet. Később felbukkan még egy különbség szerző fejtegetései folyamán: az, hogy az *ösmesét hitték*, az újat pedig már nem (12. o.). Hát ez sem műfaji eltérés. Mindenekelőtt szinte lehetetlen megállapítani a szövegekből, hogy az elbeszélést a mesemondó és hallgatóssága hitte-e, vagy sem. Ha elég naív hozzá maga a mesemondó és a környezete, úgy a képzeletben eléjük rajzolódó történetet momentán ma is hiszik s ez az eset gyakoribb, mint képzelnék. Ez a szuggesztív behelyezkedés (Einfühlung) teljesen független valami a mese szövegétől. Ugyanazt a szöveget van olyan közönség, amely hiszi s ismét olyan, amely „mesebeszédnek tartja. A műfajhoz ennek semmi köze. Egyéb különbséget szerző nem tud felhozni. Példája (az egyetlen!) sem szerencsés: t. i. az oly sokat emlegetett „*Két fivér*“ meséje az óegyiptusi mesekincsből (Kr. e. 1250-ből). Ez ugyanis már tökéletes új mese, amely lényegileg

miben sem tér el a maiaktól. Hogy régen jegyezték fel, mit sem mond. A népmesének kifejlődése nincs időhöz, csak kultúr színvonalhoz kötve; amely nép ama szintet hamarabb éri el (mint az egyiptusiak), korábban érleli ki a népmesét. Ismerünk félbarbár népeket, amelyek csak mostanában jutnak oda, hogy mesét termeljenek egykori hitviláguk mondaiból. A monda és mese közti műfajkülönbséget pedig, mint az már régen bebizonyosodott, rendszerint az hozza létre, hogy időközben ama nép megváltoztatja hitvilágát, más vallási ideológiára tér át s amely epikus történeteket (mitikus hősmondákat) előzetesen hitt, azokban kultikus hite megrendül, míg a motívumok epikai magja tovább fennmarad az emlékezetben s e hitelüket vesztett epizódikus történetekből új, érdekes csoportosítást eszel ki azok első összeszerkesztője; — így áll elő a mese, mint új műforma, amely már csak művészi, szórakoztató célt akar szolgálni! Ennek a világos átalakulási folyamatnak, amelyre a példák százai állnak rendelkezésünkre s ellene tudtunkkal még egyetlen szövegszerkezet sem merült fel, semmi szüksége arra, hogy önálló műfajként külön ösmesét emeljünk ki belőle a rendeselek mellett. Mindez pedig nem magánvélemény, hanem megállapodott eredménye a több évtizedes mesekutatásnak. Egy baja mindenesetre van: az, hogy ez a jeleztem helyes elmélet nem új! Már pedig a kezdőkre minden új valaminek varázshatása van; helytálló-e az, vagy sem, az persze más kérdés, amivel sokan nem szoktak törődni.

Nem hagyhatok végül szó nélkül egy körülményt, amely sajátoság színben mutatja szerző eljárását. Szövegkísérő jegyzeteinek bősége arra vall, hogy a vonatkozó irodalmat ismeri; de különös módon a magyar idevágó fejtegetésekről egyetlen szóval sem emlékezik meg. A magyar elméleti fejtegetések közül pedig Katona Lajos háromrendbeli tanulmánya (Irod. tanulm. I. köt.), mint alapvető kérdések tisztázása, a külföldiek legjobbjaival egyenrangú jelentőségű. Talán szerénytelenség nélkül említhetném a magam háromévtizedes munkásságát is e téren (sok elméleti fejtegetés az Ethnographia mesemagyarázó jegyzetei közt), főképp külön tanulmá-

nyomat („A népmese problémái“. Tár-sad. Tud. I. évf.), aminek témája teljesen azonos a szerzőével. Heller Bernádot idézi, de csak egy német munkája kapcsán. Bizonyos, hogy a kutatók személye mindenütt kikapcsolandó. Az ellen sem merülhet fel kifogás, ha a magyar idevágó irodalmat, mint felfogásával ellenkezőt, cáfolni törekszik, persze komoly érvek alapján. Amde említés nélkül hagyni, mikor jelentéktelen külföldi apróságokra is kiterjeszkedik, talán mégsem hagyható megrovás nélkül. — Méltán kérdezhetjük: Miféle képet nyer belőle a külföldi meseszakember, aki az FFC publikációit mindenkor figyelemre méltatja s egyébként is nagy részt igen jó szemű emberek, a magyar népmesekutatásról? Első gondolatuk egyéb sem lehet, mint: Hát ott nincs tudományos élet? Tudván bölcsen, hogy bevett szokás szerint minden tudós és fejtegető a maga nemzete vonatkozó irodalmával foglalkozik elsősorban! Sőt lesznek a külföldi szakkutatók között olyanok is, akik igen jól ismerik a mi idevágó munkásságunkat. (Az egyik-től kaptam is azóta előlött csodákozó levelet.) Mi lehet oka e különös negligálásnak? Külső befolyás talán, vagy ú. n. új mentalitás? Bármiként is, az eljárás nemzeti szempontunkból eléggé meg nem róható; annál kevésbbé, mert nem lehet szándéktalan mulasztás. Általános tudományos tekintetből pedig az igazságnak meg nem felelő, hiányos kép nyújtása miatt kell róla elítélően nyilatkoznunk! S. S.

A magyar kocsizás. (Felsődriethomai Pettkó-Szandtner Tibor könyve.) 1932-öt írunk. Repülőgép zúg a levegőben, autó berreg, motorbicikli kattog az országutakon és még a szántóföldeken is ott pöfög valamilyen benzines traktor. Minden jel arra mutat, hogy a motor, ha nem is irtja ki tökéletesen, de rövidesen nagyon szűk területekre fogja szorítani a lovat. Tekintettel arra a számtalan történelmi és néprajzi kapcsolatra, mely a magyar ember és lova között fennállott, megnyugvással tölthet el bennünket a tudat, hogy egy izzig-vérig lovas, kocsis ember, *felsődriethomai Pettkó-Szandtner Tibor* ny. m. kir. méneskari

őrnagy, lótenyésztési főfelügyelő, bel- és külföldi kocsiversenyek sokszorosan ki-
tűntetett győztese, az utolsó órában az
írótolrhoz nyúlt és pompás díszmunka
keretében megírta a magyar kocsizás-
nak és a vele kapcsolatos tudnivalók-
nak multját és jelenét.

Szerzőt, műve megírásában — úgy lát-
szik — elsősorban az a törekvés vezette,
hogy a világhírű, minden nemzet által
elismert, de az utolsó évtizedekben már
elkorcsosodott magyar hajtásmódot, a
régí alapon megjavítsa és a magyar haj-
tás tekintélyét helyreállítsa. Szerzőt eb-
ben a törekvésében irodalmi előmunká-
latok alig támogatták; mindössze egy
könyv, mely a magyar kocsizást csak
néhány fejezetében érinti, egy-két újság-
cikk, néhány régi metszet, könyvomat,
rajz vagy festmény. Forrásmunkák hiá-
nyában más mód nem állott tehát ren-
delkezésére, mint a még élő, öreg úr-
kocsisok, valamint a romlatlan, idegen
befolyástól mentes vidékek népies, öreg
kocsisainak felkeresése s hajtómódjaik-
nak tanulmányozása. Tanulmányai köz-
ben természetesen ki kellett térnie min-
den, a hajtással kapcsolatos kérdésnek
tanulmányozására is. Negyedszázadév
kutatásainak eredményeképpen így szü-
letett meg a magyar kocsizás mono-
gráfiája.

A közel háromszáz oldalas műben a
magyar hajtásmódokról, a kettes-, hár-
mas-, négyes-, ötös-, hatos-, hetesfog-
tokról, a lószerszámokról, a kocsikról
és szánokról, a hajtóostorokról, a be-
és kifogásról, a csikók betanításáról, a
szerszámok és kocsik gondozásáról, a
magyar szíjgyártókról és kocsigyártók-
ról, a magyar nyergekről és kantárokról
stb. találunk rendkívül érdekes és érté-
kes, már-már feledésbe merült magyar
művelődéstörténeti és néprajzi adaléko-
kat. A zárszóban szerző annak a meg-
győződésének ad hangot, hogy a ló a
gépek, motorok századában is kétségte-
lenül meg fogja tartani helyét az ember
szolgálatában és a lovas magyar nemzet
fiai sohasem fogják elhagyni ősi örökü-
ket, a lovat; az ősi magyar befogási és
hajtási módok fenntartását pedig, mint
nemzeti kultúránk kiegészítő részét,
minden magyar lovas embernek köteles-
ségévé teszi.

A mű használhatóságát és tudomá-

nyos értékét 233 szövegábra és 17 tábla.
nagy részében színes műmelléklet nö-
veli. Az ábrák javarészt *Garay Akos*
festőművész, a magyar ló- és lovasélet
ábrázolásának régi nagy mestere ter-
vezte és rajzolta. Akit az ősi jellegű
magyar foglalkozások és szokások ér-
dekelnek, annak melegen ajánlhatjuk
Pettkő-Szandtnér úttörő művét a ma-
gyar kocsizásról. (A mű a könyves-
boltokban kapható.)

Madarassy László.

**Adatok Dombrád község s a
dombrádi ref. egyház történetéhez.**
(*Horváth József* helytörténeti vázlata.)
Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a
néprajzi kutatások szempontjából meny-
nyire fontos a községek, puszták mult-
jának felkutatása, földrajzi körülmé-
nyeiknek tisztázása, a bennük folyó
életnek leírása, mert csak ezek alapján
lehet majd egyszer az ország tökéletes
néprajzi képét összeállítani. Öröndetes
jelenség, hogy erre a helytörténeti mun-
kásságra egyre többen vállalkoznak.
Horváth József polgáriiskolai igazgató
a mult, 1931. évben, 52-lapos füzetben
Dombrád község helytörténeti vázlatát
írta meg és adta ki. A füzetben a köz-
ség történeti multjáról, a község gazda-
sági életéről, a község népéről, a község
református egyházáról és iskolájáról ta-
lálunk értékes fejezeteket, bőséges jegy-
zet és irodalmi utalás kíséretében.

Madarassy László

Erdélyi János élete és művei.
(*Schöner Magda* tanulmánya. Buda-
pest, 1931.) Erdélyi János életének és
irodalmi munkásságának bő leírása.
Bennünket főképp az Erdélyi népköltési
gyűjteményéről, búvárkodó és gyűjtő
munkásságáról, a népköltészet esztéti-
kájáról írt fejezetek érdekelnek. Rész-
letesen ismerteti bennök Erdélyinek a
népköltészetéről s ennek különböző faj-
táiról adott úttörő nézeteit és Baranyai
Decsitről Erdélyiig pontos történetét
adja a magyar népköltési gyűjtésnek.

Szendrey Zsigmond.

A magyar népművelés körvonalai.
(*Fekete József* összegyűjtött dolgoza-
tai.) Néprajzi szempontból különösen
értékes a dolgozatok „Népművelés—
nemzetnevelés” c. fejezete, amelyben a

népművelők számára erősen hangoztatja, hogy a népművelés egyetlen igaz alapja a népelet és néplélek ismerése, mert e nélkül a műveltségteljesítés könnyen kiforgathatja a magyar népléket sajátos mivoltából, pedig ez őrzi, konzerválja a nemzetet az idegen fajok bomlasztó árában. Gyűjtenünk és ismernünk kell tehát néphagyományainkat, mint a népi kultúra tartalmát, hogy a haladást erre alapítva nemzetünknek nemzetközi irányokba való eltolódását megakadályozhassuk. Utal a „népi” megőrzésére törekvő külföldi mozgalmakra (Heimatkultus stb.), ostromozza az intelligens elem falu-iszonyát, hangsúlyoztatja a népdalok ápolását, a már szinte feledésbe ment régi népiünnepek és szokások felelevenítését; ezért különös figyelmébe ajánlja népművelőinknek a magyar néphagyományokkal foglalkozó munkák és tudományos folyóiratok olvasását. Külön fejezetet szentel a magyar táncnak, aztán a magyar népelet vetített képekkel való ismertetésének, mert a nemzeti önismeret, öntudat és önérték megmaradásunk leghatalmasabb erőforrása. Örömmel üdvözljük a katolikus népművelési kongresszusban előterjesztett javaslatát, hogy a tanítóképzői közműveltségi tárgyak tanításában a néprajzi és néplélektani elemek is fölveendők s óhajtjuk, hogy e javaslata ne csak jámbor törekvés maradjon, mint az, amely 1921-ből hírt ad a néprajznak az iskolában való érvényesüléséről. Az egész munkát nagy tárgyismeret, izzó fajszeretet s ami ránk különösen fontos, a néprajz igazi megbecsülése jellemzi.

Szendrey Zsigmond.

Néprajzi tájékoztató a cserkész-ifjúság és vezetői számára. (Táborozási segédlet. II. rész. Regőskáté. Szerkesztette: Karácsony Sándor. Budapest, 1930. Kiadja a Magyar Cserkészszövetség.) Az első cikket Györffy István írja arról, hogy mit kaphat a cserkész a falutól. Lelkére köti az ifjúságnak a népelet és néplélek tanulmányozását és megismerését; kitanítja, hogy a népi kultúra nem más, mint az úri osztály elhagyott régi kultúrája s hogy tehát annak történelmi gyökere van. Ezzel rátér a néphagyományok

gyűjtésének fontosságára, módszerére s hasznos utasításokat ad úgy a tárgyi néprajzi, mint a folklorisztikai gyűjtésre. Szokolay Béla a népművészeti gyűjtésről ír, Karácsony Sándor pedig a népmeséről és népdalról a cserkészek szolgálatában. Ismerteti a mese- és népdalkutatás célját, módszerét és eredményeit, felsorolja mese- és népdalgyűjtéményeinket. Igen érdekes a Faragó Ede cikke is: utasítások arra, hogyan tanulja el a cserkész a nép robinzoni tudását és ügyességeit. Igen hálás szolgálatot tett a cserkészszövetség a magyar néprajznak, hogy belevitte az etnográfát a magyar ifjúság életébe s felhívta a jövő magyarjainak figyelmét a magyar népelet és néplélek ismeretének praktikus és tudományos fontosságára.

Szendrey Zsigmond.

Új füzet a néprajzi gyűjtésről. (Dr. Dömötör Sándor tájékoztatója a „Turul” Szövetség pályázatához.) A néprajzi kutatás iránt feltámadt érdeklődés újabb bizonyítéka ez a kis füzet, melyet a Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központjának kulturális ügyosztálya adott ki egy Magyarországi bármely vidékén végezhető s a néprajz bármely ágát felölelő néprajzi gyűjtésre hirdetett pályázat alkalmából. A tájékoztató igen ügyes és áttekinthető összefoglalását nyújtja úgy a folklorisztikai, mint a tárgyi gyűjtésnek; adott utasításai és figyelmeztetései is praktikusak. Figyelmébe ajánljuk azonban a gyűjtés vezetőinek, hogy a kis füzetten kívül a Néprajzi Társaság egyéb gyűjtőíveit is olvassák át. Sőt nagyon hasznosan tennek, ha az Ethnographia utolsó évfolyamaiban megjelent gyűjtési beszámolókat is áttanulmányoznák: a megfigyelés és feljegyzés módjaira mindenesetre hasznos útmutatásokat látnának benneük.

Sz. Zs.

A Duna-medence népeinek rasszbeli rokonsága. (Kásonyi Ferenc könyve: Rassenverwandschaft Donauvölker. Amalthea-Verlag, 1931.) Szerző meggyőző erővel bizonyítja, hogy a Duna medencéjében élő népek között, a természet által nyújtott geográfiai egység dacára is, állandó szétválás van s a természet által egy-

másra utalt népek egymás támogatása helyett egymás életére törnek. A széthúzás okát egyoldalúan a nyelvi különbségekre alapított, nemzetiségi eszmében látja és szokatlanul bátor szavakkal ostromozza a helytelenül értelmezett nacionalizmus túlzásait. A népeket egymástól csak elválasztó nemzetiségi eszme helyébe békét, megértést teremtő, a széthúzókat egyesítő, új nemzetfogalmat keres s ezt a rasszbeliségen nyugvó közös származásban és szépségideálban véli megtalálni. Adatokkal bizonyítja, hogy a Duna-medencében élő népek közös, uralkodó rasszeleme a kaukázusi mongoloid vagy turáni rassz. Ezért nagy propagandával a közös rasszbeliség tudatát kell felkelteni és élővé tenni s ennek szuggesztív erejét alkalmasnak véli arra, hogy a Duna medencéjében élő, nyelviileg különböző, de rasszbelileg rokonságban álló népek: magyarok, horvátok, tótok, rutének, szerbek, románok, bolgárok, a közös származás és szépségideál tudatában békésen egymásra találjanak. A széleskörű olvasottság alapján megírt, sok eredeti gondolkodást eláruló könyv azonban szerzőjének hatalmas szuggesztív ereje, nagy lelkesedése és ügyes dialektikája dacára is, úgy véljük, csupán gondolatokat fakasztó élvezetes olvasmány marad, anélkül, hogy alapeszméje, a Duna medencéjében élő népek közös rasszbeli öntudata, a gyakorlati megvalósulás állapotába lépne. Nincs itt helyem arra, hogy a szerző apróbb antropológiai tévedéseit helyreigazítsam, különben is könyvének alapeszméje szempontjából azok úgy sem jönnek számításba. Az a rassz és rasszbeli öntudat ugyanis, amelyről beszél, nem antropológiai, nem természet tudományi, hanem politikai fogalom s annak antropológiai adatokkal való alátámasztása felesleges és zavartkeltő. A természet tudományi rassznak sehol a világon öntudata nincsen s amit tévesen így neveznek, az nem rasszbeli, hanem nemzeti öntudat tulajdonképpen. A rasszot éppen az különbözteti meg a néptől, hogy bélyegei az emberi élet és történelem szempontjából változatlanok, tehát nem az emberi óhaj, vagy akarat, hanem csupán az öröklés törvényei szerint igazodnak. A népek rasszbelisége, és pedig úgy a fizikai, mint a

pszichikai rasszbélyegek, hatnak ugyan a tudat alatt s a történelem eseményeiben is megnyilvánulnak, akarat és propaganda által azonban nem befolyásolhatók. Ha volna rasszbeli öntudat, akkor az erősebb volna minden nyelvi közösségnél, minden nemzeti öntudatnál s a népek, akár akarnók, akár nem, mozgásuk szerint rasszbeli elemekre esnének szét. A rasszbeli öntudat tehát nem egyesítene, hanem a nemzeti egységeket is széttagolná. A nemzeti öntudat ereje és köre ellenben ügyes politikával fokozható s éppen ez a terület az, ahol szerzőnk gondolatai gyümölcsözők lehetnek. Ez azonban már a rasszfogalom és az antropológiai tudomány körén kívül esik.

Bartucz Lajos.

Új magyar könyv Bulgáriáról. (Szilády Zoltán „Bulgária“ c. képes díszműve.) Elvezetes, gördülékeny olvasmányok alakjában vonzó képet ad a szerző Bulgáriáról és népéről. A sok oldalú leírásban meglevenedik előttünk a bolgár élet takarékos közvetlen egyszerűségében, vidám életrevalóságában, nyughatatlan előretörésében, anyagi gyarapodásvágyában. Megismerjük a bolgárság nagy mozgékonyágát és vállalkozószellemét a kereskedelemben, mely főként a Duna víziútján vitte őket Bécsig, Lipcséig, de élénken keresték fel Erdélyt is a Fekete-tenger szállítmányaival, melyekért viaszot és sonkolyt vittek. Amilyen szemléletesen tárul elénk a bolgár nép jelme, ugyanolyan érdekes a könyv többi fejezete is. Meggyőző rövid rámutatással kötik le figyelmünket a bolgár történet eseményei, melyek a magyarsággal közös őstörténet feltárásával méltán számíthatnak érdeklődésünkre. Nem unalmas történeti fejtegetések, de hagyományok által híressé vált helyeknek, Madarának, Sumennek szemléletes, rövid történeti rekonstrukciói, melyek meglevenítik a hozzájuk fűződő történetet a Fehér Géza nagyszerű feltárásaival és általánosan clismert magyarázatával, ami az egész bolgár közvéleményt felrázta és ráirányította őstörténetük megbecsülésére. A bolgár kultúra feltámadásának fejezetében még jobban megtanuljuk becsülni a példás bolgár szorgalmát és kitartó törekvést, mellyel kiemelke-

dett a fanariota rendszer nagy elnyomatásából.

Az őstelepülés és falusi állapotok fejezete röviden mutatja be a Balkánra általánosan jellemző birtokrendszerváltozások hatását, ami településben, építkezésben, sőt ruházatban is folytonos változással járt az uralkodó elem befolyása alatt még jobban, mint hazánkban a török és a német járom felváltva uralkodó hatására. Etnológiailag legérdekesebb a haláltemetés, a túlvilág, a népszokások, az ősvallás maradványai, népi ünnepek, ősi szertartások, varázslatok fejezetei. Ezekben rövid jellemképeket kapunk a bolgár néphitről. 18—24 gyermek is származik egy-két házasságból, 6—10 egyén lakik családi közösségben, ú. n. *Zadrugában*. A több családból egyesült törzs a *roda*, a *domakin* kormányzata alatt. A házasság ősi szokásai, az adásvételi szerződés a leány és legény szülei között, a rákövetkező áldomás, a leányszöktetés, a leány menekülése a legény szüleinek házi tűzhelyéhez még általános szokások. A búcsúkat, alkalmakat a barátságos összejöveletekre, a fonót, predenkát s a kukoricafosztást, a szedenkát általánosan kedvelik, sőt a halotti tort mindenfelé megtartják, még Szófiában is. A kisdéd halálára, aki anygallá lett, örömnünnepet ülnek. Élnek még elrejtve az ősi vallás maradványai, a természet szellemek, a szamovilák és szamovidák tisztelete. Az angyalok pogány elődei ezek, akik szelet, esőt, harmatot és másféle jót hoznak. Eledelük a finom berkenye bogyó. A férfiak jó barátai, de a női szépségnek megrontói. A réten sötétzöld fű marad nyomukban, ahol nem mernek kaszálni és oda kis kalácsot tesznek a tündérnek áldozatul. Rosszindulatú tündérei a brodnicák, a gázlók és források tündérei.

Megvan még náluk a Szt. Iván-napi tűzugrás. A házi oltár Máriaképen úgy függ a búzakereszt, mintha szalmából való ruhácska lenne. Varázslással gyógyító javasasszonyok, jóvendőmondó szent nők olyan tekintélyesek, mint akár a papok. A napfordulat napüjjászületés ünnepe, a kracsun és a nap tisztelete, Dasd Bog, még nem múltak el. Tájékoztató a könyv a nagy ünnepekről is, amilyen a kutyerek turkára emlékeztető bőjtbeli álarcos játék. A pszichóanalitikus is találhat benne magának való szokást a nyilvetésben. A vetélőformájú tüzes nyilakat mindig a legkedveltebb leány udvarába lövöldözik a legények. A kánikulai ebnapok július 15—17-ig a tűztisztelet ünnepei. Ezeket ősi módon való újtűz gyújtással ünneplik meg. Az év minden szakában feltűnő sok jellemző babonás szokás érdekessé teszi a könyvet folklore iránt érdeklődő közönség részére is. A mű értékét 330 szöveggép, 3 színes kép, 17 műlap és 2 térkép emeli. Örömmel köszöntjük a szép ízlésű kiállítású művet, mely ifjúságunknak is kiváló iskolai néprajzi olvasmánya lehet.

Ébner Sándor.

Prehистória és etnológia. (Hillebrand Jenő tanulmánya az Archaeológiai Értesítő új folyamának XLIV. kötetében.) Magyar etnográfusoknak már régóta hangzottatott kívánságát, az archaeológia és etnológia szoros kapcsolódásának szükségességét juttatta kifejezésre Hillebrand Jenő dr. ebben a figyelemreméltó cikkében. Részletekbe mélyedve könyvet lehetne írni arról a közeli kapcsolatról, ami a néprajzi tudományok és az archaeológia között általános felfogásban és részleteiben oly szorosan fennállanak, hogy, ha a művelődéstörténet általános szemüvegén át tekintjük, egymástól alig is tudjuk elválasztani a két stúdiumot. Talán legjobban érzékeltette ezt a szoros viszonyt Roska Márton, mikor palaeoetnográfiát és neoetnográfiát különböztetett meg kitűnő kézikönyvében. Igaz, hogy az archaeológia igen előkelő helyre került gyakorlatban a néprajz mellett s így korábban is fejlődhetett. Pedig ha meggondoljuk, azt mondhatjuk, hogy a néprajznak, mint élő anyagot kutató tudománynak kell az archaeológia tanítómesterének lennie s nem megfordítva, ahogyan régen volt. Joggal mondhatjuk a tárgyi néprajzot új feltárásaiban, ha paradoxonnak is hangzik, a jelenkor archaeológiájának. Roskának (Hillebrand szerint erőltetett) kifejezésével neoetnográfiának s lényegében az archaeológia sem más, mint a rég letűnt kultúrák etnográfiája, a Roska palaeoetnográfiája. Az archaeológiai le-

letekben eleinte nem is az ember életének részét látták, csak a műgyűjtő értéket tekintették. Már nagy haladást jelentett a tudományra nézve, mikor a lehetnek minden körülményeit tekintetbe vették s igyekeztek az akkori ember életét a lelet alapján rekonstruálni. Így állapították meg fejlődésben primitívebb őállapotot, melyet az evolució-nális gondolkodás időrendben is előbbre valónak tartott a magasabban fejlett állapotnál, holott az etnográfia már akkor megmutatta, hogy a legmagasabb kultúra mellett a kőkori ember állapótán lévő kultúrákat is láthatunk a jelenkorban. Az etnográfia ezen kultúrák egymásutánisága helyett számolt azok egymásmellettiségével is. Ez volt a legfontosabb tanulság, ami az archaeológia újabb felfogására termékenyítőleg hatott és a régi időrendbelileg korlátolt beosztások revízióját ingerelte. Ennek a revízióknak a során egyidejűnek nyilvánított régen egymásután következőnek tartott kultúrákat. Elhatárolta az egyidejű primitívebb kultúrköröket a magasabb fejlettségűektől, ami megkönnyítette az időrendi korszakok automatikusan megszokott sorrendjének felbolygatását.

Erre pedig szükség volt, mert az egyes megállapított kultúrák egymásba folytak és csak az etnológia tanulsága teremthetett rendet az elválasztás bonyodalmas kérdéseiben.

Első belátás volt, amint mondja Hillebrand, hogy a mai kultúrákat nem tekinthettük a prehistorikus idők kultúrafejlődése utolsó láncszemeinek. Nemcsak egymásutániságot láttak a régi etnológiai iskolának elemi gondolatból (Elementargedanken) folyó megállapításai következtében, hanem a kultúrák térbeli adottságát is több figyelemre méltatták az újabb etnográfiai megfigyelések és etnológiai megállapítások folytán.

Különösen Ratzel, Graebner, E. Grosse, L. Frobenius, Ankermann, N. Schmidt, Boas kutatásainak eredményeit emeli ki Hillebrand, mint a prehisztória újabb gondolkodásra termékenyítőleg ható megállapításait, melyek új iskolát teremtettek a kultúrkörök társának történeti alapon való helyes kidolgozására.

Igy bontakoztak ki a történetelőtti és a mai kultúrkörök, melyek egymástól függetlenül alakulva, ősi kultúrköröknek tekintendők, egymásra hatva, másodlagos kultúrkörökké lettek.

Ezzel a régi evolúciós iskola lépcsőzetesen fejlődő halász-vadász, állattenyésztő, végül földművelő stb. fokozatain áthaladó kultúrák egymásutánisága helyébe került ugyanezen kultúrfokozatok egymásmelletti lehetőségének gondolata, ami által W. Schmidt és W. Koppers, három ősi kultúrkört különböztet meg: 1. „Vaterrechtlicher-gross-familialer“, 2. „Exogam vaterrechtlicher oder totemistischer“ és 3. „Mutterrechtlicher Kulturkreis“.

Ebbe a három kultúrkörbe az emberiség összes kultúráit besorozhatónak vélik, amit eddigi megállapításaikkal bizonyítanak is. Pl. a mai primitív kultúrák kultúrköreinek egymásmelletti kialakulását az európai diluviális paleolit kultúrák feltárásai is igazolják. Kiderült pl., hogy a nyugateurópai chelléen-acheuléen és a keleteurópai primitív mustérien vagy nyugati felső aurignacien és keleti protosolutréen kultúrák nem egymásután következnek, hanem egyidőben keletkeztek.

Igy nagy óvatossággal és kritikával eljárva a mai prehisztórikus kultúrákat a kultúrkörök valamelyikébe besorozhatjuk, közös eredetűnek véve azokat, melyeknél a legfontosabb etnográfiai elemek egész komplexszuma megegyezik és ahol az egyik vagy másik fontos kultúrelem hiánya vagy váratlan fellépése oknyomozólag indokolható. Így jut el Hillebrand arra a belátásra, hogy már a régésznek etnológiai ismeretekre van szüksége, ha a stratigráfiai megfigyelések mellett az egymásmellette sorakozó kultúrkörök összetételeit elemezni akarja. Csakis úgy elevenítheti meg anyagát, ha az etnológiai meglátással életet visz bele.

Ezzel kikerül az egyoldalú „tipológizáló“ régészeti módszer zsákutcájából.

Igy az etnológiai módszerek és eredmények felhasználásával a prehisztória a „történetelőtti idők történetírásává“ lesz.

Az archaeológusnak ezzel a magasabb szempontból néző tekintetével remél-

hetjük, hogy miként a paleontológia, felhasználva a zoológiai ismereteket, ma már a paleobiológia magaslátára jutott, a régészet is az etnológiai tanulságokon okulva, az ember biológiájának tisztább látásához fogja segíteni a tudományt. *Ébner Sándor.*

Új magyar kézimunkaújság a népművészet szolgálatában. „Muskáti” néven új magyar kézimunka újság indult meg Zulawsky Elemérné, a M. Kir. Áll. Nőipariskola igazgatójának szerkesztésében és a M. Kir. Állami Nőipariskola kiadásában, melynek célja a magyar népművészetnek a kézimunkázó úri közönséggel való megismertetése ezen munkák modern alkalmaztatásának fellendítésére. Az eddig megjelent számok mindegyikében több cikk, rajz, szöveggközötti ábra, fénykép és színes műmelléklet foglalkozik ily értelemben népi házműveinkkel és népviseletünkkel. A népi kézimunkák öltözmódjainak bemutatása, leszámolható és vasalóminták, szabásrajztanfolyam, stb. egészítik ki a mindenképpen kívánság folyóiratot.

P. G.

Cseremisiz néphagyományok. (Beke Ödön könyve: *Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde*. Oslo, Etnografiske Museum, Bulletin 4, Oslo, 1931.) Beke Ödön, rokonnépeink jeles magyar kutatója, a háború alatt a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából a fogolytáborokban végzett tanulmányokat. Mint előszavában írja, terjedelmes cseremisiz néphagyományi anyagot gyűjtött akkor össze: 580 dalt, 1177 közmondást, 658 találós mesét, 1268 babonát, 270 néphitre vonatkozó adalékot, 281 mesét és mondát, 12 varázsigét és két tucatra menő leírást a cseremiszek életéről, munkájáról, ünnepeiről. A jelen kötet közleményei (cseremisiz szöveg és német fordítás) csupán kis részecskének az anyagnak.

A cseremisiz hitvilág hagyományai vezetik be a gyűjteményt. Érezhető a keresztény felfogás lassú beszívargása. A pénzhozó szellem pl. istentelenséget követel attól, akinek szolgál; minden embernek megvan a maga angyala és ördöge. De vannak teljesen pogány felfogásra valló istenségek is, így az *erdei öreg*, aki segít a vadásznak, ha az enni

ad neki. A halál, a fagy, a betegségek mind meg vannak személyesítve, a halál több alakban is. A fürdőnek van jó és gonosz szelleme. A túlvilágon forró gyantával telt katlan felett kell a halottaknak egy rúdon elmenniök, a gonoszok beleesnek a katlanba. — Az imádságok rövid fohászok, egyszerű kéresek. — A varázsigék a hasonlatok nagy halmozásával tűnnek ki. — Az áldozathoz pénzt adnak össze és különböző állatokat vásárolnak. Az áldozati állatok húsát megeszik, a többi részükét áldozatként elégetik. Az áldozati szertartást addig folytatják, ameddig a húsból tart. — A halottak kezébe ezüstpénzt adnak, temetés után a résztvevők megfürdenek és lakomát tartanak, amelyre a halottak is hivatalosak. Ezt a halottengesztelő lakomát hetednapra, majd negyven napra megismétlik. A halál első három évfordulóján gyertyát gyújtanak. — Érdekes a cseremisiz lakodalom aprólékos leírása is. — Kétszázon felül van a közölt időjósások és egyéb ómenek száma, a közmondásoké is közel kétszáz. — A találós mesék mind egyszerű hasonlatok. — A cseremiszek egyik főfoglalkozása a méhészkedés: ennek is szép leírását kapjuk. A méhészgazdaságát a cseremisiz úgy alapozza meg, hogy köpűt állít fel az erdőben, és ha egy eltévedt raj beleszáll, hazaviszi.

A szövegek pontos lejegyzésével a nyelvésznek tett nagy szolgálatot a szerző, a szövegek tartalma pedig a néprajz számára nagy fontosságú. Nagyon kíváncsi volna, ha Beke nagy gyűjteménye teljes egészében megjelenne — már csak azért is, mert ma Oroszországban a néprajzi kutatás külföldiek számára szinte lehetetlen, és így elsősorban a már meglévő anyagot kellene teljesen kiaknázni. A most megjelent szép kötetet, azt hiszem, minden érdeklődő egyhangú dicsőréssel fogja fogadni.

Honti János.

Az aesopusi mese sémi változatai. (Dr. Berg József könyve. Budapest, 1931.) Dicsőréssel kell megemlékeznünk erről a nagy készséggel megírt diszertációról, — 1926 óta első mesetárgyú doktori értekezésről. Az állatmesék kutatója érdeklődéssel és tanulsággal felfigyelhet, sok hasznosat talál benne. *h.j.*

NÉPRAJZI HÍREK.

† **Biró Lajos.** Mint természettudós, saját költségén indult a Csendes-óceán szigetvilágába, ahol, Fenichel Sámuel példáján lelkesülve, néprajzi megfigyeléseket és tárgyakat is gyűjtött; ez utóbbiak (közel 2000 darab!) ma a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményének legnagyobb értékei közé tartoznak. Közül hét évig (1895—1902) tartó keleti újáról küldött leveleit, telve néprajzi vonatkozásokkal, a „Természettudományi Közöny”, Új-Guineából küldött néprajzi gyűjteményének leíró jegyzékét pedig két kötetben a Magyar Nemzeti Múzeum még távollétében adta ki. Hazahatározása óta csupán egy néprajzi természetű cikke jelent meg „A M. N. M. Néprajzi Tárának Értesítője” 1905. évf.-ban: *Adalékok a Bismarck-szigetek lakóinak hajózáshoz és halászatához.* (Új-Guineából küldött levelei könyvalakban jóval később, 1924-ben jelentek meg „Hét év Új-Guineában” cím alatt.) **Biró Lajosnak** hatalmas tudományos vállalkozása a maga idején a magyar közvéleményt élénken foglalkoztatta és a hivatalos körök elismerését is kivívta. (A hazahatározása alkalmából a Nemzeti Múzeumban rendezett ünnepies fogadtatás leírását l. folyóiratunk 1902. évf. 335. lapján!) A Magyar Néprajzi Társaság még hazahatározása előtt, 1901-ben tiszteleti tagjai sorába iktatta. A kormánytól 1903-ban a Magyar Nemzeti Múzeum tb. őre címet kapta. A szegedi egyetem matematika-természettudományi kara pedig 1926-ban tiszteletbeli bölcsészettudományi avatta. (Született Tasnádon, 1856 augusztus 29-én; meghalt Budapesten, 1931 szeptember 2-án.)

† **Deák Geyza.** Hazai földön, kis körben végezte néprajzi, főképen népművészeti kutatásait. Szülőföldjének, az úng-megyei „Tiszahát”-nak magyar népéről írott gondos tanulmányai őrzik nevét a magyar néprajzi kutatások történetében. Nagyobb dolgozatai: *Az úngvármegyei Tiszahát népi építkezése és művészete* és *Az úngvármegyei Tiszahát halászata*. „A M. N. M. Néprajzi Tárának Értesítője” 1910. és 1911. évf.-ban jelentek

meg. Önálló műve: *A magyarság és a rajzolás.* (Sárospatak, 1905.) A Magyar Néprajzi Társaságnak 1920 óta választmányi tagja volt; mint ilyen, székfoglaló előadását 1925-ben tartotta *Ősi elemek a magyar díszítőművészetben* címen. (Mint a sárospataki ref. főiskola nyug. tanára halt meg Sárospatakon, 1931 június 25-én, életének 61. évében. Sírjánál a Magyar Néprajzi Társaság nevében dr. Gulyás József választmányi tag méltatta érdemeit.)

† **Pápay József.** A néprajzi körök figyelme 1899-ben terelődik reá, amikor mint Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai expedíciójának tagja, az északi osztyákok földjéről gazdag néprajzi, népköltési és tárgyi néprajzi anyaggal hazahatározik. Ez útjának néprajzi eredményei főképen *Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztyákok földjén* és *Osztyák népköltési gyűjteménye* c. művében foglaltatnak. (Tárgyi néprajzi gyűjtésének 177 darabját a Magyar Nemzeti Múzeum őrzik.) A Magyar Néprajzi Társaságnak 1900 óta választmányi tagja volt. (Született 1873 július 1-én, Nagyigmándon; meghalt, mint a debreceni egyetemen a magyar és az összehasonlító finn-úngor nyelvészet nyilvános rendes tanára, Debrecenben, 1931 június 9-én.)

† **Torday Emil.** Mint a belga államgyarmati orvosa került Afrikába, a Belga-Kongóba, ahol több eredményes expedíciót vezetett, mely később fölkellette az angol tudományos körök figyelmét is. 1904-ben már az angol királyi embertani intézet, 1907-ben pedig a Brit Múzeum küldötte a Kongó vidékére, amely expedíciói alkalmával addig ismeretlen országok és néptörzsek életét, ősi kultúráját tárta fel. (Expedícióinak néprajzi gyűjtéséből 473 értékes darabot a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott.) A Kongó vidékéről írott terjedelmes embertani és néprajzi munkái francia és angol nyelven jelentek meg. (Ezeknek egy-egy példányát, megjelenésük alkalmával, ajándékképpen mindig megküldötte a M. N. M. néprajzi tárának.)

Tudományos munkásságát a világ legelőkelőbb tudományos társulatai kitüntették elismerésük valamely formájával. A magyar államfő 1923-ban a m. kir. kormányfőtanácsosi címet adományozta neki. A Magyar Néprajzi Társaságnak 1924 óta tiszteleti tagja volt. (Született Budapesten, 1875 június 22-én; meghalt Londonban, 1931 május 9-én.)

A „Magyar Néprajzi Társaság” és az „Ethnographia” egy rectori székfoglaló beszédében, Dr. Petz Gedeon, a budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem 1931/32. tanévi rector magnificus, az egyetem tanácsának 1931 szeptember 21-i ülésén mondott székfoglaló beszédében az ellen a régi és végzetes vád ellen szállt szembe, amelyet volt ellenségeink még ma is hangoztatnak, hogy tudniillik az államalkotó magyarság a másfajú nemzetiségeket lenézte, gyűlölte, elnyomta volna. A rector magnificus ez ellen a vád ellen a történeti források adatai mellett főképp filológiai természetű, nyelvi, irodalmi és néprajzi vonatkozású adatokat sorakoztat fel, melyek tanúságot tehetnek arról, hogy hazai nemzetiségeinkkel szemben régi idők írói éppúgy, mint a legújabb idők tudós elmei nem lenézést, vagy rosszindulatot, hanem éppen érdeklődést, megértést és megbecsülést tanúsítottak. Fejtegetései során megemlíkezik a Magyar Néprajzi Társaságról is, melynek a megalakulás idején, 1889-ben egyik programmpontja volt a magyar állam és a történelmi Magyarországnak mai és egykori népeinek tanulmányozása, valamint kölcsönös megismerkedés útján a hazában élő népek közt testvéries egyetértésnek és az együvé tartozás érzésének ápolása. A társaság — mondja tovább a rectori beszéd — az „Ethnographia”-nak eddigi 41 évfolyamában nemcsak a magyarságra, hanem a többi hazai népfajokra vonatkozó kutatást is ismételtelen szóhoz juttatta.

A magyar néprajz új egyetemi magántanára. A vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. cs. Sebestyén Károlynak, a szegedi Városi Múzeum igazgatójának a m. kir. Ferenc József Tudományegyetemen a tárgyi néprajz köréből egyetemi magántanárrá történt kinevezését jóváhagyólag tudomásul vette.

A néprajz a magyar egyetemeken. Egyetemeinken az 1931/32. tanév első és második felében a néprajzból és segédtudományaiból a következő előadásokat hirdették: Szegeden dr. Solymossy Sándor nyilvános rendes tanár az első félévben „A magyar őstörténelem és néphagyományaink” heti 3 órában, „A magyar néprajz irodalma” heti 2 órában, „A folklorgyűjtés és feldolgozás módszere” (szeminárium!) heti 2 órában, a második félévben „Népbabonáink lélektana” heti 3 órában, „A primitív ének és az énekesrendek kialakulása” heti 2 órában, „Típus-tanulmányok” (szeminárium!) heti 2 órában. — Budapesten dr. Györffy István magántanár az első félévben „A magyar állattenyésztés és pásztorkodás” heti 3 órában, „Néprajzi tanulmányi kirándulások” heti 1 órában, a második félévben „A magyar népviselet” heti 1 órában, „Néprajzi tanulmányi kirándulások” heti 1 órában; dr. Bartucz Lajos magántanár az első és második félévben „Általános emberméréstán” heti 1 órában, „Magyarország antropológiája” heti 1 órában, „Emberméréstani gyakorlatok” heti 2 órában; dr. Schwartz Elemér magántanár az első és második félévben „Bevezetés a német néprajzba” heti 2 órában (német nyelven!) — Budapesten a közgazdasági egyetemen dr. Györffy István magántanár az első félévben „A magyar ösfoglalkozások”, heti 2 órában, „Néprajzi tanulmányi kirándulások” heti 1 órában, (a második félévben előadást nem hirdetett!) — Debrecenben dr. Ecsedi István magántanár az első és második félévben „A nagy magyar Alföld földrajza, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra” heti ? órában.

A „Turul” Szövetség országos néprajzi gyűjtése. Fodor Zoltán, mint a „Turul” Szövetség (a Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központja) kulturális ügyosztályának vezére, a „Bajtárs” c. lap 1931. decemberi számában „Bekapcsolódás a falumozgalmamba” c. cikkében bejelenti, hogy a Szövetség országos néprajzi gyűjtés megindítását határozta el. A Szövetség ebben — írja Fodor — az a meggon-
dolás vezette, hogy „az ifjúság és a nép

közötti kapcsolatok felvételére és megszilárdítására egy nagyszabású néprajzi gyűjtés keretein belül nagyon sokat lehet tenni". Bejelenti azután, hogy a gyűjtés megszervezését a kulturális ügyosztály végzi dr. *Dömötör Sándor* segítségével. Miután rövid, de talpraesett vázlatát adja annak, hogy mi mindent lehet gyűjteni egy ilyen akció keretében, azt is bejelenti, hogy a Szövetség a gyűjtés sikere érdekében megkereste a Magyar Néprajzi Társaság elnökségét, ahol a legmesszebbmenő támogatást ígérték meg. „Hogy a vidéken gyűjtő bajtársaknak legyen hova tanácsért fordulni — jelenti továbbá a cikk —, felkértük Szegeden dr. *Solyomossy Sándor* egyetemi nyilvános rendes tanár, Debrecenben dr. *Ecsedi István*, a Déry-Múzeum igazgatója, Pécsen dr. *Berze Nagy János* vezető tanfelügyelő urakat, mint e tudomány jeleseit, hogy a hozzájuk forduló gyűjtő bajtársakat tanácsaikkal támogassák. Hogy gyűjtő bajtársaink nagyobb felkészültséggel indulhassanak munkába, a közeli napokban egy kis füzetet fogunk szétküldeni az összes budapesti és vidéki egyesületeknek és törzseknek megfelelő

példányszámban, melyben dr. *Dömötör Sándor* részletesen fogja ismertetni a gyűjtés módozatait és azt példákkal fogja illusztrálni.* A gyűjtés pályázattal van összekötve s a gyűjtés befejeztével értékes pályadíjak fognak kiosztásra kerülni. A beérkezett anyag pontos és lelkiismeretes elbírálása a Magyar Néprajzi Társaság két kitűnő szaktekin-télye által biztosítva van. A gyűjtött anyag könyvalakban fog megjelenni."

Mint a január 25-én kelt pályázati hirdetésben olvasható, a Magyar Néprajzi Társaság elnöksége a pályázat bírálóbizottságába a Társaság részéről dr. *Györffy István* nemzeti múzeumi igazgatót, egyetemi magántanárt és *Szendrey Zsigmond* reálgimnáziumi tanárt, a Társaság fővárosi választmányának tagjait küldte ki. A magunk részéről is örömmel üdvözljük a „Turul” Szövetség gyűjtőakcióját, amely valóban kitűnő segítséget nyert érdemes munkatársunknak, dr. *Dömötör Sándornak* személyében.

* Ez a füzet azóta megjelent és folyóiratunk jelen számában, a Könyvszemle rovatban emlékezünk meg róla. Szerk.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Nyilvános felolvasóülések 1931. év III. és IV. negyedében. Október hó 28-án, délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: dr. *Munkácsi Bernát* tiszteleti tag. Előadott: 1. dr. *Schwartz Elemér*: Szent Kristóf, a modern közlekedés védszentje. 2. dr. *Csefkó Gyula*: Két szőlásmagyarázat. 3. *Szendrey Zsigmond*: A magyar áldomás. — November hó 25-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *Magyar Kázmér* választmányi tag. Előadott: 1. dr. *Madarassy László*: Pásztorművészeti tarlózás. (Vetített képekkel.) 2. dr. *Ébner Sándor*: Dunántúli csutorások és tarisznyások. (Vetített képekkel.)

Tagfelvétel 1931. év III. és IV. negyedében. Évdíjas tagul: 1. *Sarkadi László*, m. kir. adóhivatali irodatiszt, Sajószentpéter. — 2. *Vosáhlo F. Lipót*, kir. kath. reálgimnáziumi tanár, Dombóvár. — 3. dr. *Bárczy István*, ny. m. kir. igazságügyminiszter, v. főpolgármester, Budapest. — 4. *Topscher Ella*, tanítónő, Budapest. — 5. *Lükő Gábor*, egyetemi hallgató, Budapest.

Adomány (segély, felülfizetés) 1931. év III. és IV. negyedében. *Goszthony László* 2 P. — *Magyar-Holland Kultúrgazdasági R. T.* 2.000 P. — Dr. *Gulyás József* 8 P. — *Ballai Károly* 2 P.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. *Madarassy László*.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1932. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. (F.: *Czakó Elemér* dr.)

KINCSESZÁR

A MAGYAR SZEMLE / 1 PENGŐS KÖNYVTÁRA

*Minden tárgyról — mindenkinek —
elsőrangú szakember tollából*

- BABITS MIHÁLY : *Dante* (37)
BAJZA JÓZSEF : *Jugoszlávia* (27)
BALLA ANTAL : *Az utolsó száz év története* (18)
BARKER V. D. : *Az angol civilizáció* (22)
BARTUCZ LAJOS : *Mikép fedezte fel az ember önmagát* (45)
BURGER KÁROLY : *Az egészséges nő* (94)
CZETTLER JENŐ : *Agrárpolitika* (66)
FITZ JÓZSEF : *A könyv története* (53)
GLATZ KÁROLY : *Velence múltja és művészete* (58)
GRATZ GUSZTÁV : *Európai külpolitika* (25)
HARASZTI EMIL : *Zenei formák és műfajok* (55)
JHRIG KÁROLY : *Szövetkezetek* (67)
JUDIK JÓZSEF : *A pénz* (60)
JULIER FERENC : *A hadvezetés művészete* (102)
KÁLLAY MIKLÓS : *A legújabb líra a világirodalomban* (39)
KMOSKÓ MIHÁLY : *Az Iszlám* (17)
LASSOVSKY KÁROLY : *Világrendszerek* (84)
LUKÁCS KÁROLY : *A Balaton* (114)
LUTTOR FERENC : *Róma* (56)
MENDÖL TIBOR : *Táj és ember* (46)
MOSONYI JÁNOS : *Az emberi idegrendszer* (93)
NAGY JÓZSEF : *A filozófia nagy rendszerei* (76)
NYIRÓ GYULA : *Psychoanalysis* (92)
PUKÁNSZKY BÉLA : *A német irodalom kis tükre* (35)
RAPAICS RAYMUND : *A növény felfedezése* (44)
RÉVÉSZ IMRE : *A reformáció* (74)
SCHENK JAKAB : *A madarak világának tanulmányozása* (48)
SIK SÁNDOR : *A cserkészlet* (105)
STEINER LAJOS : *Az időjárás* (83)
SZABÓ VENDEL : *A pápaság* (75)
SZABÓ VENDEL : *Katholicizmus* (71)
SZÁSZ ZSOMBOR : *Románia* (28)
SZERB ANTAL : *Az angol irodalom kis tükre* (33)
SZINNYEI JÓZSEF : *A magyar nyelv* (2)
SZÖLLŐSY LAJOS : *A táplálkozás* (96)
TÖRÖK PÁL : *A francia forradalom története* (19)
VÁRADY IMRE : *Az olasz irodalom kis tükre* (34)
WEIS ISTVÁN : *A magyar falu* (10)
ZIMMERMANN ÁGOSTON : *Fejlődéstan* (43)

Egy kötet ára kartonkötésben 1 pengő, egészvászonkötésben 1 pengő 60 fillér.
Kapható minden könyvesboltban és a kiadó Magyar Szemle Társaságnál :
Budapest, VI, Vilmos császár-út 3

A „Magyar Szemle Barátai” 25% kedvezményt élveznek

»A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI«

5

FARKAS GYULA

A FIATAL MAGYARORSZÁG KORA

ÁRA EGÉSZVÁSZONBAN 11 P

4

HORVÁTH JÁNOS

A MAGYAR
IRODALMI MŰVELTSÉG KEZDETEI

— Szent Istvántól Mohácsig —

ÁRA EGÉSZVÁSZONBAN 11 P

3

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS
ÚJ UTJAI

Szerkesztette: HÓMAN BÁLINT

Irták: Dékány István, Eckhart Ferenc, Gerevich Tibor, Hóman
Bálint, Mályusz Elemér, Németh Gyula, Révész Imre, Szekfű
Gyula, Szentpétery Imre, Thienemann Tivadar, Tompa Ferenc

MÁSODIK KIADÁS

ÁRA EGÉSZVÁSZONBAN 15 P

2

WEIS ISTVÁN

A MAI MAGYAR TÁRSADALOM

Második ezer

ÁRA EGÉSZVÁSZONBAN 10 P

1

SZEKFŰ GYULA

BETHLEN GÁBOR

Második—harmadik ezer

ÁRA EGÉSZVÁSZONBAN 12-80 P

Kaphatók minden könyvesboltban és
a kiadó Magyar Szemle Társaságnál: Budapest, VI, Vilmos császár-út 3

A „Magyar Szemle Barátai” 25% kedvezményt élveznek

TAGTÁRSAINKHOZ ÉS ELŐFIZETŐINKHEZ!

Midőn az „Ethnographia-Népelet” 1932. évf. 1. számát szétküldjük, teljes bizalommal és tisztelettel kérjük tagtársaink és előfizetőink közül azokat, akik még nem küldték be folyó évi tagdíjukat, illetve előfizetésüket, hogy azt a részükre jelen számunkhoz is mellékelte postatakarékpénztári befizetőlap útján (esetleges tagdíjhátralékaikkal együtt) most már befizetni szíveskedjenek. A Társaság mai nehéz anyagi helyzetében már az év első felében tudnunk kell, hogy kikre számíthatunk, illetve hány példányban nyomassuk folyóiratunkat. Különben is legyen szabad hivatkoznunk alapszabályaink 8. §-ára, mely szerint A TAGSÁGI DÍJ MINDEN ÉV ELSŐ NEGYEDEBEN FIZETENDŐ BE. Az 1932. évre megállapított tagdíj 8 pengő (külföldre 10 pengő), melyért az „Ethnographia-Népelet” és állandó melléklete, „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője” díjtalanul jár. Nemtagok részére az előfizetési díj 10 pengő (külföldre 12 pengő). Ha a befizetőlap elveszett volna, úgynevezett „biankó-befizetőlap” minden postahivatalnál 3 fillérért kapható. (A Magyar Néprajzi Társaság postatakarékpénztári esekkszámlájának száma: 3019.) Esetleg postautalvánnyal küldött tagdíjak, illetve előfizetési díjak mindig a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG PÉNZTÁRA címére (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16. Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) irányítandók.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályainak folyóirata. Szerkeszti: *Bibó István*. Előfizetési díja 10 pengő (az Alföldkutató Bizottság tagjainak 6 pengő). Mindennemű bejelentés, pénzküldemény a szerkesztő címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi Könyvtár) küldendő.

Dr. SZILÁDY ZOLTÁN egyetemi magántanár díszműve:

BULGÁRIA

(330 szöveggéppel, 3 színes képpel, 17 mülappal és 2 térképpel)

a Magyar Néprajzi Társaság tagjai részére kedvezményes árban, 15 pengő 50 fillérért megrendelhető a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatalában, Budapest, X, Tisztviselőtelep, Elnök-utca 13. (Személyesen vagy postautalvány útján!)

ETHNOGRAPHIA – NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Unter Mitwirkung von *Sándor Solymossy*

redigiert von *LÁSZLÓ MADARASSY*

INHALT VON HEFT 1. JAHRGANG XLIII.:

	Seite
<i>Schwartz, E.</i> : Sankt Christophorus, der Schutzpatron des modernen Verkehrs. (Mit deutschem Auszug)	1—7
<i>Csefkó, Gy.</i> : Zwei Redensart-Erklärungen. (Mit deutschem Auszug)	7—15
<i>Szendrey, Zs.</i> : Verbotene und gebotene Speisen im ungarischen Volksbrauche. (Mit deutschem Auszug)	15—19
<i>Khin, A.</i> : Jünglingsweihe im Csallóköz. (Mit deutschem Auszug)	19—24
KLEINERE MITTEILUNGEN	25—38
<i>Madarassy, L.</i> : Aus der Vergangenheit des ungarischen Wagenfahrens. 25—27. — <i>Ébner, S.</i> : Fasching in Csömör, einst und jetzt. 28—29. — <i>Dömötör, S.</i> : Zum Sankt-Ivans-Gesang. 29—30. — <i>Dömötör, S.</i> : Vom Kerbschnitt. 30—31. — <i>Beke, Ö.</i> : Märchenspur in der ältesten Sammlung ungarischer Redensarten. 31. — <i>Szendrey, A.</i> : Die Bedeutung des gemeinsamen Essens des jungen Paares in der Ehe. 31—32. — <i>Tagan, G.</i> : Zum Schamanismus der Altaivölker. 33—38.	
BÜCHERSCHAU	38—45
VOLKSKUNDLICHE NACHRICHTEN	46—48
GESELLSCHAFTSANGELEGENHEITEN	48

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK ÉRTESÍTŐJE ANZEIGER DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS

Redigiert von *ZSIGMOND BATKY*

INHALT VON HEFT 1. JAHRGANG XXIV.:

	Seite
<i>Kiss, L.</i> : Alte Feuerstätten des Rétköz	1—10
<i>Haáz, F. R.</i> : Der székler Wagen im Kom. Udvarhely	10—19
<i>N. Bartha K.</i> : Anfertigung des csérge (zottiger Webstoff) in der Gemeinde Bágy (Kom. Udvarhely)	19—23
<i>Madarassy, L.</i> : Gerät zum Gewöhnen des Jungviehs	24—27
<i>Viski, K.</i> : Alter székler Kerbschnitt	27—28
<i>Bátty, Zs.</i> : Zum „pest“ (Ofen)	28—33
<i>Palotay, G.</i> : Ölschläger bei den Palowzen	33—34
<i>Szabó, K.</i> : Seifensiederei in Kecskemét	34—35
Anzeiger (Deutscher Auszug)	36

ZUR BEACHTUNG. Die Manuskripte und Rezensionsexemplare sind direkt an einen der Schriftleiter — *Dr. László Madarassy*, Kustos des Nationalmuseums (Budapest, X., Elnök-utca 13, Néprajzi Múzeum), oder an *Dr. Zsigmond Bátty*, Direktor der Ethnographischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums (Budapest, X., Elnök-utca 13, Néprajzi Múzeum), — Tauschexemplare, sowie Reklamationen bezüglich den Versand der Zeitschrift an das *Sekretariat der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft* (Budapest X., Elnök-utca 13, Néprajzi Múzeum), — Mitgliedergebühren und Abonnementsbeträge (Mitgliedergebühr 10. ung. Pengő; Abonnement auf den Jahrgang 1932, 12 ung. Pengő) an die *Kassa der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft* (Budapest, VIII., Múzeum-körút 14—16. Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) zu richten. (Postscheckkonto bei der kgl. ung. Postsparkassa Nr. 3019.)

ETHNOGRAPHIA

N É P É L E T

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

Solymossy Sándor

közreműködésével szerkeszti

Madarassy László

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának

É R T E S Í T Ő J E

Szerkeszti

Bátky Zsigmond

XLIII. és XXIV. évf.

2. szám a

Budapest, 1932.

*A Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nemzeti Múzeum kiadása
Megjelenik március, június, szeptember és december hó végén*

ETHNOGRAPHIA – NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Solymossy Sándor közreműködésével szerkeszti MADARASSY LÁSZLÓ

A XLIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁMÁNAK TARTALMA: Oldal

Solymossy Sándor: Elnöki megnyitóbeszéd	49—53
Móra Ferenc: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlás- kori és korai magyar leletekben	54—68
Bartucz Lajos: Antropológia és a magyar őstörténetkutatás	69—79
KISEBB KÖZLEMÉNYEK	79—87
<i>Madarassy László: Gulyások tarhója. 79—81. l. — Ébner Sándor: Matyó „híres lányok” májusfája. 81—82. l. — Györffy István: Farkasgégén eresztett... 82—85. l. — Palotay Gertrud: Palóc adalék az új pár együttevézéshez. 85. l. — Szendrey Zsigmond: Egyházkelő. 85—87. l.</i>	
KÖNYVSZEMLE	88—90
NÉPRAJZI HÍREK	90
TÁRSASÁGI ÜGYEK	91—96

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK ÉRTESÍTŐJE

Szerkeszti BATKY ZSIGMOND

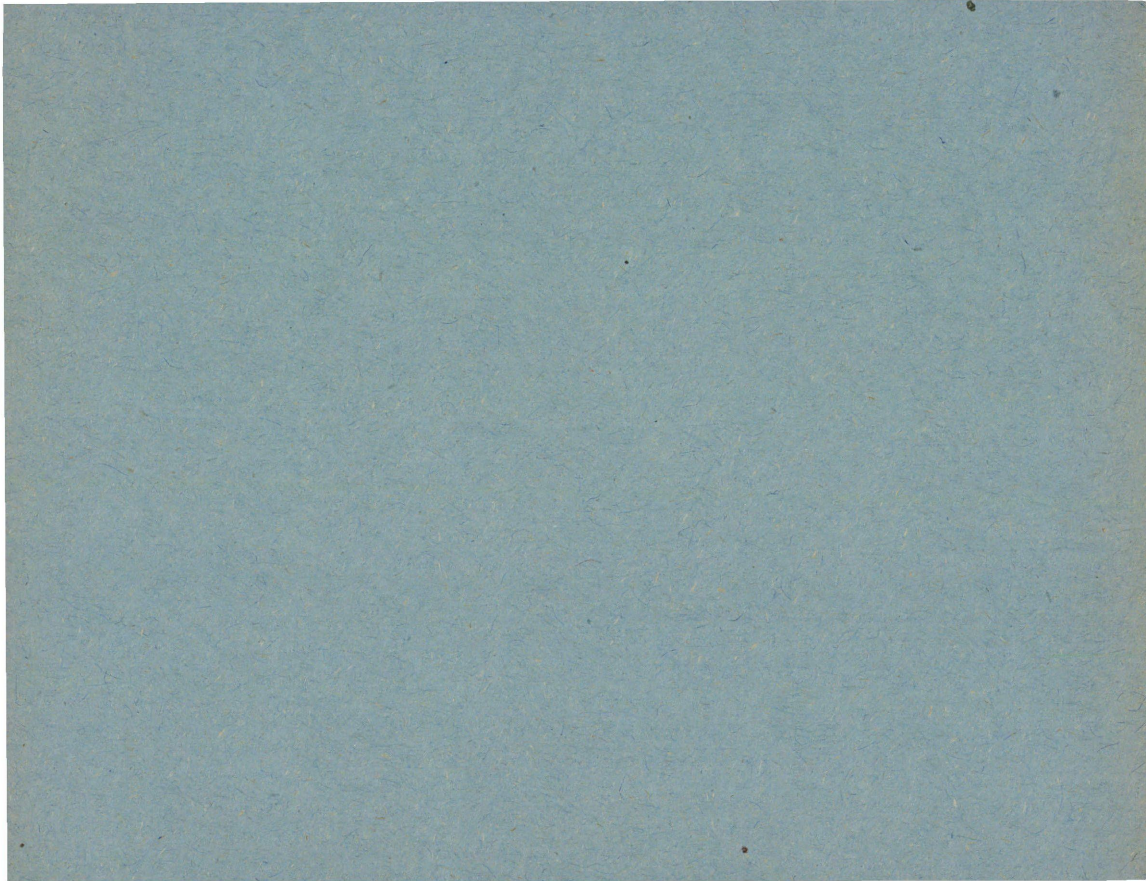
A XXIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁMÁNAK TARTALMA: Oldal

Viski Károly: Tihany őshalászata	37—54
Vakarelszky Krisztó: Az aratósarlok származása és osztályozása ..	55—68
Szabó Kálmán: Csöngetyű és kolomp a kecskeméti pásztorság kezén	68—75
Lükő Gábor: Székely tűzhelyek. Székely házak	76—81
Ébner Sándor: A veszprémi csutorás mesterség	81—84
Viski Károly: Tapló, acél, tűzgyújtás	84—86
Domokos Pál Péter: Székely faeke	87—88
Beérkezett könyvek	88—89
Múzeumi hírek	89
Anzeiger (Deutscher Auszug)	90

KÉRELEM. Az „Ethnographia-Népélet”-nek szánt kéziratokat, könyveket, folyóiratokat a szerkesztő, dr. Madarassy László nemzeti múzeumi igazgatóőr címére (Budapest, X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), a tagságra és előfizetésre vonatkozó tudakozódásokat, bejelentéseket, valamint az „Ethnographia-Népélet” szétküldésére vonatkozó felszólamlásokat a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala címére (Budapest, X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), tags- és előfizetési díjakat (tagdíj évi 8 pengő, előfizetés az 1932. évfolyamra 10 pengő) pedig a Magyar Néprajzi Társaság Pénztára címére (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16. Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) szíveskedjék küldeni. (Csekkszámla a m. kir. postatakarékpénztárnál: 3019.)

Tagtársainkat, előfizetőinket, olvasóinkat tisztelettel értesítjük, hogy az „Ethnographia-Népélet” 1932. (XLIIL.) évf. szeptemberi és decemberi (3. és 4.) számát takarékosági okokból egy füzetben 1932 december közepén fogjuk szétküldeni.

Wir benachrichtigen höflichst unsere geehrten Mitglieder, Pränumeranten und Leser, dass die Nummern vom September und Dezember (3. und 4.) des Jahrganges 1932 (XLIIL.) des „Ethnographia-Népélet” aus Sparsamkeitsrücksichten in einem Hefte Mitte Dezember 1932 zum Versand gelangen.

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLIII. ÉVF.

1932.

2. SZÁMA

ELNÖKI MEGNYITÓBESZÉD

a Magyar Néprajzi Társaság 1932. évi április 27-én tartott
XLIV. évi rendes közgyűlésén.

Nem találhatnék mai megnyitóm bevezetéséül alkalmasabb és aktuálisabb témát, mint azt, hogy köszöntsem e helyről Társaságunk érdemes választmányi tagját, Móra Ferenc író és múzeumigazgatót írói működése 30 éves évfordulóján. Ebben a mai színhúzó, ellentétes áramlatok vetélkedésével telt világban, ahol bárki-nek működése ugyanannyi elismerést vált ki, mint gáncsol, ahol az izguló kriticismus választóvizétől szinte senki sem maradhat érintetlen, ahol alig van alkalom zavartalanul gyönyörködni egy-egy kivételes életpálya következetes útjában, — jól esik megállnunk pillanatra annál a ritka esetnél, ahol egy táborban látunk annyi különféle mentalitású társas csoportot, ahol nincs ellenvélemény, hanem mindenki meleg örömmel vesz részt egy munkában és tehetségben egyaránt kiváló egyén ünneplésében. Nekünk kétszeresen jólesik ez, hiszen az illetőt a többen is szorosabb kötelék fűzi hozzánk. Móra Ferenc kétirányú munkássága: az irodalom és a tudományos, közös gyökérből ered: a magyar föld népének szeretetéből. A föld *színén* figyel, vallatja, sőt tudós érdeklődéssel faggatja az élő magyarok leghamisíthatatlanabb rétegét; a föld *alól* viszont kiemeli és rendszeresen, szerető gonddal megőrzi a régesrég magyar-ság örökül maradt emlékeit. S ő maga egyénileg is szinte őstípusa a magyar embernek: színtiszta magyar észjárású, nem komplikált lélek, egyszerű és őszinte, gazdag kedélyű és mégis lehiggadt. Őstípusa ő annak a kiérett világfelfogású magyarnak, akit az ezernyi külső, idegen befolyás nem tesz ingadozóvá, aki az élet sötét oldalai láttára sem lázong, hanem csöndes, tapintatos szóval, néha kibékítő humorral tér fölötte napirendre. Mórának lelke mélyén — amiről írásai lépten-nyomon tanuskodnak — voltakép tudós hajlamok lap-panganak. Sohasem az extravaganciák vonzzák, mint a szépírók legtöbbször. A valóság és az amögött rejtőző mult problémái kötik le érdeklődését; megfejteni a valóság rejtélyeit pedig mindig tudós feladat volt. Ezért reklamáljuk őt magunknak a tudomány s első-sorban a mi szaktudományunk számára. Ehhez a nekünk is fölötte értékes munkásságához kívánunk neki erőt, egészséget és további nem múló sikereket.

Az elmondottakhoz akaratlanul hozzásimul két sajátosan néptudományi téma, melyeket ez alkalommal röviden szóva óhajtanék tenni. Különösen azok tudatossá tételét szeretném m. t. hallgatóim-

ban felébresztteni, mint olyan nélkülözhetlen kelléket, amely nélkül néprajzi megfigyelés szinte elképzelhetetlen. — A tudóst a laikus nagyközönségtől lényegében a belátás, az intuíció választja el. A laikus elem a jelenségek felszínes megtekintésénél tovább nem jut el; tudomásul veszi létezését, formáját, rendeltetését; esetleg még aziránt érdeklődik, van-e rajta valami neki alkalmas, felhasználható tulajdonsága s ezzel napirendre tér fölötte. A tudós más szemmel néz és mást, mélyebbet törekszik meglátni a jelenségeken. Hozzátehetjük, hogy ez a behatolás a dolgok mélyébe talán sehol sem oly fontos, mint a néptudományban. Népi tárgyaink, mentális emlékeink kivétel nélkül hosszú, esetleg évezredes mult emléksíkjait viselik magukon. Ezt a mögöttük lappangó történeti mulattat le kell tudni róluk olvasni. Néha az ilyen tárgy vagy hagyomány szinte maga mondja el egész kialakulását. Például a *szekér* szerkezete mindent megmond a maga történetéről. Elárulja, hogy négy kereke eredetileg két, henger gyanánt használt fatörzs volt, melyeket az elszállítandó teher alá keresztbe helyezve, azok gördítésével s a hátul elmaradónak folytonos előre rakásával használtak nagy súlyok továbbvitelére. Elmondja a primitív módszeren idővel tett változtatásokat, a könnyítés és leegyszerűsítés módjait; a fatörzsek helyett idővel két-két kerek korong alkalmazását egy összekötő tengely két oldalán, majd ama nehéz probléma megoldását, hogy a tengely ne forogjon együtt a korongokkal, később a felső rész: a teherkosár függetlenítését a forgó kerekektől, a löcs kigondolását stb. Ugyanígy vallanak a házi szerszámok: a kapa és ásó az eredeti földtűrő bot alkalmassátételével mai formájuk és használatuk kialakulásáról. A multakra látás e készségére az intuíció, a jelen formáknak történeti szemmel való vizsgálása s a hézagok kitöltésével a kialakulás rekonstrukciója vezet. Az egyszerű, majd összetettebb *hangszerekről* is kiderül ily vizsgálódás nyomán a kétségtelen származásuk: az összes húros hangszerek eredete őscsirája az íjnak kifeszített és elpattantás közben hangot adó húrja: a citera, koboz, cimbalom, hárfa, zongora ez egyetlen alapformának többé-kevésbé fejlett variánsai csupán; viszont a bambusz- és egyéb nádfajoknak belül üres szerkezetéből sarjadtak ki az összes fúvóhangszerek, ahol a pánsíp a közbülső magyarázó stb.

A formák ugyane magyarázó természete olvasható ki a szellemiek: a folklóre jelenségeiből. Szokások, hagyományok, mondák, mesék magukon viselik keletkezésük, módosulásaik és elcsökevényesedésük nyomait, csak ki kell tudni vallatni őket. Még a vallási hiedelmek nehezebben kihüvelyezhető fokozatai is lépten-nyomon visszautalnak előző fokokra. Így látható világosan, hogyan keletkezik a halottak jövődő sorsa fölött való töprengésből a hitvilág első, legősibb szokásformája: az ősök kultusza. Majd a hiedelmek kibővülnek a környező természet átszellemesítésével: a pananimizmussal. Ennek folytatása ismét a kozmogonia: a világmindenség látható elemeinek becsatolása: az égbolt, a nap, hold, csillagok, felhők, zivatarok megfigyelése nyomán az ezeket mozgató isteni lények bevonulása a hitvilágba — fel, egészen a kiépült és kiérett

vallásrendszerekig... a kutató emberelme az emberi világnézetnek és belső lelki tartalomnak e legrejtettebb redőiiig be tud hatolni a maga feltárásaival, — de mindenütt csak úgy képes célját elérni, ha az adott jelenségek realitásából indul ki s azokon figyel a multjuktól rajtuk maradt vonásokat.

Hogy útszéli példákat idézzek, nyelvünkben is tömegével akadnak kifejezések, amik ily multa visszamutató jellegűek, anélkül, hogy a közhasználat az utalást észrevenné. A *zabolátlan* szavunk eredetére régi lovaséletünkben nem gondol senki; ugyanúgy képlegesen beszél és a sértést benne nem veszi észre az a valaki, aki azt mondja: *kirúg a hámból*; a *féktelen* kifejezés ugyancsak a lófékkel kapcsolatban indult útjára; a *körmönfont*ról ki gondolná, hogy így fonja a pásztor vékony szíjrojtókból a maga készségeit, szerszámaait; az *öszökélés* eredetileg szántó műszó, a *kerékkötő*, a *rakoncátlan*, a *vén csoroszlya* a kocsisok elnevezéseiből terjedtek el; a *résen lenni*, *legény a gáton vár* és vízvédelmi szavak, a *tönkre menés* hajós műszó, *csávéban lenni* a tímármesterségből eredt stb. Mindannyi például szolgál arra, mennyire nem szoktuk meg közhasználatú kifejezéseinkben intuicióval figyelni azok eredeti jelenségeit.

A másik, amire a néptannal foglalkozók és az iránta érdeklődők figyelmét felhívni szeretném, egy az előbbinél is fontosabb tényező, amelyet még inkább mellőzni szoktak s ezáltal következtetéseikben könnyen tévutakra terelődnek. — Még a mai kor gyermeke is át van itatva az *egyéni lélektan* tapasztalataival, mindent e szemszögből néz, még azokat a jelenségeket is, amelyek világosan nem egyes valakinek, hanem egy nagyobb emberegységnek, *népnek* kollektív, együttes termékei. Talán Wundt mutatott rá eddig legmeggyőzőbben, hogy a kettő: az egyéni és a kollektív lélek nem azonos természetű megnyilvánulások, sőt legtöbbször egymásnak merő ellentétei s ez vezette őt arra, hogy az egyéni lélektanról kifejtett nagy munkássága után késő öregkorában megírja a „Völkerpsychologie“ hatalmas 10 kötetét.

A néptan körébe tartozó összes jelenségek ebbe az utóbbiba tartoznak s velük foglalkozni, róluk ítélni a szokásos egyéni lélektan módszereivel merő tévedés. Igaz ugyan, hogy az emberiség minden vívmánya, újításai, feltalálásai egy-egy önálló egyén kezdeményezéséből indultak ki s általánossá csak később váltak; de elterjedés közben, majd az utána következett évszázadok alatt az eredeti találmány oly gyökeres módosulásokon megy keresztül, hogy mire hozzánk jut, rajta egész nemzedéksorok átforgató keze hagyott nyomot; az egész tehát, ahogyan előttünk áll, nem tekinthető többé egyes ember elmetermékének, hanem kollektív produktnak. — Tisztánlátásunkat ezenkívül fenyegeti más veszedelem is. Intelligens közönségünk, tudós köreink hallottak *tömeglélekről*, ismerik a róla szóló nézeteket, különösen Le Bon fejtegetéseit s azóta ezt a sokat megtárgyalt tömeglelket tekintik annak a kollektív léleknek, amelynek ismeretére nekünk, néprajzosoknak elsősorban szükségünk van. És itt a gyökeres tévedés, mert tömeglélek és kollektív lélek *nem* azonos jelenségek sem viselkedésükben, sem

eredményeikben. A tömeglélek lényegében esetenként összeverődött és heterogén, egymástól idegen egyénekből álló embercsoport együttes lelke, aminőt a nagyvárosok szenzációs eseményei gyűjtenek halomba: utcai mozgalmak alkalmával vagy színházban, filmelőadásokon stb. Az egyén itt a közösségbe szinte véletlenül sodródott, kapcsolata a többi jelenlevővel momentán jellegű; közösséget velük csak az együttlét tartama alatt érez. Az ily tömeg is lehet egységes hangulatú, ha pl. erős szuggesztív hatás alá kerül minden jelenlevő; a hatás intenzitása minden egyesben elnyomhatja sajátos egyéniségét s beolvadhat a közösség hangulatába; de ez csak az együttlét alatt lesz érezhető. Azután a tömeg, amint összeverődött, úgy oszlik szét s a résztvevők között ebben a pillanatban megszűnik a közösség érzete, mindenki megy a dolga után. Az egyén ilyenkor ismét felülkerekedik az egyesekben, a *maga* fejével és szívével mond ítéletet a látottak felett. Ez az ítékezés már egyáltalán nem lesz egyforma a jelenvoltak között, hanem egyénenként más és más. Gyakran megtörténik, hogy ilyenkor már helyteleníti, rosszalja, amit a tömeghatás nyugozó kapcsaiban még helyeselt. Innen az ilyen tömeg állhatatlansága, kiszámíthatatlan volta és méltán megilleti mindaz a gáncs és lenézés, ami Le Bon és az összes vele foglalkozók részéről érni szokta. Szóval *nem ez* a tömeglélek az, amiről itt megemlékezni óhajtok, hanem egy ettől lényegesen különböző csoportlélek, a kollektív, vagy nevezzük helyesebben *népléleknek*.

Az ilyen népközösség alapján homogén, rokonegyedek egysége. Benne az egyén a többitől nem idegen, nem ismeretlen valaki, hanem a többivel már eleve közösséget tart, közéjük tartozónak érzi magát. Odafűzik őt a közös nyelv, közös mult, közös törvények és hagyományok, tehát közös lelki tartalom. Az ilyen népegység akár egészében, akár töredékeiben lényegesen másképp viselkedik, mint a véletlenül összekerült tömeg. Nem kiszámíthatatlan, nem szalmaláng fellobbanású, nem kész zsákmánya bármely erősebb szuggeszciónak, nincs pillanatnyi megszállásnak kitéve. Az ilyen egyjellegű csoportegységben meg nem változtatható életbázisok dolgoznak; csak ott enged, ott helyesel, ahol a momentán hatóerő az ő lelki bázisaival megegyezik, érzületével harmóniában van. Az ezzel ellentétes hatóerő hidegen hagyja vagy éppen felháborítja. Egy film, amely lehet a legpazarabbul kiállítva, jó szereplőkkel, csattanós jelenetekkel, de ha helyesnek próbálja feltüntetni pl. a trianoni nemzetcsontkítást, nálunk csak éles visszautasításra találhat.

Talán hosszabban foglalkoztam a kelleténél a *néplélek* helyes fogalmának elhatárolásával más, hasonlóknak látszó jelenségektől. De szükség volt rá, mert az eszmék itt még a közönség körében, sőt a tudósok közt is, nagyrészt tisztázatlanok. Nekünk a közös magyar néplélek megismerésére kell törekednünk, ha világosan látni akarjuk az ő körében kialakult, az őt jellemző jelenségeket. Igazi megértése a magyar léleknek csak ez alapon lesz elérhető. Lehet, hogy ettől a mentalitástól még távol vagyunk; lehet, hogy nem tudunk még ilyen kollektív szemmel látni mindent, amit a néplélek termelt, de céltudatosan kell törekednünk rá. Meg kell figyelnünk mindazon

eltéréseket tárgyakon, szokásokon, hagyományokban, ami nálunk eltér az idegentől. Még ha nyílt átvétellel van is dolgunk, amit népünk a kölcsönvételeklor vagy azután változtatott a külföldin, az egy-egy tanulságos vonás és fontos adalék népkarakterünkhöz. Az ilyenek gondos összegyűjtése és egységes képbe foglalása fogja megadni a magyar néplélek igaz képét, eredeti mivoltát.

Ez a szép, de nehéz és fáradságos feladat ránk vár, a népelet kutatóira s abban a meggyőződésben, hogy vállvetett, odaadó bűvárkodással ezt a tudományos, de egyben nagyhorderejű nemzeti célt is idővel Társaságunk keretében meg fogjuk oldani, — a Magyar Néprajzi Társaság XLIV. évi rendes közgyűlését ezennel megnyitom.

*

(Deutscher Auszug.) *Eröffnungsrede in der Gesamtsitzung der Ungar. Ethnographischen Gesellschaft. 27. April, 1932. Budapest.* Nach einer warmen Ansprache an den Archäologen und Museumsdirektor: Franz Móra zu seinem 30 jährigen Schriftstellerjubiläum, werden zwei prinzipielle Fragen der Volkskunde erörtert: — 1. An den Formen der meisten ethnographischen Gegenständen, wie auch an einzelnen Sitten und Überlieferungen sind gewisse *Züge, Motive* zu bemerken, die heute nicht zum Wesen und Zweck derselben gehören, es kleben daran historische Überlebsel, welche offensichtlich aus den oft mislungenen Versuchen ihrer Entwicklungsgeschichte herstammen und die mit den wesentlichen Merkmalen eng verwoben, auch später beibehalten wurden. An solchen Zügen ist es oft möglich den ganzen Hergang der Entwicklung abzulesen. (Beispiele; besonders der vierräderige Wagen.) — 2. *Unterschied zwischen Massen- und Volksseele.* Die Gesichtspunkte der individuellen Psychologie beherrschen, unsere Denkwiese noch immer dermaszen, dass wir, Ethnologen, — die sich doch ausschliesslich mit Produkten der Massen- und Volksseele beschäftigen, — deswegen nicht immer die richtige Einsicht gewinnen und die richtige Resultate erzielen können. Eine Korrektion, eine Umwandlung der herkömmlichen Denkweise ist demnach in unserem Fach ein dringender Wunsch. Die Kollektiv-Phenomene können in solchen Fällen nach den Principien der Massenseele, oder der Volksseele beurteilt werden. Zwischen beiden besteht ein merklicher Unterschied. Massenseele und ihre Kundgebungen entwickeln sich in Fällen, wo aus einem beliebigen Anlass heterogene Individuen herbeiströmend sich treffen. Der Anlass kann eine einheitliche Wirkung, eine homogene Stimmung hervorrufen, die aber nie dauernd, noch weniger unausrottbar sein wird. Nach dem Auswirken des Anlasses zerstreut sich die Masse und die frühere einheitliche Stimmung verschwindet spurlos. Volksseele bleibt im Gegenteil immer homogen. Durch Sprache, Geschichte, Gesetze und ständige Wechselwirkung entsteht unter seelen verwandter Leute ein kollektiver Basis, eine Gemeinseele von bleibendem Charakter. Da wir in unserem Fach ausschliesslich Erscheinungen von Dauer zu behandeln haben, beachtenswert für uns können nur die Kundgebungen der Volksseele und nie die der Massenseele sein.

Solymossy Sándor.

NÉPRAJZI VONATKOZÁSOK SZEGEDVIDÉKI NÉPVÁNDORLÁSKORI ÉS KORAI MAGYAR LELETEKBEN.*

I.

Pár évvel ezelőtt a szegedi múzeum régészeti leleteinek szinte gondbaejtő meggyarapodása arra késztetett, hogy átrendezzük a régészeti osztály kiállítási termeit. Az átrendezés következtében a néprajzi osztály közvetlen kapcsolatba került a régészeti gyűjteménnyel, s ennek folytatását teszi. Azt hiszem, nem lehet kétségbevonni, hogy ez a kapcsolat természetes is. Nincs két összetartozóbb karaja a tudománynak, mint az etnográfia és az archaeológia. Azt merném mondani, hogy ugyanannak a karajnak, ugyanannak a néptudománynak két oldala ez a kettő. A régészet: megkövesedett néprajz és a néprajz: élő régészet. Nem mondom, hogy nem tudnak egymás nélkül elbicegni, de — járni csak együtt tudnak. Én, a gyakorló régész, aki inkább a kutató ásójjával, mint a tudós tollával dolgozom, régen tisztában vagyok vele, hogy a régészet rászorul az etnográfiára. S hogy a néprajz is érzi a maga szempontjából az archaeológia fontosságát, bizonyítja az, hogy Társaságunk ez idén már másodszor veszi felolvasóülése napirendjébe az ásatások néprajzi vonatkozásait. Az én feladatom czúttal a szegedvidéki népvándorláskori temetők néprajzi vonatkozásairól szólni, ideszámítva a honfoglaláskor magyar leleteit is, fel az első Árpád-királyokig.

II.

A körülmények kezező alakulása lehetővé tette, hogy a szegedi múzeum az utolsó néhány évben nagyarányú felderítő munkát végezzen a kerületébe eső területen. 1925 óta 2694 csontvázat tártam fel 49 őskori és népvándorláskori temetőben s ezek közt vannak olyan nagykiterjedésűek, mint — csak a népvándorláskoriakat említve — a makkoserdei 201 sírral, a deszki d-temető 206, a kúndombi 307, a fehértói a-temető 352 s a kiszombori b-temető 426 sírral. (A betűk az egyazon környéken talált temetők sorrendjét jelzik, — Kiszombor község határában már az m betűnél tartunk.) Természetes, hogy ezek az ásatások, amelyek legtöbbször jól szolgált a szerencse, óriási anyagot juttattak a múzeum birtokába. Hogy csak futtából említsek példát, a népvándorláskori ícsontokból, amelyeknek rejtélyét tavaly oldotta meg első sorban néprajzi analógiák alapján Cs. Sebestyén Károly kollégám, a mi múzeumunkban több van, mint — az Archaeológiai Értesítő nyilvántartása szerint — valamennyi magyarországi múzeumban. A honfoglaláskori nyílesúcsoknak 38 százaléka, összesen 114 darab van a mi birtokunkban, s valamennyi rendszeres, hiteles ásatásból. Ekkora anyag, pontos megfigyelésektől támogatva, bőséges alkalmat ad összehasonlításra, a régi irodalommal való összevetésre, hézagok kitöltésére, homályosságok megvilágítására és új kérdések felvetésére, szóval olyan munkára, amely igazi szakembernek erejét is próbára tenné, magamforma jószándékú laikus képességeit pedig meghaladja. Fel fogásom szerint az én feladatom nem is lehet más, mint gyűjteni, találni, nyitott szemmel nézni, lelkiismeretesen megfigyelni, gondosan jegyezni s a többi azokra bízni, akik tehetségüknél, tanultságuknál és helyzetüknél fogva hivatottak a szigorúan tudományos munkára.

Ezek után talán szabad azt kérnem, hogy előadásomat ilyen szempontok szerint méltóztassék megítélni. Nincs más szándékom, mint néhány,

* A Magyar Néprajzi Társaság XLIV. évi rendes közgyűlésén tartott előadás.

a néprajz szempontjából is használható megfigyelésemet közölni és néhány érdekes leletre felhívni az etnográfusok figyelmét.

III.

A mai világban nem szokatlan dolog, hogy ott, ahol több temető is van, nemcsak felekezeti, hanem bizonyos rangbeli különbség is van az Isten kertjei közt. Az egyik inkább sírkövekkel, a másik inkább csak fejfákkal van teleültetve, egyik az urak, másik a szegények temetője. Arról azonban eddig nem tudtunk, hogy a népvándorláskori nomádok halottainak aul-jai is társadalmi osztály és rang szerint különültek volna el. Nem akarom most feszegetni azt a kérdést, hogy a 4–500 sírból álló hún-avar temetők, amelyek egymást érik az Alföldön még ma is, másfél évezred pusztítása után, hogyan egyeztethetők össze a nomádság közkeletű értelmezésével; csak arról akarok jelentést tenni, hogy a szegedi Fehér-tó partján igenis megvan ez a társadalmi különbség az *a*- és *b*-temető közt, amelyeket csak 800 méter választ el egymástól. Az első nagy temető, amely 352 sírból áll, de hitem szerint fele még feltáratlan, a közrendű hún-avargermán népvegyülék temetője volt, a 90 sírból álló kis temető pedig az urak temetője: vagy a törzs előkelője, vagy egy előkelőbb kis törzsé. Időbeli különbség nem állapítható meg köztük, hogy ennek alapján a véletlennek tudjuk be a két temető egymáshoz való közelségét. Temetési szabálynak s a sírmellékletek típusa és ornamentikája közt nincs eltérés. Ugyanazok az övgarnitúrák, női díszek és harci felszerelések mind a két temetőben. Csak a kis temetőben a sírok méretei sokkal nagyobbak. Még a gyermeksírok mélysége is meghaladja a 200, a felnőtteké pedig a 300 cm-t s a sírok minimális hossza 220 cm, a szélességük 150–180 cm. Valóságos bánya minden egyes sír s a szokatlan mélységekkel arányos a sírok gazdagsága. A nagy temetőben 350 sírra 2 kard esik és 12 íjkészlet nyílhegyekkel, a kis temetőnek 25 sírjába tettek íjkészletet és 11 sírjába tettek kardot. Ami a nagy temetőben bronz volt, az a kicsiben ezüst, vagy legalább is aranyozott bronz s ami amott rossz-ezüst, az emitt arany. Más, nagy temetőkben a sírok százait fel lehet ásni, anélkül, hogy arannak nyoma volna, ebben a kis temetőben 9 sírban találtam arannyomokat.

Sajnos, csak nyomokat, Tudniillik a hún-avar urak temetőjének 90 sírja közül 89-et feldúltak és kiraboltak s csak egyet mentett meg az, hogy két szomszéd sír kiásott földjét ráhányták s így vagy megfélemeztek róla, vagy resteltek vesződni a sírra hányt nagy földtömeg eltakarításával. A rablás, ami nem kis munka volt, tekintve a sírok méreteit, de bizonyára kifizette magát, elég korán megtörténhetett, mert a bronz és ezüst még nem igen fogta meg a csontokat. A feltárt sírok behúzásával nem bajlódtak, a nyitva hagyott mély gödröket évtizedek s talán évszázadok alatt temetgette be a szél és a meg-megáradó tó iszapja, szinte évgyűrűk rétegződnek egymásra a sírok falain.

A rablóknak csak az arany kellett, de otthagyták, ha szétszórva is, a nem-arany övdíszeket, ha darabokra törten is, a kardokat s a mi szempontunkból az arannál is becsesebb íjfelszereléseket, amelyeknek tanulmányozása új világot fog vetni a turáni hadviselés egyik, eddig megleghe-tősen elhanyagolt tényezőjére, a nyílazásra.

Itt vetem fel azt a tárgyi lelettel eddig el nem döntött kérdést, hogy a népvándorláskori sírokra állítottak-e valami jelt, ami a sírkőnek, vagy a fejének megfelelő. A keleti kurgánok csészetartó szobrairól nálunk nem tudunk, más bizonyító tárgyi leletem sincs, de éppen a sírrablások alapján mégis igennel merek válaszolni. Nagy temetőket nem lehet anélkül feltárni, hogy kirablott sírok ne keserítenék el a régészt, különösen a homokon, ahol könnyű dolguk volt a rablóknak. A föld mindig megmutatja,

hogy a rablók hol bújtak le a halott fejéhez, vagy derekához, ahol aranyat sejtettek s ez a sejtés nem taláalomra ment. A szegény sírokban soha sincs nyoma bolygatásnak, — nem tekintve az újabbkori kincskeresők túrkálásait. A népvándorláskori rablók biztosra mentek, valamilyen jel után, amely megmutatta nekik, melyik sír éri meg a fáradságot.

IV.

Nincs idő arra, hogy kitérjek a sírkészítés technikájára — csak futtában említem, hogy a Kiszombor/b-temető 93. sírjának oldalai még megőrizték annak a kis ásonak a nyomait, amellyel a gödör falát simára nyesték. Nem hagyhatom szó nélkül a mély síroknak azt a fajtáját sem, amelyet mi *padkás sír*nak nevezetünk el s amely megkülönböztetendő az irodalomban többször feljegyzett „padmalyos” sírtól. Példának említem a Kundomb 49. sz. *kétpadkás* sírját. Mélysége 280, szélessége a sír felső szélénél 140 cm, de 130 cm mélységben már csak 80, 170 cm mélyen már csak 70 cm, 220 cm-től leig pedig már csak 50 cm, tehát alig több, mint a csontváz vállszélessége. A kevésbbé mély sírokat csak egypadkásra szűkítették össze. A magyarázat nem az, hogy a sír elkeskenyítésével munkát takarítottak meg, hanem az, hogy a sírásó a föld rászakadásától óvta magát, mikor padkákat hagyott. Ugyanez az eljárás, amit mi is követünk, gerendával való kipóckolás helyett, — parasztlul *spreicolás*-nak mondják a gerendával való megtámasztást, amitől mindig húzódoznak a munkásaim. (Csak akkor fogadnak szót, ha figyelmeztetem őket, hogy az ő kényelmességüknek én adhatom meg az árát, mert ha valamelyiküket odanyomja a föld, akkor engem csuknak be. Vannak hozzám olyan jó szívvel, ha morgolódva is, hogy ennek nem akarnak kitenni s ha nem gerendáznak is, legalább padkáznak.)

Temetőcsőszök állítása szerint a könnyen beomló homokban az óvatoss ember ma is padkásan ássa a sírt.

A sírásás technikája körül még egy különös megfigyelést tettem a Fehértó/b-temetőben. Itt a sírok sárga agyagba vannak beásva, de minden sírnak mind a négy sarkában téglalapformájú, fekete humusszal kitöltött gödröcskét találtunk. Az első gondolatom az volt, hogy ez tán négy cölöpnek a helye, amelyek valami tetőfélét viseltek a sír felett. De ez nem éppen valószínű. Először azért, mert a lyukak négyszögletesek s meglehetősen nagyok, tehát hengerded cölöptől nem származhatnak. Másodsor a sírok oly mélyek, hogy ezeknek megfelelő cölöpöket ezen a fátlan tájon nehezen találhattak. De nem valószínű a cölöpözés azért sem, mert a fekete lyukakat csak ebben az egyetlen, *vízparti* temetőben találtam, máshol sehol. Pákapusztai legények, parasztrégészek, e sorok írása közben jelentik nekem, hogy a múlt évben nagyon vizes talajban ők is találtak olyan temetőt, amelyben minden sír négy sarkában észlelhetők voltak a fekete foltok. Azt hiszem, nem véletlen, hogy mind a két temető olyan terület, ahol másfél méteren alul már szivárog a talajvíz. A Fehértó/b-temetőben csak úgy tudtunk dolgozni, hogy a városi tűzoltóságtól kölcsönzött szivattyúval segítettünk magunkon. Addig azonban, míg ezt megkaptuk, az önségély nagyon primitív módját alkalmaztuk: a sírnak mind a négy sarkába gödröt vágtunk, hogy a szivárgó víz ott folyjon össze s így a csontváz hozzáférhető maradjon. Valami ilyen magyarázata lehet a régi gödröcskének is. A sírt bizonyára még a temetés előtt való nap megásták s azért vágták a sarkokba a lyukakat, hogy a talajvíz ott folyjon össze s így a halottat másnap nem kellett vízbe temetni.

V.

A *koporsós temetkezés* tudvalevőleg nem volt ismeretlen a népvándorlás korában sem, noha a magyar Alföldön még az Anjou-időkben sem

volt általános. (Az öttömösi temető 75 sírja közül, amelyekben firenzei liliummal díszített boglárokat találtunk, 29-ben még nyoma se volt koporsónak, viszont találtunk ládaformájú, *vasalt és zárba járó* koporsót is.) Semmiesetre se gondolhatunk azonban a népvándorlás idejében mai formájú koporsóra, még abban az aránylag kevés esetben sem, mikor koporsóra valló famaradványokat találtunk. A kiszombori c-temetőben Szent László-korabeli sírban egy deszkát terítettek a halott fölé hosszában, egyet pedig keresztben a feje fölé. Két esetben a halott alatt találtam a deszkát, de csak egy szálát. Ha a halottat több deszka — esetleg széthasított fatörzs — közé tették, azokat beléjük ütött *vaskapcsokkal* fogták össze, amilyenek *már a jазig temetőkben is* előfordulnak. Ilyen kapcsok majdnem minden népvándorláskori temetőben előfordulnak néhány sírban, néha csak két, olykor mind a négy sarkában a sírnak. A Fehértó/b-temetőben azonban 22, egy malajdoki sírban pedig 44 darabot találtam belőlük. Érdekes, hogy míg a deszki d-temetőben az első keresztény királyok idejéből való sírok nyomát se mutatták a koporsónak, az alatta levő avar temetőnek szinte minden sírjában megtaláltuk a halottat leborító fa nyomát, *még pedig valamilyen fenyőfajét*. (Greguss Pál dr. tanárképző iskolai tanár úr határozta meg.)

A koporsót némely esetben *nemez* pótolta, amelybe a halottat becsavargatták (Fehértó/a 138 hún-avar sír), ugyanezt találtam a Kundomb 52. sírjában, a 130.-ban pedig *bőrtakaró* nyomait. A fehértói b-temető egyik magában álló leletéből pedig arra kell következtetni, hogy a *szemfedél* se volt ismeretlen az avaroknál (82. sír). Ennek ugyan nem maradt nyoma, de azok az *aranyfüstlemezkek*, amelyek közül az egyik babérlevélalakú s amelyek négy oldalról körülfogják a csontvázat, csak szemfedélféle takarót szegélyezhettek.

Legérdekesebb azonban a *gyékény* szerepe, mint halott-takaróé, már a jазig időktől kezdve. Minden népvándorláskori temetőben akadt néhány gyékényes sír. (Makkoserdő 18., 23., 38., 97. sír; Fehértó/a 132., 167., 175., 253. sír; Kiszombor/b germán és árpádkori magyar sírjai közül a 135., 396., 284. sír; a Kiszombor/e 13. és a Kiszombor/g 2. avar sírja.) Az akkori mocsárvilág bőven termelte, a föld pedig a fánál jobban megőrizte, ha csak foszlányokban is, ezt a kovasavtartalmánál fogva nem gyorsan porló növényt, illetve fonadékát. A Kundomb 217. számú sírjában egész jól meg lehetett látni, hogy *csónakformán összeillesztett gyékényfonadékba* helyezték el a holttestet. A legérdekesebb pedig az, hogy mikor pár évvel ezelőtt megvallattam csak úgy próbára a szatymazi dombot, amelyről nemrég korhadtak le a mult századbéli fakesztek, ott is találtam egy gyékénybe temetett gyereket, markában I. Ferenc József 1877-es veresű krajcárjával. Ügynevezett központok, közigazgatási apparátussal, anyakönyvi hivatallal, plébániával csak az árvíz után keletkeztek a szegedi tanyákon. Addig a szegény ember, különösen télvíz idején, ha *halomás történt* a tanyán, nem törte be magát papért a messzi városba, hanem ha volt deszkája, koporsót ácsolt belőle a halottjának, ha nem volt, akkor gyékénybe csavargatta, különösen a kicsit s bedugta valamelyik halomba, ahová már oda szoktak a halottak. De azért, ahogy a régi öregektől hallottam, akkor is csak megadták a módját a temetésnek. Még tömjénfüstöt is juttattak neki, hogy megrövidítve ne érezze magát. Valamelyik koma, vagy sógor tömjént tett a pipájába s azzal füstölte körül a megboldogultat.

VI.

Három különleges temetkezési módról szeretnék még, ha csak röviden is, megemlékezni: a lovas-temetkezésről, a népvándorláskori zsugorított temetkezésről és az akna-temetkezésről.

Ami a *lovas-temetkezést* illeti, e körül, mint Szendrey Ákos *Az ősmagyar temetkezés* című nagybecsű összefoglaló tanulmányában megállapítja, sok a homály és nagy a bizonytalanság, mivel kevés a megbízható megfigyelés és hitelt érdemlő feljegyzés.

A szerencse kedvezéséből nekem négy vármegye területén (Csongrád, Torontál, Békés, Csanád) 52 lovas sirt sikerült találnom s azok közt a kiszombori *e*-temetőben, ahol 49 sír közül 12-ben leltem lovas-temetkezést, egymás sorjában, egy szintben, nem egymás fölött feküdtek az avarkori és honfoglaláskori lovasok, ami, azt hiszem, a történettudósok figyelmére is méltó. Ennyi tapasztalat alapján bátran merem azt állítani, hogy azok a feljegyzések, amelyek szerint a halottat a lóra ültetve temették el, nem tekinthetők hiteleseknek. Pedig ez a mese nagyon elterjedt a középosztályban is, a nép közt is. A középosztály hite szerintem Jókai Vakondy Anonimusz-ára támaszkodik, a népe pedig a parasztok mendemondáira, akiknek nagyszerű fantáziájuk van, de a megfigyeléseik és bemondásaik teljesen megbízhatatlanok.

Ásatásaimból én a lovas-temetkezéseknek két típusát ismerem, többféle változattal. Vagy egész lóval van eltemetve a halott — de sohase lóháton! — vagy a lónak csak a fejével és lábszáraival, esetleg azok nélkül csak kengyelekkel és zablával.

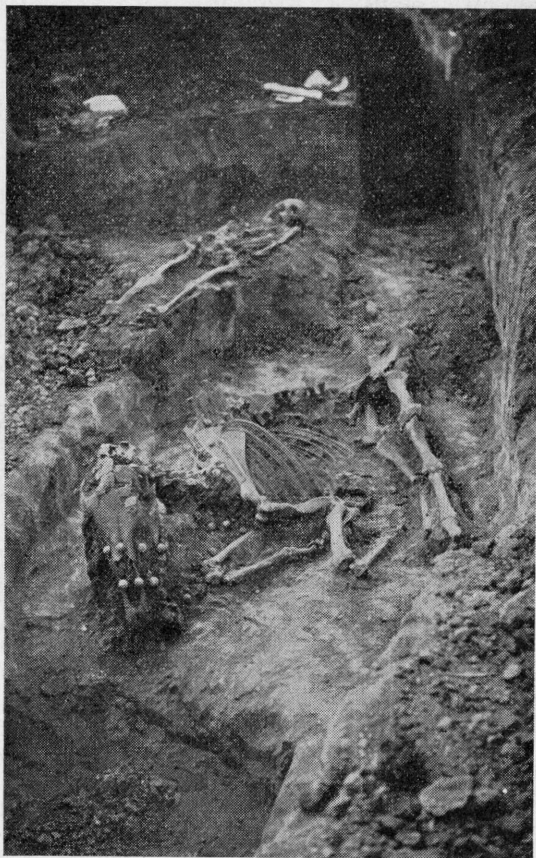
Bár az egész lóval való temetkezést túlnyomóan avar temetőben találtam, mégse merném azt mondani, hogy ez csak az avarokra korlátozódik. Egyrészt, mert germán temetőben is találtam lovas temetkezést, ha csak egy esetben is — sajnos, feldúlt sírban —, másrészt Szent László érmével datált sírban is találtam egész lovat. Avar sírban ellenben mindig egész lovastemetkezést találtam, csak koponyákat és lábszárakat soha. A kun-ágotai kis temetőnek, amely I. Romanos Lakapernos (919—944) érmeivel volt datálva, minden sírjában csak részleges lovas-temetkezés volt, koponyával és lábszárakkal. Ez tehát azt mutatná, hogy a magyarság az új hazában gyorsan áttért a szimbolikus lovas-temetkezésre, ha ugyan már nem a régiekből hozta magával. De ezzel szemben áll az, hogy még a keresztény-korban is meg van az egész lóval való temetkezés, tehát valószínű, hogy egy időben divott mind a kettő. S hogy milyen sokáig fennmaradt minden keresztény tilalom ellenében, mutatja az, hogy a kiszombori *b, c, e, f, g, h, m* temetők százakra menő sírjaiban 17 lovas-temetkezéssel szemben csak egy sírban találtam kis bronz keresztet.

A lovas-temetkezés problémája természetesen kötetnyi tanulmányt kívánna. Itt csak arra a többször vitatott kérdésre próbálok felelni, az egész lóval való temetkezés esetében hogyan bántak el a lóval. Mindenféle fantasztikus föltevés helyet beszéljen a kép, (1. á.) a Kiszombor/*e*-temető 1. számú sírja, a hún-avar csoportból, mint a szerszám és a kantár jellegzetes bronzdíszei is mutatják. Ez nem az összekötözött, se nem az életelenül sírba gyömöszölt, hanem a gödörben összeroskadt, vergődő lónak a képe. A koponya homlokesontján, nemcsak ezen, hanem a többién is, többé-kevésbé meglátszik a kerek horpadás, a súlyos eszköztől származó, inkább kábulást, mint halált okozó ütés nyoma. Az elkábított ló azután valószínűleg szügyébe kapta a halálos döfést.

Szendrey Ákos idézett munkája szerint az ősmagyar sírokban a csontváz lába mindig egyenesen kinyújtva fekszik, csak Egerben s a székesfehérvári rádiótelepen találtak *zsugorított helyzetben* nyugvó csontvázakat. Nekem módomban van bőségesen megszáporítani a példák számát. Nem szölok olyan álzsugorított csontvázzal, amilyent a Fehértó/a 302. sírjában találtam, ahol a halott lábait csakugyan fel voltak zsugorítva, de csak azért, mert véletlenül kurtára szabták a sírját. Én, *lege artis*, lábakkal és kezekkel összezsugorított csontvázakat is találtam a legkülönbözőbb népvándorláskori temetőkben. A kúndombi hún-avar temető 60/a. számú sírja volt az

első, amit e nemben találtam s annyira meglepett, hogy a hún=avar temetővel elpusztított őskori temető véletlenül megmaradt sírjának gondoltam. Később be kellett látnom, hogy tévedtem. Majdnem minden nagyobb temetőnek megvan az egy-két zsugorított halottja, germánnak, hún=avarnak, magyarnak, fel egész Szent László idejéig. (Deszk/d 108, 135, 173; Makkoserdő: 147; Fehértó/a 151; Kiszombor/b 47, 75, 168, 219, 256; Kiszombor/g 27, 39, 41; Kiszombor/m 4; Malajdok/b 16) összesen 16 eset, ami világosan mutatja, hogy az őskor temetkezési módja mint atavizmus évezredekken keresztül fennmaradt, egész a keresztény időkig, egyelőre nem tudni, mi okból. Mindenesetre fel tűnő, hogy a népvándorláskori zsugorított temetkezési sírok nagyon szegények. Mindössze egyben találtam csiholó acelat és egy más síkban szokott primitív népvándorláskori edényt. Ez a szegénység s az ilyen síroknak a temető szélében való előfordulása kedvezni látszik Bartucz Lajos felfogásának, aki azt hiszi, a népvándorlás korában büntetésből temettek zsugorítva.

Áttérek végül a népvándorláskori különleges temetkezési módoknak harmadik fajtájára, amelyet jobb híján *aknasíros* temetkezésnek nevezek el. A szegedi körtöltés tövében, tehát a város szélső házai mellett, a Makkoserdőben ástam fel egy 201 sírból álló sírmezőt, amelyben jazigo kat, Konstantinos Pogonatos (668—685) aranyával datált avarokat és korai kereszténykori magyarokat temettek egymásra. A jazigo

1. ábra.

kat és magyarokat szokott módon, vízszintesen, sőt vízszintesen temették a bronzövgarnitúra hún=avarokat is, ellenben 28 olyan *aknaszerű sirt* találtam, amelyben a *halott rézsutosan, néha majdnem állva volt eltemetve*. Például a 4. számú sírban a fej 130, a lábfejek 220 cm mélységben voltak s a többiben is 100 cm körül járt a nivókülönbség. A sírásás fáradságos technikája az volt, hogy a fekete humuszban leástak a sárga agyagig, körülbelül egy méterig, ott kerekítettek akkora gödröt, amiben a sírásó megkuporodhatott s akkor az rézsutosan kivájta valami rövidnyelű ásóval a 150—170 cm hosszú aknát, amibe aztán lábbal lefelé belecsúsztatták a halottat, férfit, nőt, gyermeket egyformán. Éppen az ásatás idején halt meg Clemenceau, s a lapok azt írták róla — a mit később megcáfoltak —, hogy saját kíván

sága szerint álló helyzetben temetik el, mert talpon akar állni még a halálban is. Nos, ha a „tigris“ látta volna az avarok aknasírait, aligha lett volna neki ilyen gőgös kívánsága. Nem lehet nagyobb megalázottságot elképzelni az embernek, mint amilyenbe az aknasírok halottait juttatta az idő. Az egész csontváz összeroskad, a vállak néha az övgarnitúráig lesüppednek — amely az aknasíros halottaknál mindig síma ezüst, sohase öntött bronz — s a koponya lecsúszik a medencéig, vagy a térdekig.

Kevés irodalom s még kevesebb idő áll rendelkezésemre, hogy ehhez a tudtommal magyar földön még nem talált, vagy legalább nem publikált temetkezési módhoz az analógiákat megkeressem. Nem is próbálhatom

2. ábra.

még a meddő találgatást, hogy ennek az elszigetelt jelenségnek mi a magyarázata, s hogy annak törzsi, vagy vallási alapja van-e. Annál hálásabb vagyok Solymossy Sándor dr.-nak azon szóbeli közléseért, hogy „az újgurok valamikor halottaikat gödörben talpraállítván, mint az élő, kezébe kihúzott íjat, oldalára kardot, hóna alá kopját tettek“. (Katanov, K—Sz. I. 101.) Etnográfusok és historikusok számára egyformán hasznos útmutatás ez.

Ezen a helyen kell megemlítenem, hogy páros temetkezések is előfordultak a népvándorlaskori temetőinkben, még pedig olyan helyzetben, hogy nem utólagos hozzátemetésre, hanem egyidejű elhalálozásra kell gondolnunk. A Kundomb 241. számú sírjában fiatal férfi és nő fekszenek egymás mellett, házastársak lehettek — a nő a férfi jobbján fekszik, feléje fordított fejjel, a férfi egyenesen előre néz — s nem lehettek gazdagok. Egy vas csüngőgombja volt a nőnek, egy vas kése a férfinak s útravalóul ketten kapták a lábukhoz helyezett egy birkafejet. A Fehértó/a 168. számú sírjában szintén Isten szegényei fekszenek, fejtől, lábtól fektetve s mindenik a másik ölébe teszi a kezét. (2. á.) Ezek hún-avar temetőkből valók. Hármás temetkezés van a Kiszombor/b. 64. számú sírjában, amely a szegényes mellékletek szerint germán: a nő keresztbe van fektetve a férfi lábszáran s az ő bal oldalához tették csecsemőjét. A holttesteket gyékény takarta. Anya és csecsemője

együtt nagyon gyakori, — másfélezer évvel Semmelweis előtt! A gyermek rendszeren az anya lábszárához simul, olykor-olykor a bal karján fekszik.

VII.

Nemcsak külön fejezetet, hanem külön tanulmányt érdemelne a *viáti-kum*-ból maradt állati csontok kérdése, amire, sajnos, a régebbi kutatások nem igen fektettek súlyt. Pedig nagyon érdekes következtetések vonhatók belőle a népvándorláskori törzsek életmódjára, gazdagságukra, vagy szegénységükre és arra, hogy az állattenyésztésnek melyik ágával foglalkoztak. Például a szegedi határ temetőiben sokkal több a marhacsont, mint a kis-zomboriban, amelyekben a birka dominál. A Makkos-erdőnek volt olyan halottja, amely mellett két marhának, két borjúnak és egy kecskének a csontjait találtuk meg. A fehértói sírok némelyikében is valósággal elborították a csontvázat a marhacsont tömegei.

A szárnyas és a sertés csontjai kivétel nélkül előfordulnak minden hún-avar temetőnkben, de sehol olyan bőségben, mint a Kundombon, 307 sír közül 252-ből jegyeztünk fel legalább egy pár csirkecombsontot, de volt olyan sír is, amelyikben négy-öt baromfinak a csontjait találtuk meg. Az emlősök közül ebben a temetőben a disznót képviselte a legtöbb csont. Néhány kis gyereksírban egész malac csontvázat találtuk. Feltűnő azonban, hogy a sírok ezrei közül alig néhányban találtam meg a hal nyomait. (Fehértó/a 247.

Kundomb 5, 6, 14, 230.) Pedig a halcsontok, sőt a halszállkák is — erős mérségtartalmuknál fogva — nagyon tartósak s őskori sírokban és telepeken tudvalevőleg nagy tömegekben maradtak meg négy-öt ezer év óta.

3. ábra.

VIII.

Tisztázandó kérdés az is, hogy a *tojás* útravalónak került-e a sírba, vagy szimbólumnak. A magam részéről mind a két föltevést elfogadhatónak tartom. Ott, ahol marha, disznó, birka, baromficsont egész halmaza van a sírban s a halottnak a markában van egy tojás, valószínű, hogy annak valami szimbolikus jelentése van. Mikor azonban egy tejfogás kis gyerek valósággal be van ágyazva a tojások közé, inkább hiszem, hogy azokat enni-való gyanánt kapta a halott.

A tojás többé-kevésbé minden népvándorláskori temetőnkben előfordult, de sehol olyan tömegesen, mint a Kundombon, ahol több száz sírban észleltük. Néhányat az épebben maradtakból meg is határoztunk — vadlúd,

sőt bibictojást is találtunk s egyet-kettőt az apró törmelékekből meglehetősen fáradtsággal össze is raktunk. Egy ilyen türelempróba alkalmával jöttünk rá, hogy a régésznek a legjelentéktelenebb dolgokat is jól meg kell nézni, sőt össze is kell gyűjteni, mert sohase lehet tudni, hogy preparálás közben hogy megnőhet a jelentőségük. A Kiszombor/g jelzésű hún-avar temető 39. számú sírjában például olyan tojásnak a törmelékeit találtuk meg (3. á.) a halott nő markában, amelyről utóbb kiderült, hogy *karcolt díszítése volt s akármilyen primitív díszítés volt az, mégis őse volt a mai hímes tojásnak*. Analógiát nem találok rá a szakirodalomban, de biztosra veszem, hogy máshol is előfordult, csak nem vettem észre s gondos megfigyeléssel más temetőkből is ki fog kerülni.

IX.

Nagyon fontos kísérői a halottaknak — elsősorban a régész és történet-tudós szemében, mint kormeghatározók — az *érmek*. De bizonyos körülmények közt legnagyobb mértékben méltók az etnográfus figyelmére is. A Deszk/d-temető árpádkori részében egész kis éremgyűjtemény, 48 darab, került elő a sírokból, az első keresztény század érmei, Szent Istvántól Szent Lászlóig. A legkülönbözőbb helyeken fordultak elő, a halottak mellén, markában, feje alatt, lapockája alatt. Hét esetben azonban a *halott szájában* találtam őket (42., 50., 56., 92., 111., 186., 199. sír). Ezt már mások is megfigyelték s én sem most talákoztam először az *obulus*-sal. Már 27 évvel ezelőtt az öttömösi anjoukori temetőben találtam a halottak szájában Nagy Lajos szerezcsenfejes dénárjait. Ha csakugyan az ógörögségre vezethető vissza ez a szokás, igen sokáig fenntartotta magát, mint elhomályosult célzatú babona.

A nevezett kiszombori temetőben azonban más etnográfiai vonatkozását is találtam az érmeknek. Néhány halott mellé csak *fél érmet* tettek. Nem arról van szó, hogy az érmet felét elette az idő, hanem hogy *szántszándékkal megfelezték, kettévágott* érmet tettek a sírba. (Az első magyar keresztény század érmei nagyon vékonyak s könnyen elfelezhetők voltak.) Nem tartom valószínűnek, hogy a szegénység, vagy a takarékoság vezette volna az érme megfelezésére a halott hozzátartozóit. Ellentmond ennek az is, hogy a 42. számú sírban a halott kapott egy egész érmet is, a szájába, fél érmet pedig a jobb válla alá. Vajjon nem az egymáshoz tartozók elválásának szép szimbóluma volt-e az éremtörés?

Népvándorlaskori temetőkből se az érme megfelezésére, se a szájba-tételre nem találtam példát.

X.

Nem akarok hozzányúlni az *íj*, a *nyíl* és a *tegez* problémájához; e kérdés körül, leleteink és a néprajzi analógiák összevetésével Sebestyén Károly tagtársunk végez, mint említettem, olyan tanulmányokat, amelyeket, azt hiszem, a szakkörök teljes elismeréssel fognak fogadni. Csak egy, a nagy problémától független megfigyelésről akarok beszámolni, amelynek tisztán néprajzi vonatkozása van. A honfoglaláskori nyílhegyek rendesen csomóba rozsdásodva kerülnek elő a sírokból, ahogy az elkorhadt nyílveszteszökökkel a tegezben feküdtek. Egy medgyesegyházi honfoglaláskori temetőben én külön-külön találtam három magyar nyílhegyet a csontváz feje, dereka és lába felett egy-egy arasszal, hegyével lefelé fúródva a sír földjébe. Szendrey Akos idézi a hódmezővásárhelyi Török Károly után, hogy a XVIII. század végén a sírba háromszor belelőttek a koporsó leresztése előtt. Ennek a szokásnak különböző változatait idézik a székelységből is. A magyarázatok szerint a cél a gonosz elűzése, vagy a hazajáró lélek útjának megakadályozása, mindenesetre valami rossznak az elhárítása. Azt hiszem, minden nehézség nélkül ennek a sorozatnak az elejére állíthatom a medgyesegyházi sírban-nyilazást.

XI.

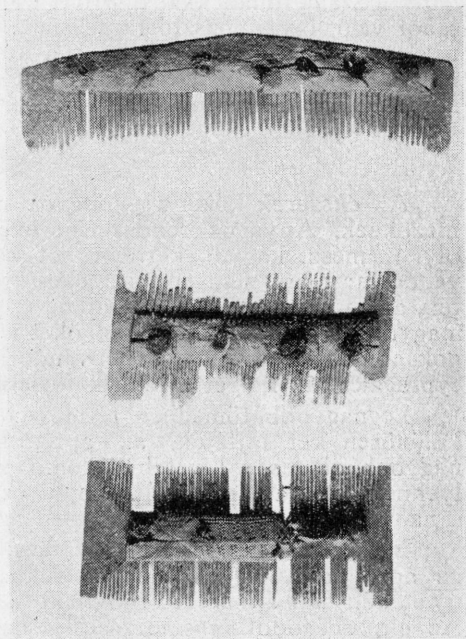
A népvándorláskori síroknak nem ismeretlen, de nem is mindennapos melléklete a *fésű*, amely a római idők óta nem változtatta meg a cél által megszabott alakját, ma is megtalálható az a parasztfésűben, amelynek két oldala, illetve széle van, bontó és sűrűző. Előfordul ez a fésű a jazig sírokban, igen ritkán a hún-avar csoportban is — nekem mindössze kettő van, a kundombi 10. és a Fehértő/a 248. sírból, lehet, mind a kettő germán keveredés — de szinte állandó kísérője a germánoknak. Tudomásom szerint azonban sehol nem fordult elő olyan tömegben, mint a Kiszombor/b-temető germán részében. 90 sírban találtam meg a fésű nyomatát, de lehetett többen is, csak hogy már elmállva és a földdel elkeveredve. 70 darabot jól-rosszul ki tudtunk emelni, s vagy 30-at eléggé tűrhető állapotban. (4. á.) Amikor meglepett a fésűnek ez a szokatlan bősége, az egyik szájtátó kiszombori öreg anyó fölokosított:

— Mit csudálkozik ezen az úr? Hiszen úgy szoktuk ezt most is.

— Hogy szokták, lelkem?

— Úgy, hogy amelyik fésűvel utóljára megfésüljük a halottat, azt vele adjuk a sírba.

Meggyőződtem róla, hogy Kiszomborban valóban ma is megvan még ez a szokás s mint a *Népünk és Nyelvünk*-ben föltett körkérdésemből kiderült, helyenközzel az Alföld más vidékein is megvolt. Hogy a germán fésű is így került a sírba, azt az mutatja, hogy nem mindig a fej mellett volt, a haj tartozéka gyanánt, hanem tették a váll alá is, az ölbe is, a halott lábához is. S mivel a fésű eltemetése, úgy látszik, nem volt általános magyar szokás, ki tudja, nem a germánok hagyatéka-e ott, ahol ismerik?

4. ábra.

XII.

A *tűzcsiholó acélak* rendes tartozékai a népvándorláskori és az ősmagyar sírmezőknek. Még pedig abban a formában, amelyet etnográfusaink honfoglaláskori alaknak neveznek. Annyiban helyesen, amennyiben a honfoglaló ősök is ezt használták, de eredete messzebb nyúlik vissza. A mi hún-avar sírmezőinkből is ez a forma s csak ez a forma kerül ki, de ugyanez közönséges a germán sírokból is. Sőt az utóbbi években, nagy meglepetésemre, kétségtelenül hiteles jazig temetőkből is megkaptam ezt a mind a két végén bekunkorított acélt. Rendesen két-három darab kovával van összerozsdásodva, azokkal s olykor a kis késsel együtt hordták az övről lelógó zacskóban. De két kiszombori germán sírban obszidián (magyar neve némely vidéken varjúkova) helyettesítette a kovát — a germán

temető alatt bronzkori falu volt, valószínűleg ott lelték a germánok sírásás közben az obszidiánt —, egy csókai avar sírban pedig kalchopirit.

XIII.

A vaskés szinte elmaradhatatlan tartozéka még a legszegényebb népvándorlaskori sírnak is, a férfiénak csak úgy, mint az asszony és gyermek sírnak. A törszerű nagy késektől meg kell különböztetni a kis késeket, amelyeket szinte zsebkésnek lehetne mondani. A legtöbbnek a tüskéje fanyélbe szolgált, olykor azonban csontnyelűt is találni. Egy csinos példány a szalagfonadékkal díszített csontnyéllel a fehértói a-temető avar sírjából való, őse a pásztorfaragásnak. A berakott bicskanyélre emlékeztető nyele miatt érdemel figyelmet a kundombi 108. sz. avar sírban lelt kés, míg a pusztamérgesit a nyél csontgombja és függesztőlánca teszi unikummá. Ezt különben griffes övdíszekkel együtt találtam.

XIV.

Az ékszerek közül a gyöngyök szokványeletei a népvándorlaskori sírmezőknek. Anyaguk rendszerint üveg, Alexandria és Aquileia gyáraiból, olykor mészkagyló, karneol, sőt korall is, még pedig csiszolatlanul fől vagdalva; tehát nem annyira ékességül, mint inkább babona okából viselték, ami ma se egészen szokatlan, éppen a korallnál. Egy kiszombori korai magyar sírban ametiszt-gyöngyöket is találtam. A kalcedon, amelyet a jázigok annyira kedveltek, a népvándorlás korában már nem divat s a nagy cyprea-csigák helyét a kaurik foglalják el.

Legnagyobb tömegben természetesen az üvegyöngyök fordulnak elő, különösen két fajtájuk, az apró, sárga, úgynevezett *köles-gyöngy* s a nagyobb, zöldes, a kivételnél könnyen széthulló *dinnyemag-gyöngyök*, amelyeknek alakja arra vall, hogy ezeknek az üvegyöngyöknek ősalakja a nagyon primitív kultúrájú korban csakugyan a dinnyemag lehetett.

Egészen bizonyos, hogy varázsjelentőséget tulajdoníthattak azoknak az apró *vasgyöngyöknek*, amelyekből mindig csak egyet lehet találni a nyakéknál, vagy karéknál használt üvegyöngyögyorsban, mindig a közepén. Az elrozsdásodott vasmorzsácska nagyon könnyen szétporlad a földben, de ha tudatosan keresi az ember, rendszerint megtalálja. Szép ez nem volt, díszítő célja nem lehetett s csak amulettül szolgálhatott.

Érdekes amulett került ki a Kundomb 236. számú sírjából, egy kis nyakékbé illesztve, amelynek az összeállítása meglehetősen szokatlan, mert üvegyöngyökön kívül mészyöngyök is vannak benne, sőt az e korban már nem járatos kalcedon-gyöngy is benne van, közepéről pedig miniatűr *kőbaltácska* lóg.

Itt említem meg a népvándorlaskor női sírjaiban elég gyakori *tűtartót*, amelynek rendeltetése sokáig régészeti talány volt, Hampel még késnyeleknek vélte őket, noha annak kicsik is volnának, meg az is feltűnő, hogy soha se találni benne, sőt néha még közelében sem a kést. Rhé Gyula jött rá először veszprémmegyei ásatásai során, hogy ezek a mindig csak női sírokban található esztergályozott csonttüvelyek csak tűtartók lehetnek. Ez ma már minden vitán felül áll, némelyikből sikerült is kiszedni a rozsdától eltorzul varrótűt.

Az én gyerekkoromban a tűtartónak ez a fajtája, lecsavarható fődéllel, még járatos volt a félegyházi öregasszonyok kezén. Ugyanilyenformán esztergályozva, de fából s a csavarmenetek élén pirosra és feketére festve. Kupának hívtuk, mint az iskolásgyerekek tolltartóját.

Az ékszerek során a fejes gyűrűnek még arról a fajtájáról emlékezem meg, amelyet Szabó Kálmán tagtársunk kecskemétvidéki kun telepek hagyatékában talált s be is mutatott egyik havi felolvasó ülésünkön. Ezeket a gyűrűket, amelyeknek lemezébe sas madár van bevésve — aligha pusztán díszítésül —, én Szent László érmeivel datált sírokban találtam Kiszomborban. Egyik-másiknak a lemeze az úgynevezett cigánygyűrűk primitív véseteit mutatja, megtalálható rajtuk, mint azokon, a *pentagramma* is, az ősi misztikus jelvény, a németek *Druidenfuss*-a, amelynek rendelkezése a balsors elfordítása. Nem lehetetlen, hogy a sasmadaras vésetnek is valami ilyen célzata volt.

XV.

A szegedi tanyákon — Tömörkény István följegyzése szerint — még a múlt század harmadik negyedében is szokásban volt, hogy a tanyai asszony a mászkáló kisgyerek nyakába csengőt kötött — néha cserépből valót —, hogy ennek a szaváról mindig tudja, hol ténfereg a tanya körül a kis bicebica. Valószínűleg ugyanazt a célt szolgálták azok a kis gyerekcsontvázak nyakában lelhető csengőcskék is, amelyek elég ritkán találhatók a népvándorláskori csontvázakon. A jazigkoriakon gyakoribbak, mi is leltünk egyet A Rívődülőben, II. századbéli római érmeikkel és szvasztika-fibulákkal.

Az itt bemutatott bronz csengőcske — vas nyelvvel — a Deszk/d egyik gyermek-sírából való, a kereszténység első századából. Különös értéket az ad neki, hogy díszítés van a kerületén. (5. á.)

5. ábra.

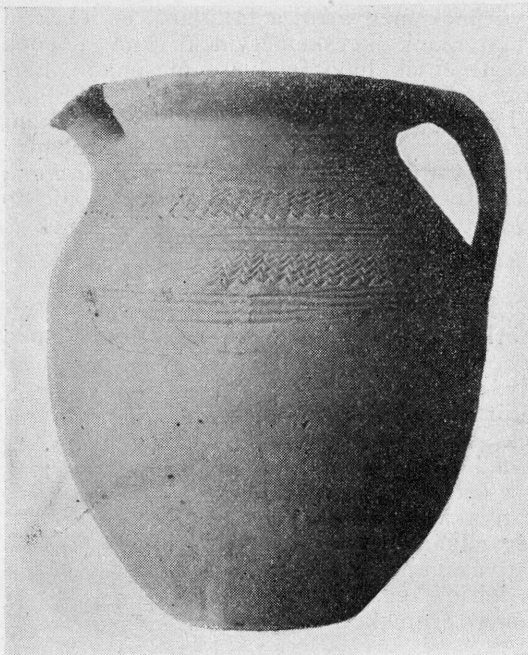
XVI.

Nem szándékozom a népvándorláskori keramika különben jócskán elhanyagolt labirintusába belekeveredni, de néhány edényt mégis érdekesnek tartok bemutatni.

Az első egy szőregi népvándorláskori edény, kiöntőcsővel s úgynevezett szláv díszítéssel. Mai analógiája megtalálható Bátky *Útmutató*-jában a 63. táblán, mint tolnamegyei eceteskorsó, amely formája szerint a bosnyák korsók rokona s eddig csak a Dunántúl déli feléről ismeretes. (6. á.)

Az idézett munka 62. tábláján látható szentesi „pitarlocsoló” tökéletes párja a kundombi hún-avar temetőből való cserépedénynek, (7. á.) csak ennek gyarlóbb a technikája és a feneke sincs kifúrva, ami természetes is, mert a célja más volt: italt tettek benne a halott mellé. A népvándorláskori temetőkben az edény már nem olyan gyakori, mint az őskoriakban, vagy a jazigokban, s ahol előfordult, véleményem szerint, majd mindig földkel került a sírba. Az őskori edényekben gyakran található állatsont, népvándorláskoriban csak egyszer találtam sonkacsontot. A húsféle, mint a csontok mutatják, mindig a halott mellett, a földön volt elhelyezve, esetleg ruhába, vagy bőrbe takarva s az edényekben innivaló volt a nagy útra.

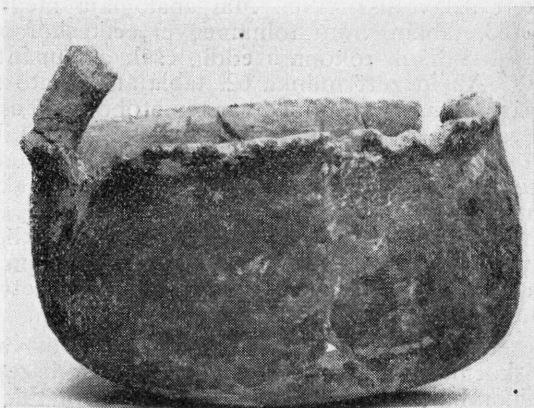
A harmadik edény, (8. á.) cserépből való öse a fémbográcsnak, szinte őskorinak látszik ujjenyomatos peremdíszével. A rendelkezésemre álló irodalomban nem találok analógiát erre a füles cserépbográcsra. Szőregi hún-avar temetőből való, de nem bizonyos, hogy elsődleges lelőhelyről. A teme-

6. ábra.

7. ábra.

8. ábra.

tőt egy bronzkori telepbe ásták s az edényt szegényes népvándorláskori sírban, mellékletlenül halott lábánál találtam törötten. A sír ásásakor is a földbe keveredhetett. Analogonját nem ismerem.

XVII.

Befejezésül egy szóhasználatra akarok megjegyzést tenni, amely szerintem tévedésen alapul. Ha a napisajtó népvándorláskori temetők feltárásáról ad hírt, rendszerint „vitéz”eket emleget. Szokásból mi régészek is gyakran „a vitéz” bronz-, vagy ezüst-övdíszeiről beszélünk. A magyar régészeti kutatások kezdetekor érthető volt, hogy gazdagabb férfisírban mindig vitézt gyanítottak. Most, amikor temetők százai és sírok ezrei vannak feltárva, be kell látnunk, hogy az övdíszek nem föltétlenül jelentenek vitézt, csak módosabb halottat jelentenek, akit ünnepi díszében temettek el. Lehetett harcos, de lehetett iparos, vagy kereskedő is, aki forgathatott ugyan kardot is, de nem bizonyos, hogy hivatásos vitézkedő ember volt. A makkoserdei avar temető egyik leggazdagabb bronz-övgarnitúráját

egy 8—10 éves gyerek csontvázán találtam. Klárafalva egyik temetőjében találtam egy bronzövdíszes férficsontvázat, amely mellett nem volt semmi harci szerszám, ellenben lábánál ötvös-szerszámokat leltem s nagy halom bronz-bádog-nyesedéket. Egyik kundombi övdíszes avar feje mellé sarló volt fektetve, amelynek fanyelét vászonba tekerték. Kardot, vagy nyílhegyeket olyan sírokban is lehet lelni, amelyekben díszes viseletnek nem igen van nyoma.

A magyarországi népvándorláskori nagy sírmezők általában más benyomást tesznek, mint amilyen kép a köztudatban él róluk. Kevés bennük a harcos sírja és sok a fegyvertelen férfié, még több az asszonyé. Temetőink, amelyek egy-egy község határában még ma is nyolcával-tízével vannak, másfélezer év pusztítása után, — sírjaik százaival letelepült, békés élet képét tükrözik. A harcosok messzi vidékekre elkalandozhattak, szerteszét el is hullhattak a csatákban, de a magyar Alföldön, a temetők bizonyossága szerint, a népvándorlás legzivatárosabb századaiban sem állt el az élet szívverése.

*

(Deutscher Auszug.) *Volkskundliche Beziehungen in Funden aus der Umgebung von Szeged, aus der Zeit der Völkerwanderung und des frühen Ungartums.* Verf. als Direktor des Museums von Szeged grub seit d. J. 1925 in 49 Gräberfeldern aus der Ur- und Völkerwanderungszeit 2694 Gräber aus. Unter den Gräberfeldern gibt es so grosse, wie das hunnisch-awarische vom Makkoserdő mit 201, das awarische und frühungarische von Deszk IV. mit 206, das hunnisch-awarische vom Kundomb mit 307, das hunnisch-awarische vom Fehértő I. mit 352, und das jazygisch-germanisch-frühungarische von Kiszombor II. mit 426 Gräbern. Der gewonnene riesengrosse vollbeglaubigte Stoff bietet reichliche Gelegenheit zu Parallelen, zu Vergleichen mit der älteren Literatur, zur Ausfüllung von Lücken, zur Beleuchtung von dunkeln Stellen und zum Aufwerfen neuer Fragen.

Besondere Friedhöfe der Reichen und der Armen. Am Ufer des Fehértő bei Szeged befinden sich in einer Entfernung von 800 m, voneinander zwei gleichalterige hunnisch-awarische Gräberfelder. Es ist vorauszusetzen, dass das grössere, welches aus 352 Gräbern besteht — das Feld ist nur zur Hälfte aufgedeckt — der Friedhof der Gemeinen war, während in dem kleineren, aus 40 Gräbern bestehend, die Vornehmen des Stammes, oder die Toten des kleineren Herrscherstammes begraben wurden. Die Gräber sind hier ungewöhnlich tief und lang, in 9 Gräbern wurden Goldreste vorgefunden. 89 von den 90 Gräbern sind ausgeplündert, doch nahmen die Räuber nur die goldenen Gegenstände mit. Daraus, dass von den Gräbern der Völkerwanderungszeit nur die reichen geplündert sind, kann man schliessen, dass die reichen Gräber an einen äusseren Zeichen kenntlich waren.

Das Begraben im Sarg ist im baumarmen ungarischen Tiefland in der Völkerwanderungszeit verhältnissmässig selten. Den hölzernen Sarg ersetzte Filz oder Leder, oft wickelte man die Leiche in eine Binsenmatte ein. Das Begraben mit der Binsenmatte begann in der Zeit der Jazygen und blieb in der Umgebung von Szeged bis ins XIX. Jh. erhalten. Die Goldplatten eines awarischen Frauengrabes zierten wahrscheinlich das *Leichentuch*.

Begräbnisse mit dem Pferde finden sich nicht nur in hunnisch-awarischen Gräberfeldern und in denen der ungarischen Landnahmezeit, sondern auch in Friedhöfen aus den ersten Jahrhunderten des ungarischen Christentums. Dass man den Toten zu Pferde sitzend begraben hätte, ist ein Märchen, das kein beglaubigter Fund untersützt. Wo man mit der Leiche ein ganzes Pferd begrub, dort betäubte man das in die Grube gestellte Tier mit einem Schlag vor den Kopf, dessen Spuren am Schädel stets zu sehen sind, dann durchstach man die Brust. (Bild 1)

Hockerbestattung fand Verf. in 16 Fällen in germanischen, hunnisch-awarischen und christlich-ungarischen Friedhöfen vor. Da die Leichen in diesen Fällen immer ohne Beigaben waren, glaubt Verf., dass diese urzeitliche Begräbnisart in der Völkerwanderungszeit eine Strafe war.

Schachtgräber fanden sich nur im Gräberfeld vom Makkoserdő. In diese 200 cm. tiefen, schrägen Schächte wurden die Toten fast stehend, mit dem Fusse nach unten beigesetzt. Verf. fand 28 solche Gräber, eines mit dem byzantinischen Goldsolidus des Constantinos Pogonatos (668—685) datiert. Diese Begräbnisart war auf ungarischem Boden bisher unbekannt. Wir haben einen literarischen Beleg darüber, dass die Uiguren in einer Zeit ihre Toten stehend bestatteten.

Tierknochen, als Reste der mitgegebenen Fleischspeisen, sind besonders in hunnisch-awarischen Gräbern ständige Beigaben und liefern wichtige wirtschaftsgeschichtliche Daten. Häufig sind Rinder-, Schafs- und Schweineknochen und fast immer sind auch Geflügelknochen (meistens Hühner, manchmal Gänse) zu finden. Fische kommen auffällig selten vor. Häufig sind auch Eier, teils als Wegzehrung, teils als Symbol. In einem awarischen Grab fand man ein Ei mit geritzter Verzierung. (Bild 3)

Münzen finden sich manchmal im Munde der Toten, aber nur in den ersten Jahrhunderten des ungarischen Christentums. Manchmal ist die Münze entzwei geschnitten, die eine Hälfte bekam der Tote, die andere bewahrten offenbar die Hinterbliebenen auf.

Pfeilspitzen liegen meistens neben dem Toten, im Köcher aufbewahrt. In einem Falle aber fand Verf. in der Erde des Grabes drei nach unten gerichtete Pfeilspitzen, diese wurden mithin dem Toten nachgeschossen, offenbar um den Bösen zu vertreiben, oder die Rückkehr des Gespentes zu verhindern.

Kämme — aus Bein — kommen meistens nur in germanischen Gräberfeldern vor. In einem Gräberfeld von Kiszombor fanden sich in 70 Gräbern Kämme, 30 davon in ziemlich gutem Zustande. (Bild 4) Merkwürdig, dass man in dieser Gegend mit dem Toten auch heute noch den Kamm begräbt, mit dem man ihn zuletzt gekämmt.

Unter den *Glasperlen* fand sich in den hunnisch-awarischen Gräbern immer eine *eiserne Perle*. Diese war zum Schmuck nicht tauglich, musste folglich als Amulett gedient haben. Ähnliches dürfte die Bestimmung der kleinen Steinaxt gewesen sein, die in einem awarischen Grab unter Perlen aufgereiht gefunden wurde.

Schellen, meistens am Hals von Kinderskeletten, kommen schon in jazygischen Gräbern vor, doch fand sich eine kleine verzierte Bronzeschelle auch in einem Kindergrab aus der Zeit Stephans des Heiligen. (Bild 5) In den Gehöften bei Szeged ist es auch heute noch gebräuchlich, dass man dem Kleinen eine Schelle — manchmal eine irdene — umhängt, damit die Mutter immer wissen soll, wo sich das Kind befindet.

Gefässe, wenn sie auch in den Gräbern der Völkerwanderungszeit nicht so häufig sind, wie in urzeitlichen, sind doch nicht allzu selten. In den Gefässen gab man dem Toten irgend ein Getränk mit. Formen, die einem Gefäss mit Ausgussrohr aus einem Grab bei Szőreg (Bild 6) ähneln, finden sich beim Volke heute noch. Ein giesskannenartiges Gefäss mit Traghenkel kam aus einem awarischen Grab vom Kundomb zum Vorschein. (Bild 7) Am merkwürdigsten ist ein irdener Kessel mit Traghenkel, (Bild 8) welcher als der Ahne der heutigen Metallkessel anzusehen ist. Er stammt aus einem Grab der Völkerwanderungszeit bei Szőreg.

Verf. erörtert schliesslich, dass die *Gräberfelder der Völkerwanderungszeit im ungarischen Tiefland nicht von nomadischem, sondern von sesshaften Leben zeugen*.

Móra Ferenc.

ANTROPOLÓGIA ÉS A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET- KUTATÁS.*

A magyarság őstörténetére vonatkozó kutatások az utolsó két évtizedben kétségkívül igen nagy nekilendülést nyertek és sok értékes eredményre vezettek. Ebben az eredményességben — anélkül, hogy az egyes tudományágak külön munkáját a legkisebb mértékben is lebecsülnők — minden bizonnyal nagy szerepe van a közös problémával foglalkozó, vagy azt bizonyos tekintetben érintő tudományszakmák fokozódó — bár még mindig nem kielégítő — összefogásának s a szomszéd szakmák eredményeiről való tudomásvételnek. Ez az oka, hogy az egyik tudományágban elért eredmények és felmerült eszmék az őstörténet és eredet kérdésével foglalkozó többi tudományokra is napról-napra termékenyítőbb hatást gyakorolnak.

Ma már mind általánosabbá válik az a meggyőződés, hogy a magyar őstörténet problémái nem csupán egy-két tudományág illetékességének körébe tartoznak, hanem a legkülönbözőbb, néha egészen távolállónak hitt, tudományszakmák közös munkája szolgáltathatja csak azokat az építőköveket, amikből a magyarság multjának és valódi mivoltának hatalmas ismeretépülete majdan felépül. A nemzetek eredete és őstörténete ugyanis csak addig egyszerű probléma, amíg megelégszünk a hagyományok és hősímondák délibábként csillogó, de többnyire szubjektív és éles körvonalakat sohasem adó, tehát többé-kevésbbé csalóka fényével. Mihelyt azonban a tényleges nemzetfejlődés útjait és főbb állomásait nyomozzuk, legott egész csomó tudományszak élesen világító fényére szorulunk. És hogy mikor melyiket vegyük igénybe, azt nem valamely előre megállapított rangsor, hanem csakis az illető tudományszak által szolgáltatott tények bizonyító ereje dönti el. Itt nem beszélhetünk privilégiumokról, sőt mindinkább kiderül, hogy aránylag kicsi részletkérdések tisztázása is többoldalú megvilágítást kíván.

Az is mind nyilvánvalóbb ma már, hogy a népek történetének a legtöbbször aránylag csak kicsi része esik az írott történelem korszakába, a jóval nagyobbik a praehisztorikus idők ma még jórészt ismeretlen homályában vész el s így írott hiteles adatok hiányában a történetkutatás — mert hisz itt is valóságos, csupán írott adatokkal nem bizonyítható, történetről van szó — a tulajdonképeni történettudomány kezéből mindinkább ama tudományok hatáskörébe jut, amelyek a népek, ethnikumok, embercsoportok tanulmányozásával foglalkoznak.

Am maga a nép, az ethnikum is, sokkal bonyolultabb valami, mintsem régebben hitték.

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a népi mivolt ismertetőjegyeinek száma igen nagy. Akár a nyelv, akár a tárgyi és szellemi kultúra egyes tárgyai és jelenségei magukban véve távolról sem elegendők az ethnikum teljes meghatározására, még kevésbbé a különböző ethnikumok rokonságának és eredetének eldöntésére. Az ethnikumok között úgy egészükben, mint főleg az egyes ismertetőjegyek tekintetében, nincsenek mindig olyan éles határok, mint ahogyan azt az íróasztal mellett gondoljuk, hanem a legtöbbször igen különböző irányú átmenetek vannak s gyakran tapasztalhatjuk, hogy amíg két ethnikum bizonyos fontos ismertetőjegyek tekintetében rokon, vagy akár teljesen azonos is, addig más, talán még fontosabb jegyek tekintetében egymástól élesen különböző. Melyik már most a fontosabb s melyik a kevésbbé fontos ethnikai ismertetőjegy? Vannak-e egyáltalán abszolút értékű ismertetőjegyeink? Azt hiszem nem túlzok, ha azt állítom,

* A Magyar Néprajzi Társaságban tartott előadás.

hogy nincsenek s hogy ugyanazon jegy megkülönböztető értéke, tehát fontossága is, szinte esetről-esetre változik.

Még bonyolultabbá teszi a kérdést az, amiről pedig elég gyakran megfeledkezünk, hogy t. i. minden egyes embercsoportra, legyen az kicsi vérségi csoport, törzs, nagy nép, nemzet, avagy sokoldalúan összetett hatalmas állam, kivétel nélkül érvényes az összes élők általános törvénye: a változás. A népek, ethnikumok, úgy egészükben, mint egyes ismertetőjegyeik tekintetében, a folytonos átalakulás, az újjáképződés és elmúlás folyamatai között való változás állapotában vannak. A vándorlások, háborús és békés érintkezések, kölcsönzések, szövetségek, egybeolvadások és szétválások következtében változik a népek neve, nyelve, szokása, tárgyi és szellemi kultúrája, ethnikai összetétele s eredetileg önálló népek idővel részben vagy egészben más népek alkotó részeivé, ethnikai elemeivé válnak. Ugyanazon nép tehát hosszú élettörténetének különböző szakaiban tulajdonképpen mindig más és más ethnikai formában áll előttünk s megtörténik, hogy eredetileg különböző népek a történelmi fejlődés folyamán egymáshoz hasonlóvá, más, eredetileg azonos ethnikumok meg egymástól nagymértékben különbözővé fejlődnek. Ezért valamely nép valódi mivoltát, eredetét csak úgy fejthetjük meg, ha egyfelől összes ismertetőjegyeit és ethnikai elemeit, másfelől azoknak a történelmi fejlődés folyama alatt létrejött összes változásait megismertük. S itt érkezünk el tulajdonképeni problémánkhoz, az antropológiának a népek őstörténete és eredete kutatásában való szerepéhez. Azok között a jegyek között ugyanis, amikről egy-egy népet felismerhetünk, ha ma nem is tartoznak szorosan a népi mivolt lényegéhez, mégis igen nevezetes szerepet játszanak a testi és lelki adottságok, az öröklött rasszbeliség. Ha pedig a múltba, a praehisztóriai időkbe megyünk vissza, ez a szerep még sokkal fokozottabb fontosságú lesz. Tudnunk kell ugyanis, hogy minden nép, nemzet eredetének problémája tulajdonképpen kettős kérdés, amennyiben egyfelől az etnikai eredetet s másfelől a faji, vérbeli leszármazást rejti magában. És éppen ez a kettősség az, amire a legtöbben nem figyelnek s amiből azután annyi tévedés, félreértés, vagy legalább is egyoldalú magyarázat származik. Mert a történelem, nyelvészet, néprajz, régészet valamely embercsoportnak (nép, nemzet) csak társadalmi, népi, népéleti mivoltát, megnyilvánulásait, sorsát tanulmányozzák, míg az antropológia magát az illető népet alkotó emberanyagot, annak öröklött testi és lelki sajátosságait, rasszbeli összetételét vizsgálja. Nyilvánvaló tehát, hogy a szó szoros értelmében vett vérbeli eredet, a tulajdonképeni származás kérdése az antropológia illetékességének körébe tartozik s valamely nemzet eredete antropológiai vizsgálatok nélkül teljes egészében sohasem lesz megoldható. Emellett az antropológusnak az a nagy előnye is megvan, hogy azok a jellegek, amiket ő kutat, az ú. n. rasszbélyegek, sokkal állandóbbak, mint az etnikai mivolt bármely ismertetőjegye s amikor az ősi kultúra, szokások, hagyományok, nyelv utolsó emlékei is rég kipusztultak, a rasszbeli leszármazás, az igazi vérbeli eredet nyomai hosszú évezredek múltán is világosan kimutathatók.

Am ha az antropológiának ilyen hatalmas fegyver van a kezében, mit állapít hát meg? — gondolja bizonyára egyik-másik olvasóm. Mindenek előtt azt, hogy a mai népek, még a legprimitívebbek is, rasszbelileg többé-kevésbé keverték s hogy az egységes nyelv, szokások, kultúra stb. rasszbeli sokféleséget, mozaikszerű összetételt takarnak.

Csodálatos, hogy ez a népről-népre ismétlődő megállapítás az antropológia körén kívül állók között többnyire bizonyos elkedvetlenedést, — hogy ne mondjam — reményvesztést vált ki. Pedig éppen ez a rasszkeveredés, a keveredésben szereplő rasszelemek minősége és mennyisége az, ami népek szerint különbözik s ami lehetővé teszi, hogy bepillantást nyerjünk

a népek őstörténetének ama szakáiba, amelyekből mindenféle írott feljegyzés hiányzik. Mert mi mások a mai népekben kimutatható eme rasszelemek és típusok, mint az illető népek hosszú és változatos őstörténetében idők folyamán beállott változásoknak az öröklés útján mai napig megmaradt leghitelesebb tanubizonyságai. Amikor ugyanis valamely nép egy másik néppel, akár békés, akár háborús érintkezésbe kerül, amikor hódít vagy meghódol, amikor kultúrát, szokást, viseletet, nyelvet stb. vesz át, szóval amikor ethnikai mivoltában, történetében lényegesebb változás áll be, az többnyire, és pedig kimutathatóan, rasszbeli keveredéssel is kapcsolatos. Sőt az ethnikai kialakulás mikéntje, sorsa, az egységes nyelven belül lévő dialektusok, az idegen ethnikai elemek, jórészt éppen eme rasszkeveredésekben lelik magyarázatukat s az illető népben lévő rasszelemek egyikeivel-másikával kapcsolatosak. S amint az önállóságukat elvesztett és beolvadt ethnikai csoportok részint bizonyos néprajzi, nyelvi sajátosságú mozaikszerű foltokban egymás mellett, részint társadalmi osztályok alakjában egymásra rétegződve találhatók, ugyanúgy az általuk bejutott rasszelemek is részint, mint bizonyos vidékekre, részint mint bizonyos társadalmi osztályokra jellemző típusok szerepelnek a nemzettestben. Amíg azonban az ilyen népi keveredés és összeolvadás után, akár az átvett, akár az ősi ethnikai bélyegek egyike-másika — sőt nagy része is — néhány rövid évszázad alatt teljesen eltűnhet, amire a magyar őstörténettel kapcsolatban is éppen elég példát s annak következtében létrejött egész csomó történeti, nyelvi, néprajzi vonatkozású nehézséget találhatunk, addig az egyszerű végbement rasszkeveredés nyomai hosszú évezredekken át fennmaradnak s rendszeres antropológiai vizsgálatok által ma is kimutathatók.

Ebben leli magyarázatát az is, hogy az antropológiai kutatások megcáfolták azt a régi — de részben még ma is szereplő — hiedelmet, mintha a népvándorlások és nagy háborús hódítások „tabula rasa”-kat eredményeztek volna. Hiteles koponya és csontvázletekkel igazolható, hogy a történelem színpadáról való letűnés még távolról sem jelenti az illető nép teljes kipusztulását, hanem legfeljebb csak népi önállóságának és politikai vezető szerepének megszűnését. Maga a nép, annak emberanyaga azonban részben vagy egészben, akár egy tömegben, akár szétszóródva, a történelem legnagyobb viharai után is megmarad s a hódító nép neve, nyelve, kultúrája által megszabott kereteken belül igen gyakran mint ethnikai elem, állandóan azonban mint ősi típus, tovább él, sőt ha lélekszámra a hódítónál nagyobb, vagy annál szaporább, akkor idővel újból virágzásra, számbeli és politikai túlsúlyra juthat s ha a hódító által hozott népnév és nyelv meg is marad, tulajdonképpen a régi nép él tovább, melyben a hódító válik idővel ethnikai elemmé, vagy beköltözött lényegtelen típusá.

A magyarság őstörténetének kutatásában illetékesnek tartott tudományok között az embertan eddig vajmi kevés szerepet játszott, aminek okaival e helyen nem kívánok részletesebben foglalkozni. Viszont tény az, hogy e tekintetben az utóbbi időben örvendetes változás észlelhető. Egyfelől ugyanis a hazai embertanon belül a munkálatok mind jobban olyan irányba terelődnek, hogy a magyar őstörténeti kutatásokkal való kapcsolatuk napról-napra szorosabbá és nyilvánvalóbbá válik s másfelől a szomszéd szakmák művelői körében is mindinkább erősödik az a belátás, hogy a magyar őstörténeti problémák tekintélyes része beható antropológiai vizsgálatok nélkül nem oldható meg. Ennek a helyes belátásnak ad kifejezést Domanovszky Sándor, amikor azt írja, hogy: „a nyelvi és telepedéstörténeti kérdésekkel legszorosabban összefüggnek az antropológiaiak, melyek eddig alig jutottak szóhoz a történeti feldolgozásban. Igaz, hogy az antropológiai előmunkálatok még vajmi soványak, de a nyelvcsere s a finn-ugor és török törzsek elhelyezkedésének és keveredésének problémáira a

faji különbségek és a faji kereszteződés történetének megvilágítása nélkül aligha lehet kielégítő választ adni."

De hát mik az okai annak, hogy az ide vonatkozó antropológiai előmunkálatok ma még oly soványak? Vajjon az embertani tudományban magában, annak hazai művelőiben, vagy külső körülményekben rejlenek-e azok?

Kétségtelen, hogy az okok egész légióját lehetne itt felsorolni s a fent elmondottak után az sem szorul bizonyításra, hogy ezek az okok nem az embertani tudományban rejlenek. De beszéljünk nyíltan és őszintén. Kérdem, vajjon akkor, amikor az antropológia egyetlen magyar egyetemi tanszéke immár 20-ik esztendeje betöltetlen, amikor az egyetemi antropológiai intézet és múzeum anyaga jórészt hozzáférhetetlen, amikor a Magyar Nemzeti Múzeumban annyi zoológus, botanikus, régész, etnográfus, mineralógus mellett a magyar föld emberének s főleg a magyarságnak rendszeres antropológiai kutatása intézményesen megszervezve és biztosítva ma sincsen, amikor magyar antropológusok részére anyagi eszközök hiányában sem külön magyar tudományos folyóirat, sem tudományos társulat nem áll rendelkezésre, amikor a volt „Országos Régészeti és Embertani Társulat” még címéből is törülte az embertant, vajjon beszélhetünk-e akkor — sok jobb sorsra érdemes energiát felemészítő és folytonosan akadályokba ütköző egyéni akciók kereteit túlhaladó — rendszeres magyar antropológiai kutatásokról s főleg várhatunk-e olyan eredményeket, amiket a szomszéd tudománysszakták, legkivált a magyar történettudomány, a maga számára, illetve a magyar őstörténet minél többoldalú megismerésére értékesíthetne? Azt hiszem, aligha! És vajjon nem megérdemeljük-e akkor néhai Broca Pálnak, a kiváló francia antropológusnak szemrehányását: „Hát Önök, lovasgias, büszke magyarok, annyira sem becsülik a saját fajtájukat, hogy annak rendszeres antropológiai tanulmányozásával komolyan foglalkoznának?”

Szilárd meggyőződésem, hogy a magyar antropológiai kutatások jövője az antropológia egyetemi tanszékeivel s a Magyar Nemzeti Múzeum antropológiai osztályával él vagy bukik. Az előbbi nélkül nem lesz tudományosan nevelt magyar antropológus generáció, az utóbbi nélkül pedig nem fog megvalósulni hazánknak a külföld tudományossága által is rég várt rendszeres antropológiai feldolgozása. Akkor azután jószándékú, de tehetetlenül vergődő egyéni akcióknál többre ne is számítsunk.

Am lássuk, hogyan kutatja az antropológia a magyarság őstörténetét? Egyfelől a mai magyarság, illetve hazánk mai lakosságának s másfelől a régi sírokból előkerült koponyáknak és csontvázaknak rendszeres tanulmányozása alapján. Ez egyszerűnek látszó felelet azonban bonyolult problémásorozatot rejt magában. Már az élő lakosság tanulmányozása is kétirányú kutatást követel. Egyfelől ugyanis a fontosabb antropológiai jellegeknek (termet, szem, haj, bőrszín, koponya- és arcalak) az ország egész területére kiterjedő rendszeres statisztikai felvételére s másfelől az egyes ethnikai elemeknek, illetve ethnikai jellegű csoportoknak (székely, kun, jász, palóc, matyó, barkó, Csallóköz, Sárrét, Kemenesalja, Órség, Göcsej, Hetés, Sárköz, Ormányság, Maros—Körös-zúg, nemzetiségek stb.) beható rasszantropológiai elemzésére van szükség, hogy hazánk antropológiai jellegelterjedési térképeit összeállíthassuk, a hazánkban előforduló rassztípusok számát, elterjedését, gyakoriságát s azoknak az egyes ethnikai csoportokban való szerepét megállapíthassuk. E munkálatok vezetnek el bennünket hazánk mai lakossága antropológiai arculatának megállapításához. Ezt az antropológiai arculatot megérteni s a benne szereplő típusok és rasszok eredetét megismerni azonban csak akkor tudjuk, ha a multba megyünk vissza s a régi sírokból előkerülő hiteles koponyák és csontvázak alapján régészeti korok, kultúrák, néphullámok szerint századról-századra megállapítjuk, hogy mikor, mily típusok és milyen arányban éltek e területen s

melyik, mikor és honnan jutott e területre. Ne mondja tehát senki, hogy minék az a sok koponya és csont, hogy elég, ha csak az élő magyarságot alaposan megvizsgáljuk, vagy hogy a múltból nem érdekel bennünket más, csupán a hun-avar-magyar korszak. Az ilyenféle állítások olyan értékűek, mintha az antropológus azt tanácsolná a nyelvésznek, hogy a magyar nyelvet ne a régi nyelvm emlékek, hanem csupán a mai újságok alapján tanulmányozza, vagy az ethnográfustól azt követelné, hogy egyedül a népművészet alapján oldja meg a magyarság ethnikai eredetét. Ma már rég túl vagyunk azon, hogysem kérdések ötletszerű felvetésével, vagy a másik tudomány szak lebecsülésével fokozhatnók a saját tudományunk értékét. Eredményt csakis rendszeres, körültekintő, komoly munka alapján érhetünk el s új problémákat nem kell fejtöréssel kitalálnunk, mert azok a szakember számára hiteles anyag és módszeres vizsgálat mellett maguktól is százával jelentkeznek.

A fentiekkel azonban a magyarság antropológiai kutatásának még mindig csak hazai részét vázoltuk. Az eredet kérdésének eldöntése ugyanis azt is megköveteli, hogy ugyanilyen rendszeres és összehasonlító vizsgálatokat végezzünk mindama területeken, amelyeken a magyarság valaha megfordult s mindama népeken, amelyekkel a magyarság valaha ethnikai kapcsolatokba jutott. A problémáknak emez utóbbi csoportja azonban majd csak akkor lesz komolyan tanulmányozható, ha idehaza a főbb feladatokat elvégeztük.

Mindezek után aligha szorul bizonyításra, hogy annak a nagy problémátömegnek, amit röviden Magyarország antropológiájának nevezhetünk, a tengelyét, amely körül az egész forog, a honfoglaló magyarság antropológiai megismerése alkotja. Ennek alapján dönthetjük el, hogy a testi jellegek, rasszbeliség tekintetében mi az, amit a honfoglaló magyarok magukkal hoztak, mi az, amit már itt találtak, vagy ami a későbbi bevándorlások és telepítések útján jutott ide s így a mai nemzettestben mi az, ami ősi magyar.

Mindeme kérdések eldöntéséhez azonban elsősorban minél nagyobb számú hiteles vizsgálati anyagra van szükségünk s a hitelesség kérdésének eldöntésében a legnagyobb óvatosságot kell kifejtenuk. Kétes, vagy nem minden tekintetben hiteles anyagon végzett vizsgálatok és megállapítások csak téves eredményekhez vezetnek a tudományt s így inkább ártanak, mint használnak. Hogy e téren kellő tudományos lelkiismeretesség hiányában minő hibákat lehet elkövetni, arra intő példa gyanánt Gáspár János munkáját említem meg, aki „Schädel aus der Zeit der Landnahme Ungarns” című értekezésében, 9 sobori, régészetiileg igazolhatóan avar és 4 komáromszemerei bizonytalan eredetű (valószínűleg avarkori vagy árpádkori szláv) koponya alapján véli megállapíthatni a honfoglaló magyarok rassztípusait.

De hát mi teszi az anyagot hitelessé? Az, ha minden egyes koponyáról és csontvázról külön-külön tudjuk, hogy bolygatatlan sírban hogyan és milyen mellékletekkel volt eltemetve, főleg pedig ha a mellékletek olyan nagy számúak és olyan jellegzetesek, hogy azok alapján a régészeti kor, kultúra, sőt esetleg az ethnikum is kétségtelenül megállapítható.

Ha már most ebből a szempontból a régebbi ásatások antropológiai anyagát tárgyilagos vizsgálat alá vesszük, kénytelenek vagyunk kimondani, hogy azok őstörténeti vonatkozású rasszantropológiai kutatásokra túlnyomólag hasznavehetetlenek, mert egyfelől egy-egy temetőből igen kis számúak s másfelől a régészeti anyaggal való összetartozásuk hitelesen nem igazolható. Múzeumainkban az értékesebbnél értékesebb régészeti leletek egész sora található anélkül, hogy az azokat készítő és viselő népek embertani jellegeinek megismerésére akár csak egy hiteles koponya is rendelkezésünkre állana. Már pedig nyilvánvaló, hogy amint a régészetnek a teme-

tők egész sorát kellett előbb felásatnia s úgy a régészetnek, mint a néprajznak a tárgyak ezreit kellett összegyűjtenie és tanulmányoznia, hogy a különböző korok kultúrájáról képet s az illető népek ethnikai mivoltáról halvány fogalmat alkothasson magának, ugyanúgy az embertannak is a hiteles koponyák és csontvázak egész sorozatára van szüksége — és pedig a velük talált régészeti anyaggal való szoros kapcsolat szigorú megőrzése mellett —, hogy az egyes temetőkbe temetkezett nép rasszbeli összetételét, a különböző temetők emberanyaga között lévő rasszbeli kapcsolatot, bizonyos rasszoknak bizonyos kultúrákkal és ethnikumokkal való szoros összefüggését, a rasszok keveredését, vándorlását s az egyes népekben való szerepét megállapíthassa.

Ez az elgondolás vezette annakidején néhai Lenhossék Józsefet és Török Aurélt, majd Jankó Jánost, amikor a magyar őstörténetre vonatkozó antropológiai bizonyítékok gyűjtését megkezdték. Gyűjteményeikbe eredetileg sok hiteles anyag is bekerült, de a régészeti mellékletekkel való kapcsolat megőrzésének és kellő muzeális kezelésnek hiányában idővel hitelességüket s így rasszantropológiai és őstörténeti értéküket jórészt elvesztették s ma már a magyar őstörténet megismerése szempontjából alig jöhetnek számításba. Szerencsére a helyzet az utóbbi időben e téren örvedesesen megváltozott s a Nemzeti Múzeum régészeti osztálya, valamint a vidéki múzeumok nagy részének (Szeged, Székesfehérvár, Veszprém, Szentest, Kecskemét stb.) támogatásával néhány év alatt sikerült a Néprajzi Múzeumban körülbelül 2000 koponyából és 800 csontvázból álló embertani gyűjteményt létrehozunk, melyben a legkülönbözőbb kultúrkorok és a csiszolt kőkor óta hazánkban élt ethnikumok kisebb-nagyobb anyaggal már képviselve vannak. Ez a gyűjtemény nemcsak a magyar őstörténet kutatása szempontjából nélkülözhetetlen, de régészeti hitelességénél fogva nemzetközi viszonylatban egész Európa rasszantropológiája számára is olyan értéket jelent, aminőt külföldön is keveset találunk. Az adott körülmények között azonban sajnos ez a gyűjtemény is arra a szomorú sorsra van ítélve, hogy stagnáljon s hitelességét a magyar őstörténet pótolhatatlan kárára idővel elveszítse, ha csak intéző köreinek a 12-ik órában be nem látják, hogy úgy e gyűjtemény jövőjének, mint a hazai embertani kutatásoknak a Magyar Nemzeti Múzeum kebelében való megfelelő intézményes biztosítása nem csupán az egyetemes embertani tudományos közvéleménynek régóta hangoztatott óhaja, hanem a magyar őstörténet megismerése szempontjából is sürgősen megvalósítandó fontos nemzeti érdek.

Joggal kérdezheti már most valaki, vajjon produkálta-e a magyar antropológia eddig olyan eredményeket, amik a magyar őstörténettel való szoros kapcsolatot gyakorlatilag is igazolják? E kérdésre — bármennyire szerények és akadályokkal küzdő egyéni akciók voltak is az eddigi kutatások — már is igennel felelhetünk s az alábbiakban a hely szűkéhez mért vázlatos képet iparkodunk adni a rendelkezésünkre álló adatok alapján az emberrasszoknak hazánkban való történetéről.

A kő- és rézkori hiteles temetőkből (Lengyel, Kökénydomb, Lebő, Bodrogkeresztur, Gödöllő, Pusztaitvánháza, Kiskőrös stb.) előkerült keskeny, hosszúfejú koponyák és alacsonytermetű, zsugorított csontvázak meglehetősen egységes, aránylag rassztiszta népességre, és pedig főleg a sötét hajú és szemű mediterrán-rasszra utalnak. Ennek keleti és nyugati ága alkotta hazánk akkori lakosságának főtípusait. Minthogy pedig e csontvázakon egyfelől igen sok primitív, a diluviumvégi hosszúfejú emberfajtákra mutató vonást is találunk s másfelől hazánk rézkori lakossága rasszbelileg nem különbözik lényegesen a csiszoltkőkortól, valószínűnek látszik, hogy e népesség itt őshonos s a rézkultúra hazai termék. Gyűjteményeinkben néhány rövidfejú, alpi rasszjellegű koponya is szerepel ugyan állítólagos kőkori mellékletekkel, minthogy azonban ezeknek a régészeti

leletekkel való kapcsolata nagyon is kétes s különben is csak néhány koponyáról van szó, ezért nagyon valószínű, hogy az alpi rassz hazánk kőkori lakosságában nevezetesebb szerepet nem játszott.

Az első nagyarányú változás hazánk lakosságának rasszbeli összetételében az antropológiai leletek tanúsága szerint a bronzkor alatt állott be, amikor a rövidebbfejű alpi és keletbalti rasszok jelennek meg itt nagy tömegben s ellepik Dunántúlt és az Alföldet. A hosszúfejű őslakosságot részben kiirtják, részben kiűzik, a megmaradtakkal pedig összekeverednek. Nagy, történelmi jelentőségű népmozgalmaknak és ethnikai átalakulásoknak kellett tehát a bronzkorban hazánkban lefolyniok, amelyek a mediterrán rassz keleti ágának hazánkból való csaknem teljes eltűnésére vezettek, nyugati ágát pedig nagymérvű rasszkeveredésnek tették ki. Az északi rassz ekkor még lényegtelen szerepet játszott itt.

Ez a bronzkorban megindult rasszkeveredés azután tovább folytatódik s mind nagyobb arányokat ölt a vaskorban, majd a népvándorlás alatt. Sajnos, a vaskor különböző szakjaiból eddig még csak igen kisszámú hiteles antropológiai lelet áll rendelkezésünkre. A keltákról azonban már hiteles csontvázleletek alapján tudjuk, hogy nem voltak egységes rasszjellegűek. Túlnyomó többségük az északi (nordicus) és a mediterrán-rassz keveredését bizonyítja, de képviselve volt közöttük az alpi és dinári rassz is. Az eddig előkerült néhány szkyltha csontváz a hazai szkylthák nagyobb részben mediterrán, kisebb részben keletbalti rasszjellegére utal. A népvándorlás kelta hullámai tömegesebben az alpi és északi rasszt hozták ide, utóbbi azonban jórészt csakhamar továbbvándorolt, vagy kipusztult, mert a népvándorlás későbbi szakjaiban már aránylag ritka s inkább az ország szélei felé található. Aránylag rassztisztán jöttek a Tisza—Duna közé a jazygok, akiknek főtípusa az eddigi sírleletek tanúsága szerint az előázsiai (kaukázusi) rassz körébe tartozott.

A hun-avar korszak antropológiai szempontból a mongol és mongoloid rasszjellegeknek nagyarányú elterjedését jelenti hazánkban. Ekkor jelenik itt meg a tiszta mongol rassz egyszerre több alakban is. Két típusát, ú. m. egy hosszúfejű és egy rövidfejű mongol típust, a mosonszentjánosi ásatások (A. és B. típus) alapján ismertük meg. Ezek közül az első a számban ritkább s elterjedésében szűkebb területre szorított, a mongol rassznak egyik igen ősi alakját alkotja, amely az ú. n. palaeo-ázsiai rasszal áll kapcsolatban s ma már csak az észak-szibériai népek között található. A másik (B. típus) számban és elterjedésben sokkal gyakoribb s inkább a belső-ázsiai mongolsággal kapcsolatos. Az újabb ásatásokból előkerült antropológiai anyag alapján azonban mindinkább az derül ki, hogy a hun-avar néphullámok még egyéb (középhosszú és rövidfejű) mongoltípusokat is hoztak hazánkba s hogy általában a mongol rassz jóval több típusra különbözik, mint eddig hittük, úgyhogy a hazai rasszantropológiai kutatások egész Eurázia rasszantropológiája szempontjából is mind nagyobb fontosságúak lesznek.

Annak bizonyosságául, hogy a népvándorlás által milyen nagytömegű ázsiai emberanyag jutott hazánkba s az milyen nagy területen elterjedve élt itt, elég ha megemlítem, hogy Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Moson-Magyaróvár, Győr, Nemesvölgy, Csuny, Bágyog, Öskü, Bakonykoppány, Pápa, Keszthely, Szegedóthalom, Arad, Szentés, Mágocs, Gátér, Üllő, Ondód stb., többnyire sok száz síros temetői, részint tisztán, részint keverten, mongol rasszjellegű hun-avar lakosság tömeges ittéléséről tanúskodnak. Am, hogy mi belőlük a hun és mi az avar, az egyfelől régészeti megkülönböztetésükre vonatkozó eddigi törekvések hiányosságai következtében, legfőképpen pedig azért, mert a régebben felásott fontos temetők egész sorának antropológiai anyagát egyáltalán nem mentették meg, ma még nem dönthető el. Annyit azonban az újabb koponya- és csontvázlele-

tek alapján már is látunk, hogy a két nép antropológiai összetétele, bizonyos közös mongol rasszelemek dacára is, egymástól lényegesen különbözött. Eddigi antropológiai bizonyítékaink szerint az avar volt az, amelyik a nagyobb mongol tömeget és a többféle mongol típust ide hozta s amelyik hazánk földjén úgy antropológiailag, mint ethnikailag a fontosabb szerepet játszotta. Az is egészen bizonyos ma már, hogy törzsek szerint igen lényeges antropológiai különbségek voltak közöttük. Ismerünk hiteles avar temetőket egyfelől teljesen tiszta mongol rasszjellegű emberanyaggal, zárt kultúrával és ethnikai vonásokkal (Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Nemesvölgy, Gátér, Ondód stb.); de ismerünk másfelől olyan temetőket, amelyekben az emberanyag csak részben mongol s a kultúra, valamint a temetkezési szokásokban kifejeződő ethnikai jelleg kevésbé zártkörű (Győr, Öskü, Üllő stb.); s végül ismerünk temetőket, amelyekben az emberanyag egyáltalán nem mongol rasszjellegű, legfeljebb csak kis részben mongoloid (Jutas, Tiszaderzs, Kundob stb.), viszont a kultúra általában itt is griffesindás. Kétségtelen tehát, hogy voltak egyfelől tiszta mongol rasszjellegű s másfelől mongol rasszjelleg nélküli avarok. Ugyanez áll, talán még nagyobb mértékben, a hunokra is. Nagyon érdekesek és fontosak azonban a hun-avarságnak eme nem mongol, vagy csak mongoloid jellegű típusai is, mert többirányú rasszbeli és ethnikai eredetre vallanak s a hunokat és még inkább az avarokat egyfelől a germánsággal s másfelől a honfoglaló magyarsággal hozták bizonyos kapcsolatba. Más kérdés természetesen, hogy ez a kapcsolat a beköltözésük előtti vagy utáni időre vonatkozik-e, illetve eredetbeli közösségre, avagy utólagos keveredésre vall-e? A germánságra vonatkozólag az eddigi antropológiai bizonyítékok szerint az utóbbi a valószínű, míg a magyarsággal kapcsolatban bizonyos rassztípusok közös előfordulása révén részleges eredetbeli összefüggésről is jogosan beszélhetünk. A fontosabbnál fontosabb kérdések száza merednek itt elénk, amelyeknek tisztázása a régészet, őstörténet és antropológia jövőbeli szoros együttműködésétől függ.

A népvándorlás hun-avar hullámai által hazánkba hozott tiszta mongol rasszjellegű ázsiai emberanyag azonban csakhamar intenzív keveredésbe lépett az itt talált tiszta európai rasszjellegű lakosság nagy részével s azt mind nagyobb területen mongoloiddá, azaz mongolszerűvé tette. Ezt a jórészt mongoloid rasszjellegű lakosságot találta itt a honfoglaló magyarság. Kérdés, már most mit hoztak magukkal rasszbelileg a honfoglalók?

A pogány magyar lovassírokból előkerült — ma már elég nagyszámú — hiteles csontvázsanyag tanúbizonysága alapján mindenekelőtt kétségtelenül megállapítható, hogy a honfoglaló magyarság sem egészében, sem egyes törzseiben nem volt tiszta mongol rasszjellegű nép s e tekintetben úgy a hunok, mint az avarok nagy részétől lényegesen különbözött. Ezzel szemben azonban tévedés volna azt állítanunk, mintha a magyarságot semmiféle szálak nem fűznék a mongol rasszhoz, mert ha tiszta mongol rasszjelleg nincs is közöttük, annál több a mongoloid, azaz mongol rasszoknak európai rasszokkal való kereszteződési formái. A honfoglaló magyarság összes típusait még nem ismerjük, de törzsökös részüknek legalább négy főtípusa már is megállapítható. Ezek közül a legjellemzőbb, a legaltalanosabban elterjedt, egyfelől az általam kaukázusi-mongoloidnak nevezett s másfelől az ú. n. keletbalti. Az előbbi, a gazdagabb sírokra jellemző, a kaukázusi (előázsiai) és egy rövidfejű mongol rassz (mosonszentjánosi B. típus) igen régi, állandósult kereszteződési formájának tekinthető s főleg a honfoglalók török ethnikumával kapcsolatos, míg az utóbbi inkább a honfoglaló magyarság köznépe átlagos típusának mondható. Emellett a tiszta kaukázusi rassz, valamint egy hosszúfejű mongol rassznak a kaukázusival való kereszteződési formája is előfordul közöttük. A honfoglaló magyarság tehát rasszbelileg már akkor kevert volt, amikor e hazába érkezett s típusai

nem tiszta rassztipusok, hanem sokáig tartó régi rasszkereszteződés és keresztkeveredés eredményei, amit azonban állandóan újabb keresztkeveredés zavart.

Mindezek alapján kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarság, mint hogy típusainak eredeti alapelemei egyfelől a mongol s másfelől a kaukázusi rassz körébe tartoznak, tipikus mongoloid, és pedig európaide-mongoloid nép volt, vagyis vérében az európai (kaukázusi) rasszelem legalább olyan nagyarányú volt, mint a mongol s ha a magyarság keletkezéséről antropológiai alapon akarunk véleményt mondani, mai bizonyítékaink szerint annyit állíthatunk, hogy a magyarság, legalábbis annak törökös eleme akkor keletkezett, amikor egy mongol rasszjellegű nép egy kaukázusi rasszjellegű néppel keveredett és összeolvadt. Az ugor ethnikum viszont keletbalti és mediterrán rasszjellegű keveredést árul el. Minthogy pedig az eddig ismeretes hazai szkytha csontvázleletek a keletbalti és mediterrán rassz jellegeire vallanak, nem alaptalan az az állítás, hogy a magyarság ugor ethnikumát a szkythákhoz is fűzték vérségi szálak.

A besenyők úgy a történelmi források, mint az eddig előkerült szórványos — bár régészetiileg még kéllően alá nem támasztott — csontvázleletek tanúsága szerint, meglehetősen tiszta mongol rasszjellegűek voltak, viszont a kunok, amint azt a karcag—ködszállási, bócsai és orgondaszentmiklósi régi kuntemetők csontvázai bizonyítják, a honfoglaló magyarokéhoz hasonló kaukázusi-mongoloid rasszjelleggel érkeztek.

A honfoglaló magyarok és a velük jött, vagy őket követő rokon nép hullámok tehát tulajdonképpen a mongoloid típusoknak már a hun-avar korszak alatt megkezdődött további nagyarányú elszaporodását és az ország egész területén való elterjedést és még teljesebb meggyökeresedését jelentik. Ez az oka, hogy a magyarság antropológiai összetételét sem a kalandozások alatti nagy vérvesztések, sem a mongoldulás lényegesen meg nem változtatta s teljesen téves, a hiteles antropológiai adatokkal ellentézik az az állítás, mintha a magyarság ősi keleti elemei már rég kivesztek volna. Sőt antropológiailag azt mondhatjuk, hogy a rasszbeli honfoglalás — értvén alatta a kaukázusi-mongoloid rasszjellegű típusoknak hazánkba való vándorlását és elterjedését — sokkal nagyobb arányú és jóval hosszabb ideig tartó volt, mint az a honfoglalás, amiről a történelem tud, mert tulajdonképpen a jazygokkal és hunokkal kezdődött s csak a kunokkal végződött. És az a rasszbeli keresztkeveredési folyamat, amit a magyarság törökös elemének antropológiai keletkezésére vonatkozólag fentebb említettünk, nevezetesen a mongol rasszjellegeknek kaukázusi rasszjellegekkel való keresztkeveredése s ebből ú. n. kaukázusi-mongoloid rassz létrejövetele, kicsiben hazánk területén is megismétlődött már jóval a honfoglalás előtt. A Duna—Tisza közé telepedett jazygok ugyanis nem tűntek el, hanem egy részük az antropológiai leletek bizonyossága szerint továbbra is ott maradt, majd a hun-avarok által hozott mongol rasszal keveredtek, miáltal a honfoglaló magyarokéhoz és kunokéhoz hasonló kaukázusi-mongoloid típusok jöttek létre. Ilyenféle emberanyagot találunk a Móra Ferenc által felásatott szeged-kundombi, valamint több Szentes, Csongrád, Félegyháza, Kecskemét körüli késői avarnak nevezett temetőben.

Ha a honfoglaló magyarságot a késői árpádkorival és mai magyarsággal hasonlítjuk össze, akkor mindenképp előtérbe kell hozni a rasszkeveredés nagyarányú fokozódása tűnik szemünkbe. A mongoldulás és törökpusztítás idején megszűnt régi községek temetőiből előkerült koponyák és csontvázanyagban a honfoglalók típusain kívül már mindama rassztipusokat megtaláljuk, amelyek a honfoglalás előtt hazánkban hosszabb ideig lakott népekben szerepeltek. Ebből a szempontból a törökhódoltság sem jelenti a régi típusok kiirtását, hanem inkább újabb típusoknak, így főleg a dinári rassz

nak elterjedését, valamint a már meglévő típusoknak még sokkal nagyobb arányú összekeverését. Hazánk antropológiai arculata ily módon a típusok sokasága dacára is tulajdonképpen harmónikusabbá vált, mongoloid jellege pedig a betelepített sok európai rasszelemmel való folytonos keveredés révén jobban elmosódott. Ez az ősi mongoloid jelleg azonban teljesen ma sem szűnt meg, sőt az ország nagy részében hol kisebb, hol nagyobb foltokban még mindig jól felismerhető. Így főleg hazánkban azok a területei mongoloid jellegűek ma is, ahol egykor avarok, besenyők és kabarok laktak s ahol ma általában palóc, vagy azzal közelebbi rokonságban álló nyelvjárásokat beszélnek.

Hazánk rassztörténetének itt csupán nagy vonásokban bemutatott képe is meggyőzhet bennünket arról az őstörténeti szempontból igen fontos, az őstörténetkutatók által azonban még mindig nem eléggé méltányolt tényről, hogy azok a rassztípusok (sőt az ethnikumok is), amelyek az egymásután következő néphullámokban ide jutottak, sohasem pusztultak ki teljesen, hanem egy részük továbbra is megmaradt s előbb mozaikszerű foltokban, majd — főleg ha az új nép uralma hosszabb ideig tartott — annak ethnikai alkatelemévé vagy társadalmi rétegévé válva századokon át tovább éltek s továbbélésük hiteles koponya- és csontvázleletekkel igazolható. Már is határozottan állíthatjuk ezt a bronzkori lakosságról, a keltákról, jazygokról, gepidákról, főleg pedig az avarokról. Így azután most már érthető, az a hazánkban is több esetben észlelt jelenség, hogy ugyanazon néptől találunk egyfelől kisebb, rasszbelileg tisztább, kultúrában és ethnikumban zártabb jellegű s másfelől nagyobb, rasszbelileg és kultúrában egyaránt kevertebb temetőket. Nagyon valószínű, hogy ez nem csupán törzsbeli eltérést, hanem a legtöbbször korbeli különbséget is jelent s az illető nép rasszbeli és ethnikai eredete eldöntése szempontjából éppen az előbbieket játszzák a fontosabb szerepet, sőt régészeti kormeghatározás hiányában ez a rasszkeveredés még korhatározó is lehet. Hogy a régebbi rasszoknak és ethnikumoknak új népekben vagy csak új népnevek alatt való ez a továbbélése, amiről a történelmi kútfők többnyire hallgatnak, adott esetekben úgy történeti és régészeti szempontból, mint nyelvi, néprajzi jellegeknek, szokásoknak, hagyományoknak, helyneveknek stb. őstörténeti értékelésében fontos irányító szerepet játszhatik, aligha szorul bővebb bizonyításra.

Ennyit árulnak el vázlatosan hazánk őstörténetéből az eddig annyira lebecsült koponyák és porladó csontok s azt hiszem, hogy e durva vázlat is legalább két szerény tanúsággal szolgálhat:

1. Kétségtelen, hogy az antropológiára a magyar őstörténet kutatásában még igen fontos feladat vár.

2. Az, hogy a magyar antropológia ennek a feladatnak végre komolyan, intézményesen biztosított, rendszeres kutatások által meg is felelheszen, az a magyar őstörténettel foglalkozó többi tudomány szakmáknak, első sorban a magyar történettudománynak is, eminens érdeke.

Adja Isten, hogy szavam ne pusztába kiáltott szó legyen!

*

(Deutscher Auszug.) *Anthropologie und die ungarische Urgeschichte*. Verf. spricht über die sehr wichtige Rolle, die den anthropologischen Untersuchungen bei der Lösung und Förderung der meisten urgeschichtlichen Probleme im Allgemeinen zukommt und die der ungarischen Anthropologie speziell in der Frage der nationalen Abstammung harrrt. Trotz dieser grossen nationalen wie internationalen Wichtigkeit aber befindet sich die ungarische Anthropologie in einer sehr traurigen Lage, der schon im Interesse der ungarischen geschichtlichen Wissenschaften je eher abgeholfen werden müsste. Auf Grund der bisherigen Untersuchungen, die grössten teils vom Verf. selbst herrühren, entwirft er ein skizzenhaftes Bild über die Ge-

schichte der Menschenrassen in Ungarn. In dieser kurzgefassten Rassengeschichte fällt uns vor allem jene rassische Umgestaltung auf, welche am Anfange der Bronzezeit in Ungarn stattfand und die zum beinahe vollständigen Verschwinden der langköpfigen Urbevölkerung führte. Von nicht geringerer Bedeutung für die rassische Zusammensetzung waren die hunnisch-awarischen Völkerwellen, die das Vordringen und die starke Verbreitung der innerasiatischen sowie palaeoasiatischen Rassentypen in Ungarn bedeuten und die, infolge der verschiedensten Kreuzungen, der ganzen Bevölkerung allmählich einen mongoloiden Rassencharakter verliehen, dessen Spuren in gewissen Teilen des Landes auch heute noch gut aufzufinden sind. Die Altungarn waren — anthropologisch betrachtet — keine Mongolen mehr, sondern „Mongoloiden“, die schon mehr europäisches als asiatisches Blut in ihren Adern hatten.

Bartucz Lajos.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Gulyások tarhója. A *tarhó* édesen altatott tehéntej. Receptjét először Nagyváthy János-nak „Magyar házi gazdasszony“ című művében (Pest, 1820. 148. l.) találjuk. Nagyváthy itt a tarhóról, amelyet Borsod megye falvaiban látott készíteni és a miskolci piacon, nyári reggeleken árúsítani, azt írja, hogy „a tiszamelléki magyar asszonyságok“ főztje és „édes hazánknak más részeiben egészen esmeretlen nyári hívesítő tejneme“. Nagyváthy-nak mind ez a megállapítása helyes, mert a tarhóra vonatkozólag eddig összegyűjtött irodalmi adalékok is igazolják, mégis annyiban hiányos, mert nem tud semmit a Tiszamellékének pásztoraikról, főképen a gulyásokról, akik, nézetem szerint a tarhó elkészítésében a magyar asszonyságoknak is tanítómesterei voltak.

A magyar gulyások tarhójáról a magyar irodalomban sok szép megemlékezés, előismerés található. Bárány Orczy Lőrinc, a versíró tábornok és főispán, a pestmegyei Ürbő pusztán lakozó barátjához, Beleznai Miklós generálshoz írott költői levelében így énekel: „...Légy boldog tovább is szép s jó asszonykádnál. Pereid múljanak királyi táblánál, Cifra tehenidet számláld a tanyánál, Főzetes jó tarhót gulyás taligánál.“ (L. „Költeményes holmi egy nagyságos elmétől.“ Pozsony, 1787. 114. l.) Mátyási József, a szellemes fiskális-

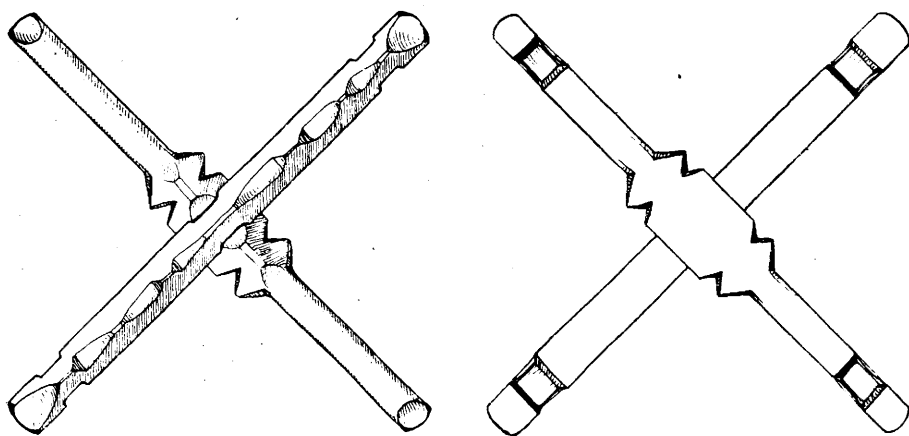
poéta a „sorsával elégedő gulyásról“ 1823-ban, a pestmegyei Révbépusztán írott pásztori dalában a tarhóról így emlékezik: „...Megfejik a Címert, Kajlát, Zsombót, Ozsonának olt a bojtár tarhót. Gazd-uram is rá ki-kicsapogat, Érte dohányt, kulacs bort hozogat.“ (L. „Kecskeméti Lapok“ 1880. évf. 31. számát. Hiteles szövegét Mészöly Gedeon adta ki a „Népünk És Nyelvünk“ 1931. évf. 4—6. füzetében „Mátyási József és Kalászkaparekja“ c. tanulmányában.) A Magyar Tudós Társaságnak 1838-ban megjelent Magyar Tájéztatójában a „tarhó“ címszóhoz Csapó Dániel megjegyzi, hogy az „az alföldi gulyások fagylaltja.“ Vachot Imre Kecskemétnek és pusztáinak monográfiájában a tarhóról is megemlékezvén, azt írja, hogy „cserényeknél készítették a gulyások által“... (L. „Magyarország És Erdély Képekben“ c. vállalat I. kötetét, Pest, 1853. 110—111. l.) Herman Ottó szerint, aki a tarhót Kecskemét legnagyobb legeltetőpusztájáról, Bugacmonostorról jegyezte föl, ez a „gulyások főjeledele“. (L. „Magyar pásztorok nyelvkincese“. Budapest, 1914. A „tarhó“ címszó alatt!) Móricz Pál egyik elbeszélésében ezt olvassuk: „...a tarhónak legméltóbb hazája Kecskemét“ s ezt „a pásztorok az ősi gulyaszélen készítgették“. (L. m. p.: Beszélgetések a kecskeméti

tarhó körül. „Magyarság“ 1921 aug. 17. számában és Móricz Pál: Magyar sirató. Feljegyzések, történetek a régi magyar életből. Hely és év nélkül. 259. l.)

Mindezeknek az adalékoknak, beleértve a kecskeméti puszták pásztor-életéről kiadott könyvemben foglaltakat is (l. „Nomád pásztor-kodás a kecskeméti pusztaságon“. Budapest, 1912. 32—33. l.), nagy hiányossága, hogy bennük a gulyások tarhójának készítésére vonatkozólag alig találunk valami útbaigazítást. (A Nagyváthy által közölt recept

jából készült a *tarhóoltó*, olyan módon, hogy a kenyérhéjat vízben főlázttatták, azután egy evőkanálnyi tejbe *belecsócsálták* (belemorzsolták!).

A számadó a gulyánál mindig tartott egy-két fejőstehenet, mert a sok bojtár élclmezésében a tejnek igen nagy szerepe volt. A teheneket a pásztortanya szakácsa, a *lakos* fejte; az ő tiszte volt a tarhókészítés is. Mikor 20—25 literre való frissen fejt tej együtt volt a *zsétár*-nak nevezett fejőedényben, elővette a *tejszolgafát*, (ez mindig hatalmas,

Tarhósdézsza cifrán faragott „körösztfája“ felülről és alulról nézve.

(Kecskeméti Városi Múzeum néprajzi gyűjteményéből.)

lényeges dolgokban különbözik attól, ahogyan a tarhót az Alföldön készítik!) Ez indított arra, hogy a régi vágású pásztorok egyik tekintélyét, a 67 esztendőes Bense Imre gulyásszámadót Kiskunfélegyházán megkeressem, akitől aztán megtudtam az alább következőket.

Régen a kenyeret *pár*-ral sütöttek, vagyis sörélesztő helyett evvel kovászolták. A pár otthon készült korpadarából, vagy szőlőnek törkölyéből úgy, hogy a megpárolt darát, illetve törkölyt maroknyi darabokba gyúrva vesszőből kerékalakra fonott, alacsony szélű, terjedelmes kosarakban — *párszáritó* — napon kiszáritották. Az ilyen párral sütött barnakenyérnek kissé megégett hé-

nehéz, megvasalt szerszám volt!) leütötte a földre, ráakasztotta a tej mennyiségének megfelelő hatalmas *tejesbográcsot*, a *zsétárból* a tejet beleöntötte és alágyujtott. A tejnek addig kellett fornni, amíg a *habját elforrt*a. Forrás közben fakanállal kavargatni kellett, hogy meg ne kozmásodjon. A lakos a felforrt tejet azután beleöntötte a *tarhósdézsába*. (Ez a tejesbogrács tartalmának megfelelő 20—25 literes fagedény volt, amely csak egy nyáron át szolgált; másik évben már újat vettek a tavaszi „zöldvásáron“.) A tarhósdézsában a tejet nem volt szabad kavargatni. A lakos a tej melegségét ujjával próbálta ki s mikor a tej a dézsában már olyan

se hideg, se meleg állapotú volt, félkanálra való összetört tarhóoltót vetett bele. Azután a dézsára tiszta fehér abroszt borított, de előbb föl tette a körösztfát, mely az abroszt a tejtől távoltartotta. Az abrosszal leborított, sőt lekötött dézsát fészekbe tette, azaz subába takarta és így, subástól a cserény enyhelyében ázott gödörszerű mélyedésbe helyezte. A tarhó a fészekben három óra hosszáig maradt — ennnyi idő alatt alvadt meg —, akkor ki kellett onnan venni, mert különben fölvetette volna a savó.

Megegett, hogy a tej a dézsában már az oltás előtt annyira elhűlt, hogy a fészekben nem alvadt meg. Ilyenkor, hogy a sok tej kárba ne vesszen, a lakos egy erre a célra mindig kéznél tartott, tisztára súrolt vas járomszöveget parázson — mely mindig pislákol a cserényben — meg tüzesített s hirtelen beledugott a tejbe. A tej ettől meleg lett ugyan, meg is alvadt később, de bizony az így melegített tej tarhójának mindig volt valami kozmás bűze.

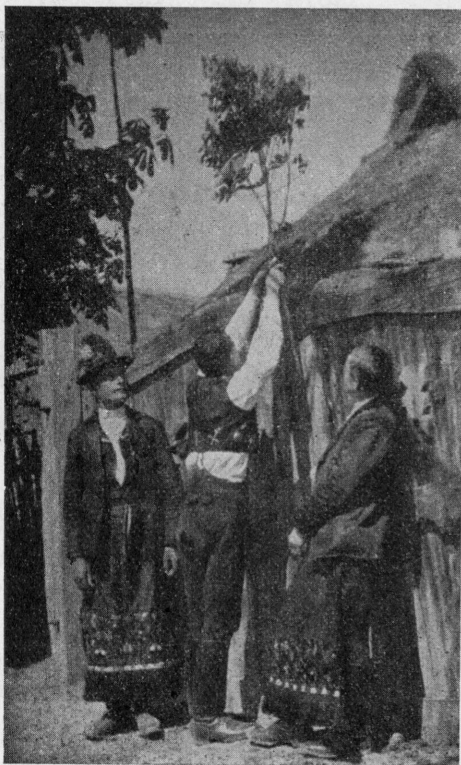
A tarhót, ha napközben ették, előbb kútból frissen mert vízben hűtötték; reggel nem kellett hűteni, mert a hajnal hűvösében magától is lehűlt. A tarhót rendszerint reggel és este ették, mielőtt azonban elfogyasztották volna, kis bögrében egy-két kanálravalót félretettek maguknak, mert a következő dézsát (illetve dézsákat) már nem a kenyérhajtóval, hanem evvel a tarhómaggal oltották. A gulyások híres tarhójának magjáért az alföldi városok lakói szívesen kimentek a pusztára, ahol érte cserében bort, dohányt adtak a gulyásnak.

A tarhó sűrűsége kocsonyaszerű, íze édeskés; vele élni nagyon egészséges; könnyű eledel, jó gyomrot csinál s mint Bense számadó mondotta, ha reggel akárhogyan jóllakott is vele az ember, délben az éhségtől már alig látta a gulyaitató kutat. A fölösleges tarhó sem ment soha kárba, felöntötték túrónak; ez a tarhótúró minden más túrónál jobb volt. A véletlenül megsava-

nyodott tarhót sem öntötték ki, be-lőle készítették a tarhólevest; a meg-savanyodott tarhót ugyanis fakanál-lal összehabarták és tarhonyalevesbe tették.

Madarassy László.

Matyó „híres lányok“ májusfája.
A májusfa állítás szokása általános ismeretes, mégis helyi vál-

Tardi matyó legények májusfája.

(Dr. Ébner Sándor fölvétele.)

tozatai annyira különbözök, hogy a folklorista ezeknek is hasznát veheti, Palóc falvaink legényei kö-zösen állítanak a falu feltűnő térségen egy fát, dunántúli köz-ségeinkben majdnem minden vala-mirevaló lányos ház előtt látunk má-jus 1-én májfát. A matyó mezőkő-vesdi nép azonban ebben is különös és csak a „híres lányok“ kapnak a hozzájuk járó legényektől májusfát. Tudvalévő, hogy a matyó legények

mielőtt szülei kiválasztanák jövődöbéli párjukat, végigjárják a nekik tetsző lányos házakat, „karulnak egyet” és az olyan lányokat, akikhez legtöbb legény jár, „híres lányok”nak nevezik. Május 1-re virradó éjszaka a „híres lányok” háza elé a legények, akik a házba járatosak, lerakják a magas nyárfát vagy fűzfát,

vetik ezt a szokást, mert pl. Tardon is, mint mástelé az országban, a legények maguk tűzik fel a kapura vagy a ház fedelére a májusfájukat.
Ébner Sándor.

Farkasgégén eresztett... Az Alföld tiszántúli részén közkeletű mondás: „farkasgégén eresztett”. E jelzővel rendszeren a rakoncátlan, szilaj, lárs-

Mezőkövesdi „híres lányok” díszítik a májusfát.

(Dr. Ébner Sándor fölvétele.)

amit a határban kerítenek és alsó ágaitól megfosztanak. Május 1-én hajnalban azután a „híres lány” leánypajtásaival összeáll, előkeresik a legszebb selyempántlikákat, színes selyemkendőket. Ha az nincs, színes papírszalagokat aggatnak a fára és egy üveg bort s ezekkel, miként képünk mutatja, feldíszítik a májusfát, majd *ők maguk állítják* fel a kapufélfa mellett. Ez így marad piros pünkösdig, mikor is leszedik és a bort közösen elfogyasztják. A többi matyó faluban már nem kö-

más gyermeket illetik szülőföldemen, Karcagon.

Ennek a ma már érthetetlen szó-lásnak az eredetét a régiek méhészkedő tudománya magyarázza meg. A nép ma is varázserőt tulajdonít a farkas gégéjének, sőt a farkas egyéb testrészeinek is, éppen ezért, ha farkast ejt el, annak gégéjét kivesszi, megszáritja s a méhkas ki-röpítő nyílásába dugja s azon eresztik ki a méhet, hogy azzal a farkas bá-torságát, szilajságát, faláncságát a méhekbe varázsolja.

A farkasnak nemcsak a gégéje, hanem a foga is varázserejű. A farkas fogát már a legrégebb magyar, Horti-féle, méhészkönyv is említi, 1645-ből.

Horti Miklós, aki a „Tekéntetes és Méltóságos Fejedelemlnek, az öreg és iffiú Rákótzai Györgynek Fő Méhész mestere vala és mind rend szerint való hivatalát egész életének folyásában Nagy Váradon laktában tiszti szerint 37 esztendeig folytatta“, Méhész könyvében¹ a méhek kibocsátásáról egyebek között ezeket mondja:

„No immár ha azt akarod, hogy az méhed jámbor légyen, tsötörtökön ereszd ki; tiszta téjjel moss meg fejer gyapjat és szárazd meg, hogy megmáshkálhassák, akar tsak farkasfogát mászass meg vélek, akar dög szárcsontot, az a méhek hízására, jobbulására hasznos; mert ez mesterségek oly hasznosakká és prédálökká tészik, hogy a másét is elhorgyák.“

„Ha azt akarod, hogy a méhek hamissak légyenek, új veres posztón ereszd ki, de ne tsötörtökön, hanem szeredán, ha megkened kakas vérrrel a posztót, annál hamissabb lesz, mert erősebb, győzedelmesebb léssen.“

A Horti Miklós méhészkönyve még nem említi a farkas gégéjét, mint a méhészet varázserejű eszközét, de a régiség tekintetében utána következő Botskai János 1748-ból származó kéziratos méhész könyve² már erről is szól, s „a méhvel való

tavaszi dajkálkodásról“ szóló fejezete egyebek között ezeket mondja:

„Legjobb a méhet kitenni Szent György havának első hetében Szeredán estve, kivált ha szép tiszta idő vagyon, akkor meg fúván a felylyebb meg mondott mód szerint,³ Tsötörtökön reggel ki bocsátani, ha tsak a' szegénnyire is jó kasokat tenni, inkább nem járja a szél, körül fel lévén töltve, lyuka meg kitsinyítve inkább tudgya magát oltalmazni mások ellen, mivel Tavasszal igen találkoznak kóborló prédáló méhek, kivált a gyengéi, és jól kell gondot viselni, mert azt szokták hamar felpraedálni; némellyek ördögösön is bocsátják ki a méheket, megtanítja az ördög, így szolgálattya Magát vélek; némellyek farkas gégén is bocsáttyák; el hidd, ha az farkas gége mellett Ördögseget nem tud, haszontalan; némeljek fejer gyapjunn, hogy szelidebbek legyenek, némellyek kakas veriben megmártott veress posztón.“

A „Méhész könyv“ első részének függelékében még ezekkel toldja meg:

„Boszorkányos és igéző szemű embertől oltalmazd a Méhedet, nemkülömben hősáros asszonytól. A Farkas Gégén ki bocsátott Méh is nem ártalmas, ha ördögösség nélkül vagyon.“

Úgy látszik azonban, hogy farkas gége hiányában ennek utánzata is megfelelt a méhek kibocsátására. A Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára 114.675. leltári szám alatt egy olyan méhkaszt őriz Barskaproncáról, melynek röpitő lyukába egy fából faragott farkasfej van beillesztve.

A szóban lévő méhkas (1. ábra) hatszögletes, szalmából fonott. Teje leszedhető. Alsó részéhez egy kb. 15 cm magas deszkapótlék van hozzáerősítve. A kas eredetileg marhatrágyával volt betapasztva és bemeszelve, de ma már a tapasz legnagyobbbrészt lehullott.

A méhkas egyik oldalán a szalmafonatba vágott ökölnyi nyílásba egy

¹ Gróf Teleki László szöllősvégardai méhésze nemes Takáts József és a dolhai ref. pap által 1775-ben javított és bővített kiadásból, melyet egy karcagi polgár 1777-ben másolt le. E példány a karcagi Nagykun Múzeumban van.

² Méhész könyv, avagy Az esztendőnek négy Szakasza szerént a Méhekkal való rendes Dajkálkodás, a' Méheknek természetekről chez toldalékul adatott egy néhány jeles Observatójokkal edgyütt. Irta Széki Botskai János, az Kraszna Horváthi Reformáta Sz. Ecclesiának Lelki Pásztorá.

Kéziratos példánya szerző tulajdonában.

³ T. i. jó borral.

fából faragott, tátottszájú, vörösre festett farkasfej van beillesztve. A farkas fülei a fej tövéen — amint még kivethető a lehullott tapaszon —, a méhkasra volt festve. A farkas tátott szájának szélei csipkésre vannak faragva, a csipkék a fogazatot jelképezik. A vért jelképező vörös

Farkasfejes méhkas a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményében.

festék rendes, bordóvörös színű olaj festék. A farkas száján keresztül egy elég bő nyílás vezet a méhkasba.

A kas magasbbitására szolgáló alsó deszkarészen, a farkasfejjel ellenkező oldalon, szintén van egy téglalapalakú röpítőnyílás. Mivel két röpítőnyílás nem szokott egy méhkason lenni, úgy látszik, az egyiket, vagy a másikat bedugva szokták tartani. Nem lehetetlen, hogy a farkas torok csak a tavaszi első kibocsájtáskor szolgált röpítőnyílásul.

A farkas egyéb testrészeit is felhasználták varázslás céljaira. A farkas inát — úgy látszik — rontásra is használták. Karcag város 1758. évi nyomozási jegyzőkönyvében⁴ ezt olvassuk: „Ez a pogány Aggod Jánosné lopta el az én sajtomat, de farkasinat vettetek reá!”

A farkasgége, mint a méhek kibocsátó útja, a nép között ma is él.

Gáll Imre úr, a gödöllői Állami Méhészeti Szakiskola igazgatója, a farkasgégre és egyéb babonás népi eljárásokra vonatkozólag a következő adatokat volt szíves velem közölni:

„Hazánkban az a babonás hit, hogy a méheket tavasszal farkasgégén eresztik ki, még tartja magát, de csak az eldugott falvakban. Erdélyben, de különösen az oláh (= moldvai) csángóknál ma is gyakorolják. Kerestem, kutattam ilyen gége után, de sajnos, nem sikerült megcsípnem. Féltik! A farkas fogát nem használják a méheknél. A piros posztót sem hallottam, hanem tavasszal szokták hangyákkal beszórni, hogy szorgalmasabbak legyenek. Ezt is az oláh csángók, fent, a Csiki-Kárpátok nyúlványaiban úzik előszeretettel. Nálunk már kiveszett.

Dunántúl egyes falvaiban ma is találkozunk azzal a népszokással, hogy a raj kiszállásakor az asszony nép csóré fenekével lapos kőre ül és kapát, kaszát penget. A raj utáni fűtyülést még általánosan úzik. Itt ott a sült csirkét is beteszik.”

Szendrey Zsigmond úr pedig a farkasgégét illetőleg az alábbi adatokkal volt szíves a fentieket kiegészíteni:

„Ha azt akarják, hogy a méhek gyorsan legyenek, tavasszal először farkas gégén bocsáttyák ki, vagy veres posztón, vagy kokas virrel kenik bé a kijárását.”⁵ Szucsák, Kolozs m.

„Hogy a tolvaj méhek a kasba ne járjanak, tavasszal először farkasgégén kell kibocsátani őket.”⁶ Maros torda vm.

⁴ VII. 278.

⁵ Nyr. 14 : 188.

⁶ Nyr. 12 : 426.

„Ha a kocsis farkasgégét kaphat, szerencsés lesz, ha akarja, az ellenséges kocsisát helyt megtudja állítani s ha a lovait sohase is tisztogatja, mindig tiszták, ha azokat farkasgégéről itatja.“⁷ Torda-Aranyos megye.

„A csirkéknek a legelső eledelt farkasgégén át kell gyúrni s a méheket tavasszal hasonlóan azon ke-

Palóc adalék az új pár együttevé-séhez. Szendrey Ákos az „Éthnographia-Népélet“ mult számában az új pár együttevézésének a házasságban való jelentőségéről ír. Ehhez szolgáljon adalékul a következő, a Nógrád megyei Rimócon palóc lakodalomban tett megfigyelésem. A polgári és egyházi házasság megkötése után a menyasszonyos háznál szolgálják

Új pár együttevése Rimócon (Nógrád megye).

(Palotay Gertrud fölvétele.)

resztül bocsátani ki legelőszőr, hogy erőteljesek legyenek s gazdagon gyűjtsenek.⁸ Székelyföld.

Gyergyóbékáson a faköpükben teletett méheket farkasgégéből készített csövön röpitik ki, mert így biztosabban visszatalálnak oda.⁹

Györffy István.

⁷ Jankó J.: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Bp. 1893. 257. l.

⁸ Kozma Ferenc: Mythologiai elemek a székely népköltészet és népeletben. 37.

⁹ Népr. Ért. 14: 296.

fel a lakodalmi ebédet az „első ház“ban, de csak a férfivendégek számára, akik hosszú asztalok körül ülnek. A menyasszony a vőlegény mellett áll s annak tányérjából kádalaz abból az ételből, melyet a vőlegény az asztal közepén lévő tálból a tányérjára szedett. (L. a mellékelt ábrát!)

Palotay Gertrud.

Egyházkelő. (Anyaaatás.) Tempolmi cerimóniáról az egyház intézkedik, lefolyását azonban csak alig néhány helyről s néhány szűkszavú

adatból ismerjük.* A gonoszok ártó hatalmától, amely a gyermekágyas asszonyt és kisdédét fenyegeti, ezek csak az avatással, azaz a templomban való bemutatással szabadulhatnak meg. Ez az avatás azonban nem történhetik meg azonnal az anya lábraállásával. Vidékek szerint egytől hét hétig tart a bemutatkozás határideje, és pedig: egy hét Heves megyében s a hevesmegyei palócság között, *kettő* Moldvában, *három* Kethelyen, a vasmegyei Hegyháton, Veszprém megyében és a palócságban, *négy* Déván, *öt* Somogyban, *hat* (Kármán szerint is) Sajómagyaroson, Páncélsehbén, Tordán, Hétfaluban, Udvarhelyszéken és Zágsonban s végül *hét hét* Pórszombaton. A többi feljegyzés nem említi időt s éppen ezért és az adatok amúgy is csekély száma miatt még az időpont vidékenként való alakulásáról sem alkothatunk magunknak képet... Ez időben az anya erős tilalom alatt áll s mint ilyen, ki van téve a gonoszok ártó hatalmának, ezért nem szabad a házból (Somogy

m., palócság, Gömör m., Sajómagyaros, Moldva) még az utcára (Moldva) sem kimennie, az utcára mennie meg éppen tilos (Déva, Hétfalu); épp így tilos a házból valamit kiadnia, mert elveszne teje (Páncélsehbén) s ha vízen kell átlépnie, mindkét lábát belemártja, különben fél-mellében elapadna a tej. (Torda.) De mint a gonoszok hatalmában levő, egyúttal tisztátalan is s így amit megérint, az is tisztátalanná válik; ezért tiltják a dologtól, de főképp a házbeli ruhájának érintésétől, a veteménytől és víztől, tehát: nem szabad a padlásra mennie, mert gyermeke holdkórossá válnék (Pórszombat), nem szabad kapálnia (Moldva), forráshoz vagy kúthoz közelednie, mert vizük elapadna (Pórszombat, Moldva) vagy megnyüvesednék. (Torda.) Tisztátalan volta miatt a vele való érintkezés is csak bizonyos óvintézkedésekkel szabad: aki pl. látogatóba megy hozzá, nem ülhet az ágyára (Zágon), vagy egy kis „fancsik”-ot hagy az ágyon (Udvarhelyszék), mert ráragadna a teje... Az avatkozás napjára alig van adatunk: Somogyban s a Karancsalján hétköznapi, Illyés szerint a reformátusok csak szerdán vagy szombaton szoktak... Az asszonyt a bába kíséri (Somogyság, Hegyhát, Kethely, Heves m., palócság), néhol azonban valamelyik asszonypajtása, menyecsketársa (Somogy m., matvó) vagy komaasszonya. (Alföld.)... A feljegyzések nagyobb része szerint a gyermeket is magukkal viszik. (Somogyság, Kethely, Balaton, Hegyhát, palócság, matyó, Borsod m., Miskolc, Szöllősgyőrök, Székelyföld, Déva, Hétfalu, Moldva.)... Néhol az asszony hétköznapi tarkát vesz magára főként nélkül (Karancs), másutt ünneplőbe öltözködik (Heves m., palóc); a gyereket úgy készítik elő, ahogy a keresztelőre vitték (matyó), virágosan hímzett nagykendővel takarják le. (Palóc.)... Úgy látszik, hogy még a templomba menetel alatt is ki vannak téve bizonyos ártó varázslásnak, legalább is erre

* Az idézetek jegyzéke: *Baloghy: Magyar Olimp.* 2: 64. — *Illyés: A magyar földművelő nép lelki élete* 101. — *Kármán: A babonák könyve* 104. — *Kresznerics szótára. Réső-Ensel: Magyarországi népszokások* 118. — *Sartori: Sitte und Brauch* 129—131. — *Globus: 79:352. Alföld, Vas. Ujs.* 1875: 585. *Balaton vid., Jankó* 396. *Bény, Népr. Ért.* 14: 45. *Borsod m. Ethn.* 22: 228. *Déva, Népr. Ért.* 7: 1. *Gömör m. monogr.* 180. *Hegyhát, Ethn.* 11: 358. *Hétfalu, Ethn.* 6: 399. *Erdély Népei* 1: 20. *Kolumbán* 67. *Heves m. mon.* 213. *Heves megyei palócok, Ethn.* 2: 98. *Karancs, Pápai* 21. *Kethely, Békefy* 78. *Matyó, Népr. Ért.* 14: 207. *Miskolc, Nyr.* 17: 88. *Moldva, Nyr.* 9: 428. 489. *Érd. Múz.* 1930: 165. *Palócság, Ethn.* 1: 299. 34: 95. *Páncélsehbén, Szemey-gyűjtés a Népr. Múz.-ban. Pórszombat, Ethn.* 17: 157. *Sajómagyaros, Sem.-gy. Somogy m. mon.* 206. *Somogyság, Budapesti Hírlap* 1886. júl. 24. *Szeged népe, Kálmány* 1: 113. *Székelyföld, MTsz.* 1: 62. *Szöllősgyőrök, Nyr.* 16: 46. *Torda, Jankó* 249. *Tornyospálca, Ethn.* 2: 250. *Udvarhelyszék, Nyr.* 5: 87. *Veszprém m., Dunántúli Protestáns Lapok* 1904: 434. *Zágon, Ethn.* 6: 13. *Zemplén m., Nyr.* 17: 273.

mutat az, hogy indulás előtt a lefoglaló lepedő szögébe sőt, kenyérháját, szemet, tömjént, hajagmogyorót s az ágyba pedig szerszámot, könyvet tesznek (Borsod m.), aztán nagyon vigyáznak, hogy valaki nyomukba ne lépjen, mert az megronthatná őket (Szeged); útközben pedig kalácsot osztogatnak mindazoknak, akikkel találkoznak, de főleg a gyermekeknek és szegényeknek, hogy senki rosszat ne kívásson a kicsinek. (Hétfalu.)... A templomba menetel célja: hálaadás az Istennek a szerencsés születésért és a gyermekáldásáért (Somogy és Veszprém m., matyó, Hétfalu), a gyermekvitelnek pedig: bemutatás az Istennek s az egyház áldásának kikérése, különben egész életében „kujtorgó” lenne. (Hétfalu.)... A templomban a pad szélére ül, a padba azonban senki sem ülhet, mert ráragadna az anya teje. (Tornyospálca.) A tulajdonképeni avatás az istentisztelet után folyik le. A legtöbb adatban azonban csak ilyen általános feljegyzést olvasunk: „valami imádságot olvas rá a pap” (Sajómagyaros), vagy: „az oltár elé álló anyára a pap áldást mond” (Hétfalu), vagy „szentelővel beszenteli s imát mond fejére” (Moldva), némelyik adat azonban gondolkodásra késztő anyagot nyújt: az asszony a sekrestyében jelentkezik, a pap stóláját megcsókolja s ezt kezében tartva az oltárhoz mennek és itt a pap az anya és gyermeke felett imát mond (Déva), meg rója a törvénytelenül szülő anyát s újrátörténés esetén az avatás megtagadásával is megfenyegeti (Hegyhát), körüljárják az oltárt s a bába a kicsi fejét az oltár erekyetartó részéhez érinti. (Somogyság.) Néhol a pap engedélyt ad az asszonynak, hogy most már vízre mehet, kapálhat s mindennemű munkát végezhet a házon kívül is. (Hegyhát, Moldva.)... Az avatásért a papnak ajándékot visznek (Moldva), vagy a magukkal vitt gyertyát a templom-

nak ajándékozzák (Déva), néhol azonban pénzt fizetnek: január elsejétől az első 25 gyermekért 25 krt, s huszonhatodiktól kezdve egy frtot. (Bény.)... A református anya a templom porából egy csipetet hazavisz s a csecsemő alá teszi, hogy sírós ne legyen és nyugodtan aludjék (Illyés), vagy szájában kisdédének bort és kenyeret visz haza (palócság), aztán a lefoglaló lepedő szögébe kötött sőt, stb. a tűzbe veti és a gyermeket az összehajtott sátorlepedőre fekteti. (Palócság.) Végül az első, amit a házon kívül dolgozik, az, hogy a kútról vizet hoz és abban megmosakodik. (Balogh.)... * Ösemeri felfogás szerint a gyermeket szült anya tisztátalan, s mint ilyen, ki van téve a gonoszok ártó hatalmának, — amit megérint, az is tisztátalanná válik, — s vele érintkezni is csak bizonyos óvóintézkedések után szabad. (Sartori 1: 129.) Ez a hit olyan általános, hogy az őszösvetségi zsidóktól kezdve a mai Togo-négerékig minden nép hitében feltalálható; ez utóbbiaknál is pl. hét napig nem hagyhatja el kunyhóját, különben nagy szerencsétlenség érné őt s gyermekét. (Globus.) És ettől a tisztátalanságtól csak a felsőbb hatalmaknak bemutatott áldozatok árán szabadulhat meg. Amint pl. a mai természeti népek-nél a Togo-néger anya legjobb ruhájában fetisének mutat be áldozatot, úgy már az őszösvetségi zsidó anya a templomban mutatta be kisdédét, s ezt a szokást vette át a kereszténység is. Bizonyos adatokból úgy látszik, hogy nálunk e tisztulási folyamatban a tűznek is szerepe volt. A tisztulási idő lefolyása, az összes adatok állandó 7-es számából ítélve, a hold változásához volt kötve, ezt aztán az egyház az újszövetség hatása alatt 40 napban állandósította.

Szendrey Zsigmond.

* Ez a csoportosítás és anyaga tájékoztatóul is szolgálhat a gyűjtőknek.

KÖNYVSZEMLE.

A magyarság világstatistikája. (Vitéz Nagy Iván könyve.) A tanulmány főcélja pontos megállapítása annak, hogy csonka hazánk határain innen és túl hány magyar él; mert habár egy nemzet vitalitása, ereje és fejlődésképpessége nem függ ugyan az abszolút számok nagyságától, mégis súlyunk és helyzeti energiánk szempontjából ismernünk kell, hogy a számbeli erő alapján hol állunk a nemzetközi rangsorban. Történt ugyan már ebben az irányban több kísérlet is, de a Thirring, Pogány és Krisztics munkáitól eltérőleg ez a tanulmány nemcsak az élettelen statisztikai adatokat csoportosítja, hanem azok első értékét is vizsgálja, régebben az emlékek, 1715 óta a hivatalos népszámlálások alapján. Különösen figyelmet fordít a mai Magyarország legmagyarabb vidékeire s e területek népsűrűségének megállapítására, összevetve ezeket a honfoglaló magyarságnak Hóman Bálinttól kijelölt letelepedési területeivel s arra a megállapításra jut, hogy a magyarság azokon a területeken őrizte meg faji tisztaságát a legtisztábban, ahol 1000 év előtt őscink az első sátorkarót leverték. Tanulmányának egyik legérdekesebb része az a fejezet, amely a magyarul tudó nemzetiségek számát állapítja meg, mert ebből világlik ki legjobban a magyarság szupremáciája és erőszak nélküli beolvastató képessége. Ezek után sorra veszi az Ausztriában, Csehszlovákiában, Romániában, a többi európai országokban, az Egyesült és a többi amerikai államokban, Afrikában, Ázsiában, Ausztráliában, az oceániai szigeteken élő magyarság számát s területi elhelyezkedését, mindenütt szorosan ragaszkodva a földrajzi hely és a magyarság sűrűségének feltüntetéséhez s az illető államok háború utáni hivatalos népszámlálási megállapításaihoz. Ezek szerint a földön élő magyarság összes száma 12.030.000. Az összes idetartozó források felhasználásával készült és térképekkel illusztrált értékes tanulmány kivonata „A világmagyarság száma” cím alatt megjelent a Kincses Kalendárium ezévi folyamában is.

Szendrey Ákos.

Néprajzi hősköltemény. (Torbágyi Novák József Lajos „Attila” c. könyve.) Ez a 30 énekes hősköltemény úgyszólván első kísérlet arra, hogyan lehetne a népmondákon kívül hagyományaink népi élettörténeti részét, szokásainkat és hiedelminket is époszba olvasztani. Irodalmi szempontból majd az arra hivatott folyóiratok ismertetik, minket természetesen csak az utóbbi szempont érdekel. S ebből a szempontból elmondhatjuk, hogy a szerző semmit sem hagyott figyelmen kívül, amit a magyar etnografiában talált. A boldogasszony ágyának elkészítését, az anya és gyermekavatás ünnepét, a temetést és halotti tort éppoly részletes forrásismeret alapján rajzolja, mint amilyen aprólékos sággal ismeri néphagyományaink álomjósolását, gyógyító tudományát, stb. és mitológusaink eddigi megállapításait s feltevéseit is. Maga a szerző is elkészült arra, hogy egyes adatai erős feltűnést fognak kelteni, de szavai szerint éppen ez a célja. „Attilám nem azért írtam meg, hogy sikerem legyen, hanem csupán azért, hogy... megindítsam azt a vitát és kutatást, mely ősi nemzeti múltunkat födi.” S ha ez volt főcélja, s 'ha főleg azért vállalkozott a művében szereplő sok vakmerő újításra, felfedezéseiközlésére”, úgy célja feltétlenül dicsérendő s feltétlen sikert kívánunk neki. Hiszen nincs magyar tudós, bármilyen tudományágban működjek, hogy ne ezzel a céllal üljön íróasztala mellé. Az eszközök, az anyag megválasztása az, amiben köztünk különbség van, de bármelyik eszköz is az, amely a célhoz hozza vezet, örömmel üdvözljük mindnyáján.

A magyar halászat összefoglaló ismertetése. (A m. kir. földművelésügyi minisztérium kiadványai. 1931. évf. 3. sz. Budapest, 1931. 8°. 224. l. 134 kép. Szerkesztette: Fischer Frigyes.) A könyv célja teljesen gyakorlati: a magyar halászat összefoglaló ismertetésén kívül bemutatni, meg tárgyalni a halászat szerepét és jövőjét a mezőgazdasági termelésben és a vízgazdálkodásban. A műből az első fejezet a történelmi részt tar-

talmazza Unger Emil összefoglalásában. (A könyv első képe a Nemzeti Múzeumban őrzött magyar halászcéhemlékeket mutat be.) Ezen kívül is több olyan fejezete van a műnek, mely a népies halászat kutatóinak értékes felvilágosításokat adhat.

Madarassy László.

Megjegyzések S. S. úr bírálatára.

Az Ethn. 43:38—39 lapjain S. S. úr érdemein felül beható módon foglalkozik germanisztikai — és semmiben sem „magyarvonatkozású” — dolgozatommal.¹ Legyen szabad észrevételeihez néhány megjegyzést fűznöm.

S. S. úr végzetes tévedésnek tartja Wundt azt a felfogását, hogy „kezdetben vala a mese”. Dolgozatom célja ezt a feltevést cáfolni. Kiindulópontnak pedig semmiképen nem veszi, ha csak nem negatív.

„Semmi rabulisztika nem tud azon változtatni”, hogy „a hősmonda... korábbi alakulat, mint a mese.” Dolgozatom is ezt igyekszik bizonyítani.

Az ősmesét (amely egyébként nem új terminus, 1902-ben vetette fel Heusler) S. S. úr szerint csupán fejlődésbeli eltérés választja el a mi népmesénktől. Én is ezt állítom és arra törekszem, hogy ennek az eltérésnek a fokát állapítsam meg — erre ugyanis sem germanisztikai, sem magyarvonatkozású munka eddig nem vállalkozott.

Hogy az ősi elbeszélő műfajból — én nem nevezném mondának, mert a mai mondától éppúgy eltér, mint a mai mesétől, a Wundt-féle Mythenmärchen-términus pedig már általánosan elfogadott — a népmese hogy alakul ki, azt a dolgozatom ugyanúgy vázolja, mint S. S. úr bírálata.

Katona Lajos tanulmányait és a bírátlónak a Társadalomtudományban megjelent cikkét azért nem idéztem, mert az ősmese problémájával — a mese kutatásból germanisztikai témájú dolgozatokat csak ez érdekli — nem foglalkoznak. Heller Bernát felhasznált cikke azonban nem németnyelvű, hanem ma-

gyar és folyóiratunkban jelent meg. A „nemzeti szempontból eléggé meg nem róható” „új mentalitás” vádját mindenképpen határozottan vissza kell utasítanom. Ami a tárgyi kifogásokat illeti, arra kérem az olvasót, ellenőrizze dolgozatom elolvasásával fenti állításaimat.

Honti János.

Viszonzás a fenti sorokra. Az olvasónak nagyon egyszerű lesz a válasz állításait ellenőrizni. Mindenekelőtt észre fogja venni, hogy a dolgozat (60 old.) két egyforma terjedelmű fejezetből áll: „Das Märchen” és „Die Heldensage”. Igazolásul hivatkozik arra, hogy tanulmánya tárgya germanisztikai. Ez t. i. nem igaz. Csak a második rész ilyen, míg az első teljesen a nemzetközi folklórebba tartozik. Minthogy pedig bírálatom minden kifogása az első részre vonatkozott, a germanisztikára történt hivatkozása nem helytálló, azaz a magyar forrásokat mellőző eljárása germanisztikával nem menthető. Így aztán a tiltakozásnak sincs jogalapja. Heuslernek az „ősmeséről” támadt ötlete nem szentírás, akármikor vetette fel. A meseeredet kérdése műfaji értelemben még nagyrészt nyílt kérdés, hozzászólni joga van bárkinek; ezt sosem tagadtam. Hogy az efajta kérdésekhez szólók fejtetései és szempontjai mind nem lehetnek igazak, az is világos. Az én kifogásaim kiinduló pontja, hacsak a sorok között is, de kiolvashatóan az volt, hogy a fiatal kezdők ne szóljanak illetékes pózban olyan témákhoz, miket egy emberéleten át szakjukkal foglalkozó kutatók is végső kérdéseknek tartogatnak fenn. Amint a házépítést nem lehet a kéményen kezdeni, úgy nem vezet sikerre kezdőknek mindjárt általános elméleti (műfaji) témákat feszegetni. Ezek végső összefoglalások, rengeteg tapasztalat nyomán lassan kiértett intuíció eredményei, amihez kezdőknek még nagyon hiányzik a széles áttekintésük. Szerző az „ősmesére” egyetlen (s nem is alkalmas) példával áll elő (az egyiptusi „két fivér”-ével), nem ismeri azonban, hogy a sok közül csak egy idevágóra utaljak, a Castrén feljegyezte, igazán idetartozó szamojéd epikumokat (Ethnol. Vorlesungen, 1857. IV. 155—181.

¹ Volksmärchen und Heldensage, FF Communications No. 95. Helsinki 1931.

lapokon), ahol tömegével találni mesei motívumokat (pl. üldözés közben hátradobott tárgyak, 165. l.; „soká aludtam“, 169. hattyúlányok, 172. stb.) de maguk a történetek még egyáltalán nem mesék, hanem világosan mitikus, vagy hősmondák. Pedig itt kellene, ha volna, ilyen „ösmese“ formáknak felbukkanni. Ezért kárhoztattam jogosan az

egész felkapott ötletet az „ösmesék“ről s vele kapcsolatban a most általában megfigyelhető eljárását az ifjú kutatóknak, akik azért-e, mert szeretik a dolog könyvebb végét fogni, vagy egyébért, szeretnek elvi kérdéseket feszegetni kellő készség nélkül. Eljárásukkal mutató dolgokat produkálhatnak, de maradandót semmiestre sem. S. S.

NÉPRAJZI HÍREK.

A Magyar Tudományos Akadémia néptudományi bizottsága. Az 1931. évre kiadott Magyar Tudományos Akadémiai Almanach jelenti, hogy az 1929-ben felállított „Néptudományi bizottság“ elnöke: *Hóman Bálint*, előadója: *gróf Zichy István*, tagjai: *Csánki Dezső, Dékány István, Gombocz Zoltán, Horváth János, Kornis Gyula, Lenhossék Mihály, Melich János, Munkácsi Bernát, Németh Gyula, Solymossy Sándor, Szinnyi József, gróf Teleki Pál, Vikár Béla*, meghívott tagjai: *Bartók Béla, Bartucz Lajos, Bátky Zsigmond, Ernyey József, Györffy István, Heller Bernát, Kodály Zoltán, Lajtha László, Madarassy László, Szendrey Zsigmond, Viski Károly*.

A magyar néprajz új akadémikusa. A Magyar Tudományos Akadémia, ideai nagygyűlésén *szigeti Györffy István dr.* nemzeti múzeumi igazgatóör, egyetemi magántanárt, a Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagját a II. bölcsélet, társadalmi és történettudományi osztályba levelezőtaggá választotta.

A MEFHOSz mozgalma egyetemi néprajzi intézet felállításáért. A magyar egyetemi és főiskolai hallgatók országos szövetségének f. évi március havában tartott „diákszemélyes“je *Acsay László* előterjesztésére egyhangúlag ki-mondotta, hogy az egyetemi ifjúság a jövőben a földműves néppel szorosabb kapcsolatot létesít s e célból egy egyetemi néprajzi intézet felállítását szorgalmazza. (A „Budapesti Hírlap“ 1932 III. 15. számából!)

A sárközi régi népművészet feltámasztása. A tolnamegyei Sárköz háziipara egykor ízléses házi szötteseiről, lehelletyszerűen finom hímzéseiről volt híres. Ez a külföldön is előnyösen ismert háziipar az utolsó évtizedekben rohamosan hanyatlott és már-már az a veszély fenyegetett, hogy az öregek kiáltásával a szövés és hímzés iránti készség, a mesterfogásokkal és a mintákkal együtt tökéletesen feledésbe megy. Úgy-szólván az utolsó órákban lépett közbe *dr. Pilişy Elemér* szekszárdi kir. ügyész, mikor a múlt ősz folyamán kezébe vette a Sárköz szövés és hímzőiparának veszendő ügyét és a kereskedelmi minisztérium támogatásával, továbbá arra való szakemberek, valamint a helybeli öreg szövés és hímzőasszonyok közreműködésével Deccsen, a tél folyamán népművészeti tanfolyamot rendeztetett. Az erősen látogatott, nagysikerű tanfolyam ünnepélyes berendezése, alkalmi kiállítás keretében, március 7-én volt. (A „Tolnamegyei Újság“ 1932 március 9-i március 15-i számából.)

A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete népzenei szakosztályának magyar szakember a vezetője. Az „Institut International de Coopération Intellectuelle“ népművészeti bizottsága (Commission International des Arts Populaires) f. évi április havában tartott ülésén *dr. Lajtha László-t*, a Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagját a népzenei szakosztály vezetésével bízta meg.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK 1932. ÉVI APRILIS HÓ 27-ÉN
TARTOTT XLIV. ÉVI RENDES KÖZGYÜLÉSE.

I.

Dr. Solymossy Sándor elnöki megnyitóbeszéde.

(Egész terjedelmében l. a 49. lapon!)

II.

Dr. Madarassy László főtitkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! A legutolsó évi rendes közgyűlés óta eltelt társulati esztendő kívülről a csendes, zavartalan tudományos munkálkodás képét mutatta. Öszintén rá kell azonban mutatnom arra a körülményre, hogy ennek a nyugalmas képnek hátterében, az egész esztendő folyamán az anyagiakért való állandó küzdelem folyt. Az a nagy gazdasági földrengés, mely a múlt nyáron az egész országot sújtotta, még azokat az igen szerény anyagi erőforrásokat is eldugaszolta, amelyekből Társaságunk táplálkozott. Az 1931. évi 1200 pengős államsegélynek másik fele még befolyt ugyan, a Magyar-Holland Kultúrgazdasági R. T. 1931. évi 6400 pengős kultúrjárdékának november 1-én esedékessé vált második felét, hosszas tárgyalások után és nagy késéssel bár, de még sikerült fölvennünk, a folyó év elejétől mai napig azonban néhány lelkes tagtársunk 103 pengőnyi adományán kívül egyebet nem kaptunk, 52 előfizetőnk közül csupán 37 jelentkezett, tagtársaink tagdíjfizető készsége pedig soha nem tapasztalt mértékben csökkent. El lehet mondani, hogy ez év januárjától kezdve már csak azokból a szórványosan befutó tagdíjakból és előfizetésekből élünk, amelyeket pontosabb tagtársaink és előfizetőink eddig beküldöttek.

Ilyen rendkívüli mostoha viszonyok között igen nagy teljesítmény volt az, hogy hivatalos folyóiratunkat, az „Ethnographia-Népelet”-et negyedévről-negyedévre pontosan kiadtuk. Folyóiratunk, társlapjával, „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője”-vel közös borítékban a lefolyt társulati évben négyszer — és pedig 1931 június, szeptember, december és 1932 március havában — jelent meg. És pedig megjelent a XLII. évfolyam 2., 3., 4. és a XLIII. évf. 1. száma gazdag, változatos tartalommal, számos műmelléklettel, szövegképpel és hangjeggyel. Folyóiratunk ívszámát tovább már nem csökkentettük, azonban az időközi kilépések és lemondások következtében az 1932. évfolyamtól az eddigi 1000-es példányszámot 800-ra apasztottuk. Fájdalom, ma már oda jutottunk, hogy ez a 800 példány is soknak bizonyul és számolnunk kell a példányszám további apasztásával. Itt tartom megemlítenednek, hogy egyéb kiadványaink közül a Szegeden működő Emberföldrajzi Szakosztály kiadta a „Föld és Ember” X. évfolyamának befejező (4—6.) számát. „A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára” 2. köteteként megjelenő „A magyarság szokásai” című mű anyaggyűjtési és szerkesztési munkálatai tovább folytak; a műből az „Ethnographia-Népelet” hasábjain további feldolgozások jelentek meg, az anyaggyűjtés érdekében pedig kiadtuk, különlenyomatban is Szendrey Zsigmond-nak és Szendrey Akos-nak együttesen kidolgozott tájékoztatóját a földműveléssel kapcsolatos szokások és néphiedelmek gyűjtésére. A gyűjtés munkája és a mutatóanyagok közlése tovább folyik, mindaddig, amíg a tervezett két kötetre való anyag a szükséges képekkel együtt nem lesz.

Hivatalos folyóiratunk kiadása mellett a téli évadban rendszeresen megtartottuk felolvasóüléseinket. Utolsó évi rendes közgyűlésünk óta, a mai közgyűlési előadással együtt hétszer adtunk alkalmat a nagy nyilvánosságnak tanulmányaink meghallgatására. Május 20-án, szakülés kereté-

ben dr. Róheim Géza választmányi tagtársunk „A középausztráliai kultúrköréről” cím alatt számolt be (vetített képekkel) Középausztrália ma is kőkorszakot élő néptörzsei között tett tanulmányútjának tudományos eredményeiről. Október 28-án dr. Schwartz Elemér választmányi tagtársunk Szent Kristófról, a fuvarosoknak és utas embereknek pátrónusáról, mint a modern közlekedés védőszentjéről, dr. Csefkó Gyula választmányi tagtársunk az „Amilyen a mosdó, olyan a törülköző” és „Csapja a levét” című régi szokásmondásunk eredeti értelméről, Szendrey Zsigmond választmányi tagtársunk pedig a magyar áldomásról írott tanulmányaikat mutatták be. November 25-én jelentésttevő főtitkár „Pásztorművészeti tarlózás” címen (vetített képekkel) számolt be a faragó, műveszkedő magyar pásztorság körében évek hosszú során tett megfigyeléseiről; ugyanakkor dr. Ebner Sándor választmányi tagtársunk a dunántúli csutorások és tarisznyások körében végzett tanulmányait mutatta be (vetített képekkel). Január 27-én dr. Veress Endre vendégünk mutatta be a moldvai csángók legrégibb telepéről és középkori történelmükről írott tanulmányát, dr. Szilády Zoltán választmányi tagtársunk pedig a román tudományos irodalomban meggyökeresedett véleménynyel szemben a brassói „zsúni”-játék bolgár eredetét fejtegette (zenekísérettel és vetített képekkel). Február 24-én dr. cs. Sebestyén Károly választmányi tagtársunk a magyarság asztalának története kapcsán a kultúrjavak vándorlásának egy érdekes esetét tárgyalta (vetített képekkel), dr. Szabó Kálmán választmányi tagtársunk pedig a középkori magyarságnak a kecskeméti vidéki ásatásokból előkerült néprajzi emlékeit mutatta be (vetített képekkel). Március 16-án dr. Bartucz Lajos titkárunk a magyar antropológia őstörténeti vonatkozásairól, végül mai közgyűlésünkön Móra Ferenc választmányi tagtársunk beszélt a szegedi vidéki népvándorláskori temetők leleteinek néprajzi vonatkozásairól (be mutatásokkal). Felolvasóüléseinket tagtársaink és az érdeklődő közönség igen nagy számmal látogatták, ami arra indít bennünket, hogy a nyilvános felolvasóülések rendszerét, bár ez nem csekély anyagi megterhelést jelent, továbbra is fenntartsuk. Önzetlenül fáradozó előadóinknak, az előadásainak otthont adó Magyar Tudományos Akadémiának, Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának, a vetítést ellátó Erdélyi Mór-féle fényképezési műintézetnek, valamint az üléseinkről hírt adó fővárosi napisajtónak, elsősorban a Magyar Országos Tudósítónak, a Társaság hálás köszönetét tolmácsolom!

Jövedelmeink állandó csökkenése a lefolyt évben lehetetlenné tette többirányú gyűjtő- és tanulmányutak támogatását; az elnök úr, legjobb belátásától vezéreltetve, a rendelkezésére állott csekély összegből csupán jelentésttevő főtitkár pásztorművészeti tanulmányútját támogatta.

Újabb tudományos és társadalmi kapcsolatok teremtesére, a nyomasztó gazdasági viszonyok következtében nem igen gondolhattunk, a meglevő bel- és külföldi kapcsolatok ápolására (cserepéldány, tiszteletpéldány, jelenlét!) azonban nagy súlyt helyeztünk. A pozsonyi Vámbéry-emlékmű bizottságát üdvözlöttük a Pozsonyban, március 19-én, Vámbéry Armin születésének századik évfordulóján tartott emlékünnepe alkalmából. (Magunk Vámbéry Armin néhai tiszteleti tagunk emlékének a március 16-án tartott nyilvános felolvasóülésen áldoztunk!)

Attérve anyagi ügyeinkre, a közgyűlésen felolvasott pénztári jelentések tiszta képét fogják adni gazdálkodásunknak. Az adományok tételéhez azonban kedves kötelességemnek tartom néhány kiegészítő megjegyzést fűzni. Nevezetesen: utolsó jelentésem óta adomány (segély, felülfizetés) címen befolyt összesen 6023 pengő; ebből 600 pengőt a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter, 5200 pengőt a Magyar-Holland Kultúrgazdasági R. T., 100 pengőt az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, 123 pengőt pedig, kisebb tételekben tagtársaink küldtek be. Alapítótagtársaink közül

az *Eszterházy-Hercegi Hitbizományi Könyvtár* 80 pengővel emelte alapítványát. Nevüket hivatalos folyóiratunk hasábjain esetről-esetre közöltük; hálás köszönetünket fogadják ez alkalommal!

Tagtársaink sorából, utolsó jelentésem óta elvesztettünk 47-et és pedig elhalálozás miatt 10-et, kilépés címén 37-et; evvel szemben fölvevünk 14 évdiyas tagot. Taglétszámunk a mai közgyűlés napján: 496. (Ebből védnök 1, tisztelettag 13, alapítótag 153, évdiyas tag 329.) Elhunyt tagtársaink közül őszinte kegyelettel emlékezem meg *dr. Torday Emil* tiszteleti, *Deák Geyza* alapító és választmányi, *dr. Pápay József* alapító és választmányi, *dr. Biró Lajos* tiszteleti, *dr. Erdélyi Lajos* alapító és választmányi tagtársunkról, akiknek tudományszakunk művelése terén szerzett érdemeit hivatalos folyóiratunk hasábjain méltattuk, illetve méltatni fogjuk. Emléküket kegyelettel őrizzük!

*

Tisztelt Közgyűlés! Kétségtelenül nagy harc előtt állunk azoknak a minimális anyagi javaknak megszerzéséért is, amely Társaságunk működésének fenntartására okvetlenül szükséges; kétségbeesésre azonban nincsen okunk. Az elmúlt 42 társulati esztendő története arról tanuskodik, hogy Társaságunk életereje minden válságot kihever. Ebben a törhetetlen élet-erőben bízva zárom tizenkettedik főttkári jelentésemet, kérve annak szíves tudomásulvételét!

III.

A számvizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság XLIII. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt minden tekintetben rendbenlévőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvény, a szokásos fenntartással megadassék és neki, lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest. 1931 március hó 4.

Koch Károly s. k., Czako István s. k.,
számvizsgálók.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1931. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek:

1. Évi díjakból	2.467 P 01 fill.
2. Alapító díjakból	70 „ — „
3. Adományokból (segély, felülfizetés):	
a) Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter államsegélye	1.200 „ — „
b) Magyar-Holland Kultúrgazdasági R.T.-tól a kettős folyóirat kiadására	5.200 „ — „
c) Egyéb adomány és felülfizetés	180 „ — „
4. Kamatokból (osztalék, visszatérítés)	627 „ 57 „
5. Előfizetésből	451 „ 85 „
6. Kiadványeladásból	5 „ 25 „
7. Vegyesből (átfutó):	
a) Pénztári maradvány az 1930. évről	948 „ 91 „
Bevételek összege:	

11.150 P 59 fill.

II. Kiadások:

1. Ügyvitelre:	
a) Személyi járandóságok	736 P — fill.
b) Dologi kiadások	927 „ 28 „
2. Folyóíratra:	
a) Szerkesztői és írói tiszteletdíjak	1.161 „ — „

b) Nyomdai kiadások	3.640 P 30 fill.
3. Mellékletre (hozzájárulás a „Néprajzi Értesítő” kiadásához)	2.600 „ — „
4. Egyéb kiadványra	— „ — „
5. Gyűjtési segélyre	400 „ — „
6. Tőkésítésre	— „ — „
7. Vegyesre (átfutó)	— „ — „

Kiadások összege: 9.464 P 58 fill.

I. Bevételek összege 11.150 P 59 fill.

II. Kiadások összege 9.464 „ 58 „

Maradvány: 1.686 P 01 fill.

azaz: Egyezerhatszáznyolcvanhat pengő 01 fillér.

Czakó István s. k., számvizsgáló.

Koch Károly s. k., számvizsgáló.

Puchász Károly s. k.,
pénztárnok.

V.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1931. évi december hó 31-én.

a) 3 drb, egyenként 2.000 K névértékű 4%-os „Budapest székesfővárosi kölcsönkötvény”	— P — fill.
b) 1 drb, 100 K névértékű 4%-os „Magyar koronajáradékkötvény”	— „ — „
c) 19 drb, egyenként 200 K névértékű 4%-os „Magyar Koronajáradékkötvény”	— „ — „
d) 16 drb, egyenként 1.000 K névértékű, úgynevezett „Hadikölcsönkötvény”	— „ — „
e) A „Herman Ottó-emlékalap” 3.175 K készpénzvagyona a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank 30.685. sz. betétkönyvében	— „ — „
f) 70 drb, egyenként 14 P névértékű „Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata R.-T.” részvény	980 „ — „
g) M. kir. postatakarékpénztárban a 3.019. sz. csekkszámlán	245 „ 43 „
h) Kézipénztárban	1.440 „ 58 „

Összesen: 2.666 P 01 fill.

azaz: Kettőezerhatszázhatvanhat pengő 01 fillér.

Czakó István s. k., számvizsgáló.

Koch Károly s. k., számvizsgáló.

Puchász Károly s. k.,
pénztárnok.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1932. évre.

I. Bevételek:

1. Évi díjakból	2.000 P — fill.
2. Alapító díjakból	— „ — „
3. Adományból (segély, felülfizetés)	— „ — „
4. Kamatból (osztalék, visszatérítés)	— „ — „
5. Előfizetésből	400 „ — „
6. Kiadványeladásból	— „ — „
7. Vegyesből (átfutó)	1.686 „ 01 „

Bevételek összege: 4.086 P 01 fill.

II. Kiadások:

1. Ügyvitelre	1.486 P 01 fill.
2. Folyóíratra	5.600 „ — „
3. Mellékletre	2.800 „ — „
4. Egyéb kiadványra	— „ — „

5. Gyűjtési segélyre	— P — fill.
6. Tőkésítésre	— „ — „
7. Vegyesre (átfutó)	— „ — „

Kiadások összege: 9.886 P 01 fill.

I. Bevételek összege	4.086 P 01 fill.
II. Kiadások összege	9.886 „ 01 „

Hiány: 5.800 P — fill.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1932. évi április hó 27-én, délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében tartott XLIV. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: *dr. Bátky Zsigmond* és *dr. Solymossy Sándor* alelnökök; *dr. Madarassy László* főtítká, *dr. Bartucz Lajos* titká és *Puchász Károly* pénztárnok; *Vikár Béla* tiszteleti tag; *dr. Beke Ödön*, *dr. Bodor Antal*, *dr. Borzsák István*, *Czakó István*, *dr. Eckhardt Sándor*, *dr. Elek Oszkár*, *Erney József*, *dr. Ebner Sándor*, *Fekete József*, *dr. Gaál István*, *dr. Garda Sámuel*, *dr. Györffy István*, *Honti János*, *Horváth Jenő*, *dr. Kallós Zsigmond*, *dr. Kemény György*, *Koch Károly*, *Kovács Tódor*, *dr. Lajtha László*, *László Gyula*, *Magyar Kázmér*, *dr. Marót Károly*, *Móra Ferenc*, *Nagy Lajos*, *Palotay Gertrud*, *Relkovič Davorka*, *dr. Solymossy Sándorné*, *dr. Szendrey Akos*, *Szendrey Zsigmond*, *Sztankovits Ödön*, *dr. Theszák Károly*, *Timkó Imre*, *Torbágyi-Novák József Lajos*, *Veress Sándor*, *dr. Veszprémi Etelka* és *dr. Viski Károly* alapító, illetve évdíjas rendes tagok.

Tárgysorozat:

1. *Dr. Solymossy Sándor* elnöki megnyitóbeszédét a közgyűlés nagy tetszéssel és általános helyesléssel fogadja, — mely után *elnök* üdvözlí a megjelenteket és jelenti, hogy *dr. Hóman Bálint* elnök, továbbá *dr. Czakó Elemér* társelnök a mai közgyűlésről kimentették magukat; megállapítja, hogy a közgyűlés szabályszerűen hivatott egybe és hogy a közgyűlés határozatképes, mert húsznál több tag van jelen; a jegyzőkönyv írására *dr. Bartucz Lajos* titkárt, hitelesítésére pedig *Erney József* választmányi és *Vikár Béla* tiszteleti tagot kéri fel.

2. *Móra Ferenc* választmányitag mindenekelőtt megköszöni az elnöki megnyitóbeszédben foglalt megemlékezést az ő harmincéves írói jubileumáról, valamint azt a meleg ünneplést, amelyben őt ez alkalommal a Társaság mai közgyűlése részesítette, azután a jelenlévők állandó nagy tetszése közben megtartja „Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori temetőkben” című tárgyi bemutatásokkal kísért előadását.

3. *Dr. Madarassy László* tizenkettedik főtítkári jelentését a közgyűlés közfelkiáltással és köszönettel tudomásul veszi.

4—6. A pénztári jelentések során *Puchász Károly* bemutatja: a) az 1931. év bevételeire és kiadásaira, b) az 1931 december 31-i vagyónállapotra és c) az 1932. évi költségelőirányzatra vonatkozó, a választmány által már előzőleg letárgyalt jelentéseit. — Ezután *Czakó István* számvizsgáló bemutatja a számvizsgálóbizottság jelentését az 1931. évi pénztári ügyvitel megvizsgálásáról. A pénztárnok jelentéseit a számvizsgálóbizottság jelentése, a költségelőirányzatot a főtítká fővilágosításai alapján a közgyűlés egyhangúlag elfogadja, a pénztárnoknak a főmentvényt, a szokásos fenntartással megadja s úgy néki, mint a számvizsgálóbizottság tagjainak köszönetet szavaz; számvizsgálókul pedig az 1932. évre, egyhangú felkiáltással újból *Czakó István*-t és *Koch Károly*-t választja meg.

7. *Főtítká* bemutatja a jelen közgyűlés alkalmával alapszabályszerint kilépő, de újra választható fővárosi és vidéki választmányitagok névsorát, valamint a választmány javaslatát 15 fővárosi és 10 vidéki választmányi tagsági helynek az 1932—1934. évkörre való betöltésére. Miután — *elnök* feltett kérdésére a közgyűlés

egyhangú felkiáltással a választmány javaslata mellett döntött, — *elnök* kihirdeti, hogy az 1932—1934. évkörre választmányi taggá szabályszerűen megválasztottak: I. a fővárosi választmányba: 1. *Erney József*, 2. *dr. Ebner Sándor*, 3. *Garay Ákos*, 4. *dr. Gombocz Zoltán*, 5. *dr. szigethi György István*, 6. *dr. Kodály Zoltán*, 7. *dr. Lajtha László*, 8. *Mader Béla*, 9. *dr. Marót Károly* (új!), 10. *dr. Németh Gyula*, 11. *Relkovič Davorka*, 12. *dr. Szilády Zoltán*, 13. *dr. gróf Zichy István*, 14. (betöltetlenül marad!), 15. (betöltetlenül marad!); II. a vidéki választmányba: 1. *szenimártoni Darnay Kálmán*, 2. *dr. Gulyás József*, 3. *marjalaki Kiss Lajos* (új!), 4. *dr. Littke Aurél*, 5. *Móra Ferenc*, 6. *dr. Pavel Ágoston* (új), 7. *Richter M. István*, 8. *dr. cs. Sebestyén Károly*, 9. *dr. Szabó Kálmán*, 10. *dr. Szalay József*.

8. *Elnök* jelenti, hogy a mai közgyűléssel az 1929—1931. évkörre megválasztott elnökség és tisztikar megbízatása lejárt; midőn elnöktársai, valamint a tisztikar nevében megköszöni az eddig élvezett bizalmat, kéri a közgyűlést, hogy határozzon az elnökségnek és tisztikarnak az 1932—1934. évkörre való megválasztásáról, egyben a tisztújítás tartamára korelnökül *Magyar Kázmér* választmányi tagot ajánlja. — *Magyar Kázmér* közfelkiáltással korelnöknek választatván, elfoglalja az elnöki széket és felolvassa a választmánynak az elnökségre és a tisztikarra nézve tett javaslatát, melyet a közgyűlés, miután más indítvány nem tétetett, közfelkiáltással magáévá tesz; ezután — *korelnök* határozatilag kimondja, hogy az 1932—1934. évkörre elnökké *dr. Hóman Bálint*, társelnökké *dr. Czakó Elemér*, alelnökké *dr. Bátky Zsigmond* és *dr. Solymossy Sándor*, főtitkárrá *dr. Madarassy László*, titkárrá *dr. Bartucz Lajos*, pénztárnokká *Puchász Károly* megválasztottak. — *Dr. Solymossy Sándor* újonnan megválasztott alelnök átveszi az elnöklést s úgy a maga, mint elnöktársai és a tisztikar nevében megköszöni a közgyűlésnek a továbbra is megnyilvánuló bizalmat; indítványára pedig a közgyűlés köszönetet szavaz a korelnöknek szíves fáradozásáért.

9. Minthogy indítvány nem érkezett, — *elnök* a XLIV. évi rendes közgyűlést bezárja.

K. m. f. *Dr. Solymossy Sándor* s. k. elnök. *Dr. Bartucz Lajos* s. k. jegyzőkönyvíró. Hitelesítjük: *Erney József* s. k., *Vikár Béla* s. k.

Nyilvános felolvasóülések 1932. év I. negyedében. Január hó 27-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *dr. Munkácsy Bernát* tiszteletitag. Előadott: 1. *Dr. Veress Endre*: A moldvai csángók legrégibb telepei és középkori történelmük. 2. *Dr. Szilády Zoltán*: A brassói „zsúni” játék. (Zenekísérettel és vetített képekkel.) — Február hó 24-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *dr. Hóman Bálint* elnök. Előadott: 1. *Dr. cs. Sebestyén Károly*: A magyarság asztalának történetéhez. (Vetített képekkel.) 2. *Dr. Szabó Kálmán*: A középkori magyarság néprajzi emlékei kecskeméti vidéki ásatásokban. (Vetített képekkel.) — Március hó 16-án délután 6 órakor a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának előadótermében. Elnökölt: *dr. Bátky Zsigmond* alelnök. Előadott: *Dr. Bartucz Lajos*: Antropológia és őstörténet.

Tagfelvétel 1932. év I. negyedében. Évdíjas tagul: 1. *Palotay Gertrud* múzeumi gyakornok, Budapest. — 2. *Weiss Károly*, Pistany (Pöstyén). — 3. *Brichta J. K.* fogorvos, New-York. — 4. *Dr. Bartha Károly*, ref. tanítóképzőintézet tanár, Debrecen.

Alapítványbefizetés 1932. év I. negyedében. *Eszterházy-Hercegi Hitbizományi Könyvtár* 80 P.

Adomány (segély, felülfizetés) 1932. év I. negyedében. *Dr. Szabó István* 2 P. — *Kaszinó, Nagykőrös* 5 P. — *Első Magyar Általános Biztosító R.T., Budapest* 24 P. — *Sarkadi László* 2 P. — *Relkovič Davorka* 4 P. — *Országos Kaszinó, Budapest* 8 P. — *Nagy Lajos* 4 P. — *Dr. Horger Antal* 8 P. — *Zalavármegye közönsége, Zalaegerszeg* 8 P. — *Dr. Laczkó Dezső* 10 P.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: *Dr. Madarassy László*.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1932. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. (F.: *Czakó Elemér* dr.)

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

VÉDNÖKE, ELNÖKSÉGE, TISZTIKARA, TISZTELETI TAGJAI ÉS VÁLASZTMÁNYA A XLIV. ÉVI RENDES KÖZGYŰLÉS UTÁN

VÉDNÖK: *Dr. gróf Klebelsberg Kunó*, b. t. t., nyug. m. kir. miniszter.

ELNÖK: *Dr. Hóman Bálint*, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. TARS-
ELNÖK: *Dr. Csakó Elemér*, nyug. h. államtitkár, a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda
főigazgatója. ALELNÖKÖK: *Dr. Bátky Zsigmond*, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának igazgatója és *Dr. Solymossy Sándor* egyetemi nyilv. r. tanár.

FŐTITKÁR: *Dr. Madarassy László*, múzeumi igazgatóőr. TITKÁR: *Dr. Bartucz Lajos*, múzeumi őr, egyetemi m. tanár. PENZTÁRNOK: *Puchász Károly*, múzeumi gazdasági hivatali ellenőr.

TISZTELETI TAGOK: *Dr. Balogh Jenő*, b. t. t., nyug. m. kir. miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, Budapest; *Bartók Béla*, a m. kir. Zene-művészeti Főiskola tanára, Budapest; *Dr. Bolte Johann*, egyetemi tanár, Berlin; *Dr. Csánki Dezső*, államtitkár, az Országos Levéltár főigazgatója, Budapest; *Huszka József*, nyug. főgimnáziumi igazgató, Budapest; *Dr. Jankovich Béla*, b. t. t., nyug. m. kir. miniszter, Budapest; *Krohn Kaarle*, egyetemi tanár, Helsinki; *Dr. Munkácsi Bernát*, nyug. tanfelügyelő, Budapest; *Dr. Sebestyén Gyula*, m. kir. udvari tanácsos, nyug. múzeumi igazgató, Budapest; *Strausz Adolf*, nyug. főiskolai tanár, Budapest; *Dr. Szinnyi József*, nyug. egyetemi nyilv. r. tanár, a M. T. Akadémia főkönyvtárnoka, Budapest; *Vikár Béla*, nyug. nemzetgyűlési gyorsírói elnöki főtanácsos, Budapest; *Dr. báró Wlassics Gyula*, b. t. t., nyug. m. kir. miniszter, a m. kir. közigazgatási bíróság elnöke.

VÁLASZTMÁNY: a) fővárosi: I. az 1930–1932. évkörre: 1. *Balabán Imre*, rt. igazgató; 2. *Barátosi Balogh Benedek*, sz. főv. polgári iskolai igazgató; 3. *Dr. Eckhardt Sándor*, egyetemi nyilv. r. tanár; 4. *Dr. Heller Bernát*, főiskolai tanár; 5. *Dr. Kemény György*, múzeumi könyvtárnok; 6. *Dr. Kovács Alajos*, h. államtitkár, a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal elnöke; 7. *Dr. Lambrecht Kálmán*, egyetemi m. tanár; 8. *Dr. Magyary Zoltán*, egyetemi nyilv. r. tanár, m. kir. kormánybiztos; 9. *Dr. Melich János*, egyetemi nyilv. r. tanár; 10. *Dr. Róheim Géza*, író; 11. *Szendrey Zsigmond* realgimn. tanár; 12. *Dr. Thüring Gusztáv*, m. kir. kormányfőtanácsos, egyetemi rk. tanár, a sz. főv. Statisztikai Hivatal nyug. igazgatója; 13. *Dr. Trocsányi Zoltán* író; 14. *Dr. Viski Károly*, múzeumi őr; 15. (Betöltetlen!); II. az 1931–1933. évkörre: 1. *Ballai Károly*, a Gyermektanulmányi Múzeum igazgatója; 2. *Dr. Bán Aladár*, főgimn. igazgató; 3. *Binder Jenő*, nyug. főgimn. igazgató; 4. *Dr. Bodor Antal*, m. kir. gazdasági főtanácsos, egyetemi m. tanár; 5. *Dr. Czettler Jenő*, egyetemi nyilv. r. tanár, a képviselőház alelnöke; 6. *Fekete József*, áll. tanítóképzőint. tanár; 7. *Magyar Kázmér*, m. kir. gazdasági főtanácsos; 8. *Dr. Mahler Ede*, nyug. egyetemi nyilv. r. tanár; 9. *Dr. Molnár Imre*, főiskolai tanár; 10. *Dr. báró Nyáry Albert*, író; 11. *Dr. Schwartz Elemér*, főgimn. tanár, egyetemi m. tanár; 12. *Dr. gróf Teleki Pál*, nyug. m. kir. miniszterelnök, egyetemi nyilv. r. tanár; 13. *Dr. Zolnai Gyula* nyug. egyetemi nyilv. r. tanár; 14. (Betöltetlen!); 15. (Betöltetlen!); III. az 1932–1934. évkörre: 1. *Ernyey József*, a Magyar Nemzeti Múzeum Eremtárának mb. igazgatója; 2. *Dr. Ebner Sándor*, múzeumi főtiszt; 3. *Garay Akos*, festőművész; 4. *Dr. Gombocz Zoltán*, egyetemi nyilv. r. tanár; 5. *Dr. szigethi György István*, múzeumi igazgatóőr, egyetemi m. tanár; 6. *Dr. Kodály Zoltán*, főiskolai tanár; 7. *Dr. Lajtha László*, nyug. múzeumi igazgatóőr, zenetanár; 8. *Mader Béla*, nyug. min. s. hiv. főigazgató; 9. *Dr. Marót Károly*, egyetemi rk. tanár; 10. *Dr. Németh Gyula*, egyetemi nyilv. r. tanár; 11. *Relkovič Davorka*, polgári iskolai tanár; 12. *Dr. Szilády Zoltán*, főgimn. tanár, egyetemi m. tanár; 13. *Dr. gróf Zichy István*, múzeumi c. őr, egyetemi m. tanár; 14. (Betöltetlen!); 15. (Betöltetlen!); b) vidéki: I. az 1930–1932. évkörre: 1. *Dr. Berze Nagy János*, vezető kir. tanfelügyelő, Pécs; 2. *Dr. Bibó István*, egyetemi könyvtárigazgató, Szeged; 3. *Dr. Gátos Rezső*, felső kereskedelmi iskolai igazgató, egyetemi m. tanár, Győr; 4. *Gönczi Ferenc*, nyug. kir. tanfelügyelő, múzeumegyesületi ügyv. elnök, Kaposvár; 5. *Dr. Imre Sándor*, nyug. államtitkár, egyetemi nyilv. r. tanár, Szeged; 6. *Dr. Kogutowicz Károly*, egyetemi nyilv. r. tanár, Szeged; 7. *Dr. Nyárády Mihály*, földbirtokos, Kék; 8. *Dr. Prinz Gyula*, egyetemi nyilv. r. tanár, Pécs; 9. *Szabó Imre*, nyug. m. kir. pénzügyi főtiszt, Székesfehérvár; 10. (Betöltetlen!); II. az 1931–1933. évkörre: 1. *Dr. Baróti Lajos*, nyug. szföv. főrealisk. tanár, Balatonalmádi; 2. *Dr. Csefkó Gyula* áll. polgári isk. tanár, egyetemi m. tanár, Szeged; 3. *szenzmártoni Darnay Kajetán*, keresk. tanácsos, Kaposvár; 4. *Dr. Ecsedi István*, múzeumigazgató, egyetemi m. tanár, Debrecen; 5. *Kiss Lajos*, múzeumigazgató, Nyiregyháza; 6. *Dr. Milleker Rezső*, egyetemi nyilv. r. tanár, Debrecen; 7. *Dr. Pap Károly*, egyetemi nyilv. r. tanár, Debrecen; 8. *Dr. Tolnai Vilmos*, egyetemi nyilv. r. tanár, Pécs; 9. *Dr. Tonelli Sándor*, keresk. és iparkamarai főtítár, Szeged; 10. *Dr. Zoltai Lajos*, nyug. múzeumigazgató, Debrecen; III. az 1932–1934. évkörre: 1. *szenzmártoni Darnay Kálmán*, m. kir. kormányfőtanácsos, múzeumigazgató, Sümeg; 2. *Dr. Gulyás József*, főiskolai tanár, egyetemi m. tanár, Sárospatak; 3. *marjalaki Kiss Lajos*, polgári iskolai tanár, Miskolc; 4. *Dr. Lítke Aurél*, főiskolai tanár, Szeged; 5. *Móra Ferenc*, könyvtár- és múzeumigazgató, Szeged; 6. *Dr. Pável Agoston*, leányliceumi tanár, Szombathely; 7. *Richter M. István*, realgimn. tanár, Székesfehérvár; 8. *Dr. cs. Sebestyén Károly*, múzeumi igazgatóőr, egyetemi m. tanár, Szeged; 9. *Dr. Szabó Kálmán*, múzeumigazgató, Kecksmét; 10. *Dr. Szalay József*, nyug. m. kir. rendőrkerületi főkapitány, Szeged.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Unter Mitwirkung von *Sándor Solymossy*

redigiert von *LÁSZLÓ MADARASSY*

INHALT VON HEFT 2. JAHRGANG XLIII.:

Seite

Solymossy, S.: Eröffnungsrede in der Gesamtsitzung der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft am 27. April, 1932. Budapest. (Mit deutschem Auszug.) 49—53

Móra, F.: Volkskundliche Beziehungen in Funden aus der Umgebung von Szeged, aus der Zeit der Völkerwanderung und des frühen Ungartums. (Mit deutschem Auszug.) 54—68

Bartucz, L.: Anthropologie und die ungarische Urgeschichte. (Mit deutschem Auszug.) 69—79

KLEINERE MITTEILUNGEN 79—87

Madarassy, L.: „Tarhó“, ein Milcherzeugnis der ungarischen Hirten. S. 79—81. — *Ébner, S.*: Maibaum der Matyó-Mädchen. S. 81—82. — *Györffy, I.*: „Farkasgégén eresztett...“ („Aus der Wolfskehle gelassen“; Erklärung einer ungarischen Redensart.) S. 82—85. — *Palotay, G.*: Zum Beisammenessen des neuen Paares bei den Palóc. S. 85. — *Szendrey Zs.*: „Egyházkelő“ (Weihe der jungen Mutter.) S. 85—87.

BÜCHERSCHAU 88—90

VOLKSKUNDLICHE NACHRICHTEN 90

GESELLSCHAFTSANGELEGENHEITEN 90—96

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK ÉRTESÍTŐJE ANZEIGER DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS

Redigiert von *ZSIGMOND BATKY*

INHALT VON HEFT 2. JAHRGANG XXIV.:

Seite

Viski, K.: Urfischerei in Tihany (Balaton-See) 37—54

Vakarelszky, Kr.: Herkunft u. Klassifizierung der Erntesicheln .. 55—68

Szabó, K.: Viehlocken der Hirten von Kécskemét 69—75

Lükő, G.: Feuerstätten u. Häuser im Széklerlande 76—81

Ébner, S.: Die Anfertigung der hölzernen Feldflaschen in Veszprém 81—84

Viski, K.: Feuerschwamm, Stahl u. Feuerschläger in Siebenbürgen 84—86

Domokos, P. P.: Wendepflug u. Pflügen im Széklerlande 87—88

Eingelaufene Bücher 88—89

Musealnachrichten 89

Anzeiger (Deutscher Auszug) 90

ZUR BEACHTUNG. Die Manuskripte und Rezensionsexemplare sind direkt an einen der Schriftleiter — *Dr. László Madarassy*, Kustos des Nationalmuseums (Budapest, X., Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), oder an *Dr. Zsigmond Batky*, Direktor der Ethnographischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums (Budapest, X., Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), — Tauschexemplare, sowie Reklamationen bezüglich den Versand der Zeitschrift an das *Sekretariat der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft* (Budapest X., Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), — Mitgliedergebühren und Abonnementsbeträge (Mitgliedergebühr 8 ung. Pengő; Abonnement auf den Jahrgang 1932, 12 ung. Pengő) an die *Kassa der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft* (Budapest, VIII., Múzeum-körút 14—16. Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) zu richten. (Postscheckkonto bei der kgl. ung. Postsparkassa Nr. 3019.)

ETHNOGRAPHIA N É P É L E T

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

Solymossy Sándor

közreműködésével szerkeszti

Madarassy László

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának

É R T E S Í T Ő J E

Szerkeszti

Bátky Zsigmond

XLIII. és XXIV. évf.

3—4. száma

Budapest, 1932.

*A Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nemzeti Múzeum kiadása
Megjelenik március, június, szeptember és december hó végén*

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Unter Mitwirkung von *Sándor Solymossy*
redigiert von *LÁSZLÓ MADARASSY*

INHALT VON HEFT 3—4. JAHRGANG XLIII.:

Seite

<i>Berze Nagy, J.</i> : Ungarische Redensarten und das Folklore. (Mit deutschem Auszug.)	97—191
<i>Róheim, G.</i> : Das Nankuru. (Mit deutschem Auszug.)	142—154
<i>Viski, K.</i> : Ein deutsches und ein englisches Buch über ungarische Volksbräuche. (Mit deutschem Auszug.)	154—157
<i>Moór, E.</i> : Auf den Ackerbau bezügliche Bräuche, Glauben und Aberglauben in Rábagyarmat. (Mit deutschem Auszug.)	158—162
<i>Kiss, G.</i> : Aus dem Volksglauben des Ormányság. (Mit deutschem Auszug.)	162—164
KLEINERE MITTEILUNGEN	165—172
<i>Ébner, S.</i> : Heilung durch Räuchern in Patvare (Kom. Nóg-rád). S. 165. — <i>Madarassy, L.</i> : „Füstöt adni“ (Rauch geben.) S. 165. — <i>Beke, Ö.</i> : Bärtiger Wolf. S. 167. — <i>Szendrey, Zs.</i> : Ursprungs-Sagen. S. 167. — <i>Szendrey, A.</i> : Die Rolle der Vermittler in der Eheschliessung. S. 168. — <i>Hegyaljai Kiss, G.</i> : Die weisse Schlange der ungarischen Heilquellen. S. 171. — <i>Borcsák, E.</i> : Ein von einem Csikós der Tiefebene verursachter Schaden. S. 171.	

BÜCHERSCHAU	173—178
VOLKSKUNDLICHE NACHRICHTEN	179—180
GESELLSCHAFTSANGELEGENHEITEN	180

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK ÉRTESÍTŐJE ANZEIGER DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS

Redigiert von *ZSIGMOND BÁTKY*

INHALT VON HEFT 3—4. JAHRGANG XXIV.:

Seite

<i>Madarassy, L.</i> : Holzlöffel (Kelle) bei den Palowzen	91—96
<i>Szabó, K.</i> : Viehbrandzeichen der Hirten von Kecskemét	96—102
<i>Gunda, B.</i> : Brotbacken in der Umgebung von Orosháza	102—111
— — Feuerschwamm und Zünder	111—112
<i>Viski, K.</i> : Haselmausfang, Eichelsammeln und Essigbereiten (Com. Udvarhely)	112—117
<i>Haáz, F. R. u. Siklódi, P.</i> : Hochzeitskuchen (Com. Udvarhely)	118—119
<i>Kerestely, J.</i> : Holzpflug (Com. Udvarhely)	120—121
<i>Hegyi, J.</i> : Anfertigung des Webstuhls (Com. Udvarhely)	121
<i>Siklódi, P.</i> : Der Szekler Krug (Com. Udvarhely)	122
<i>Frau Kerestely</i> : Szekler Speisen (Com. Udvarhely)	122
<i>Hegyi, J.</i> : Krankheiten und deren Heilung (Com. Udvarhely)	123—127
<i>Ébner, S.</i> : Riemenschuh-Formen in den Com. Szatmár und Bereg	127—129
<i>Palotay, G.</i> : Beiträge zum Kochen in Ofen (Com. Vas)	129—130
<i>Bátky, Zs.</i> : Abermals „oberdeutsches“ oder „pseudooberdeutsches“ magy. Haus?	130—135
<i>Eingelaufene Bücher</i>	135—137
<i>Museumsnachrichten</i>	137
<i>Anzeiger (Deutscher Auszug)</i>	138

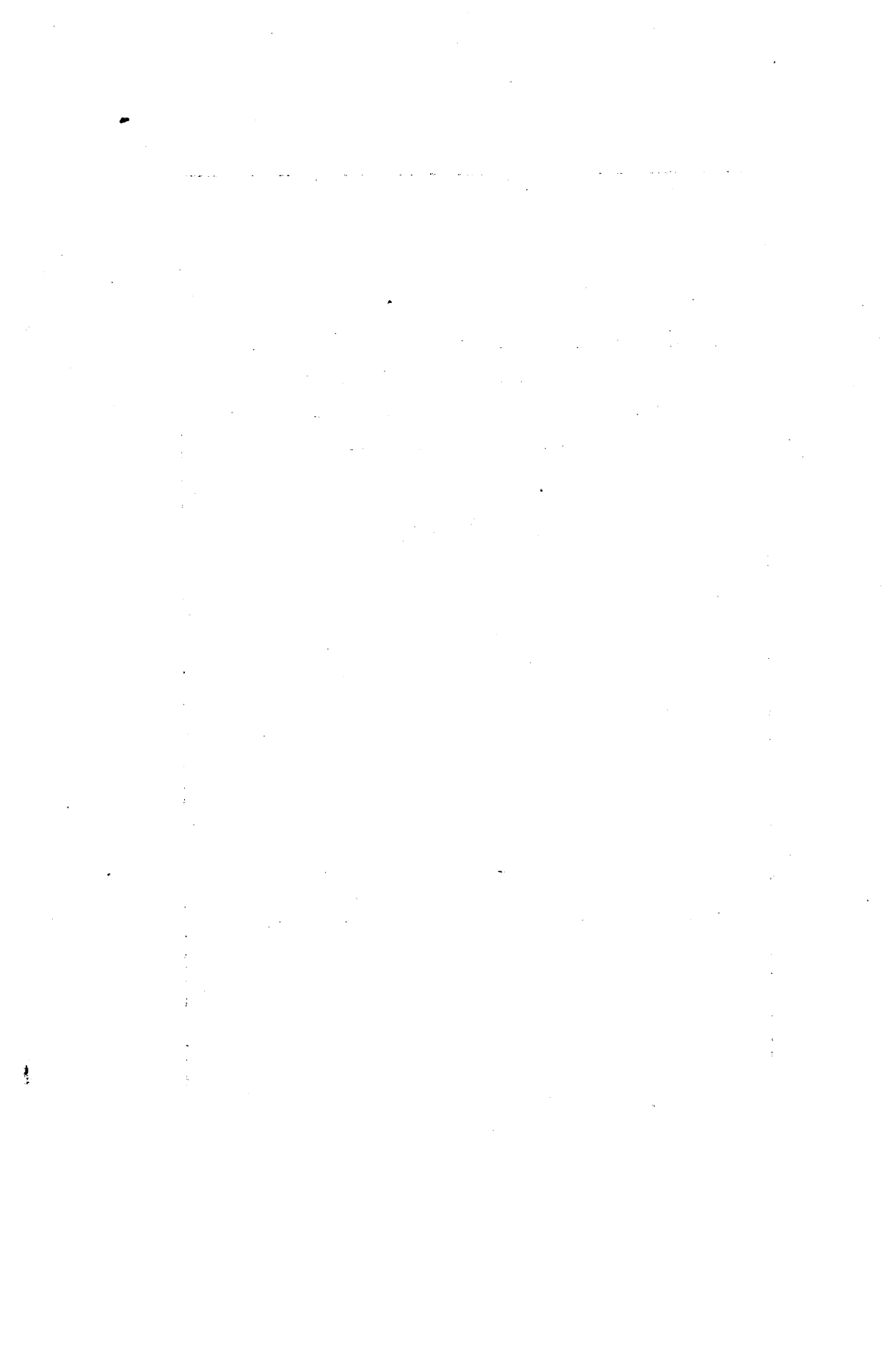
ZUR BEACHTUNG. Die Manuskripte und Rezensionsexemplare sind direkt an einen der Schriftleiter — *Dr. László Madarassy*, Kustos des Nationalmuseums (Budapest, X., Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), oder an *Dr. Zsigmond Bátky*, Direktor der Ethnographischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums (Budapest, X., Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), — Tauschexemplare, sowie Reklamationen bezüglich den Versand der Zeitschrift an das *Sekretariat der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft* (Budapest X., Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum), — Mitgliedergebühren und Abonnementsbeträge (Mitgliedergebühr 10 ung. Pengő; Abonnement auf den Jahrgang 1933. 12 ung. Pengő) an die *Kassa der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft* (Budapest, VIII., Múzeum-körút 14—16. Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) zu richten. (Postscheckkonto bei der kgl. ung. Postsparkassa Nr. 3019.)

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
kegyeletes érzéssel vesz részt az országos
gyászban, mely a közéletet a magyar műve-
lődés nagy munkásának

DR. GROF
KLEBELSBERG KUNO
ÚRNAK

elhunytával érte. A megboldogultban Társaságunk védnökét, a magyar néprajz ügye fennkölt lelkű pártfogóját veszlette. Emlékét hálával teljes kegyelettel őrizzük.

Kelt Budapesten, 1932. évi október hó 11-én.

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLIII. ÉVF.

1932.

3-4. SZÁMA

MAGYAR SZÓLÁSAINK ÉS A FOLKLORE.*

1.

Telhetetlen papzsák. Ismerős már a régi nyelvben s ma is sűrűn hallható szólás. Leggyakoribb alakjai: „Pap³ sákja soha meg nem telik“ (PPBL. és Kisv. Adag. 520.).¹ „Telhetetlen, mint a Barátság“.² „Barátság, kocsistorok nehezen telik“.³ „Telhetetlen, mint a papzsák“.⁴ „Telhetetlen, mint a barátság v. mint a papzsák“.⁵ Czuczor-Fogarasi szótárában⁶ ugyanígy. A szólást akkor szokták alkalmazni, mikor a mértéktelen kapzsiságot akarják megszólalni. Ennek a mondásnak nem volt nehéz fennmaradnia, mivel az adó s a többi között az egyházi adó megfizetésének évről-évre megismétlődő követelése életének szívósságot biztosított akkor, amikor a jámbor adófizető könnyen ki nem elégíthető követelő eljárására már a hagyományból tetszetős példát ismert. A szólás maga hasonlatot rejt magában s alapja a *rászedett ördög* sokágú mesecsaládjába tartozó hagyomány. Az idevágó változatok megmagyarázzák, hogy a kapzsi embert miért hívják telhetetlen papzáknak. Szólásunkat a német s az azzal szomszédos különféle nyelvterületen is ismerik,⁷ Bolte szerint már a XVI. század eleje óta.⁸

A mese rövid tartalma ez: ördögöt (sárkányt, vízi démont vagy a gonosz szellem más egyértékesét) valaki (pap, katona, fortélyos eszű férfi), aki felette szellemi fölényben van, megfélemlít. Az ördög szorult helyzetéből csak úgy menekül, ha ellenfelét pénzzel bizonyos előre kialkudott mérték szerint (csizma, kalap, sapka, zsák) kielégíti. Ez a mértékül szolgáló, de már előbb kilyukasztott eszközt valamely üres tér (verem, láda, gödör, kémény, padlás) fölé tartja s a pénzt addig hordatja, míg az üres tér s az e fölé tartott mérőeszköz meg nem telik. A vesztes démon bosszúsan távozik.

Német mesében⁹ a vöröstollú ördög egy sírt őrző katonától azt kívánja, hogy hagyja ott a sírt, mert aki benne fekszik, az övé. A katona követeli, hogy előbb hozzon neki annyi aranyat, amennyi a csizmájába fér. Az ördög nál van egy erszénnyel, de ez nem elég s elfut, hogy hozzon. A katona azalatt csizmája talpát levágja s mikor az ördög az aranyat hozza, a csiz-

* E cikksorozat első része megjelent az „Ethnographia-Népélet“ XL. évfolyamában.

¹ Szarvas—Simonyi: Nyelvtört. Szótár. III. 531. és 1298. l.

² Dugonics: Magy. példabeszédek, stb. II. 307. l.

³ Erdélyi: Magy. közm. könyve. Pest, 1851. 28. l.

⁴ U. o. 321. l.

⁵ Ballagi: Magy. péld. Szarvas, 1850. I. 37. l. 568. sz. és II. 417. l. 7452. sz.

⁶ VI. 193. l.

⁷ Wander: Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Leipzig, 1873. III. 1241—1242. és V. 1652. „Der Pfaffensack hat keinen Boden.“

⁸ Bolte—Polívka: III. 421. l.

⁹ Grimm: KHM. 195. sz. Der Grabhügel.

mát a fűbe tartja, az arany a földre hull s a csizma üres marad. Az ördög még egy zsákkal hoz. Ez sem elég. Ekkorra a nap felsüt s az ördög ordítva elfut. Az eltemetett ember lelke ezzel meg volt mentve. Hans Sachs egyik elveszett meistersang-ja (Der bodenlose Pfaffensack) is erről szól.¹⁰ Mikor a paraszt liszteszsákját a tetőn át a házba tartja s így az ördögöt becsapja, a *pap* ezt megtudja s a zsákot elkéri tőle. A meistersang-nak alapja Bolte szerint Szent Benedek egyik legendája,¹¹ mely szerint az ördög a szent lyukas csizmáját tallérral töltötte meg. Felsőausztriai mesében ház-tetőre csizmaszárat, bajor mesében kalapot, rajnamentiben a kéményre zsákot, pomerániaiban a csűr gerincére csizmát tartanak, másik pomerániai változatban a koboldnak feneketlen zsákot kell megtöltenie;¹² keleti porosz változatban a lyukas csizmát kémény fölé állítják.¹³ Bretagne-i mesében a kéményt kell pénzzel megtölteni.¹⁴ Vend mese szerint¹⁵ egy *pap* a sárkánytól kialakudja, hogy az csizmáját hordja tele pénzzel. A *pap* titokban a csizma talpát levágja, a csizmát felakasztja s alája vékát tesz. A csizma nem akar megtelni, a sárkány a papot mérgesen otthagyja. (A közlés is idézi: Pfaffensack hat keinen Bodcn.) Ismerik a mesét a finnországi svédok is. Hackmann O. mesekatalógusában¹⁶ említ egy mesetípust, melyben arról van szó, hogyan lett a *pap zsákja feneketlenné*. Lapp mesében¹⁷ a démonnak lyukas kalapot kell ezüsttel megtöltenie, oroszországi lapp változatban¹⁸ egy félig ember, félig medve lapp fiú a vizen léket vág s a víztündértől pénzt kér. Kilyukasztott sapkáját verem fölé tartja és a víztündér a pénzt addig hordja, míg a verem meg nem telik. Egy kazáni tatár hagyomány szerint¹⁹ a „tó örege” egy fiúnak egy köből rézpénzt ígér, csak a tavat ne fordítsa fel. A fiú lyukasfenekű zsákját gödörbe eresztí, de egy köből nem elég, öt kell, hogy a zsák s a gödör megteljen. Ennek változatában²⁰ a „tó örege” helyett ördög, a tavat a fiú az égre akarja akasztani; zsák helyett kalap. Az oroszok mesélik,²¹ hogy egy szegény ember a tóból halat akart fogni horoggal s már fonta a zsinórt. A vízből pirossapkás, feketeruhás ördög jött ki s ijedten hallotta, hogy Schabarscha, a szegény ember őket a tóból ki akarja üzni. Az ördög ezüst-aranyat ígér, ha ezt nem teszi. Az ember gödröt ás s lyukas sapkáját arra teszi. Közben az ördög ígéretét megbánja. Versenypróbák következnek. Az ördög végül is kezdi hordani a kincset s haragszik, hogy a sapka csak nem akar megtelni. Másik orosz mese szerint²² egy asszonynak medvétől fia születik, kinek teste felül emberé, alul medvéé. Ezt a nő férje a tópartra küldi, hogy fonyon homokból kötelet. Az ördög kérdésére elmondja, hogy szándéka a tavat körülkeríteni, hogy az ördögöket megköthesse. Többféle erőpróba következik. Az ördög végül egy sapka aranyat ígér. A fiú sapkája hegyét

¹⁰ Bolte—Polivka: Anmerkungen. III. 421. l.

¹¹ U. o.

¹² Valamennyit l. Bolte—Polivka: id. m. 421—422. l.

¹³ U. o. III. 358. l.

¹⁴ U. o. III. 422. l.

¹⁵ Schulenburg: Wendische Volkssagen und Gebräuche. Leipzig, 1880. 108. l. Der Plon und der Prediger.

¹⁶ FFC. 6. Katalog der Märchen der finnland. Schweden. 35. l.

¹⁷ Bolte—Polivka: id. m. I. 160. l.

¹⁸ Genetz A.: Oroszlapp nyelvmutatónyok. (Ugor füz. I. sz. Budapest, 1879.) 92—93. l.

¹⁹ Bálint G.: Kazáni-tatár nyelvtanulm. 1875. Budapest. I. 117—118. l.

²⁰ U. o. 135—137. l. 32. sz.

²¹ Afanassjew—Meyer: Russische Volksm. Wien, 1906. 31. sz. 178—183. l. Schabarscha.

²² Löwis of Menar: Russische Volksm. Jena, 37. sz. 214—218. l. Iwanko, der Bärensohn.

levágja, üres gödör fölé teszi s az ördög egész nap hordja az aranyat, melyet a fiúnak haza is visz. A baskíroknál²³ arról szól a hagyomány, hogy a démon lyukas kalapba hordta az aranyat, a csuvas mese pedig²⁴ azt mondja el, hogy egy fiú lyukas sapkáját egy láda fölé tartja s azt az ördögnek így kell pénzzel megtöltenie.

Kétségtelen, hogy a magyar szólás ezekből a mesei hagyományokból ered, ezeknek is abból a részéből, melyben papról és feneketlen zsákról van szó. Ilyeneket pedig Európa északi részén s közvetlen nyugati szomszédságunkban találunk. Hogy a köznyelv a tárgyalat szólásmódban itt is ott is éppen ezekből a változatokból táplálkozott, annak oka, jöllehet a mese derűs hangulatú s a pappal éppen az ördögöt csapattja be, az, hogy — mint említettem — a nép fia ezekben az elbeszélésekben az ő minden-napi életével való vonatkozásokat talált.

2.

*Nem felejtí kigyó farka vágását.*²⁵ A szólás ma is szélteében ismerős. Lejegyzett alakjai: „Könnyebben felejtí a kigyó farka vágását, mintsem egy asszony legkisebb bosszúságát“ (Fal. T. É. 692.).²⁶ „Nem felejtí kigyó farka vágását.“²⁷ A szólás értelme az, hogy a méltatlan sérelmet nehéz felejtíni. Ennek is népmesei gyökere van.

A *Kalila ve Dimna* keleti mesegyűjteménynek Johannes de Capua-tól származó középkori latin fordításában: a Directorium humane viteben²⁸ olvassuk, hogy egy kigyó, mely egy házba bejáratos volt, a család ételét megmérgezi. A ház feje agyon akarja ütni. A kigyó elfut s nem tér vissza. A férj hívja. A kigyó így felel: Ha te nem tudod feledni, hogy én az ételt megmérgeztem, én sem, hogy agyon akartál ütni. Mi ellenségek leszünk! — A *Codex Weissenburgensis* XII. száma alatt szereplő *Pauper et serpens* című Phaedrus-mesében²⁹ arról van szó, hogy a kigyó egy szegény ember házában ebédnél az asztalhoz ül; az ember ezt megúnja, megharagszik, a kigyóra fejszét fog s megsebzí. Ettől fogva szegény lesz. Inségében kéri a kigyót, bocsásson meg, ez azonban felel: „Megbocsátok, de míg a seb be nem gyógyul s a fájdalom el nem múlik, a bizalom nem teljes.“ Ezzel teljesen megegyezik Romulusnak egyik fabulája s egy angol változat.³⁰ *Marie de France* változatában³¹ egy ember a kigyónak naponkint tejet ad. Az gazdaggá teszi. A kigyó egyszer elszólja magát, hogy — ha akarja — a vagyont vissza is tudja venni. A feleség a férjet rábeszéli, hogy a kigyót addig ölje meg, míg gazdag, mert ha egyszer megharagszik rá, az a vagyont visszaveszi s ő szegénységre jut. A férj a kigyót fején halálra akarja sebezni, de nem talál jól, az visszahúzóódik, a juhokat összeharapdálja s a bölcsös gyermeket megöli. A férj — ismét a nő tanácsára — a kigyónak szövetséget ajánl s újra tejet visz neki. — Tedd a tejet a lyuk elé — mond

²³ Bolte—Polivka: id. m. I. 161. l.

²⁴ Mészáros Gyula: Csuvas népk. gy. Budapest, 1912. 389—393. l. Az ember fia és az ördög fia.

²⁵ A szólás eredetével foglalkozott Barna Ferdinánd is az Ethnographia XV. 204—209. l. megjelent posztumusz közleményében: Adalékok közmondásaink s szólásaink eredetéhez.

²⁶ Szarvas—Simonyi: NySzót. III. 304. l. Ugyanígy: Ballagi: Magyar péld. Szarvas, 1850. I. 26. l. 406. sz. alatt is.

²⁷ Dugonics: id. m. II. 105. l. Ugyanígy: Czuczor—Fogarasi: III. 742. l.

²⁸ Hervieux: Les fabulistes latins. Paris, 1893—1899. II. 199. l.

²⁹ U. o. II. 150—151. l.

³⁰ Hervieux: id. m. 194—195. (Romuli fab. I. II. XI. Pauper et serpens) és II. 373. l. (Pauper et serpens.)

³¹ Hervieux: II. 570—571. l.

a kígyó —, de távozzál; jóbarátok lehetünk, de többé egymásnak nem hiszünk, mert amíg én fejemen a sebet érzem, a fejszét nem feledhetem s amíg te a bölsőt látod, a kígyót nem feledheted. — Egy szintén középkori latin elbeszélés szerint³² egy szegény vitéz a kamrájában élő kígyónak naponként tejet ad. Ettől fogva gazdaggá lesz s felesége is gyermeket szül. Ennek tanácsára, hogy a kígyó kincseit magáévá tegye, pörölyvel megy a kígyó lyukához, hogy agyonüsse, az azonban fejét visszakapja. Ettől fogva a vitéz újra szegénnyé lesz s gyermeke is meghal. A lyukhoz megy s kérelmi a kígyót: adja vissza vagyonát. Az felel: „Nem felejttem el a pörölyütést, amint te gyermeked halálát nem felejtetted el.” — Német mesében³³ egy lovag a kígyónak minden nap tejet ad. Egyszer kalapácsával a kígyóra akar ütni, de az ütés a tálat éri. Ettől kezdve soványodik s szegényedik. Kéri a kígyót, kegyelmezzon meg. — Azt hiszed, elfeledtem az ütest, melyet fejem helyett a tálra mértél? köztünk nincs többé barátság! A lovag élete végéig szegény marad. Szerb változatban³⁴ egy fiú a kígyót naponként tejjel táplálja. Egyszer haragjában kanálával a kígyó fejére üt, az megharapja s meghal. A kígyó ezt nem tudja s a tejhez kimászik. Az apa baltával ennek farkát levágja s a lyuknál várja, hogy előjön, aztán hívja. — Ha te fiadat nem tudod feledni, hogyan feledhetném én, hogy a farkamat levágtad? — Kállay Béni „A szerbek története” c. művében (381—382. l.)³⁵ elmondja, hogy Kara György-t török küldöttség keresi fel, hogy valamely politikai gondolatnak megnyerje. Kara György a küldöttség előtt elmond egy régi szerb mesét, mely szerint a háznál táplált kígyó a gyereket megöli s az apa a lyukba siető kígyó farkát levágja. A kígyó az apának, ki a barátságot fel akarja újítani, így válaszol: „Míg te sírsz s én a farkam nézem, nem békülhetünk meg.” Ugyanezt a mesét hozta fel Chmelnickij Bogdán, kozák hetman a lengyelek és kozákok között fennálló viszálykodás igazolására János Kázmér, lengyel király küldöttei előtt.³⁶

Talán nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a magyar szólás gyökerei egy meglehetősen elterjedt mesében találhatók³⁷ s a legtöbb valószínűség szerint ennek is balkáni és keleteurópai változataiban.

3.

Szerencsét próbálni. A szegénynek szerencséje is szegény. Ismerős a régi magyar nyelvben s a maiban is: „A szerencse próbával jó.”³⁸ „... hogy ember soha szerencsét ne próbáljon.”³⁹ „Szerencze próbálni Kolosvarra megyen.”⁴⁰ „A’ szerencse próbálva jó.”⁴¹ „Szerencsét próbálni.”⁴² „A tündér szerentsének palotájához férkezik.”⁴³ „Némellyek megelégednek azzal, hogy egyszer valamikor a tündér szerencsének palotájához férkezhettek.”⁴⁴ „Ah tündér szerencse, ezt csak megmutattad, ösmérnem sem hagyád, csak

³² Gesta Romanorum. (RMK. Kiadta Katona L.) 377—378. l. CXLI. r.

³³ Grimm: 105. sz. Das Märchen von der Unke, I.

³⁴ Krauss: Sag. u. M. d. Südslaven. I. 65—66. l. 22. sz. Das Kind u. die Schlange.

³⁵ Idézi Barna Ferdinánd Ethnographia: XV. 204—209. l. megjelent posthumus cikkében.

³⁶ Bolte—Polívka: id. m. II. 462. l.

³⁷ A mese irodalmára nézve l. Bolte—Polívka: id. m. II. 459—462. l.

³⁸ Szarvas—Simonyi: Nyelvt. Szót. III. 226. l.

³⁹ U. o.

⁴⁰ U. o.

⁴¹ Dugonics: id. m. II. 275. l.

⁴² Czuczor—Fogarasi: Magy. nyelv szót. V. 1283. l.

⁴³ Szarvas—Simonyi: Nyelvt. Szót. III. 225. l.

⁴⁴ U. o. III. 227. l.

megkévántattad.“ (Gyöngy. D. K. J. 410.)⁴⁵ „A szegénynek szerencséje is szegény.“⁴⁶

A két szólás, melyen keresztül régi fatalista és pesszimista világfel-fogás hangjait halljuk, eredetére nézve, mint alább látni fogjuk, ikertestvé-r. „Szerencsét próbálni“ annyit tesz, mint keresni a boldogulás lehetőségeit, még küzdelem, erőfeszítés árán is, a másik szólás keserű tartalmú megállapítást tartalmaz: a szegény ember bármit tehet, mégsem boldogul.

Az „elment“ vagy „elmegegyek szerencsét próbálni“ szólást ilyen alak-jában már csak a magyar népmesében találhatjuk. Igen csekély nyomát még a balkáni szláv folklórcban fedezhetjük fel. Szerb mesékben⁴⁷ ugyanis a világgámenő hős „szerencséje után megy“. Torontálmegyei magyar és balkáni szerb mesékben⁴⁸ a hős nem „szerencsét próbálni megy“, hanem küzdelmes járásának kelésének oka az, hogy „hajtja a nyomorúság“. Ez is ritkán fordul elő s csak a most említett szűkebb terület népmeséiben. A magyar népmeséknek ez a sajátos szólása, mellyel a hős a „szerencse megpróbálására“ vonatkozó elhatározását jelenti ki, valószínűen olyan mesék emléke, melyekben a változatos kalandok során elsőnek a „szerencse megpróbálása“ szerepelt. Ilyen hagyományok nálunk lejegyezve nincsenek, de hogy közszájon élhettek ilyen mesék, arra következtetni enged a másik szólás is: „a szegény embernek szerencséje is szegény“, mely, mint a világi életnek keserű elintézése, aligha van a néplélekbe mélyebbre nyúló gyöke-rek: a szegény ember rongyokban talált s megszemélyesített szerencséjének ismerete nélkül, mint azt idegen népek folklóre-anya tanúsítja.

Egy szerb mesében⁴⁹ a szegény ember látja, hogy gazdag testvére nyájának pásztora nincs, azt egy *aranyfonalat fonó leány* őrzi. Ez a *lusta testvér szerencséje*. A gazdagtól kap egy pár bocskort és a *saját szerencsét* keresi fel. Erdőben bokor alatt egy *vén csoroszlyát* lát aludni. Botjával ráüt. Az felébred s mondja neki: köszönje, hogy elaludt, különben a bocskort sem kapta volna. Ez volt az *ő szerencséje*, a Sors ezt adta neki. A Sorsnál jár. Testvére leányát, Milicát, magához veszi s tanácsul kapja, hogy min-denre, amit szerez, mondja: a Milicáé. A határban egy idegen a szegény ember gabonavetésére nézve kérdi: kié? A szegény feleli: „enyém“. A ga-bona rögtön meggyullad, de mikor azt mondja: „a Milicáé“, a tűz azonnal elalszik. Egy másik szerb mese szerint⁵⁰ Istennél a szerencsés napon szü-leített embernek szépen égő, a szerencsétlen napon születettnek gyenge fenyő gyertyája van: *ennek a szerencséje is egy fatörök mögött tartózkodik*. Ugyancsak szerb mese mondja el⁵¹, hogy a szegény ember gazdag testvére-hez áll szolgálatba; a lovaknak a mezőre sőt visz ki, de a lovak elfutnak előle. *Szép leány* megy hozzá, elveszi tőle a sőt s a lovak hozzá mennek. — Ki vagy te? — kérdi a leányt. — *A fivéred szerencséje*. — Hát az enyém hol van? — Egy fatuskó alatt mutatta meg neki. Ez félig ember, félig állat, meghatározhatatlan csúf lény volt. A szegény ember karót fogott s szeren-cséjét agyonütötte. Azóta minden sikerült neki. Krauss Fr. S. e mese mel-

⁴⁵ U. o. III. 818. l.

⁴⁶ U. o. III. 119. l. Ugyanígy: Erdélyi: M. közm. könyve, 361. l., Czuczor—Fogarasi: V. 1109. l. és Margalits: Magy. közm. 668. l.

⁴⁷ Leskien: Märchen aus dem Balkan. Jena, 52. sz. 236—244. l. Die drei Gesellen. Krauss: Tausend Märchen u. Sagen der Südslaven. I. 81. sz. 260—263. l. Der Glücksucher. Itt a szegény ember a szerencsét keresi.

⁴⁸ Kálmány: Koszorúk. I. 239. l. és Hagymányok I—II. köteteiben szétszórta; Leskien: id. m. 63. sz. 291—296. l. Der Wolf mit dem eisernen Kopfe.

⁴⁹ Vuk St. K.: Volksmärchen der Serben. Wien. 13. sz. 106—118. l. Das Schicksal.

⁵⁰ Krauss: Märchen u. Sagen d. Südsl. 1882. I. 104. l. Srčca.

⁵¹ Krauss: Tausend Märchen u. Sagen d. Südsl. I. 59. sz. 179—180. l. Von einem, der sein Glück erschlug.

lett idézi a szerb közmondást: nesreći se ne more naraditi (a balszerencsének nem dolgozhatsz eleget). Oláh mesében⁵² egy fiú az erdőben *úri-asszonyhoz* (az ő szerencséhez) kerül, aki minden kívánságot teljesítő erszényt, minden ellen védő inget és pisztolyt ad neki s még halálából is feltámasztja. Szintén oláh mesében⁵³ a hazulról elkergetett császárléány sokszobás kastélyba vetődik s ott egy arab nőt talál. Egyik szobában *aranyágyon szép ifjú selyemgombolyaggal játszik*. Ez az ő szerencséje, az arab nő szerencséje egy *dolgos púpos ember*. A császárléány az ifjútól a selyemgombolyagot ellopja. Egy császár, ki menyasszonya ruhájához selymet keres, a gombolyagot sok aranyért meg akarja venni, de az arany a mérleget nem viszi le; a császár maga áll a mérlegre s az lebillen. Jegyesét otthagyja s ezt a leányt veszi feleségül. Szintén oláh mese szól arról,⁵⁴ hogy a szegény ember sorsa egy létra alatt él összekuporodva. A Nasreddin hodzsza köré fonódó mondák közül az egyik⁵⁵ elmondja, hogy szegény ember gazdaggá, gazdag szegénnyé lett. A meggazdagodott nejéhez, ki a hozzá koldulni menő elszegényedett gazdagnak volt előbb felesége, így szól: „az ő szerencséje hozzám, az én szegénységem öhozzá ment”. Ujgörög mesében⁵⁶ a szegény ember látja, hogy a gazdag csak ül és pipál s *végzete* (mira) *aranyrokkán* fon. Ő is így tesz; arannyal rakott számár tér házába s ő is gazdag lesz. Sziléziai mesében⁵⁷ arról van szó, hogy egy szegény ember gazdag bátyja távollétében annak szekrényét kinyitja s talál egy *szürke, törpe embert*, aki a *bátyja szerencséje*. Ez elmondja, hogy mindenkinek van egy szerencséje, csak nem tudjuk megtalálni s megtartani. A *szegény szerencséje* onnan 300 mérföldre van. Ezzel eltűnik. Ettől fogva a gazdag is szegény lesz. Szicíliai olasz mese szerint⁵⁸ gazdag leányt sorsa *szép nő* alakjában felkeres; ennek kezében *kerék* van (l. „szerencsekerék”), mely minden elhatározásánál egyet fordúl. A leány kéri, engedje meg, hogy az életet öreg korában élvezhesse. Erre a leány atyjának hajói elpusztulnak s vagyosnát is elrabolják. A leány szolgálni megy. Sorsa mindenütt nyomában, mindent összetör, a leány menekül előle, de ahonnan elmenekült, a sors mindig újra éppé tesz. Ez így megy két évig. Egyik úrnője egy darab kenyérrel hegyre küldi s meghagyja, hogy kiáltsa: „Úrnóm sorsa!” — s a kenyeret a megjelenő *asszonynak* adja oda. Így is tesz s az asszonyt kéri, engesztelje meg az ő sorsát. Ez azonban nem hallja a kérést, mert éppen akkor „hét fedél alatt” volt. Az úrnő sorsa végül is megengeszteli a leány sorsát, ki üldözöttjét királynévá teszi. XIV. századból származó középfelnémet költemény szerint⁵⁹ az ura haragja elől futó lovag erdőben egy fán egy *szörnyalakot* talál, amely az ő *rossz szerencséje*. Tölgyfa üregébe zárja s azóta minden sikerül neki. Egy írigye a balszerencsét kiszabadítja, ez azonban hozzája szegődik s az írigy lesz olyan szegény, mint előbb a lovag volt. Ennek változata egy XV. századbeli névtelen szerző meistersangja⁶⁰: szegény ember az erdőre megy, a balszerencse követi. Ennek kezét az ember csellel fahasadékba szoríttatja s ezáltal fogva tartja. Ettől fogva jól megy

⁵² Săinenu: Basm. rom. București, 1895. 670—671. l. Voinicul cel cu 3 daruri.

⁵³ U. o. 797—798. l.

⁵⁴ U. o. 802. l.

⁵⁵ Wesselski: Der Hodscha Nasreddin. Weimar, MCMXI. I. 232. sz.

⁵⁶ Kretschmer: Neugr. Märchen. Jena. 36. sz. 147—150. l. Der Arme und seine Mira.

⁵⁷ Schiller: Schlesische Volksmärchen. 6. sz. 32—34. l.

⁵⁸ Gonzenbach: Sic. Volksm. I. 21. sz. 130—135. l. Die Geschichte von Katharina und ihrem Schicksal.

⁵⁹ Köhler: Aufsätze über Märchen und Volkslieder. Berlin, 1894. 99—117. l. Von Glück und Unglück.

⁶⁰ U. o.

dolga. Boccaccio adata szerint⁶¹ (*De casibus virorum illustrium libri novem*) *Paupertas* (rongyos ruhában) *Fortunát* legyőzi; ez pedig *Paupertast* karóhoz köti, hogy onnan kiki eloldhassa, ha akarja. Laurentius Abstemius *Hecatomythium*-ának I. meséje⁶²): gazdag ember száz aranyat kínál egy szegénynek, hogy menjen el a szerencséjéhez s kérje, ne adjon már neki semmit; a szegény addig vonakodik, míg a gazdag az aranyak számát tízre szállítja le s végül ezzel is eleget tett a kívánságnak. A gazdag szerencséje mondja neki, hogy a kérést nem teljesítheti, sőt a gazdag vagyonát megháromszorozza, a szegénynek pedig tovább is a legnagyobb nélkülözésben kell élnie és még a tíz aranyat sem kapta volna, ha el nem aludt volna. Michele Somma Cento racconti raccolti-jában levő olasz adat szerint⁶³ egy szolga, kinek gazdája sok aranyat talál, álmodja, hogy gazdája egy piaszterrel szerencséjéhez küldi azzal a kívánsággal, hogy ne adjon már neki több pénzt. A szerencse (ifjú, szép asszony) feleli: „Akár akarja gazdád, akár nem, kamrái telve lesznek mindig arannyal.” A szolga a saját szerencséjét is előhívja. Egy dühös vén asszony áll elébe. Kéri, könyörüljön meg rajta s mentse meg a nyomortól. Az feleli, hogy ha nem aludt volna, még az egy piasztert sem kapta volna, éhen kellett volna vesznie. Fernan Caballero: *Cuentos y Poesias populares andalusias* (1861) című gyűjteményében egyik mese (*La buena y la mala Fortuna*⁶⁴) elmondja, hogy egy gazdag a szegény embert 12 duróval elküldi, hogy keresse fel szerencséjét s kérje, hogy több vagyont ne adjon már neki. A szegény addig huzakodik, míg csak egy durót kap. A gazdag szerencséje, aki palotában lakik és szép, finoman öltözött leány, válaszolja, hogy a gazdagnak akarata ellenére is haláláig adni fog, a szegényt pedig egy rongyos kunyhóhoz küldi, mert az ő szerencséje itt lakik. A kunyhóból csúf, vén asszony jön elő. „Ha nem aludtam volna, azt az egy durót sem kaptad volna.”

A megszemélyesített Sors, Szerencse és Nyomor alakjaival még számos, különféle területekről lejegyzett népmese foglalkozik, azokat most tárgyalnom azonban a céltól való eltérés nélkül nem lehet.

A két magyar szólás népmesei származásának igazolásául a felsorolt adatok tehát csakugyan elmondják, hogy a boldogulni kívánó, nyomorgó ember élő személyben megtalált szerencséjét csakugyan próbára teszi s hogy a szegény embernek a szerencséje maga is kiállhatatlan, csúf és szegény, aki vagy rongyos kunyhóban lakik, vagy még kunyhója sincs s egy fatuskó mögé húzódva él. Igazolják azonban ezek az adatok azt is, hogy mikor jó és balszerencséről, jó és balsorsról beszélünk, ezek a nyelvi formák a hagyományok által megőrzött ősi hitvilág talajában gyökereznek s valaha élő személyeknek hitt természetfeletti, nagyhatalmú, az ember sorsát a bölesőtől a síríg elhatározó és irányító lények elvonásai.

Arranézve, hogy a régi magyar nyelv maradványaiban „tündér szerencse”-ről van szó, utalok a szerb, oláh, olasz, újgörög és andalúz mesék adataira, melyekben a jószerencse vagy ifjú szép nő vagy férfi, aki az oláh és az andalúz hagyomány szerint palotában lakik, mint ahogyan arról a XVIII. századbéli magyar nyelvi emlékek is beszélnek. Berzsenyi Dániel ódájában⁶⁵ szereplő „tündérszerencse”-nek kettős hatalma van, mert „kénye-tani is tud. S érdekes, hogy a „tündérszerencse”-nek az egész mondatban több büntető szerep jut, mint jutalmazó! Úgy látszik, hogy Berzsenyi e tekintetben a magyarságnál már az ősi hagyományok alapján kialakult népi

⁶¹ U. o.

⁶² U. o.

⁶³ U. o.

⁶⁴ Idézve u. o.

⁶⁵ A magyarokhoz.

felfogással, valóságos történelemfilozófiával találkozott, amely szerint a magyar nép sorsa szegénység, nyomor és pusztulás, melyet a „tündérszerencse” hajt végre. Talán nem véletlen, hogy a „tündérszerencse” ilyen szereppel mutatkozik be Gyöngyösi István idézett soraiban is.

Arranézve, hogy a gazdag a vagyontól, a szegény a nyomorúságtól egész életén keresztül szabadulni nem tud, megemlítem még, hogy Henoch aethiopiai apokrif könyve szerint⁶⁶ az ember sorsa már foganása előtt el van határozva s ezért a szegények és nyomorgók a már életükben büntetett gonoszak közé tartoznak, akik a regnum Messianum elérékezése idején sem jutnak be a paradicsomba. Henoch a Krisztus születése körüli időben élt, könyve az akkor élő s egymással szoros érintkezésben lévő keleti népek vallásos felfogásáról szóló hagyománynak folklorisztikus szempontból is becses foglalatja. Ezért tárgyalt szólásunk eredetének történeti távlata szempontjából is értékes hely- és időjelző.

4.

Szerencse szárnyon jár, akire száll, az jól jár. Kétféle alakban jegyezték fel: „A szerencse szárnyon jár, akire száll, az jól jár” és „Szerencse szárnyon jár, boldog ember, kire száll.”⁶⁷ A régi nyelvből szótáraink nem ismerik, bár verses alakja nagyobb régiséget mutat. A német nyelv területén sem idegen. Wander híres gyűjteménye a következő alakokban idézi: „Das Glück fleugt, wers fengt, der hats” és „das Glück hat Flügel”.⁶⁸ Nálunk a szólást akkor szokták idézni, ha olyan emberről beszélnek, akit nem várt szerencse ért.

A szólás multja folklórehagyományokhoz vezet.

Besenyőteleken, Gyöngyösön (Heves megye) a játszó gyermekek almát, diót vagy más tárgyat dobnak fejük fölé a levegőbe s kiáltják: „Kire esik (vagy: száll) az Isten áldása!?” Akire a feldobott tárgy esik vagy aki elkapja, azé lesz.⁶⁹ Dunántúli népmonda szerint⁷⁰ Mátyás szolgának áll be. Mikor a mezőn szánt, királlyá választják s a koronát angyalok viszik feléje. Mátyás a fényességet nem tudja mire vélni, ösztökéjével feléje csap. Azóta ferde a korona keresztje. A Debreceni codex elmondja⁷¹, hogy Szent Fábian a pápaválasztás alkalmával barátaival együtt a templom mellé áll s vára-kozásuk közben *fejére fehér galamb száll* s mondja: „Ím római püspökké választatol.” Ő lett a pápa. III. Ince pápa választásáról pedig úgy szól a hagyomány⁷², hogy a templomban három galamb röpködött; az egyik *fehér galamb* Ince jobb vállára ült. Ez jelentette az ég akaratát. Német mesében⁷³ a templomba menő gróffiú vállára két *fehér galamb száll* s a kardinálisok, kik elhatározták, hogy azt választják pápának, kit *isteni csoda* jelöl ki, pápának választják. Az új pápának misét kell mondania, de egy szót sem tud belőle. A vállán ülő két galamb mindent a fülébe súg, mint Mohamednek

⁶⁶ St. Székely: Bibliotheca apocrypha. Vol. I. Friburgi Brisgoviac, MCMXIII. 179. lap.

⁶⁷ Margalits: id. m. 676. és 677. l. (Az utóbbi Ballagi M. gyűjteményéből idézve.) Ugyanitt a 759. l. ebben az alakban is: Vitézre nem szállhat véletlen szerencse. (Idézet Kis-Viczay gyűjteményéből.)

⁶⁸ Wander: Deutsches Sprichw.-Lexikon. I. 1732. l. 42. sz. és 1733. l. 65. sz.

⁶⁹ Saját gyűjtésem.

⁷⁰ M. N. Gy. VIII. 484. l. Gárdonyi, Fejér megye. Nem heraldikai monda. Erre nézve l. u. o. 599. l.

⁷¹ Nyelvemléktár. XI. Budapest, 1884. 79. l. Ugyanígy: Erdy-codex. (Nyelvemléktár. IV. k. l. fele. 1876.) 293. l.

⁷² Bolte—Polívka: id. m. I. 325. l.

⁷³ Grimm: KHM. 33. sz. Die drei Sprachen.

a szent lelket helyettesítő galamb. Magyarországi rutén monda szerint⁷⁴ Mátyás rutén gazdánál szolgál. Királyválasztás volt s Mátyás hívta a gazdát, menjenek a koronázásra. A gazda üsztökéjét földbe szúrja s mondja: „Ha ez kihajt, míg egyet kerülünk, tudom, hogy kettőnk közül is lehet a király.” Az üsztöke kihajt. Elmennek a koronázásra. Az *elröpített korona* háromszor egymás után *Mátyás fejére száll*. Mátyás kovácshoz áll szolgálatba. Ez látja, hogy szolgálja vállán arany kereszt van. Ettől fogva ő lesz a szolgálja s Mátyás részére fegyvereket készít. Mikor újra koronázás lett, Mátyás is férfivá serdült, a *korona*, mely a *levegőben repült*, újra *fejére szállott*. Ukrajnai mesében⁷⁵ két fiú közül az egyiknek királyválasztás alkalmával háromszor *száll fejére* a korona s *király lesz*. Erdélyi szász mese szerint⁷⁶ a király meghal s a nép a királymezőre gyűl. *Isten* annak adja a koronát, ki neki a legkedvesebb. Két parasztfiú kimegy nézelődni, a harmadik testvért otthon hagyják, ki a disznóólból néz mindent. A koronát egy dombra teszik, az a *levegőbe emelkedve a disznóóltra száll*. A harmadik fiú lesz a király. Oláh mesében⁷⁷ egy ember egy városba ér, ahol császárt választanak. A koronát a *levegőbe dobják*; akinek *fejére esik*, az lesz a császár. A korona a vándor fejére esik. Újgörög mese szerint is⁷⁸ egy városban királyválasztást tartanak, akinek a gyűlésen egy *madár a fejére száll, az lesz a király*. A világgá ment testvérek egyikének fejére száll a madár s az lesz a király. Szicíliai olasz mese⁷⁹ arról szól, hogy Rómában meghalt a pápa s a kardinálisok eleresztenek egy *fehér galambot*, mert annak, akire az *rúl száll, pápának kell lennie*. A galamb egy barlangban élő remetére repül s az lesz a pápa. A stambuli törökök tudnak egy mesét⁸⁰, mely szerint egy fiú egy helyre ér, ahol nagy sokaságot talál. Elmondják neki, hogy a *sah* meghalt; minden nap feleresztenek egy *galambot*, akinek *ez a fejére száll*, az lesz a *sah*. A galamb a fiú fejére száll; sahnak jelentik ki, de nem fogadja el. A 2. és 3. napon más-más galambot röpítenek el, ezek is az ő fejére szállanak, mégis ő lesz a *sah*. Délszibéria török törzsei mesélik⁸¹, hogy királyválasztás alkalmával két *arany oszlopra* két *égő gyertyát* tesznek; az oszlopok között mindenkinek el kell mennie s akire a gyertyák *esnek*, az lesz a király. Ezen adat mellett a délszibériai folklore nemcsak a szólás alapját tevő elbeszélést, de magát a szólást is ismeri „fejemre szállt a szerencse madara” alakban.⁸² A mesei elbeszélés⁸³ szerint pedig a királyválasztáskor széteresztett *madarak egyike* a hűtlenség gyanújába keveredett asszony *fejére száll* s királlyá választják. Másik mese szerint⁸⁴ királyválasztáskor két fiútestvér is a tömegbe vegyül; a *madár* először az egyik, azután a másik *fejére száll*, egyikből fejedelem, másikkól vezér lesz. Amikor a két fiú még nem volt a gyülekezetben, az eleresztett madarak senki fejére sem szállottak. Tarantschi mesében⁸⁵ a kalándárré lett fejedelem egy hegy tövében nagy sokaságot lát. Az emberek egy madárnak kiáltozzák: „Kukul!” Megmagyarázzák neki, hogy a fejedelem meghalt, ennek van egy *csoda*

⁷⁴ Ethnographia: XXII. 236—238. I. Kapuszög, Ung megye.

⁷⁵ Heller—Surowzowa: Ukrainische Volksmärchen. Wien, 1921. 49—54. I. Das Königs Bruder.

⁷⁶ Haltrich: D. Volksm. 47. sz. 195—196. I. Der Aschenputtel wird König.

⁷⁷ Šainénu: id. m. 853. I.

⁷⁸ Kretschmer: id. m. 6. sz. 23—28. I. Die goldenen Eier.

⁷⁹ Gonzenbach: id. m. II. 85. sz. 159—162. I. Vom Crivolin.

⁸⁰ Kúnos: Türk. Volksm. aus Stambul. Leiden. 11—16. I. Die Furcht.

⁸¹ Radloff: Proben der Volksliteratur, etc. I. 208—210. I.

⁸² U. o. III. 535. I. a 91. versszak végső sorában.

⁸³ U. o. IV. 141—145. I. Das Weib als Fürst.

⁸⁴ U. o. 477—482. I.

⁸⁵ U. o. VI. 157—164. I. Der Fürst.

madara, azt kiröpitik s akinek a *fejére száll*, azt „fejedelemmé emelik”.⁸⁶ A kalándár is kiáltja: „Kukul!” A madár az ő fejére száll. Az emberek a madarat elhessegetik, de az újra meg újra csak az ő fejére száll. Ebben *Isten akaratát* látják s trónra ültetik. A vend mese szerint⁸⁷ az lesz a király, kisasszony férje, kinek fejére az *aranyalma* esik. Turkesztáni mesében⁸⁸ olvassuk, hogy a szép Dunja egy városba ér, ahol az a szokás, hogy a király halála után a *királymadarat* elbocsátják s akire *száll*, az lesz a király. A király Dunjára száll s ő lesz a király. Tamerlán önéletrajzában írja,⁸⁹ hogy álmában egy *sólyom repült a kezére* s azt az álomfejtők úgy magyarázták, hogy az *hatalmat* jelent. Ögyiptomi hagyomány szerint⁹⁰ a szegény Theodosios a templomban a tömeg mögé áll s amikor már háromszor elmondták: szent! — az *égből egy sas száll le*, karmai között drágaköves és gyöngyös arany koronát hozott, rajta a kereszt. A sas *napnál is fényesebb*, maga *Ráfael arkangyal*. Ez Theodosios trónra ülteti, aki a király lesz. Az *Ezeregyéj* egyik elbeszélése szerint⁹¹ egy leány abba a városba ér, hol a szultán meghalt. A vezér egy *madarat* feldob. Ez a *leányra száll* három nap egymásután. Ebben *Isten akaratát* látják s a leányt szultánnak megválasztják. Egy kopt mesében⁹² az uralkodásra kijelölt egyénnek egy *sas* a karmai között hozza a *koronát*. Lucumonak királyválasztás előtt *színtén sas teszi fejére* a királyi kalapot.⁹³

A szerencse tehát csakugyan „szárnyon jár”, mert madár (galamb, sas) alakjában jelenik meg; „akire száll, az jól jár”, mert annak királyi (fejedelmi, szultáni, pápai) hatalmat hoz. A madárnak valakire (fejére vagy vállára) való repülésben az elsorolt hagyományok felvilágosítása szerint Isten (ég) akaratát nyilatkozik meg. Mintha azt mondanák ezek az ember ősi hitében gyökerező elbeszélések, hogy az uralkodót Isten kegyelme adja a *népeknek*, amely nélkül boldogtalanok, „fejetlenek” lennének. A „fejetlenség” pedig nagy csapás. Az uralkodókról ezért mondják, hogy „Isten kegyelméből valók”. Amint az előbbi szöveg néphagyományi távlatában láttuk, hogy a régiek a szerencsét vagy jóakarátú tündérnek, vagy gonosz démonnak képzeltek, akiknek természetfeletti hatalmuk van, itt a jó szerencse *madár* vagy *angyal* alakjában jelenik meg s Isten akaratának nyilvánítója. A madár főképpen a fehér galamb alakjában vagy a meghalt ember lelke rejtőzik,⁹⁴ vagy maga az Isten.⁹⁵ Hogy itt az utóbbi esettel van dolgunk, azt Dähnhardt adatain kívül az is igazolja, hogy a *tanácsadó*, *felvilágosító* Szentleket (az egyik *isteni* személyt) az élő keresztény vallás is fehér galamb képében fogja fel és ábrázolja. A fehér galamb, a madár tehát maga az istenség, ki a nagy emberi közösség dolgainak irányításában az „égi madár” köntösében személyesen is részt vesz, másrészt pedig kedveltje iránt kegyelmét a rászállással nyilatkoztatja ki. Azonos gondolat szülte a magyar nép híres politikai dalát is: „Esik eső karikára, Kossuth

⁸⁶ V. ö. a magyar honfoglaláskori szertartással, melynek keretében Árpádot pajzsra emelik s amellyel őt fejedelemmé elismerik. A szokás nálunk ma is ismerős. Akit ki akarnak tüntetni, más szóval „ovációban” részesíteni, székestül vagy anélkül is maguk fölé emelik. Így tettek a magyar tisztek IV. Károlyra is, mikor trónra lépett.

⁸⁷ Schulenburg: id. m. 69—77. I. Der goldene Apfel.

⁸⁸ Jungbauer: Märchen aus Turkestan und Tibet. Jena, 1923. 5. sz. 59—74. I. Die schöne Dunja.

⁸⁹ U. o. 305. I.

⁹⁰ Roeder: Altägypt. Erz. u. Märchen. Jena, 1927. 325. I.

⁹¹ T. u. e. Nacht (M. Henning): 8. k. XXIV. r. 56—58. I.

⁹² Bolte—Polivka: id. m. I. 325. I.

⁹³ Titi Livii: ab u. c. I. I. c. 34.

⁹⁴ Grimm: Deutsche Myth. II. 690—692., III. 246—247. I.

⁹⁵ Dähnhardt: Natursagen. I. B. Sagen z. alten Testament. Leipzig, 1907. 4., 6., 28., 30., 45—47., 58—60., 62. I.

Lajos kalapjára. Valahány csepp esik rája, Annyi áldás szálljon rája!"" Az esővel együttjáró áldás emlegetése magyar népünknel közkeletű. Az eső is, az áldás is égi eredetű, a magyar nóta ennél fogva azt akarja mondani, hogy az eső az égből hozzon magával Kossuth Lajosra annyi áldást, ahány cseppben kalapjára esik. Régi vallásos hagyomány szerint ugyanis, mint Henochnál olvassuk,⁹⁶ az eső, hó, jég, felhő, harmat helye a szférikus világ felfogás szerint az első, Baruch apokaliptikus könyve szerint a 4. égben van.⁹⁷

5.

Kilátszik a lóláb. Ugy látszik, a régi nyelvben nem fordul elő, mert a Nyelvtörténeti Szótár sem ismeri. Ma élő nyelvünkben lépten-nyomon hallható.⁹⁸ Akkor szoktuk mondani, ha valakinek titkolt, gonosz szándékát megismerjük.

Eredetére szintén a folklora vet világot.

Magyar népmesék szerint: Mariska nevű leánynak szeretője nincs, kívánja, hogy legyen, még ha az ördög is. Este a fonóban egy legény ül hozzá; orsója leesik. Lehajlás közben látja, hogy a legény egyik lába *lóz*, másik *ökörláb*. A legény maga az *ördög*.⁹⁹ Ilyen körülmények között kap szeretőt egy leány. Leejtett gyűszűje felvétele közben pillantja meg a legény *lólábát*.¹⁰⁰ Egy leány kívánja, hogy legyen szeretője, habár az ördög is. Szép legény jelenik meg előtte, orsóját háromszor leejti; harmadszor maga hajlik le érte s akkor látja meg a legény *lólábát*, akiről társai mondják, hogy az a *lúdvérc*.¹⁰¹ Egy asszony meglátja az *ördög lólábát* s kér: miért van az? Az ördög kitérően válaszol. Másnap éjjelkor látja, hogy négy feketelovas hintón utazik.¹⁰² Szeretőt kívánó leány mellé a fonóban szép legény telepedik. Orsóleesése, a lóláb megpillantása, mint előbb.¹⁰³ Leánynak nincs szeretője; kér egy öreg asszonyt, szerezzen neki, még ha az ördögöt is. A fonóban szép mézároslegény. A rokkakapocs esik le, a *lóláb* meglátása, mint előbb. A legény az *ördög*.¹⁰⁴ A királyné megtiltja, hogy bárkit is bebocsásson hozzá. Egy katonatisztet beengednek. A királyné pamutját leejti; a katona lehajlik érte, a királyné látja, hogy annak *lólába* van. Ez az *ördög*.¹⁰⁵ A leányhoz *lúdvérc* jár, mint szerető. Ollóját egyszer leejti s lehajlás közben látja meg a legény lábait.¹⁰⁶ Csik-megyei székely néphit szerint is az *ördög lólábú*.¹⁰⁷ Német mesében¹⁰⁸ az *ördög* három mesterlegényt segítségül hív, hogy egy lelket megszerezhessen. Egyik legény az „úr” lábára néz s látja, hogy az egyik láb emberi, a másik *lóláb*. Német szólások: „Der Teuffel stelle sich, wie er wolle, so ragen ihm doch die füsse herfur.”¹⁰⁹ „Stell’ sich der Teufel noch so fromm, der Pferde-

⁹⁶ St. Székely: id. m. 49., 96. l.

⁹⁷ U. o. 50. l. V. ö. a latin egyházi énekkal: „*Rorate coeli desuper et nubes pluant iustum.*”

⁹⁸ Margalits: id. m. 514. l. A szólás a közölt alakban és értelemben.

⁹⁹ Arany L.: Er. népm. 1862. 153—162. l. Az ördög-szerető.

¹⁰⁰ Magyar Nyelvőr. II. 421—422. l. (Göcsej.)

¹⁰¹ U. o. VIII. 328—330. l. Az ördög-szerető. (Veszprém.)

¹⁰² U. o. XV. 182. l. (Olaszfalu, Veszprém megye.)

¹⁰³ U. o. XXII. 475—478. l. Akit az ördög szeretett. (Parád.)

¹⁰⁴ U. o. XXIV. 332—334. l. (Csetény.)

¹⁰⁵ M. N. Gy. XIII. 41. sz. 248—252. l. Szép Karolina.

¹⁰⁶ Ethnographia: 1929. évf. 201. l. (Csesznek.)

¹⁰⁷ Ethnographia: VI. 105—108. l. Az ördög lólábára vonatkozó magyar néphitbeli adatokat l. még Ipolyi: Magyar Myth. 49. l.

¹⁰⁸ Grimm: KHM. 120. sz. Die drei Handwerksburschen.

¹⁰⁹ Wander: id. m. 4. k. 1078. l. 442. sz.

fuss verräth ihn drum.¹¹⁰ A német néphit szerint a gonosz lélek lólábú ember alakjában is megjelenik.¹¹¹ Az ördögöt elárulja bakkecskefüle, szarva, farka vagy ló- és tyúklába.¹¹²

A mesék természetesen valamennyien elmondják azt is, hogy mikor a leány a legény lábát meglátja, mindjárt tudja, hogy ördöggel van dolga s ennek mi a szándéka. Az elbeszélés annyira megkapó és szemléletes, hogy a rejtett gonosz szándék felismerésének könnyen érthető szólásban leendő kifejezésére mindjárt népszerű képzetanyagot szolgáltatott. A szó-lás aligha régi. A mese mihozzánk a Balkánról, a Balkánra pedig kelet felől vándorolt. Az ördögnek lólábával kapcsolatos külseje s annak különféle korokban és területeken észlelhető változásai érdekes összehasonlító mitológiai kérdés, mely külön tanulmányt kíván.

6.

Hova az ördög maga nem mehet, vénasszonyt küld maga helyett. A szólás ismertebb alakjai: „Amit az ördög maga végbe nem vihet, vénasszonyra bizza.”¹¹³ Az elüljelzett alakban.¹¹⁴ „Vén banya, ördögök had-nagya.”¹¹⁵ Cselszövő, perpatvarcsináló vén asszonyok megszólása alkalmá-val használják, akiket a népnyelv *vén csoroszlya*, *vén satrafa*, *ördögoldal-borda*, *vén sibilla* és *vén boszorkány* néven is emleget s akikről a köznép ma is szentül hiszi, hogy ördöggel cimborálnak. A szólás, mely a néphitre nézve már magában is érdekes adalék, egy népmesének rövid kivonata. Ismerős a németeknél: „Wo der Teufel nicht hin darf (will), da schickt einen besuch oder ein alt Weib hin.”¹¹⁶ „Boa de Düwel nit schwer kuemen kann, doa schicket he en oalt Wif.”¹¹⁷ „Wo der Teufel nichts ausrichten (oder nicht selber kommen) kann, dahin schickt er ein altes Weib.”¹¹⁸ Ugyanígy ismeri a francia, hollandi és olasz nép is.¹¹⁹

A szólás forrásaiul szolgáló népmese legrégibb feljegyzése nálunk, tudtommal *Taxonyi János*, XVIII. századi jezsuita író munkájában¹²⁰ talál-ható, aki a saját bevallása szerint is *Georgius Stengelius* „Mundi Theo-retici” (p. 3. c. 61.) című művéből vette át. Az ördög a házastársakat nem tudja összeveszíteni s erre egy vén asszonyt kér fel. Ez a feleséget ráveszi, hogy készüljön férje megölésére, ezt pedig értesíti, hogy felesége az ágyba borotvát rejtett el. A férj megtalálja a borotvát s felesége torkát elmetszi. Az ördög egy pár „veres tzipellőt” ad a vénasszonynak, mondván: „Te még nálam is gonoszabb vagy!” Alföldi magyar mesében¹²¹ az ördög egy ördöngös vénasszonynak egy pár cipőt ígér, ha egy fiatal házaspárt meg-sront. Ez a menyecskét rábeszéli, hogy tegyen férje vánkosa alá borotvát, akkor szebb életük lesz. Innen a szőlőbe megy s a férjnek elmondja, hogy felesége el akarja vágni a nyakát, a borotvát párnája alatt fogja találni. A férj a borotvát megtalálja s felesége nyakát elvágja. Az ördög a cipőt

¹¹⁰ U. o. 1091. l. 725. sz.

¹¹¹ Wuttke: Der deutsche Aberglauben. 473. l.

¹¹² Grimm: Deutsche Myth. II. 830—831., III. 294. l.

¹¹³ Ballagi id. m. I. 27. és 422. l. Ugyanígy Margalitsnál is: id. m. 594. l.

¹¹⁴ Margalits: 595. l.

¹¹⁵ U. o. 596. l. Emliti Ipolyi és Magyar Myth. 47. l.

¹¹⁶ Wander: id. m. 4. k. 1105. l., 1063. sz.

¹¹⁷ U. o. 1059. l. 23. sz.

¹¹⁸ U. o. 1056. sz. Az 1510. sz. idézet alatt magyarul a következőképen idézi Gaal után: „A' hol az ördög valamit, véghez nem vihet, oda vén bábát igazít.”

¹¹⁹ U. o.

¹²⁰ Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának Tükörci, stb. Győr. 1740. II. 294—300. l.

¹²¹ Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn. 1893. III. B. 7—8. H. 188. l. lap-széli jegyzetben (Szöreg, Kálmány L. gyűjtése).

a vénasszonynak az ablakon át rúdon nyújtja be, mert fél bemenni hozzá. „Te nálam nagyobb ördög vagy!” Hasonló tartalmú elbeszélés mellett említi a szólást Schumann XVI. századbeli gyűjteményében.¹²² Ismeri a mesét rúdon benyújtott veres papucs indítékával együtt Wander¹²³ és Grimm is.¹²⁴ Az oláh folklóre területéről Schullerus Adolf említi.¹²⁵ Zsidó mese szerint¹²⁶ egy mosónő egy démon előtt vállalkozik, hogy egy nemzetséget megront. Elmegy egy nőhöz fehéreneműért, kinek elmondja, hogy férje más szeret. Ez ellen azonban varázsszert tud készíteni, amihez a férj szakállából három szál szőr kell. Felbztatja az asszonyt, hogy urát este altassa el s a szőrszálakat borotvával vágja le. Ezután a férjet keresi fel, kinek igazolásul, hogy házából jön, felmutatja a ruhát. Elmondja, hogy felesége egy ifjúval összebeszélt, hogy őt elteszik láb alól, még pedig úgy, hogy neje elaltatja s torkát borotvával elvágja. A férj színleli az alvást s mikor felesége a szőrszálakat le akarja vágni, kezéből a borotvát kikapja s megöli. Őt a nő rokonai ölik meg s a vérbosszú két nemzetséget irt ki.

Különös érdekessége ennek a néphagyománynak, hogy benne a legfőbb gonoszt nem az ördög képviseli, hanem a vénasszony, amint ezt egyes mesék magával az ördöggel meg is állapíttatják. Az ördögnek hasonló szerepével, melyben mint demiurgos, szolga, hóhér vagy rászédhető ostoba jelenik meg, az ördögfogalom fejlődése során gyakran találkozunk s látjuk, hogy azok a jegyek, melyek együtt a fogalmat alkotják, koronként vagy egyes kultúrákon és területeken belül mennyire változatosak. A vénasszony alakjának a leggonoszabb tulajdonságokkal való felruházása mutatja, hogy a fogalom — legalább is Európában — az antropomorfizációig már a középkor elején eljutott.

7.

Az égre dobott kő visszaesik fejedre. Ebben az alakjában Heves és Csik megyéből ismerem. Fel van jegyezve Kis-Viczay gyűjteményében: „Égre követ ne dobj, mert fejedre fordul” és Dugonicsnál: „Égre követ ne vess, mert fejedre fordul”.¹²⁷ Ballaginnál: „Égre ne vess követ, mert fejedre fordul”.¹²⁸ „Ki követ vet égre s leesik fejére, nem jajgathatja sebet”.¹²⁹ Erdélyinél: „Nehéz Istennel követ dobni”.¹³⁰ A szólást már Sirák könyvében is (27.) megtaláljuk.

Valódi értelme az, hogy Istennel vagy valamely természetfeletti hatalommal ne kezdjünk háborúságot, mert amely eszközzel támadunk, a természetfeletti hatalom a támadást ugyanazzal az eszközzel bosszulja meg.

A szólás konkrét alapjára két mesében akadtam. Oláh mesében¹³¹ a megölt s megfőzött árva fiú eltemetett csontja kakukká válik. A mostoha a fára repült kakukot *kösóval* meg akarja dobni, az azonban reá *visszaesik* s agyonüti. Ugyanígy egy cseh mesében,¹³² amely szerint a mostoha a halála után madárrá vált fiúra követ dob, a madár a *követ visszadobja*

¹²² V. Schumanns Nachtbüchlein (1559). Hsgg. von J. Bolte. Tübingen, 1893. (Bibl. d. Litt. Ver. in Stuttgart, 197. sz.) 326. l.

¹²³ Id. m. 4. k. 1105. l. 1063. sz. és u. o. 1059. l. 1056. sz. a.

¹²⁴ Grimm: D. Myth. II. 868. l.

¹²⁵ FFC. 78. Verz. der rum. Märchen. 52. l. 821. IX. sz. a. a nyolcadik variáns.

¹²⁶ Heller B.: A héber mese. (Népsz. Zsidó Könyvtár, 5. sz.) 54—55. l.

¹²⁷ Mind a kettőt idézi Margalits: id. m. 227. l.

¹²⁸ Id. m. I. 97. l. 1615. sz.

¹²⁹ U. o. II. 257. l.

¹³⁰ Magyar közm. könyve. 3930. sz. alatt.

¹³¹ Şăineanu: id. m. 748. l. Legenda cucului.

¹³² Bolte-Polívka: id. m. I. 419. l.

s mostoháját agyonüti. Itt a természetfeletti hatalom: a madárrá vált lélek, mint ahogyan azt a „szerencse szárnyon jár” szólás tárgyalásánál is láttuk.

Hogy a szólásnak csakugyan néphagyományokban vannak a gyökerei, arra nézve egy másik szólás forrásanyaga világos nyomra vezet.

Sem a régi, sem az új nyelvből nem jegyezték le, de a köznyelvben gyakran hallhatjuk, hogy a méltatlanul bántott egyén a támadásra azzal a kifejezéssel felel, hogy „rőla visszapattannak a rágalom nyilai”.

Ennek a szólásnak képzettartalma az „égre dobott kő”-re vonatkozó szólásával együtt azonos felfogású hagyományokra támaszkodik.

Egy XIII. századbéli párizsi kézirat szerint¹³³ Avenonban, Orleans mellett egy templomban van egy Mária-kép. A fejedelem háborút visel. Egy polgár a Mária-kép mögül lő az ellenségre. Egyik ellenséges katona szidja a képet s nyilat bocsát rá. „Iconia genu erexit jaculo obiciens illud expetit, sagittam in adversum dirigit et blasphemum deicit.” (= Vinc. Bellov. Spec. Hist. cap. 83.) A Gesta Romanorum egyik elbeszélésében¹³⁴ egy szerzetes egy nő férjét „in effigie” el akarja pusztítani. Nyilat a képre lövi, de az visszapattan s az ő tüdejébe fúródik. Egy középkori lovagregényben¹³⁵ Gugemar a szarvasünőt megsebzí, de a nyíl visszapattan, a lovagot felsőcombján megsebzí s a szarvasünő mondja neki, hogy csak ő gyógyíthatja meg.¹³⁶ A Monte Gargano-legendában olvassuk:¹³⁷ „... praedives quidam nomine Garganus ... iraque permotus ... correpto arcu appetiit illum (taurum) sagitta toxicata. Quae velut venti flamine retorta, eum, a quo iactata est, percussit”. Az ökörben Szent Mihály arkangyal jelent meg. A Gibbons Saga-ban¹³⁸ Gibbon üldözi a szarvasünőt s az a rálőtt nyilat a szájába veszi. Szent Krisztina legendájában¹³⁹ Szent Krisztinát atyja kerékre kötteti, tüzet rakat alája s olajjal öntözteti. Ez azonban nem a vértanunak árt, hanem ellenségeinek, akik közül másfélezer pusztul el. Szent Kozmát és Damjánt tűzbe vetik¹⁴⁰ s a tűz a körülállókat égeti meg; megkövezik őket, a kő a kövezőkre hull, nyíllal lövöldözik s a nyíl a lövőkön ejt sebet. Magyar mese szerint¹⁴¹ a katona az ördöggel barátkozik; ettől fogva, ha megverik, a verés mindig a kapitánynak fáj.¹⁴² A törökbecsei hagyomány szerint¹⁴³ Patkó Pistát nem fogta a lövés. Egyházaskéri adat arról szól,¹⁴⁴ hogy, amikor a hitetlen ember az ostyára lőtt, a visszapattanó golyó mind a két szemét kilötte. Az újhíttú asszony¹⁴⁵ pedig a szentek képeit kemencébe dobta s a szétdurranó üveg mind a két szemére megvakította. Egy történelmi monda szerint¹⁴⁶ a török Mária szobrára lő s a visszapattanó golyó a törököt megöli. Ugyanígy ez egy változatban, mely

¹³³ Mussafia: Studien zu den mittelalt. Marienlegenden. (Sitzungsber. der phil.-hist. Cl. d. kais. Ak. in Wien. 1886. 963. l.)

¹³⁴ Katona L. kiadása. CII. r. 296—297. l.

¹³⁵ Pschmidt: Die Lage v. d. verf. Hinde. 88. l. Marie de France: Lai de Gugemar. Warnke: Die Lais d. Marie d. Fr. Halle, 1885.

¹³⁶ A szarvasünő természetfelettségére nézve l. „A csodaszarvas mondája”-ról szóló tanulmányomat: Ethnographia: XXXVIII. 65—80., 145—164. l.

¹³⁷ Apparitio S. Michaëlis in monte Gargano. A. SS. Sept. VIII. 61. sqq. Id. Pschmidt: id. m. 92. l.

¹³⁸ U. o. 98. l.

¹³⁹ Erdy-kódex (Nyelveml. 5. k. 2. fele. 1876. 131. l.).

¹⁴⁰ U. o. 329. l.

¹⁴¹ Erdélyi: Népd. és m. III. 328—329. l. 19. sz. Az ördög és a vörös sapka. A katona minálunk az osztrák uralom alatt az igazságtalanul üldözöttekhez tartozott.

¹⁴² U. o.

¹⁴³ Kálmány: Sz. II. 194. l.

¹⁴⁴ Kálmány: Hagy. II. 46. sz. 153—154. l. A visszafelé sült puska.

¹⁴⁵ U. o. 47. sz. 154. l. A názarénus.

¹⁴⁶ Ethnographia: XX. 160. l.

szerint a török Kinizsi Pál szobrára lő.¹⁴⁷ Felvidéki tót mondában¹⁴⁸ Jánosik, tót rabló a rálőtt golyót kezével kapta el. Német mese szerint¹⁴⁹ a királyt a golyó nem fogja, másik német adat szerint (állatsógorok-típusú mesében)¹⁵⁰ az egyik sógor hímszarvas alakjában jelenik meg; rálőnek, de a nyíl nem fogja. A német néphit azt tartja,¹⁵¹ hogy a kísértet aranyagancsos fehér szarvasúró alakjában jelenik meg; ha valaki rálő, azt a visszapattanó golyó megöli. A vogulok a „Napheví — holdvilágheví — szent kard” nevű hősről azt regélik,¹⁵² hogy az a feléje repülő nyilakat elkapdossa. A szamojéd hagyomány szerint¹⁵³ a szamojéd samánok a régi világban óriások voltak. Nem fogta őket a nyíl, fejsze, kés. „A testükbe hatoló nyilakat kitepték s lenyilagták velük az ellenséget. A samánok testébe hatoló nyilak semmiféle ártalmas következményt nem okoztak.” A holdba repülő szamojéd samán egyik feleségét lelöki a szánról; az estében átiüti a földet s az így támadt lyuk helyén tó támad. Ezen egy kacsa úszkál. A kacsát hiába lövik, a nyilak nem érnek hozzá.¹⁵⁴

Tehát nemcsak a kő fordul vissza az elhajító fejére, hanem a nyíl s a golyó is visszapattan lövőjére s megöli azt, mert az ég, Isten, Mária, a szent, a természetfeletti tulajdonságokkal felruházott samán, roblóvezér, nemzeti hős stb. sérthetetlenek, akik az ellenük elkövetett támadást a támadás eszéközével nyomban megtorolják. A hagyományokból az ókor Istenének bosszúálló alakja domborodik ki s ez az istenképzet a zsidó s más keleti népeknek már ősrégi időktől fogva közös tulajdona.¹⁵⁵ Innen a tisztultabb istenképzetig még hosszú a fejlődés útja.

A szóbanlevő hagyományt nem szabad összetéveszteni egy másikkal, amelyben a méltatlanul üldözött, de diadalmaskodó mesehős versenyársainak azt ajánlja, hogy lőjjenek ki nyilat, dobjanak a levegőbe kardot vagy követ s ezen cselekedetek következményeiben Isten mutassa ki, melyiküknek van igaza. Amíg itt Isten, mint emberektől felkért bíró mások ügyeiben ítélkezik (istenítélet), az előbb tárgyalt hagyományok szerint saját személyes ügyeiben cselekszik.

8.

Gyerünk együtt, nem megyünk gyalog. Szótáraink nem ismerik, de nyelvünk területén mindenütt használatos ma is. Ha a magános gyalogos utas reméli, hogy útítársat szerez magának, ezzel a szólással él. Úgy gondolja, hogy, ha együtt mennek, majd elbeszélgetnek, s bármily hosszú lesz is az út, nem veszik észre sem a fáradságot, sem az idő múlását.

Jan de Vries híres művében¹⁵⁶ Indiából származó európai és ázsiai meséket említ, melyekben az utazók így szólnak egymáshoz: „rövidítsd meg az utat” vagy: „vígy engem s én is viszlek”. Ezzel a megszólító fél azt akarja mondani: mondjunk egymásnak történeteket, azaz: meséljünk. Így egy berber mesében is. A *Compilatio Singularis Exemplorum* kéziratában¹⁵⁷ egy

¹⁴⁷ Tóth B.: Magyar anekdotakincs. I. 177. I. Az idevágó történelmi mondák irodalmát összeállította Szendrey Zs. *Ethnographia*: XXXIII. 59. I.

¹⁴⁸ *Ethnographia*: VI. 236. I.

¹⁴⁹ Zaubert: *Deutsche Märchen seit Grimm*. II. 290. I. Die zwölf Kühe.

¹⁵⁰ U. o. 25—32. I. Donner, Blitz und Wetter.

¹⁵¹ Wuttke: id. m. 53. I.

¹⁵² Munkácsi: *Vogul népk. gyűjt.* I. 1. füz. 71. I.

¹⁵³ *Ethnographia*: XLI. 211. I.

¹⁵⁴ U. o. 212. I.

¹⁵⁵ V. ö. a görög Artemis-mondával. *Ethnographia*: 1927. évf. 154. I. „A csodaszarvas mondája” c. tanulmányomban.

¹⁵⁶ *Die Märchen von den klugen Rätsellösern*. FFC. 73. Helsinki, 1928. 336—337. I.

¹⁵⁷ U. o. 360. I.

lovag a királykisasszonynak találós kérdésnek ezt adja fel: mi az: egyik a másikat *útközben* viszi. A királykisasszony így oldja meg: egyik a másiknak mesét mond. Publius Syrus jegyezte fel ezt a szólást: *comes facundus pro vehiculo est.*¹⁵⁸

Ezek a hagyományok nem mondják ugyan egyenesen, hogy az egvűt-utazók nem mennek gyalog, de azt mondják, hogy egymást viszik, hogy az út megrövidül s hogy a beszédes útitárs felér a kocsival. Ebből pedig logikusan következik, hogy az ilyen útitársak nem mehetnek gyalog. A szó-lás eredetét tehát, mint sok esetben, kelet felé kell keresnünk.

9.

Tüzzről pattant. Hamvába holt. A szólásokat szótáraink is feljegyezték. Az első tudomásom szerint az egész magyar nyelvterületen ismerik,¹⁵⁹ a másodikat a Tiszamentéről és az Alföld keleti részéről jegyezték le, de magam hallottam a marosmenti s a székely magyarságnál is. „Tüzzről pat-tant”-nak mondják a fürge, gyorsmozgású, élénk észjárású, bátor, piros-pozsgás fiatal egyéneket, főleg menyecskéket, akiket ezen tulajdonságaik mellett még bizonyos rokonszenv is kísér. „Hamvába holt” az az egyén, aki testileg-lelkileg gyámoltalan, ügyetlen, lusta, élheterlen, gyáva, tehetet-len. A két szó-lás ellentétes tulajdonságokat fejez ki.

Eredetük a kezdetleges lélekhit ősmultjába nyúlik vissza, ennek is ahhoz a verziójához tartozó hagyományok adják a magyarázatot, amely szerint a lélek égi tűzből ered, a testből való kiválása után többszörös meg-tisztulásnak, megújulásnak van alávetve s az ehhez szükséges folyamat során vagy újra tűzzé tud válni vagy nem képes többé erre. Az előbbi esetben vagy visszatér égi hazájába vagy újra emberi alakot ölt, de sok-sok tökéletesebb testi és lelki készségekkel, mint előbb volt, a másik eset-ben a tisztulás folyamata nem fejeződik be: a lélek megsemmisül, „kialszik”.

A szólások alapjául szolgáló hagyományok részint többféle típushoz tartozó népmesék, legendák, mondák és mítoszok vagy az ősi hittel kap-csolatos szokások, szertartások és hiedelmek.

a) Erdélyi egyik meséjében¹⁶⁰ a királyné két gyermeket szül; egyik-nek *üstökös*, a másiknak *nap* van a homlokán, mind a kettő karján arany karperec. Ármánykodás folytán a két gyereket elássák, belőlük két *arany-körtefa* nő, ezeket is kivágják s *ágyakat* készítenek belőlük. Az *ágyak* beszélgetését meghallják, *tüzzre vetik*. A tűzből egy *szikra kipattan*, ezt egy *vén kecske bekapja s két aranyos kecskét* ellik. Ezeket is megölik. Egy darab *belet* a pataknál egy *varjú* felkap, utána két *aranytojást* tojik, melyek-ből két *aranyhajú gyermek* kel ki. Hétfalusi mese szerint¹⁶¹ két *aranyhajú gyermeket* ganéjba elásnak; *aranyos levelű fa* nő belőlük. Kivágják. A fák-ból *ágyakat* készítenek; ezek beszédét meghallják; az *ágyakat elégetik*. A tűzből két *szikra kipattan*, azokból két *aranyszörű bárány* lesz; ezeket levágják. Belőlük a víz egy darabot a homokszigetre visz, ahol *aranyhajú gyermekekké* változnak s a Nap, Hold és Szélanya felruhazza őket. Ipolyi gyűjteményében¹⁶² egy mese elmondja, hogy két királyfit elásnak, belőlük két *arany almaja* nő, ezeket kivágják s *ágyakat* készítenek belőlük. Ezek beszélgetnek, megégetik őket. A *tüzből egy szikra kipattan*, abból két

¹⁵⁸ Idézi Jan de Vries id. m. 337. l.

¹⁵⁹ Ballagi M.: A magyar nyelv teljes szótára. II. 677. l. Tüzzről pattant. Eleven, élénk, gyorseszű. Czuczor—Fogarasi: id. m. VI. 536. l. Tüzzről pattant gyerek, legény, leány. Szinnyei: Magyar Tájszótár. I. 798. l. Hamvába holt. (Csongrád, Szatmár és Békés megyékben.) Utóbbi helyen és a székelyeknél így is: hamvába hőtt.

¹⁶⁰ Erdélyi: Magyar népmesék, Pest, 1855. 5. sz. 42—47. l. A mosolygó alma.

¹⁶¹ M. N. Gy. X. 14. sz. 112—116. l. A két aranyhajú gyermek.

¹⁶² M. N. Gy. XIII. 51. sz. 274—276. sz. l. Mostoha királyfiakat gyilkoltat.

aranygyapjas kos lesz, ezeket is megégetik, belőlük egy-egy szál gyapjú¹⁶³ ugrik ki; a szél ezeket vízre viszi, aranykacsák kifogják s aranyhajú gyermekekké változnak. Alföldi magyar mese szerint¹⁶⁴ aranyhajú ikreket elásnak, két szép diófa nő belőlük. Ezeket kivágják; ágyak; ezek beszélgetése; az ágyakat elégetik s vigyáznak, hogy „minden porcikája hamujé vájon”. Egy parazsat egy nőtény fekete bárány elnyel, „hasas” lesz, levágják, a vízen egy darab bél elfut, egy cethal elnyeli, ez ikrát rak, abból kikel a két aranyhajú gyermek. Csepei magyar mese szerint¹⁶⁵ két fiú testét elássák, két nagy akácfa nő belőlük, ezeket kivágják s elégetik, a tűzről két forgács elpattan, ezekből két nagy eperfa nő (kettőzés), kivágják s ágyakat készítenek belőlük; ezek beszélgetnek; tűzre vetik; ebből újra két forgács pattan ki, melyek galambokká, ezek pedig fiúkká visszaváltoznak. Besenyőteleki magyar népmesében¹⁶⁶ két aranyhajú királyfit elásnak; testükből két topolyafa nő, melyek a királyt (atyjukat) ölelik s hajlonganak neki. Kivágják őket; ágyak; ezek beszélgetése; tűzre vetik, abból két szikra kipattan; aranyszőrű bárányokká változnak, ezeket levágják; a víz a tüdőt s májat elkapja, visszaváltoznak. Erdélyi szász népmese szerint¹⁶⁷ két aranyhajú királyfit ganéjba ásnak; ezekből két arany fenyő nő; kivágják, deszkát készítenek belőlük s ezeket ágyba teszik; ezek beszélgetnek; megégetik; két szikra az árpába esik, az árpát a juhok megeszik, egy anyajuh két aranygyapjas bárányt ellik; ezeket levágják, a belet folyóba dobják; a bél a folyó másik partjára úszik, ott a két királyfi válik belőle. Olyan szépek voltak, hogy a nap hét napig megállott őket nézni. Ezért Isten a napot kérdőre vonja. Oláh mese szerint¹⁶⁸ két aranyfiút ganéjba ásnak, ezekből két aranykergű almafa nő; a fákat kivágják; ágyak, ezek beszélgetése; az ágyakat tűzre vetik; a kéményen át két szikra a kertbe repül, bazsalikum nő belőlük; ezeket bárány megeszi, melynek szőre azonnal megaranyosodik; levágják; beléből egy darabot a patak vize a túlsó partra visz, ebből ott két aranyfiú lesz, kik aranyalmával játszanak. Másik oláh mese szerint¹⁶⁹ két császárfiú — mellükön nap, hátukon hold — trágyába ásnak; alma- és birs-almafa nő belőlük. A mostoha elől az ágak felhajlanak. Kivágják őket s szövőszéktalpakat csinálnak belőlük. Ezek használatkor recsegnek. Tűzre vetik őket; a kéményen át két szikra kiszáll (másik verzió szerint hajnali és esti csillaggá változnak) egy mezőre, itt embereké visszaváltoznak. Orosz mesében¹⁷⁰ aranyhajú s aranycsillagos homlokú két királyfit földbe ásnak; ezekből nyírfák nőnek; ágyak; ezek beszélgetése; az ágyakat megégetik; két szikra a kéményen át a vízbe repül, ott két aranyhallá válik; halász kifogja, harmatba teszi őket s királyfiakká visszaváltoznak.

b) Gaal magyar meséjében¹⁷¹ a tengerbe dobott királykisasszonyból aranykigyó lesz; ezt megölik, a ház két szegletén elássák; két aranyfa nő, ezek beszélgetnek; kivágják; ágyak s ezek beszélgetése; az ágyakat elégetik; a hamuból rózsabokor nő, erről a legszebb rózsát egy király leszakítja,

¹⁶³ A második megégetés már romlás.

¹⁶⁴ Kálmány: Hagy. II. 14. sz. 83—97. I. Jankovics. Szólásunk szempontjából is nagyon becses adat.

¹⁶⁵ Gecser Béla ugocsamegyei kéziratos népmesegyűjteményéből.

¹⁶⁶ Kéziratos népmesegyűjteményemből.

¹⁶⁷ Haltrich: Deutsche Volksmärchen, etc. 1. sz. 1—5. I. Die beiden Goldkinder. Zauert: Deutsche Märchen seit Grimm. I. 141—145. I.

¹⁶⁸ Sainénu: id. m. 405—406. Insir'te margaritari.

¹⁶⁹ U. o. 410—411. I. Princii ingropeti de vii.

¹⁷⁰ Afanassjew—Meyer: Russische Volksmärchen. Wien, 1910. 119—127. I. Zarewna Frosch.

¹⁷¹ Gaal: Magy. népmesegyűjt. II. 53—74. I. XIV. sz. Leányszín Bálint és Gyöngyszín Ilona.

a rózsza újra *leánnyá változik*. Pákai (Göcsej) mese szerint¹⁷² a kútba lőkött tündérleány *hallá változik*; a halat kifogják s megparancsolják, hogy *minden pikkelyét el kell égetni*; egy pikkely a *tüzből kiugrik s szép akácfa nő belőle*, de ezt is kivágják, *minden levelével együtt tüzre teszik*, a *tüzből kiugrik egy kerek fadarab*, mely *leánnyá visszaváltozik*.

c) Besenyőteleki magyar mesében¹⁷³ a *megölt kanászlegény szívét libapásztorok tűzbe vetik*, a *tüzből a legény elevenen kipattan s még szebb*, mint azelőtt. Orosz mese¹⁷⁴ elmondja, hogy a bűnös máglyán elégeti magát; az ördögök legalább *egy szikrát* szeretnének a máglyáról lopni, Mária azonban a szikrákat betakarja s így a *bűnös lelke megszabadul*, azaz megüdvözülni. Szibériai török mese szerint¹⁷⁵ Jästai Möngkö Jär Kara-val a levegőben madáralakban küzd; elfáradnak s tehetetlenül esnek le mind a ketten. Jästai Möngkö testéről sógornője három *aranyhajszalet a tűzbe dob*, ettől Jästai M. *feléled, új erőre kap* s Jär Kara-t megöli. Igen értékesek a vogul néphitre vonatkozó hagyományok. A vogulok hite szerint¹⁷⁶ a tetem elégetésénél a *lélek szikra alakjában* meg tud szabadulni. A kimúlt medve testileg *hétyszeresen* újul meg;¹⁷⁷ felégetik, megsütik stb. Ha a *tüzből egy szikra fel akar szállani*, azt *kézzel leütik*, hogy további megújuláson mehesse át, mert ha a szikrát fel engednék szállani, a medve újra feléledne s a *hétyszeres megújuláson* nem menne át. A világügyelő aranyfejedelem *Paräp-rsex-et elégeti*; de *egy szikra elrepül s szajkóvá változik*. Az aranyfejedelem nyilával lelövi, újra tűzbe veti s vigyáz, hogy *egy szikra el ne repülhessen*. Egy szikra sem szabadulhat el; így sikerül ellenfelét *megsemmisítenie*.¹⁷⁸ A vörösfenyő-városbeli fejedelemhősre a házat rágyújtják; a *fejedelemhős egy tűzszikra alakjában egy repedésen elmenekül*.¹⁷⁹ A fönix-madár elégeti magát s megújulva újra a régi madár lesz.¹⁸⁰

d) Henoch apokrif könyve szerint¹⁸¹ Isten a *kőből tüzet üt*; ebből támadnak a *tűzbe öltözött*, tűzzel felfegyverzett, testetlen *égi seregek* (csillagok, cherubimok, seraphimok és ophannim-ok). Henoch másik apokaliptikus könyve szerint¹⁸² Henoch-ot az égben az angyalok vezetik s ott lát *emberi arcú lángokat*, a *villám raktárait*, élő vizeket stb. Megtudja azt is, hogy az *angyalok és csillagok* (lelkek, szellemek) *tüzből lettek*.¹⁸³ Isten az égi seregeknek tűzhöz hasonló természetet ad.¹⁸⁴ Megnézi az égben a *villám*, mennydörgés, felhő, harmat s jégeső raktárait s itt látja a *villámokká átváltozott csillagokat* is.¹⁸⁵ Az ókori Sybaris vidéken napfényre került aranytáblácskáknak az egyiptomiak felfogásával rokon görög szövegei szerint a *lélek csillagba költözik*, ezt pedig villám hozza le a földre, mely a csillagot dörögve röpíti szét; az így *szétszórt szikrákban lelkek laknak*, melyek földi testekbe repülnek; s a test pusztulása után mint az „istenek közül számkivetett földi vándorok” megújulva ismét visszatérnek. Így hull le a lélek az égről a földre *csillagszikrák* alakjában, melyeket a villám hoz

¹⁷² Magyar Nyelvőr. I. 374—376. l. Az elátkozott királykisasszony.

¹⁷³ M. N. Gy. IX. 4. sz. 29—45. l. A tetejetlen fa.

¹⁷⁴ Andrejev: Die Legende vom Räuber Madej. (FFC. 69.) 158. l.

¹⁷⁵ Radloff: id. m. IV. 99—105. l.

¹⁷⁶ Munkácsi: Vog. népk. gy. I. kieg. f. CCIX. l.

¹⁷⁷ U. o. CCX. l.

¹⁷⁸ U. o. II. 79. l. V. ö. Kálmány előbb tárgyalt adatával.

¹⁷⁹ U. o. II. 1. füz. 95—96. l.

¹⁸⁰ Egy. Phil. Közl. 1929. évf. 89—90. l. id. Vincentius Bellovacensis Speculum naturalis-jából.

¹⁸¹ Liber Slavicus. Székely: id. m. 233. l.

¹⁸² Liber Aethiopicus. Székely: id. m. 178. l.

¹⁸³ U. o. 238. l.

¹⁸⁴ U. o. 233. l.

¹⁸⁵ Székely: id. m. 182. l.

magával.¹⁸⁶ A vogulok hite szerint a kelet felé eső csillag gyermek születését, a nyugat felé eső felnőtt ember halálát jelenti.¹⁸⁷ A szanszkrit mondákban ördögöt, angyalt kövekből kalapálnak elő.¹⁸⁸ A hegvi cseremiszek mondájában Yuma a kőből szikrát pattant s angyalt teremt. Keremet is, míg Yuma alszik, kőből szikrát üt, melyből ördögök lesznek.¹⁸⁹ Mordvin mondában Ange-Patjai acéllal kőből szikrát csíhol és jó szellemet teremt, Sajan is összeüt két kavicsot s a szikrából rossz szellemek támadnak.¹⁹⁰ Vogul mondában Szavaoth isten két kőből szikrát üt s teremt Mihály s Gábor főangyalokat, Satanail is ezt teszi s az ördögöket teremt.¹⁹¹

A felsorolt adatokban ősi hit maradványai rejtőznek s belőlük a következőket állapíthatjuk meg:

Az a) és b) alatt felsoroltakból:

1. a hős többszörös megújuláson megy át,
2. a megújulások a föld alatt, a földön, a levegőben, tehát az ősi három régióban mennek végbe,
3. a megújulások folytán felvett újabb alakok a három régió élettani feltételeinek felelnek meg (a föld alatt fává, a földön állattá, a levegőben madárrá változás),

4. a megújulások közé iktatva szerepel az elégés is; a tűzből vagy annak egy része (lélekszikra) pattan ki szikra alakjában vagy a megújulás folytán felvett s elégetett új test egy része (forgács, fadarab), ezt követi egyszeri vagy kétszeri, állatalakban való újjászületés (a megújulás egyik formája¹⁹²) vagy az elégést kísérő egy-két megújulás után, esetleg anélkül is, az emberi reinkarnáció. A megújult testbe visszatér a régi szépség és erő. Ezek a hagyományok a magyar földön s attól keletre eső területen élnek.

A c) alatt említett adatok szerint:

1. a tűzre vetett hős (madár) a tűzből szintén vagy szikra vagy valamely testrész alakjában pattan ki s a megújulás további fokainak kikerülésével egyenesen emberré lesz, de tökéletesebb tulajdonságokkal, mint előbbi emberi életében; két vogul adat szerint azonban a lélekszíkranak itt is többszörös megújuláson kell átmennie;

2. ha a tűzből szikra nem pattan ki s a tűz így alszik ki, a megújulás megszűnik s a lélek örökre megsemmisül. Ezek a hagyományok magyar, orosz, ugor és altáji területen élnek.

A d) alatti hagyományok elmondják, hogy a lélek hazája az ég, ahol tűzből teremtik, természetfeletti erőt képvisel és csillag alakjában jön vagy ezt is villám hozza a földre. A hagyomány zsidó, egyiptomi, szanszkrit, görög és ugor területekről ismerős.

A tűzimádásnak ezekben kifejtett gyökérszáalai ősi, nyugati és középső Ázsiában élt vagy élő vallásos világnézet talajába nyúlnak vissza.

Henoch könyve szerint¹⁹³ a lélek még a világ teremtése előtti időben, öröktől fogva meg van teremtve s helye és sorsa előre el van készítve.¹⁹⁴

¹⁸⁶ Kerényi Károly: Ἀστεροβρίητα κεραυνός Egy. Phil. Közl. LI. évf. 81—88. I.

¹⁸⁷ Karjalainen: Die Religion der Jugra-Völker. FFC. 63. III. 55. I.

¹⁸⁸ Dähnhardt: Natursagen. I. 18. I.

¹⁸⁹ U. o. 60. I.

¹⁹⁰ U. o. 62. I.

¹⁹¹ U. o. 67. I. Ezen az adaton már erősen érzik a pravoszláv orosz közvetítés folytán az ótestamentumi apokaliptikus könyvek hatása, ez azonban még nem tudta eltüntetni a tűzimádás ősi hitének emlékeit.

¹⁹² L. erre s a többszörös megújulásra nézve alább a „halálnak halálával halsz” szólás tárgyalásánál.

¹⁹³ Székely: id. m. 232. I.

¹⁹⁴ U. o. 236. I.

Baruch szíriai apokalypsise¹⁹⁵ és Esdras 4. könyve¹⁹⁸ szintén arról tudósít, hogy a lélek már a születés előtt létezik (praeexsistentia). A keleti osztjásoknál ma is él a hit, hogy Torem isten leánya az aranytetejű házban meg nem született gyermekek lelkeit őrzi.¹⁹⁷ Iráni felfogás szerint „a fénylélek egy lényegű az istenséggel, melyből elszakadt s melyhez visszatér”.¹⁹⁸ „A lélek a mindenséget áthatja s megvilágítja.”¹⁹⁹ Plotinos, görög filozófus iráni hatás alatt a lélek előkelő, „fentről való” származását hirdeti, mely egyszer „fényhazájába” visszajut.²²⁰ A khaldeus teológiában²⁰¹ a napot a lélek teremtetőjének vagy pontosabban az értelemnek vélték, mely, mint a korong tüzes kisugárzása, születéskor a testbe megy s halálakor hozzája visszatér vagy pedig ezen is túlmegy, hogy még magasabbra emelkedve, a Legfőbb lakásába mehessen. A buddhista szerzetesek szertartásokat végeznek, hogy az állatok mint emberek újrászülessenek s így az üdvözülés magasabb fokát elérhessék.²⁰² Cumont figyeli a pogányság alkonyán s a kereszténység virradata idején élő írók műveiben tükröződő közhangulatot s megállapítja,²⁰³ hogy az „erőszak és a tehetetlenség idején a lelkek kimondhatatlanul vágytak, hogy az égi zónákon át a fényistenekhez az ég fényecs területére visszatérhessenek.”

A legtöbb ótestamentumi apokrif író s a chiliasták szerint is a világ megég, de a pusztulás nem állandó, mert megújulás követi.²⁰⁴ Kworés-Tārem a tűzözönt azért bocsátotta a földre, hogy az ebben megfürödvén megújuljon.²⁰⁵ Henoch aethiopiai apokalypsise elmondja,²⁰⁶ hogy a „nagy ítélet” idején „*novum coelum* apparebit et virtutes coelorum *septuplo lumine* lucebunt semper.” A szamojédek hite szerint²⁰⁷ a hősök csontjait, húsát vagdalhatják, a levágott részek előbbi helyükre visszailleszkednek, testük elpusztíthatatlan. Az új testben a lélek hatalmasabb, mint előbb volt.

A tűz és az istenség azonos volta még a nem tűzimádók vallási felfogásában is kifejezésre jut. Az égő csipkebokorban s az éjjel világító tűz oszlopban Isten van jelen. Ugor népeknél az a szokás,²⁰⁸ hogy az esküvőnél minden alkalommal tüzet gyújtanak, mintegy ezt hívják meg az eskühöz tanúnak, mert a hatalmától való félelem az eskütevőt az igazság kimondására kényszeríti. Az újtestamentumi iratok szerint:²⁰⁹ „És lőn hirtelen az égből mint egy sebesen jövő szélnek zúgása”²¹⁰ és betölti az egész

¹⁹⁵ U. o. 274. l.

¹⁹⁶ U. o. 307. l.

¹⁹⁷ Karjalainen: Die Religion der Jugra-Völker. I. (FFC. 41. sz.) 52. l.

¹⁹⁸ Techert M.: Iráni vallásos elemek a plotinosi psziche fogalmában. Egy. Phil. Közl. LIII. évf. 72. l.

¹⁹⁹ U. o. 71. l.

²⁰⁰ U. o. 69. l.

²⁰¹ Cumont: Die orient. Relig. etc. (Kultur der Gegenw. I. T. III. Abt. Leipzig—Berlin, 1923.) 249. l.

²⁰² J. J. M. de Groot: Die Religion der Chinesen. (Kultur der Gegenw. I. T. III. Abt.) 184. l.

²⁰³ Cumont: id. m. 253. l.

²⁰⁴ Székely: id. m. 78., 109., 140., 167. l.

²⁰⁵ Munkácsi: Vogul. népk. gy. I. kieg. f. 228. l.

²⁰⁶ Székely: id. m. 197. l.

²⁰⁷ Munkácsi: Vog. népk. gy. I. kieg. f. CCIX. l.

²⁰⁸ Karjalainen: Die Religion der Jugra-Völker. (FFC. 63. sz.) 68. l. V. ö. ezzel a szokással a mi bíróságunknál ma is követett eljárást: amikor ugyanis valakit állításainak valódiságára nézve meg akarnak esketni, a feszület két oldalán álló gyertyákat meggyújtják s az esküt égő gyertyák mellett mondják el.

²⁰⁹ Apost. csel. 2. 2.

²¹⁰ Ambivalens felfogás. Isten, a hagyományok szerint, a levegőnek inkább finom mozgásában (lehellet) jelentkezik, az erős szél, vihar, jégeső az ördög szokottabb megjelenési formája.

házat, a hol ülnék vala. 3. És eloszlott nyelvek jelenének meg nekik, mint a tűzláng, mely leszálla mindenikre közülök. 4. És betelének mindnyájan Szentlélekkel", stb.

A megújulásnak a vallási és népmesei hagyományokban a tűzben való elégésén kívül még sok alakja van. Ilyenek: az *élet vizében*, a táltozscsikó által meglangyosított *lótejben*, Tündérországból való *megfürdés*, a tül-világba a *sorvasztó vizen* való átgázolás, a keresztvizzel való leöntés, a Ganges vizében való megfürdés, a test kettévágása s *kimosása*, a kővé vált testnek *vízzel* való megfecskenyezése, a griffmadár által elnyelt hősnek kiköpése, az öreg asszonynak, valamint a magyar és vogul mese-, illetőleg regéhősnek a tűzben való megkálapálása útján jelentkező megújulások. Ezeknek is lényeges tulajdonságuk, hogy — amint a mese megjegyezni sohasem mulasztja el — utánuk a hős „hét-szer szebb lesz, mint volt”.²¹¹

Ezekkel szemben fentebb láttuk, hogy az egyházaskéri magyar mesében a megölt aranyhajú ikrek átváltozása során az ágyakat elégetik s vigyáznak, hogy az *ágy minden részecskéje hamuvá váljék*, azaz: a tűz szikra felszállása nélkül aludjék ki, tehát a megöltek teljesen elpusztuljanak, ami azonban nem sikerül. A pákai magyar mesében is kiadják a parancsot, hogy a hal (a leány ezzé változik át) *minden egyes pikkelyét* el kell égetni; az álmenyasszony ezzel a tündérleány teljes megsemmisülését célozta. Egy pikkely azonban kiugrik. A vogulok a medve elégetésénél a *felszálló szikra leütésével* meg tudják akadályozni, hogy előbb újuljon meg, mintsem a hétszeres megújulás elkövetkezzék. A medvének tehát *egy-másután hétszer meg kell halnia*. A vogul hitrege szerint a világügyelő aranyfejedelem ellenségét tűzbe veti, de ebből szikra pattan ki s az szajkó képében újra feléled; azt lelövi, de most már *egy szikrát sem enged elrepülni*. A tűz *hamuvá* válik s az ellenség a feléledés lehetősége nélkül a *hamuban örökre meghal*.

A hamuvá változással egyértékű örök halál gondolatát kidomborító magyar és vogul hagyományok is régi vallásos felfogások visszhangjai. A Sibyllák 2. könyve²¹² azt tanítja, hogy ítélet után a tűzön mindenkinek át kell mennie; ezután az igazak megmaradnak, a *gonoszok* azonban *megsemmisülnek*. Igen sok ótestamentumi apokaliptikus író egyöntetűen vallja,²¹³ hogy az utolsó ítéletkor a gonoszok megégnek s örökre *kialszanak*. Így tartják a rabbinusirodalom írói is. Ítéletkor a világ megég, minden *hamuvá* lesz s a Sibyllák 4. könyve szerint²¹⁴ a gonoszokat a föld s a gye-henna nyeli el. Más forrás szerint²¹⁵ a gonoszok, szegények, nyomorultak s az életükben nem büntetett hatalmasok és gazdagok sorsa az utolsó ítélet után a *kialvás*, vagyis az örök halál. Így van ez az újtestamentom szerint is.²¹⁶

A megszólaltatott hagyományok lényegét így összegezhetjük: az élet feltétele a lélek, a lélek feltétele a tűz; ahol pedig tűz nincs, nincsen élet.

Ha most már halljuk, hogy népünk az életrevaló, bátor, gyors cselekvésű emberről azt mondja: „tűzről pattant”, a metafora vázolt történetéből tudhatjuk, hogy a szólás a lélek-szikrának a tűzből való kipattanása folytán előálló megújulás ősi hitében gyökerezik, ha pedig az élhetetlen, gyáva,

²¹¹ L. az élet vize, aranyhajú leány, hattyúnő, Argirus és Tündér Ilona, angyal-báránnyok, hálás halott, két egyforma testvér, fejezlófia, Krisztus és a kovács mese-típusokhoz tartozó változatok anyagát, továbbá alább a „Vastag” szólás magyarázatánál felsorolt adatokat.

²¹² Székely: id. m. 157. l.

²¹³ U. o. 82—83. l.

²¹⁴ U. o. 140. l.

²¹⁵ U. o. 179. és 212. l. Liber Henoch Aethiopicus.

²¹⁶ Sz. Pál: Kor. 3. 13. skk.

tchetetlen emberre a „hamvába holt“ jelzőt alkalmazták, látjuk, hogy ez a lélekszíkra megújulásra való képtelenségének, az elhamvadás folytán beállott megsemmisülésének ma már csak átvitt értelemben használt, de még mindig sokat kifejező emléke. A szólások alapjául szolgáló világnézeti felfogással pedig nem mai hazánkban ismerkedtünk meg, hanem Európa keleti vagy Ázsia nyugati részén, olyan területen, amelyen az ugorok és altájiak sűrűn érintkeztek egymással s amely leginkább az iráni vallásos felfogásnak, mint eszméket kisugárzó, nagy hatósugarú központnak állandó hatása alatt állott.

10.

Halálnak halálával halni. A kifejezéssel, amely a biblia szerint az Úrnak az őszülők ellen használt fenyegetését tartalmazza, aligha foglalkoznám, ha csak arról volna szó, hogy a tilalom megszegése a paradicsomi örök élet elmúlását, Ádámnak s utódainak halálát vonja maga után. Már pedig a biblíában, annak zsidó eredetijében,²¹⁷ ennek görög és latin fordításaiban csupán erről van szó. A zsidó eredetiben a fenyegetés szó szerint fordítva így hangzik: „halállal halj“. Ezt az egyszerű értelmű figura etimológiát olvassuk Mózes I. könyve, 2. r. 17. versének görög és latin fordításaiban is.²¹⁸ Szólani azonban arról akarok, hogy azt a mondatot, melyben a halállal való fenyegetésről van szó, a magyar nyelvemlékek legnevezetesebbjei nem úgy fordítják, mint az az eredetiben szó szerint olvasható, sem úgy, mint a görög vagy a latin nyelvre fordítók, pedig a magyar fordításnak vagy az eredeti zsidó, vagy a Szent Jeromos készítette latin szöveg volna az alapja. A *Halotti Beszéd*-ben ezt olvassuk: „halalnec halalaal holz“, a *Jordánszky-codex*-ben: „halálnak halalawal hallyon“²¹⁹. Károli Gáspár bibliafordításában (Mózes, I. 2., 17.): „halálnak halálával halsz meg.“ A kifejezés tehát, melyben a nagytekintélyű szentírás magyar szövege a régi magyar nyelv egyik szólását a maig is fenntartotta, a biblia eredeti szövegétől eltér. Jóllehet minden fordító különös gondot fordított még a szószerint való hűségre is. Mi oka lehetett erre a fordítónak már a *Halotti Beszéd* korában? Nem vetett gondot a hűségese tolmácsolásra vagy nem értette jól a fordítás alapjául szolgáló szöveget? — azt nem lehet mondani. A *Halotti Beszéd*, a *Jordánszky-codex* írói s Károli Gáspár ugyanazt a „hibát“ egy nyomon követik el, pedig egymás írását soha sem olvashatták. A megbeszélésre kitézött szólást, melyben az eredeti szöveg figura etimologica-ja még etimologikusabb alakot mutat, a magyar fordítók bizonyára tudatosan használták, egyrészt azért, mert a magyar frazeológiában így találták, másrészt azért, mert a halálról, mint a bűn szörnyűsége büntetéséről, a hagyományokon nyugvó szólás alapján olyan — másnemű — fogalmakkal kellett bírniok, melyeket a fordítás alkalmával közönségesen érthető szavakba is kellett öltöztetniök. Mert hiszen ha pusztá értelmet kerestek volna a kifejezésben, az eredeti szöveg szavai helyébe racionalisztikus szóhasználatat azt is írhatták volna: „meghalsz“. De sem ezt nem tették, sem szó szerint nem fordítottak, hanem a „halálnak halálával halsz“ kifejezést tartották egyedül alkalmasnak. Talán hungarizmus ez? Vagy van olyan hagyomány is, mely arról szól, hogy a halálnak is van halála? Az előbbi kérdésre máris igennel felelek, a másodikra az alábbiakban válaszolok.

A magyar szólások magyarázatánál szoltam már a *többszörös lélek*-

²¹⁷ Ezt az adatot Wallenstein Zoltán dr. úrnak, a pécsi izr. hitközség tudós rabbijának köszönhetem.

²¹⁸ Zsidóul: „mausz tómusz“, görögül: „θανάτω αποθανείσθε“, latinul: morte morieris.

²¹⁹ Nyelvtört. Szótár. I. 1267. I. (Irod. C. 101.)

*ről*²²⁰ s az imént a *többszörös megújulásról*, jóllehet az utóbbi esetben más vonatkozásban. Mind a két esetből önmagától értetődik, hogy a többszörös lélek megölése és a test többszörös megújulása mellett a *többszörös halál* esetével is van dolgunk. A következőkben tehát csak azokat a hagyományokat említem meg, amelyek eddig nem szóltak meg.

Ismeretlen helyről származó magyar mesében²²¹ az összeapított Vas Lacit *tűzre teszik*, kigyók által összehordott füvekkel megmossák, feltámad s *még szebb lesz*; lóvá változik, azt is megölik; két csepp véréből aranyalmafa nő; ezek forgácsából aranyhal, ebből pedig újra Vas Laczi, ki a sárkányt megöli. Csángó magyar mese szerint²²² Hirtelennőttet egy óriásfiú megöli; a holtat egy özvegyasszony életvízzel feltámasztja. Hirtelennőtt hattyúvá változik s kalitkába repül; az óriás meg akarja fogni, a hattyú a földre repül, visszaváltozik s az óriásfiút megöli. Mezőtárkányi népmese²²³ elmondja, hogy Olenburisz királyfi a Varga-gyereket megöli; ez lóvá változik; csontjából körtefa nő; ezt elégetik, forgácsából aranykacsa lesz, mely a halastóra repül; ebből változik vissza emberré. Soproni hienc mesében²²⁴ a férjet megölik; az lóvá változik; ezt is megölik, véréet elássák; ebből fügefafa nő; ezt is kivágják; forgácsából három aranykacsa lesz, ezekből pedig újra férj. Német mesében²²⁵ hasonlóképen: a megölt férjből ló lesz; a lovat megölik, vérébe mártott fából aranylevelű s gyümölcsű körtefa nő; azt kivágják, a galyjából a tóban aranytollú kacsa s ebből újra a férj. Másik német mesében²²⁶ a megölt fiút felélesztik; ez lóvá válik; megölik; három csepp véréet elássák; ebből szép cseresznyefa nő; a fát kivágják; három forgácsát a tóba vetik, ezekből három aranykacsa lesz; ezekből kettőt lelőnek; a harmadik ellopott kardját visszaszerzi, elrepül vele s visszaváltozik. Sziléziai népmese szerint²²⁷ a férj lóvá változik; megölik; véréből aranygyümölcsű fa nő; kivágják s elégetik; két forgácsából dalos madár, ezekből aranykacsa, ebből pedig újra a férj lesz. Oláh mesében²²⁸ a megölt férj feltámasztása után lóvá változik; véréből két aranyalmafa nő; kivágják; két forgácsa a tóba esik, ebből két aranykacsa lesz; mikor ezek eltűnnek, ott áll a megölt férj új épségében. Másik oláh mese szerint²²⁹ szintén így: megölt férj aranyos lóvá változik, megölése után a róla leesett habot tóba dobják, abból aranyréce, ebből a régi férj lesz, ki a császárt a vízbe fojtja. Szintén oláh mesében²³⁰ a megölt fiú holttestébe öccse *egy lelket tesz*; a fiú feltámad, lóvá változik, de megölik; a fiatalabb testvér bátyjába *a második lelket is beteszi*²³¹, az galambbá, azután férfivá változik s a sárkányt megöli. Orosz mesében²³² a megölt Ivánt atyja feléleszt; aranyszörű lóvá változik; megölik; feje véréből aranyszörű bika lesz, ezt

²²⁰ Ethnographia: XL. 153—155. l.

²²¹ Majláth: Magyarische Sagen und Machrchen. Brünn, 1825. 199—212. l. Eisen Laczi.

²²² Budapesti Hirlap. 1893. III. 31. sz. Kolumbán Samu gyűjtése.

²²³ M. N. Ny. IX. 67. sz. 470—486. l. A Varga-gyerek meg az Olenburisz király fia.

²²⁴ Bünker: id. m. 97. sz. 321—327. l. Ti trai Wunda'gabm.

²²⁵ Jahn: id. m. 33. sz. 175—182. l. Wie aus einem Schweinehirten ein König ward.

²²⁶ Zaunert: id. m. I. 196—200. l. Der Schäfersohn und die zauberische Königstochter.

²²⁷ Schiller: id. m. 2. sz. 13—18. l. König Hadam.

²²⁸ Săinenu: id. m. 470—471. l. Bălăuru cu 12 capete.

²²⁹ U. o. 670—671. l. Voiniculu cel cu 3 daruri.

²³⁰ U. o. 671—672. l. Urmă-galbenă si Piperuşu Petre.

²³¹ V. ö. a többszörös lélekre s a „lelketönteni” szólás magyarázatával: Ethnographia: XL. 153., 155. sk. l.

²³² Löwis of Menar: id. m. 53. sz. 308—316. l. Die Erzählung von Iwan, etc.

is megölik; fejéből aranyalmafa nő; ezt kivágják; az első forgácsot a tóba dobják; ez szép hímkacsává, ez pedig újra Ivánná változik. Az óegyiptomi testvérmesében²³³ az akácfát kivágják, Bata-ut meghal; szívét vízbe teszik s újra feléled; bikává válik, megölik, két csepp véréből két fa nő; ezeket kivágják, egy forgácsa felesége szájába esik, aki teherbe esik s Bata-ut újra szüli.

Egy magyar mesében²³⁴ a kútba lőkött tündérkirálykisasszonyból aranyhal lesz, ezt megölik, kiugrott pikkelyéből szép fa nő, ezt kivágják; forgácsából fazékkborító lesz, ebből újra leánnyá visszaváltozik. Szintén magyar mese szerint²³⁵ a kútba lőkött s aranyhallá változott tündérleányt megölik, megeszik, maradékát elégetik, egy pikkely elpattan, abból szép fa nő, ezt is kivágják és elégetik; darabolás közben egy kis kerek deszka ugrik ki belőle, amiből fedő lesz s ami újra szép leánnyá változik. A besenyőteleki magyar mese²³⁶ elmondja, hogy a kútba dobott tündérlányból hal lesz; megölik, véréből fa nő, ezt kivágják s fazékfedőt készítenek belőle, amely újra szép leánnyá változik. Hétfalusi csángó magyar mesében²³⁷: kútba lőkött tündérleányt, aki aranyhallá változik, megölik, esznek belőle; egy pénzéből aranyalmafa nő; ezt kivágják, kiesik belőle egy darab, mely éjjel világít; ez újra leánnyá változik. Ipolyi gyűjteményében²³⁸ az előbbiekhöz hasonló tartalmú mesét közöl: kútbalőkött tündérleány, aki aranyhallá változik; megölik, pénzéből akácfa nő, ezt kivágják, ebből ágyat készítenek, készítés közben egy asszony egy forgácsot hazavisz s otthon a kútba dob, mely leánnyá visszaváltozik. Szintén magyar mese²³⁹ mondja el, hogy egy csodakútba vetett tündérleány hallá változik, megölik, pikkelye elugrik, gerlicévé változik s a királyfi ablaka alá jár turbékolni²⁴⁰; mikor egyik szárnyát (karját) megfogják, leánnyá visszaváltozik. Oláh mesében²⁴¹ aranyalmából lett leány fejébe tűt szúrnak, madár lesz belőle; megölik, véréből fenyőfa nő, ezt kivágják, fedőnek való forgács ugrik ki belőle, amely újra leánnyá változik. Másik oláh mesében²⁴² a tündér fejébe szintén tűt szúrnak, abból galamb lesz, ebből újra leány. Balkáni szláv mesében²⁴³ a kútba lőkött aranyhajú leány aranyponttyá változik; megölik; pénzéből aranylevelű s ágú körtefa nő; ezt tűzbe teszik, belőle egy galvat a kemence mögé vetnek, mely újra leánnyá változik. Újgörög mese szerint²⁴⁴ a tündérleány halántékába tűt szúrnak; véréből két aranyhal lesz; ezeket megölik; szálkájukból ciprusfa nő; ezt kivágják; a forgácsot tűzre akarják vetni, ezt mégsem teszik, abból szép leány lesz s úgy teszik a forgácsot a tűzre. Török mesében²⁴⁵ a peri fejébe tűt szúrnak, abból madár lesz, azt megölik; fényes tolla a padlódeszkák közé esik, abból újra peri lesz. Ugyancsak

²³³ Wiedemann: Altägypt. Sagen u. Märchen, 58—77. l. = Roeder: Altägypt. Erzählungen u. Märchen. Jena, 1927. 89—101. l.

²³⁴ Erdélyi: Népd. és m. II. 345—348. l. A három pomorancs.

²³⁵ Arany: Er. népm. 128—152. l. A tündérkisasszony és a cigányleány.

²³⁶ M. N. Gy. IX. 27. sz. 213—216. l. A galyból jött királykisasszony.

²³⁷ M. N. Gy. X. 11. sz. 96—103. l. A háromágú tölgyfa tündére.

²³⁸ M. N. Gy. XIII. 59. sz. 297—301. l. A griffmadár leánya.

²³⁹ Ethnographia: XXXIII. 77—79. l. Léán, aki sē anyátú, sē apátú nem született.

²⁴⁰ A bánkódó szerelmes gerlicére nézve l. Eckhardt S.: Középkori természet- szemlélet a magyar népköltészetben (Egy. Phil. Közl. LIII. 93—98. l.) és Tolnai V. pótlásait (u. o. 236—241. l.). Az itt felsoroltakon kívül még több magyar adat nálam.

²⁴¹ Šainėnu: id. m. 307—308. l. Ce le tri rodii auritii.

²⁴² U. o. 309—310. l. Zinā nenāscutā si nevāzūtā

²⁴³ Leskien: id. m. 30. sz. 136—139. l. Das Mädchen von nirgend her.

²⁴⁴ Kretschmer: id. m. 3. sz. 10—14. l. Die Pomeranzenbäume des Drachen.

²⁴⁵ Künos: Türk. Volksm. aus St. 17—28. l. Die drei Orangen.

stambuli török mese szerint²⁴⁶ a szép leány fejébe két varázstűt szúrnak; madárrá válik; megölik; véreből rózsabokor lesz, a leszakított rózsza újra leánnyá változik.

Egy legenda szerint²⁴⁷ Szent Zsófia hatszori megölés után is feltámad, közben isteni csoda segítségével mindig meggyógyul. István nevű hamis római bíró meghal.²⁴⁸ A szentek kérik Istent, támassza fel, hogy a bíró a hamis úton elvett jószágot visszaadhassa. Mária közbenjárására a feltámadás megtörténik, a bíró megjavítja életét s boldogan hal meg újra. Szent Gergely²⁴⁹ a pogány Traianus császár lelkét a pokolból meg akarja menteni; kérésére Isten Traianust feltámasztja, ő azt megkereszteli s Traianus újra meghal. Egy bűnös ember, ki egyik bűnét nem meri meggyónni, meghal.²⁵⁰ Szűz Mária kérésére Krisztus feltámasztja, hogy bűnét meggyónhassa s el ne kárhozzék. Hasonló tartalmú legendát mond el Vincentius Bellovacensis és Jacobus a Voragine.²⁵¹ Krisztus a megölt hóhér lelkét a halál után a testtel egyesíti, hogy vezekelhessen.²⁵² Ugyanezt teszi Mária egy másik legenda szerint egy halottal.²⁵³

A vogul hitrege szerint²⁵⁴ egy ifjú a Világügylő-férfi tanácsára levéllel-füvel fedett keskeny ösvény²⁵⁵ mentén gyérfűvű láphoz érkezik s vörösfejú bogáncssá változik. Ezt egy réntehén lelegeli; annak gyomrában selyemgombolyagok keletkeznek s három rénborjút ellik. Ez három testvér. Ezeket vasszarkas üldözi, egyikük elmenekül. Ez a vasszarkastól átváltozó Világügylő-férfi tanácsára két vadásznak megadja magát, azok elejtik, szívét és nyelvét nők megfőzik, megesszik s három fiút szülnek. A cseremiszek hite szerint²⁵⁶ az ember *hét-szer hal meg s mindannyiszor egyik égből a másikba megy át*. Teljesen azonos ezzel a hittel Origenes tanítása. Az ő apokatastasisa szerint ugyanis *a lélek a halál után csak fokozatosan juthat a hetedik égbe*, hogy Istennel egyesülhessen.²⁵⁷ Így Ádám, ősapánk lelke is egyelőre csak a harmadik égben foglalhatott helyet.²⁵⁸ A háborúban elesett ó-germán harcosok a Walhallában Odin csarnokába jutnak; naponként harci játékra mennek, megölik egymást s újra feléledve lakomára térnek.²⁵⁹ Az újabb zsidó apokaliptikus felfogás szerint az emberek haláluk után esznek, isznak, megházasodnak, sőt test szerint újra meg is halnak.²⁶⁰ Az ókori görögök s az újkori primitív népek (újguinciai, grönlandiak, fidzsiszigetiek, minussini tatárok) hite szerint²⁶¹ a meghaltakat s az alvilág szellemeit is meg lehet ölni, akik megegyszer meghalnak.

Meg kell még említenem az *üldözött szarvasünő*-típusú meséket²⁶²,

²⁴⁶ U. o. 204—210. l. Die Zaubernadel.

²⁴⁷ Erdy-codex (Nyelveml. IV. 1. f. 1876.) 437—447. l.

²⁴⁸ U. o. (V. k. 2. f.) 170. l.

²⁴⁹ Debreceni-codex (Nyelveml. XI. Budapest, 1884.) 133. l.

²⁵⁰ Telcki-codex (Nyelveml. XII. Budapest, 1884.) 348—349., 395—397. l.

²⁵¹ Mussafia: Studien zu den mittelalt. Marienlegenden. (Sitzungsber. der. W. Ak. 1887.) 56. és 66. l.

²⁵² U. az. (Sitzungsber. 1889.) 48. l. Idézi Joh. Herolt: Promptuarium miraculorum B. V. M. c. művéből.

²⁵³ U. o. 50. l.

²⁵⁴ Munkácsi: id. m. I. kieg. f. CCVII—CCVIII. l.

²⁵⁵ A földi életből a másvilágra vezető út.

²⁵⁶ Holmberg: Die Religion der Tschermissen. (FFC. 61.) 15. l.

²⁵⁷ Cumont: Die orientalischen Religionen, etc. (Kultur der Gegenwart, Leipzig—Berlin. I. T. III. Abt.) 256. l.

²⁵⁸ Székely: id. m. 44. l.

²⁵⁹ Heusler: Die altgerm. Religion. (Kultur der Gegenwart, I. T. III. Abt.) 264. l.

²⁶⁰ Székely: id. m. 75. l. és Marót K. cikkében (Ethnographia: XLII. 101. l.).

²⁶¹ Liebrecht: Zur Vokskunde. 341—342. l.

²⁶² Aarne 401. sz. típusa, Változatai I. Bolto P.: id. m. II. 335—348. l. és Ethnographia: XXXVIII. 148—150. l.

melyekben a hősnek háromszor kell meghalnia; minden egyes halál után megújulás következik, minden egyes megújulás tökéletesebb testi tulajdonságokat kölcsönöz, a sötétség fokozatosan világossággá lesz s az elsüllyedt épület is a földből minden nap jobban kiemelkedik s a folyamat a harmadik napon teljesen befejeződik. Itt is szintén fokozatos hármas megújulásról s a legfelső szférába való emelkedésről van szó.

A többszörös halál, mely a többszörös megújulásnak természetes előzménye, az itt felsorakozó népmesei hagyományokban is éppen úgy, mint az előző szövegmagyarázatunkban bizonyoságul hívott mesékben, a megújulással együtt a régiós világnézet három nagy birodalmában: *a föld alatt* (vagy ami ezzel egy: *a vízben*), *a földön* s *a föld felett* történik, vagyis: a lélek minden régiót felkeres, mindenikben halál s egyben megújulás vár rá éppúgy, mint a hét égről szóló felfogásban. Ha mármost tudjuk, hogy az ősi felfogás kései tanúi: a népmesék ezt a hármas régiót több típus keretében többféle vonatkozásban is szerepeltetik²⁶³ s hogy e régiók mindenikében mások és mások a halál és a megújulás feltételei is, meg az uralkodó természetfeletti hatalmak is, melyekhez a megújulni vagy érvényesülni akaró hős akár saját erejéből, akár természetfeletti segítséggel alkalmazkodni tud, akkor nem csupán azt állapíthatjuk meg, hogy itt a lélekvándorlás hitével találkozunk, hanem azt is, hogy a vándorló lélek útja a test földbetemetése után az egymás felett lévő régiók rendje szerint egyre fölfelé halad, míg csak teljes tisztaságában a legfelső szférába, a zavartalan boldogság helyére nem jut.

Száz szónak is egy a vége: a „halálának halálával halni” kifejezés a magyar nyelv ősi tulajdona, mely az őshaza területéről a többszörös halál hitének emlékét hozta magával a négy folyó tájékára.

11.

Hol a pokolban jár az eszed? Feljegyzett alakjai: bujdosik az esze²⁶⁴; hol jár az eszed? (mire feledkeztél, mire gondolsz?²⁶⁵), elment az esze; farából fejbe verték az észet; elszalasztotta eszét; Isten hozzád, édes eszem (bordal); Isten hozott, édes eszem (most már értem a dolgot); kóvályog az esze; megrugaszkodott az esze, talán vissza sem tér; legelni küldötte eszét; nem talál útjára az esze; jár-ke, mint Urbán lelke a pokolban.²⁶⁶ Heves megyében így is: hol jár az eszed? pokolban kvártélyt keresni? A szöveget olyan emberrel szemben használják, aki a mondottakra nem figyelt vagy azokból semmire sem emlékszik. Eredete a folklóre igazolása szerint a kezdetleges lélekhitre megy vissza. Errenézve egypár adatot már a „hálni jár bele a lélek” szöveg megbeszélésénél első közleményemben²⁶⁷ említettem; ezeket most megszerzem még néhányval.

A vogulok az ájulást s az abból való felocsudást úgy magyarázzák²⁶⁸, hogy a lélek a testből Kulyaterhez (az alvilág s a halál fedelme) ment; Kulyaternek azonban azok lelkét, akiknek ideje még nem jött el, az élőkhez vissza kell vezetnie; ezért a lélek visszatér s csak az ájulás idején volt távol. Ezt így hiszik az osztyákok is, akik a vogulokkal abban is megegyeznek, hogy a sámánok lelke álom idején a szellemek országában bolyong.²⁶⁹

²⁶³ Ilyenek: a *rejtekelátó királykisasszony*, *állatsógorok*, *hálás állatok*, *állatoktól kölcsönzött erő*, *ördöginas*, *szörny erejének titka*, *hatyúnő* és *Argirus és Tündér Ilona*-mesetípusai.

²⁶⁴ Czuczor—Fogarasi: id. m. II. 550. l.

²⁶⁵ U. o. III. 213. l.

²⁶⁶ Margalits: id. m. 205—206., 273. l.

²⁶⁷ Ethnographia: XL. 156. l.

²⁶⁸ Munkácsi: id. m. I. kieg. f. CDII. l.

²⁶⁹ Krohn—Bán: A finn-ugor népek pogány istentisztelete. 334. l.

A vogul hősének az önkívületet így fejezi ki: „Vizbe küldött vízi elmém a vízbe küldöm, erdőbe küldött erdei elmém az erdőbe küldöm“ (magamon kívül vagyok²⁷⁰.) Karjalainen szerint²⁷¹ a réületben lévő vogul, osztyák és lapp samán lelke, mikor valamely betegség okát kell megtudnia, túlvilági útra indul, ott szellemeket, isteneket, ördögöt megkérdez afelől, mi a beteg bajának az oka. A beteg lelke a betegség alatt a testen kívül van, a samán önkívülete ideje alatt a lelket az alvilágból visszahozza²⁷² s a jobb fülön át a testbe viaszteszi. Míg a samán magánkívül van, környezete találgatja, hol járhat a lelke, testét azonban egy légynek sem szabad érintenie, mert lelke oda többé nem tér vissza.²⁷³ A cseremiszeknél²⁷⁴ az eszméletlen, ijedt, beteg vagy alvó ember lelke szintén távol van. Ha a cseremisiz a városról álmodik, bizonyos, hogy lelke az éjjel ott volt, ha felébred, lelke visszatér. Az ijedt emberről az altáji tatárok is azt mondják: „lelke elment“, a fehér-oroszok pedig: „lelke ki akart ugrani“²⁷⁵. A cseremisiz „álomlátó“ lelke is az álom idején a szükséges tudnivalók megszerzésére indul. Ilyenkor a keremet- (alvilági) szellemekkel is érintkezik.²⁷⁶ A réületben lévő szamojéd samánok „*levegőben repülnek, vízben úsznak, felhőkbe emelkednek, a föld mélyébe ereszkednek és tetszésszerű alakot ölthetnek magukra*“, azaz megjárják a kezdetleges gondolkodás előtt mindenséget jelentő három ősi régiót. (Ethnographia: LXI. 211. l.) A „tetszésszerű“ kifejezést úgy kell értenünk, hogy bármely régiót felkeresheti, de alakját a régió életfeltételei szerint kell megválasztania, vagyis: vízben hal, levegőben madár (s így tovább) alakját öltheti fel. (V. ö. erre nézve az előbbi két szólás magyarázatánál felhozott párhuzamos adatokkal.)

Egyházaskéri magyar népi elbeszélés szerint²⁷⁷ az alvó katona szájából *kis fehér egér* jön ki, ezt társa agyonüti s az alvó katona is meghal. Az egér a lelke volt. A Gesta Romanorumban is hasonló esetről olvasunk.²⁷⁸ Guidó Tirusi barátja fejébe hajtja fejét, elalszik s szájából *fehér egér* fut ki a hegy oldaláig s onnan a szájba újra visszafut. Ez a ki s befutó lélekegér a germán nyelvterületen is ismerős.²⁷⁹ A testet álomban, betegségben s exstázisban a malájok s délamerikai indiánok hite szerint is elhagyja a lélek.²⁸⁰

Az ész tehát, mely a kezdetleges gondolkodás fokán a lélek fogalmával azonos, mint önálló lény, bizonyos helyzetekben a testet elhagyja, bolyong, bujdosik, sőt útjában a pokolba is eljut, majd pedig visszatér. Ezek után ismerhetjük meg a magyar *szórakozott* kifejezés valódi értelmét is, melynek a német nyelvben „zerstreut“ szó felel meg. Eszerint a bizonyos mértékben magáról megfélekedzett (szintén régi gyökerű szólás) ember lelke a szó szoros értelmében „szét van szórva“, nincs együtt, vagyis a lelki képességek egymástól elszakadva a tehetetlenség állapotába jutnak. Hogy ez csakugyan így van, egy másik magyar szólás igazolja, melyet akkor használunk, ha a lélek ezen „szétszóró“ erőinek egyesítésére gondolunk, amikor azt mondjuk: *összeszedtem magam, szedd össze magad*. Ezzel rokon szólás

²⁷⁰ Munkácsi: id. m. III. 1. f. 530. l.

²⁷¹ Karjalainen: Die Religion der Jugra-Völker. III. (FFC. 63.) 296. sk. I.

²⁷² Karjalainen: id. m. 286., 305. l.

²⁷³ Krohn-Bán: id. m. 162., 165., 167. l.

²⁷⁴ Holmberg: id. m. 13. l.

²⁷⁵ U. o.: A fehér-orosz szólásra nézve l. még alább a „kiugrik bőréből“ szólás tárgyalásánál.

²⁷⁶ Holmberg: id. m. 192—193. l.

²⁷⁷ Kálmány: Hagy. II. 43. sz. 150—151. l.

²⁷⁸ Katona L. kiadása. Budapest, 1900. CLXXII. r. 455—463. l.

²⁷⁹ Grimm: Deutsche Myth. II. 906. Wuttke: Der deutsche Aberglaube. 54. l.

²⁸⁰ Lehmann: Die Anfänge der Religionen. (Kultur der Gegenw. T. I. III. Abt.) 16. l.

ismerős az úgjörög nyelvben is²⁸¹; az alvilágba ereszkedő királyfi „összegyűjti erejét” s a föld is megreszket. Az egyiptomi mitoszban²⁸² Horus Panesche fia mondja a négernő Horus fiának: „szedd össze szívedet”, azaz: készülj a következőkre. Az elmondottak vetnek világosságot a „tűnődik, eltűnődik” kifejezések eredeti értelmére is; ezek a „tűnik, eltűnik” tőszavak értelméhez híven azt akarják mondani, hogy a mélyen elgondolkozó vagy valamely erős érzés hatása alatt álló embert a lélek elhagyja, valahová, messzire megy, „eltűnik”. Rokon eredetű kifejezések még: *magához tér, magánál van*.

12.

Kiugrik bőréből. Czuczor—Fogarasi szótárában²⁸³: örömeiben majd kiugrik bőréből, Margalitsnál²⁸⁴: majd kiugrott bőréből (örül). A székelyek a haragos kedélyállapot kifejezésére is használják. A szólással az exstatikus kedélyállapotot jellemzik. Arranézve, hogy a kezdetleges lélekhit a lelket ilyen konkrét működésben is elképzelte, a magyaron kívül a német, francia és holland nyelvek is tanúsítják.²⁸⁵ Egy német tréfás mese²⁸⁶ elmondja, hogy az ördög egy nőt feleségül akar venni, de a nő egész nap ételért, ruháért stb. küldözi, míg az ördögöt türelme elhagyja. — Kiugrom bőréből! — Ugorj ki! Az ördög csakugyan kiugrik bőréből s elfut. A fehér-oroszok az ijedt emberről mondják: „lelke ki akart ugrani”.²⁸⁷ A túlságos öröm állapotában lévő vagy türelmetlenül kötekedő emberrel szemben használják az egész magyar nyelvterületen az azonos tartalmú szólást: *nem fér a bőrébe*.²⁸⁸

13.

Kiverni valakiből a rosszasságot. Feljegyzéseink ilyen alakokban ismerik: a hazugságot kiveri agyából;²⁸⁹ kiverte a csömört a hátából.²⁹⁰ A legelőljelzett alakjában, tudtommal, Heves megyében s a Tisza mentén ismerős. Akkor élnek vele, ha a csintalan, rossz gyermeket veréssel fenyegetik s remélik, hogy a fenyegetés megjavítja. Régebbi értelme más volt. Ehhez az ősi hitvilágnak népmesék és egyéb hagyományok által megőrzött maradványai vezetnek el.

Egy magyar mesében²⁹¹ a király roppant erejű feleségével lefekvéskor összehaperel, segítőtársát: a szakácsot behívja, ruhát cserél vele; az az asszonyt háromágú korbáccsal úgy megveri, hogy öt napig fekszik. Ugyanilyen típusú orosz mesékben Iván cárfiú a hős leány mellé fekszik²⁹², az úgy ráteszi a kezét, hogy rosszul lesz; a férj behívja társát: Ökölnyinagyot, aki a leányt kegyetlenül elveri s verés után figyelmezteti: „Tiszteld férjedet.” A házaspár attól fogva békében él. Az ara a nászéjjelen Ivánra teszi

²⁸¹ Hahn: Griech. u. alb. Märchen, II. 70. sz. 49—62. I. Der Goldäpfelbaum und die Höllenfahrt.

²⁸² Roeder: Altägypt. Erzählungen und Märchen. Jena, 1927. 175. I.

²⁸³ I. 796. I.

²⁸⁴ Id. m. 86. I.

²⁸⁵ Grimm: Deutsche Myth, II. 795. I.

²⁸⁶ Ihringer: Deutsches Schwankbuch. 16—18. I. 13. sz. Der Teufel und das Weiblein.

²⁸⁷ Holmberg: id. m. 13. I.

²⁸⁸ Margalits: id. m. 86. I.

²⁸⁹ Szarvas—Simonyi: Nyelvt. Szótár. III. 1062. I.

²⁹⁰ Margalits: id. m. 450. I.

²⁹¹ Gaal Gy.: Magyar népmesegyűjt. II. 74—79. I. XV. sz. Csonka és santa pajtás.

²⁹² Löwis of Menar: id. m. 21. sz. 100—105. I.

a kezét,²⁹³ aki ettől alig tud lélegzethez jutni, mikor pedig a menyasszony lábát is ráteszi, majd meghal. Felkel; társát, kivel ruhát cserél, küldi be maga helyett, aki három réz-, három vas- és három önpálcával megy be. A leány kezét, lábát erre is ráteszi, a társ azonban mind a kilenc pálcát elnyövi rajta s mondja a férjnek: „Eredj, most már szelíd!” Más változat szerint²⁹⁴ a hős segítőtárs a nőt hajánál fogva az udvarra húzza; megesketi, hogy férjét becsülni fogja s izzó vassbottal addig veri, míg minden *varázserejét* „ki nem verte”. Tehénfia mondja Királyfiának,²⁹⁵ hogy ha életben akar maradni, engedje meg, hogy menyasszonyával az első éjjel ő aludjék. A királyfival alakot cserél. Éjjel a leány mind a két térdével rátérdel s vánkossal meg akarja fojtani, Tehénfia azonban vas-, réz- és ólombottal addig veri, amíg a botok össze nem görbülnek. A leány könyörög, ne bántsa, többé rosszat nem tesz. Tehénfia ekkor átadja Királyfiának, most már élhet vele boldogan. A szoszvaközépi isten bátyjának: Ajás-táremnek feleséget akar szerezni.²⁹⁶ A leány háromszor is megszökik, de mindig elfogják s hazaviszik. Az isten mondja bátyjának, hogy nem fog vele bírni, engedje, hogy ő „megtanítsa emberségre”. Két hosszú és vastag vesszőt készít, egyet önből, egyet meg vashól, az asszonyt fejénél s lábánál fogva két oszlophoz köti s addig veri, míg a vesszők el nem törnek. A nő testéből „mindenféle kigyók, békák, pókok és sok egyéb tisztátalan lények” bújnak ki. Erre az isten feloldja s bátyjának átadja. „Most nyugodt asszony lesz belőle; ha ezt nem teszem, sohasem bírhattál volna vele.”

Hasonló emlékeket találunk a hálás halott-típushoz tartozó mesékben. Oláh népmesék szerint²⁹⁷ egy törpe a halászfőnök a császár leányát feleségül megszerzi. A törpe, miután a leányból kibúvó sárkányt megölte, a leány felerészét magának követeli. Kardját a leányra fogja, abból három tojás esik ki, melyből *három sárkányt szült volna*. A halászfőnök megnyugtatja, hogy a leánnyal most már nyugodtan élhet. Deli-Satíru²⁹⁸ a mesehős számára megszerzett leány szájából éjjel kibúvó tizenkétfejű sárkányt megöli, a leány tőkére teszi, kardját háromszor ráfogja s abból *háromszor tizenkét sárkányfiók jön ki*. „Most már feleségül veheted, mert tiszta.” Egy másik segítőtárs²⁹⁹ a leányt karddal kettévágja s abból négy sárkány esik ki. Az orosz mese hőse³⁰⁰ az elátkozott cárleány koporsója őrzésénél a negyedik éjjel Szent Miklóstól három vas-, három réz- s három acélbotot kap azzal, hogy kényszerítse a leányt egy miatvánk elmondására s addig üsse, míg a botokban tart. A leány életben marad, akit Szent Miklós később karddal kétfelé vág. A leány testéből férgek és kigyók jönnek ki, ezek az ördögök. A szent a testet vízzel kimossa, az összeforr s a leány feléled. Fehéring Ssila cárfiit figyelmezteti,³⁰¹ hogy menyasszonyához, a királyleányhoz ne nyúljon, mert az a gonosz szellemmel viszonyban van, ha azonban a leány éjjel kezével a mellét nyomja, addig *verje* bottal, míg az erejét el nem vesztette. A cárfi így tesz. Fehéring az útra máglyatüzet rak, a mezeten leányt karddal kettévágja s az annak hasából kimászó kigyókat

²⁹³ Panzer: Studien zur germ. Sagengesch. II. Sigfrid. München. 1912. 143—242 l. 8. sz.

²⁹⁴ U. o. 172—173. l.

²⁹⁵ Afanassjew—Meyer: Russ. Volksm. Wien. 1906. 27. sz. 137—159. l. Iwan Kuhsohn der Sturmritter.

²⁹⁶ Munkácsi: id. m. II. 2. f. 28—29. l.

²⁹⁷ Šainėnu: id. m. 635. l. Imperatu pesciloru.

²⁹⁸ U. o. 636—637. l. Deli—Satíru.

²⁹⁹ U. o. 824—825. l.

³⁰⁰ Löwis of Menar: id. m. 48. sz. 282—285. l. Nikolaus der Wundertöter.

³⁰¹ U. o. 54. sz. 320—328. l. Das Märchen von Ssila Zarewitsch und Iwaschka, Weisses Hemd.

(gonosz szellemeket) a tűzre dobja, a leányt pedig vízzel meglocsolja s az feléled. „Most már csinálhatsz vele, amit akarsz!” Dél-szibériai mesében³⁰² egy paraszt egy katonától pénzt kér kölcsön s kezesnek átadja háza istenszobrát. Sem a paraszt nem fizet, sem az istenszobor, a katona a szobrot verni kezdi. Egy kereskedő fia a pénzt kifizeti s a szobrot magával viszi. A kereskedőt a vásáron egy öreg ember kíséretti; hazajövet egy leányt feleségül vesz. Az öreg az úton a leányt ostorával kettéhasítja; annak belső sejből az ördög jön ki. A leányt megégeti, aki még szebben feltámad.³⁰³ „Az ördögöt a leányból kikergettem. Én vagyok az Isten, akit megváltottál.” Az Isten az égbe szállt.

Finn rúnó szerint³⁰⁴ a kórság, betegség vagy tóból, vagy vízből, vagy erdőséletről jött, vagy pedig a mordvinok hite szerint³⁰⁵ a vízanyától származik. A tó, víz, erdő a finn-ugor s az czecken kívül álló népek felfogása szerint maga az alvilág, illetőleg az ördög lakóhelye, a vízanya pedig az ördög szinonimája. Így a betegség is vagy maga az ördög, vagy annak társa. Ezért kéri tehát Istent a finn javas, hogy a szenvedőből űzze ki a betegséget. A csereviszek szombati napon *vesszőkkel verik* a falakat,³⁰⁶ ajtókat, lépcsőket, hogy a faluból a gonosz szellem távozzék. Különösen az asszonyokat ütlegetik, hogy a gonosz ruháikban el ne rejtőzzék. A szamojéd sámánok az emberekből a *betegséget kiűzik* s a farkasokba *hajítják*.³⁰⁷ A gonosz szellemeket az indusok is lármával, szaggal, *bottal* s nyíllal űzik el,³⁰⁸ míg a bűnt, mint ártalmas folyadékot csak lemossák magukról.

Ezek után, azt hiszem, több joggal lehet gondolni arra, hogy a decemb. 28-án, Apró Szentek napján, nálunk is dívó az a szokás, hogy a férfiak (nemcsak a gyermekek) a család tagjait s másokat is nyírfavesszővel megütlegetik s közben „jó egészség”-et kívánnak, inkább keleti jóvevény, mint a Sigillariák utóda, mint ahogyan azt Katona Lajos gondolta.³⁰⁹ Véleményem szerint a flagellansok önsanyargatása is azon, a benső hittel teljes hagyománytól támogatott felfogáson alapult, hogy a testből az ördögöt korbaúsításokkal ki lehet űzni, mert hiszen az ütés nem a testnek fáj, hanem a gonosz szellemnek, melynek eredetileg is szánya van.³¹⁰ Krafft-Ebingnek másirányú véleménye a nézőpont egyoldalúságából ered.

Nem célom itt megbeszélni mindenfajta néphagyományt, akár népmese, akár hitmaradvány legyen az, mely arról szól, hogy a gonosz szellem milyen kedvvel és milyen vonatkozásokban választja az emberi testet lakóhelyéül, bizonyára az eddig előadottakból is világosan kitetszik, hogy a megbeszélte magyar szólás olyan, keleti származású vallásos felfogás emléke, mely szerint a testet megszálló gonosz szellemet (az ördögöt, a bűnt, az erre való hajlandóságot, a betegséget, mint a gonosz teremtményeit) a testből veréssel ki lehet kergetni.

14.

„Nem anyától lettél, rózsafán termettél.” Az ismert népdal kezdő sorai. Népdalgyűjteményeinken kívül Czuczor—Fogarasi szótára is is-

³⁰² Radloff: id. m. I. 329—331. l.

³⁰³ Ez a megújulás a hálás halott-mesetípusnak jellemző indítéka, akár megégetik a nőt, akár megölik, akár megfürdetik, stb.

³⁰⁴ Krohn—Bán: id. m. 323. l.

³⁰⁵ U. o. 344. l.

³⁰⁶ Holmberg: id. m. 40. l.

³⁰⁷ Ethnographia: LXI. évf. 212. l.

³⁰⁸ Oldenberg: Die indische Religion. (Kultur der Gegenw. T. I. Abt. III.) 67. l.

³⁰⁹ Irod. Tanulmányai. Budapest, 1912. II. 356—374. l.

³¹⁰ V. ö. errenézve fentebb „az égre követ dob” szólás tárgyalásánál mondot-takkal. Az ötteni párhuzamokhoz l. még Peter: id. m. II. 68. l. Juhász botját egy vadász kettélövi; a juhász a bot megmaradt részével köpenyét ütni kezdi, ez a vadásznak annyira fáj, hogy jajgatni kezd.

meri.³¹¹ Változatai: Ezt a kis lányt *nem az anyja szülte, rózsafának tetejé termette.* (Veszprém m.)³¹² Ezt a kislányt *nem az anyja nevelte, diófának gänge ága termette.* (Besenyőtelek.)³¹³ Ezt a kislányt *nem az anyja nevelte, kis pacsirta borozdába' költötte.* (Szeged.)³¹⁴ Ezt a kis lányt *nem az anyja nevelte, az erdőbe a rigó fatövibe' költötte.* (Kastélyosdombó, Somogy m.)³¹⁵ *Rózsabokorba jöttem a világra.* (Közismert magyar népdal.) Édesanyám *rózsafája engem nyitott utólvára,* de a császár leszakajtott, kalapjáná elhervasztott. (Besenyőtelek.) Szakajtottam *rózsát* levél nélkü, Szereitek egy kis lányt remény nélkü. (Heves m.)³¹⁶ A szólás a mindennapi beszédben nem otthonos, csak a népköltés dalaiban található frázis, mellyel a szépség legfelső fokát akarják kifejezni. A benne rejlő mélyebb gondolatot Arany János is ismerte, aki a „Szondi két apródja”-ban ezt írja: „Add meg kegyelemre, jó Szondi, magad, meg nem marad itt *anyaszülte*” azaz: olyan ostrom kezdődik, melyből élve csak természetfeletti hatalom menekülhet, ember nem.

Amint az idézett dalok szövege már eleve sejteti, a költői frázisok eredetileg nem a népi stílus hiperbolikus kifejezései, hanem az emberi szellem ifjúkorából származó, a naiv gondolkodás üde lehelletét máig is őrző kedves maradványok.

Az a hagyományanyag, melyben a magyar népi költői szólás gyökerezik, legnagyobbbrészt a *három narancs*-típushoz tartozó mesék változataiban maradt fenn.

Magyar népmesében³¹⁷ vénasszony egy királyfinak három *pomarancsot* ad; a királyfi mind a hármat felszeli, a harmadikból *szép leány* jön ki, akit feleségül vesz. Egy másik királyfi³¹⁸ feleségül veszi a *nádszálkisasszony* nénjét, aki elmondja, hogy a *Fekete-tenger hetvenhetedik szigete közepén van három nádszál;* a középsőben az ő húga, a két oldalsóban annak egy-egy szobaleánya van, ezeket egy vén banya őrzi. A királyfi öccse a három nádszálat levágja, ezeket egyenként felhasítja, a két elsőből egy-egy leány „hull ki”, akik meghalnak, a harmadikból kilépő leány életben marad, akit a királyfi feleségül vesz. Öregasszony a királyfit,³¹⁹ aki három korsóját eltöri, figyelmezteti, hogy erdőből kap feleséget. A királyfi az erdőben talál *három*, egy töről hajtott *tölgyvesszőt;* lemetszi mind; valamennyiből *szép tündérleány* lép ki, a két első meghal, a harmadik megmarad, akit feleségül vesz. Egy úrfi³²⁰ egy *fárol* három *botot* metsz, mind a háromból egy-egy *szép leány* ugrik ki, a harmadik életben marad s azt feleségül veszi. A mese hőse 95 öl magas kőfalon belül *három nádszálat* talál,³²¹ mindenikből egy-egy *szép lány* jön ki, a két első leány meghal, a harmadik megmarad, akit feleségül vesz. Egy királyfit öreg anyja figyelmezteti, hogy erdőből lesz a felesége.³²² A királyfi az erdőben *három vesszőt* levág, mindenikből egy-egy *aranyhajú leány* ugrik ki; a két első meghal, a harmadik életben marad s feleségül veszi. Négy *nádszálban szép leányok* rejtőznek; ezekhez a mese hőseit a Szelek segítik, a nádak levágása után három leány meghal, a negye-

³¹¹ Id. m. III. 1446. l.

³¹² Ethnographia: 1926. évf. 150. l.

³¹³ Saját gyűjtésem.

³¹⁴ Ethnographia: 1929. 81. l.

³¹⁵ Saját gyűjtésem.

³¹⁶ Saját gyűjtésem.

³¹⁷ Erdélyi: Népd. és m. II. 345—348. l. A három pomarancs.

³¹⁸ Merényi: Er. népm. II. 35—64. l. A nádszálkisasszony.

³¹⁹ Arany: Er. népm. 128—152. l. A tündérkisasszony és a cigányleány.

³²⁰ Magyar Nyelvőr. I. 374—376. l. Az elátkozott királykisasszony.

³²¹ U. o. IV. 473—476. l. Szép Ilonka.

³²² U. o. VII. 182—185. l.

dik életben marad, kit a mese hőse feleségül vesz.³²³ Szegény fiút az anyja csak úgy engedi házasodni,³²⁴ ha olyan leányt vesz el, akit *nem anya szült*. A fiú egy *nagy hegyen túl* egy öreg asszony tanácsára *ezüst-, arany- s gyémántdoban* egy-egy *almát* felmetsz; ezekből *ezüst-, arany- s gyémánthajú leányok* jönnek ki; a harmadikat feleségül veszi. Egy királyfi erdőszélén *három galyt* levág,³²⁵ egyikből *szép leány* jön ki, akit feleségül vesz. Egy királyfi³²⁶ egy *háromágú tölgyfáról* az ágakat levágja; ezekből *tündérek* jönnek ki; a két első meghal, a harmadik életben marad, akit feleségül vesz. Ez elmondja, hogy a három leány egy testvér, „anyjuk méhétől fogva el voltak átkozva”, hogy a tölgyfa gyökerétől addig ne tudjanak szabadulni, míg egy „jószándékú keresztény” ki nem vágja őket. A királyfinak nem szabad addig hazamennie, míg a *griffmadár tojásából* kelt leányt haza nem viszi.³²⁷ Egy fán a griff őt tojását megszerzi, feltöri, azokból *szép leányok* jönnek ki, az ötödikből a legszebb, aki életben marad és felesége lesz. Egy királyfi Mádéné *rózsáit* keresi,³²⁸ a Napanya s annak fia nem tudja útbaigazítani. A Szélanya a Széllel viteti el. Mádéné a királyfit fel akarja falni. Ez a kertésztől húsz aranyért három „*reá* nevető rózsát” megvesz. Az első rózsának kút mellett ad vizet, ez aranykacsává változik s Mádénéhez visszarepül, a másodikat kútba ereszti, ez aranygalambbá változva repül vissza, a harmadikat otthon itatja meg; ez *aranyhajú kisasszonnyá* változik s felesége lesz. Egy királyfit szülei clátkoznak,³²⁹ hogy addig bolyongjon, míg olyan *leányt* nem talál, *aki sem anyától, sem apától nem született*. Erdőben egy boszorkány az *erdő hetvenhetedik fájához* küldi, azon 999 ág, a 999. ágon a fészekben *három tojás*. A fiú ezeket lehozza; mikor a fáról lejön, az első összetörik; mikor a kútba ereszkedik, összetörik a második; a harmadikat a kútban töri fel, ebből *leány* jön ki, ennek szájába a csodaforrásból vizet cseppent; kiviszi, mire a kútból kiért, a leány olyan nagy lett, hogy alig bírta. Feleségül veszi. Magyarországi tót mesében³³⁰ egy öreg ember a legényt, ki tejes fazékát eltöri, megátkozza, hogy csak a *cédrusleányt* (aki a cédrusfában rejtőzik) vehesse feleségül. Ez meg is történik. Német mesében³³¹ a gróffiú csak olyan *leányt* vesz feleségül, ki *nem anyától született*. Márványkastélyban oroszlán szájából kivett arany kulccsal nyitja meg az ajtót. Három *narancsot* metsz fel, mindegyikből *szép leány* jön ki; a harmadik életben marad, ezt feleségül veszi. Oláh mesében³³² öreg asszony egy császárt megátkoz, hogy ne tudjon addig házasodni, míg a *három arany almát* meg nem találja. Egy kertben az almákat leszakítja; a harmadikat kút mellett vágja fel, abból *tündér* lép ki: feleségül veszi. Síró fiút anyja azzal hallgattat el, hogy feleségül adja hozzá a *nem született* és senkitől nem látott *tündért*.³³³ *Almából tündér* száll ki, aki felesége lesz. Újgörög mesében³³⁴ öreg asszony egy királyfit megátkoz, hogy *citromot* vegyen nőül. A királyfi a negyven *sárkány kertjében* három citromot felmetsz; a harmadikból *szép leány* jön ki, kinek vizet ad s feleségül

³²³ U. o. XIV. 519—522. l. A nádi kisasszonyok.

³²⁴ Istvánffy: Palócz mesék a fonóból. Liptószentmiklós. 39—42. l. A kit nem anya szült.

³²⁵ M. N. Gy. IX. 27. sz. 213—216. l. A gallyból jött királykisasszony.

³²⁶ U. o. X. 11. sz. 96—103. l. A háromágú tölgyfa tündére.

³²⁷ U. o. XIII. 59. sz. 297—301. l. A griffmadár leánya.

³²⁸ U. o. 60. sz. 301—302. l. Mádéné rózsái.

³²⁹ Ethnographia: XXXIII. 77—79. l. Léán, aki se anyát, se apát nem született.

³³⁰ Idézi Rösch: Der getreue Johannes. (FFC. 77. sz.) 53. l.

³³¹ Zaunert: id. m. II. 78—82. l. Das Pomeranzenfräulein.

³³² Săineanu: id. m. 307—308. l. Cele tri rodii aurite.

³³³ U. o. 309—310. l. Zina nenascută și nevăzută. = Schott: Wal. Märchen. Stuttgart—Tübingen. 1845. 248—252. l. 25. sz. Die ungeborene, niegesehene.

³³⁴ Hahn: id. m. I. 49. sz. 268—273. l. Die Cedercitron.

veszi. Királyfi sárkány narancsfájáról három *levelet* szakít, mindenikből egy-egy *leány* jön ki; a harmadikat nőül veszi.³³⁵ Olasz mese szerint³³⁶ egy királyi a boszorkányszigeten egy öreg asszonytól három *citromot* kap; mindegyiket felszeli, *tündérek* lépnek ki; a harmadik, kinek vizet ad, életben marad s feleségül veszi. Király olyan szép leányról álmodik, aki fehér, mint a hó, piros, mint a vér. Testvére ennek felkeresésére indul. Öreg asszony tanácsára egy *varázskertben* fáról *almát* szakít, felmetszi s abból olyan *szép leány* jön ki, amilyent keresett.³³⁷ Török mesében³³⁸ egy öreg asszony a padisah fiát, aki korszóját összetörte, megátkozta, hogy a három narancsperibe szeressen bele. A szultáni *dew-ek birodalmában* három *narancsot* szerez, a két első víz hiányában, a harmadikat forrás mellett vágja fel; ezekből *peri-k* szállanak ki. A harmadikat nőül veszi.

Ezek a népmesei hagyományok arról világosítanak fel, hogy a mese hőse mindig valamely átok varázserejének kényszerítő hatása alatt indul a „nem anyától lett”, ismeretlen házastárs felkeresésére; a színtér, ahol megtalálja: a tenger hetvenhetedik szigetének közepe, a Szelek segítségével elérhető, messze fekvő nagy víz, nagy hegyen túl ezüst-, arany- és gyémánt-erdő, boszorkánysziget, magas kőfallal elzárt terület, oroszlán őrzötte márványkastély, a dewek birodalma, erdő hetvenhetedik fáján a 999. ág, a Sárkány narancsligete vagy a varázslónak a Napanya és fia által nem is ismert, csak a Szélanya és fia segítségével elérhető rózsás kertje vagy a griffmadár lakóhelye, azaz: a földi élet határain túl levő terület. Tölgyvessző, nádszál, alma, citrom, narancs, tojás és rózsza, amelyekből tündérek vagy ezüst-, arany- és gyémánthajú, de minden esetben *igen szép leányok* jönnek ki, akik — amint az elbeszélések további menete mutatja³³⁹ — semmiféle módon el nem pusztíthatók, természetfeletti erővel bírnak, megölésük után is át- meg átváltoznak, míg a megújulásnak arra a fokára nem jutnak, melyen házastársukkal együtt az örök boldogság lesz a részük, mint az *üldözött szarvasünő* mesetípus megfihéredő hősnőinek. A régi germánok és ázsiai népek hite szerint a fákból szellemek, istenek laknak³⁴⁰ s a vogulok világrendező istene is, „bár anyja van, maga *mégsem anyától született*”,³⁴¹ Ezek „a nem anyától lett”, hanem valamely növényből vagy annak terméséből származott tündéri szépségű leányok maguk is felsőbbrendű lények, mint mástípusú mesék szintén „nem anyától”, hanem *fából* és *vasból* lett, szintén természetfeletti tulajdonságokkal bíró hősei.³⁴²

Amint az egyiptomi, görög, ókori, zsidó és vogul apokaliptikus felfogás szerint születés előtt a lelkek az égben, csillagban, villámban tartózkodnak,³⁴³ ezek a lelkeket rejtő fák, virágok, gyümölcsök is a túlvilág területén tenyésznek. Itt a kezdetleges lélekhitnek nyilván egy és ugyanazon fejlődési fokával van dolgunk, a különbség csak az, hogy a léleknek testbe öltözése az előbbi esetben az *anyán keresztül*, az utóbbi esetben *anya nélkül*, csupán a lelket rejtő növény felnyitása által történik; ahhoz azonban, hogy a földi léttel beszenyezett lélek a teljes boldogságra méltó legyen, a megújulásnak ugyanolyan fokain kell átmennie, mint más esetekben.

³³⁵ Kretschmer: id. m. 10—14. l. 3. sz. Die Pomeranzenbäume des Drachen.

³³⁶ Basile: Pentameron. Übers. v. Liebrecht. II. 231—247. l. Die drei Citronen.

³³⁷ Idézi Rösch id. m. 31. l.

³³⁸ Kúnos: id. m. 17—18. l. Die drei Orangen-Peris.

³³⁹ L. előbb a „tűzről pattant” s a „halálnak halálával halsz” szólásoknál.

³⁴⁰ Grimm: Deutsche Myth. II. 543—544. l.

³⁴¹ Munkácsi: id. m. I. kieg. f. 199. l. Leskien (Märchen aus dem Balkan. 30. sz. 136—149. l. Das Mädchen von nirgend her.) gyűjteményének egyik meséjében is „önmagát teremő leány”-ról van szó.

³⁴² L. alább a „vastag” kifejezés tárgyalásánál.

³⁴³ L. fentebb a „tűzről pattant” szólás magyarázatánál.

A „rózsafán termett“ szép leányra nézve Ipolyi Arnold szegedi meséjén kívül még egy magyar mesét ismerünk.³⁴⁴ A tengerbe dobott, aranykígyóvá, aranyfává változott, kivágott s elégetett királykisasszony hamujából rózsabokor nő, erről a király a *legszebb rózsát* leszakítja, mely újra szép leánnyá változik. Ugyanez történik az *ördögszerető*-típushoz tartozó mesék több változatában³⁴⁵ is: a leány sírján nőtt rózsából vagy más virágból újra a régi szép leány lesz, mint a görög mitológia szerint a tengerbe dobott rózsából Aphrodite.

A magyar népdal gyönyörű metaforájának története nyomán egy, már a közönségesebb beszédben is gyakrabban előforduló szólásra bukkanunk. A magyar ember kedvesét „rózsám“-nak is nevezi. Ez a szólás is a „nem anyától lett, rózsafán termett“ szépség képzetkörébe tartozik. Hasonló szó-lás még a „galambom“. Tudvalevő, hogy a *három narancs*-típusú mesék nagy része azzal a jelenettel végződik, hogy a sokszor megölt leány végül — s a lélekvándorlás törvényszerűségei szerint nem ok nélkül — *galambbá* változik, ebben az alakban keresi fel az álfeleség mellett gyöttrődő kedvesét, míg az meg nem fogja s kezében újra leánnyá nem változik, mint a fájáról leszakított rózsza. Ilyen jelenetekkel találkozunk az *őztestvér*-típusú mesékben is.³⁴⁶ A *madárvölégény*-mesecsalád tagjai közül³⁴⁷ az olasz és a cigány I. 15. sz., Bolte—Polivka: id. m. I. 79—96. és II. 137. l. folklóréban vannak olyan változatok, melyekben a leányt a legény galamb alakjában keresi fel.

Arra nézve, hogy adataink szerint a „nem anyától lett“ szép leány *tölgyfa* vesszőjéből vagy galyjából is előjön, itt csak azt említem meg, hogy a rómaiak az ismeretlen származású egyént, kinek szüleit nem ismerték, egyebek között „tölgyfából született“-nek is nevezték.

A lélekrejtő virágnak, gyümölcsnek azonban a naiv lélekhit szempontjából még más jelentősége is van. A „csillagvető villám“ vagy a „villámmá változott csillag“³⁴⁸ az égből fut le, az onnan magával hozott lelkeket szikra alakjában szórja szét a földön s azok itt emberi testet öltenek. Ugyanígy az égből ered a víz s a harmat,³⁴⁹ melyek szintén magukkal hozzák a lelkeket s ha valamely nő megissza őket vagy nő testére perdulnek, az teherbe esik s gyermeket szül.³⁵⁰ Izaiás próféta (45, 8.) ihletetlen fohászkodik fel: „Egek! harmatozzatok onnan felül, és a föllegek csöpgőjék az igazat; nyilatkozzék (nyílják) meg a föld és teremje az Údvözítőt.“ Ez azt akarja mondani, hogy a harmat s az esővíz hozza le az égből az Igazság lelkét. a föld termékenyüljön meg tőle s szülje meg a Megváltót. Szent Agoston szerint „az ige megtestesülése, az ég és föld munkája e helyen oly világosan van jelölve, hogy magyarázatot nem kíván.“ (Tarkányi Béla bibliai for-

³⁴⁴ Gaal: Magyar népmesegyűjt. II. 53—74. I. XIV. sz. Leányszín Bálint és Gyöngyszín Ilona.

³⁴⁵ Ezeket I. M. N. Gy. XIV. 339. I. és Népélet (Ethnographia): III. (XXXVI.) 37. lap.

³⁴⁶ Irodalmát I. M. N. Gy. IX. 44. sz. meséhez írt jegyzetben, Kálmány: Hagy.

³⁴⁷ Bolte—Polivka: id. m. II. 229—273. I. Olasz és cigány mesékben.

³⁴⁸ L. fentebb a „tűzről pattant“ szólásnál.

³⁴⁹ Székely: id. m. I. 182. l.

³⁵⁰ Danaet az eső termékenyíti meg. (Hartland: Primitive paternity. I. 24., 88. l.) Befalazott királyleány edes forrásból iszik s két aranyhajú fiút szül. (Merényi: E. I. 79—122. l. Vizi Péter és Vizi Pál.) A királynéra a virágok szagolása közben egy rózsabokorról harmat perdul, rögtön teherbeesik s Gyöngyharmat Jánost szüli. (M. N. Gy. IX. 33. sz. 249—262. l. Gyöngyharmat János.) Királyleány és szolgálója víztől fiút fogannak és szülnék. (Német mese. Bolte—Polivka: I. 529—530. l.) Szűz Mária könyjét gyermektelen császárné lenyeli s fiút szül. (Oláh mese. Šaínenu: id. m. 610—611. l. Fet-Frumosu din lacrimă.) Az esővíztől való megtermékenyülést az orosz mesék is ismerik. (Bolte—Polivka: I. 544. l.)

dításának 2. k. 873. l.) Más folklorisztikus hagyományok szerint a „lélek-anyag“ a test elégetésével vagy más módon történt elpusztításával nem semmisül meg, hanem a testnek még hamuvá nem vált vagy el nem rothadt részében tovább él; ha ezeket a testrészeket (szívet) valamely nő *megeszi* vagy *illatát megszagolja*, teherbe esik s a meghalt egyént „újja-szüli“, különösen, ha a meghalt természetfeletti lény (sárkány, szent vagy isteni ivadék) volt vagy a megmaradt testrész megevése ilyeneknek tanácsára történt.³⁵¹ Az apokatastasis során a megújulásnak ez az alakja az újjászületés. Ezekkel kapcsolatban arról is tanuskodnak hagyományok, hogy a virág és a gyümölcs — sőt a mag is — akkor is magukkal hordják a lelket, ha nem nyitják fel, hanem — a test el nem pusztult részéhez hasonlóan — *megeszik* vagy *megszagolják* őket; a megevés vagy megszagolás útján a testbe jutott léleknek tehát szintén termékenyítő hatása van, melynek biztosítékai ugyanazok a felsőbbrendű lények, melyeknek területéről a „nem anyától lett“ szépségek lelkét tartó virágok s gyümölcsök származnak: Isten és ördög.

Az összehasonlító mitológia számos esetet ismer, melyben e két tényezőt ugyanazon cselekedetek s ugyanolyan körülmények között mutatja be, de ezen tettek és körülmények csak alakjukban egveznek, lényegükben teljesen ellentétesek. Teremt mind a kettő: Isten jót, ördög rosszat, a felső világ Istené, az alsó az ördögé, Istent is, ördögöt is seregek veszik körül stb. Így léleknek nemcsak az égben van promptuáriuma, hanem az alvilágban is, mint a hogy azt az ószövegségi apokaliptikus műveken kívül³⁵² a *katona* és *ördög* (Aarne 330. sz. típusa), az ördög kályhafűtője (Aarne: 475. sz.) és a *béka-koma* (Aarne: 476. sz.) típusokhoz tartozó meseváltozatokból tudjuk.³⁵³ A foganást és születést, más szóval: a léleknek emberi testbe való

³⁵¹ Az óegyiptomi testvér-mesében Bata-u fává változik, a fa kivágásakor egy szilánk felesége *szájába repül*, az teherbe esik s férjét újjászüli. (Idézve fentebb a „halálnak halálával halsz“ szólásnál.) Két vadász égő fa alatt egy *szívet* talál, melynek *jó illata* van; ezt egy fogadós lánya *megeszi*, teherbeesik s gyermeket szül. Apja agyon akarja ütni. *Szent Oniria* a leány komaasszonyának álmában kijelenti, hogy őt tűz emésztette meg s a szív, melyet a leány megevett, övé. (Gouzenbach: id. gyűjt. II. 878. sz. 165—170. l. Vom Sanct' Oniria oder Neria. Olasz mese.) Gyermek-telen király *öregember* tanácsára tengerből *sárkányt* fogat ki, egy szűz leány s a királyné ennek megfőtt *szívéből esznek*, teherbeesnek és szülnék, sőt a házban minden, még a bútorok is, magához hasonlókat szül. (Olasz mese. Basile: Pentamerone. I. 122—133. l. Die bezauberte Hirschkuh.) Remete Isten látogatását várja, kisöpör s tanyáját füvel béleli. Isten szemrehányást tesz neki, hogy lelkét a bűntől nem tisztította meg, parancsolja, hogy égesse el magát. A remete *szíve* ép marad s *jó illatot* áraszt. Ezt egy vadász hazaviszi, leányának adja, hogy készítse el neki, ez azonban maga *eszi meg*. Teherbeesik s két óra múlva fiút szül. (Leskien—Brugmann: Litauische Volkslieder u. Märchen. 41. sz. 490—494. l. Vom Herzen des Einsiedlers. Litván mese.) *Szent Pál* a szőlőfűrt alatt a földet elkaparja, hogy az ne érje a földet. *Krisztus* ezt véteknek mondja. Szent Pál a tőkét meggyújtja, ő maga is megég, csak *szíve* marad épen, ezt Szent Péter teszi tarisznyájába, melyből *jó illat* árad. Éjjeli szállásukon egy leány az *illatot beleheli*. Teherbeesik. Szülei felindulnak, kiket Krisztus nyugtat meg. A leány Szent Pált újjászüli. (Magyar legenda. Ethnographia: XIV. 482. l. Kiskúnfélegyházi tanyák.) Eléggett tolvaj *tüdejét* s *szívet* egy leány *megeszi* s a tolvajt újra megszüli. (Horvát mese. Bolte—Polivka: II. 155. l.) A segítő-társ (hálás halott) ideje a földön lejár, visszamegy a túlvilágra; a hős utána, de a *pokol istenének* engedelmeivel — mint testvérek — *ismét megszületnek*. (Kalmük mese. Rösch: Der getr. Joh. [FFC. 77. sz.] 87. l.) Az állati anyától való újjászületésre nézve l. fentebb a „tűzről pattant“ s a „halálnak halálával halsz“ szólásoknál tárgyalt adatokat.

³⁵² Székely: id. m. 79., 267., 276., 294. (az alvilágban a még meg nem született lelkek gyűjtőhelye), 298., 310. l.

³⁵³ L. Bolte—Polivka: id. m. II. 149—163., 163—189., II. 423—426., I. 148., 366—367. l.

öltözését az a virág és gyümölcs (mag) teszi lehetővé, melyet a két termésettefletti tényező valamelyike e célból ajándékoz vagy tanácsol s a gyermektelen asszony — és állat — megesz vagy megszagol.³⁵⁴ Tanukul hívhatjuk a *két egyforma testvér* (Aarne: 303. sz.), a *fejérlófia* (Aarne: 301. sz.), a *magzataival együtt kitett anya* (Aarne: 313.) típusok és más mesecsaládok bőségesen rendelkezésre álló változatait, melyek a naiv lélekelfogás dolgában már szóvártat társaikkal teljes összhangzásban vannak. A lélekhardozó növényi termékek: virág, gyümölcs, bab, borsó, bors és falevél.³⁵⁵ Amit

³⁵⁴ A bogumilista felfogás szerint az ember szaporodása kizárólag az ördög műve.

³⁵⁵ Virágok és rózsabokor *szagolása* mellett harmattól esik teherbe a királyné s csodás tulajdonságú gyermeket szül. (M. N. Gy. IX. 33. sz.) Bazzalikum és majórána *szağoloi* a császár leánya teherbeesik s két fiút szül. (Sáinénü; id. m. 612—613. l. Búsiuocü si Magheranü.) Gyümölcs *megszagolásától* középkori regényben. (Polte—Polivka: I. 544.) Juno egy *virág megszagolása* után Marsot foganja. (Ovidius: Fasti, 5, 255.) Királyné *szőlőfürt levétől* fiút szül, a szőlő szárából ló eszik s tátoesikót ellik. (Magyar mese. Kálmány: Kosz. II. 218—219. l. A zöd ág.) Királyné *bors-szemet nyel*, teherbeesik s fiút szül. (Magyar mese. M. N. Gy. VII. 6. sz. 435—467. l. Borsszemvitész és Szép Júlia, aki erdőt zódit s füvet viragoztat.) Magtalan asszony három *babszemet nyel* s szüli Estét, Éjfél és Hajnalt. (Magyar mese. M. N. Gy. IX. 1. sz. 1—15. l. Este, Éjfél, Hajnal.) Királyné egy *rózsabimbót leszakít* s rögtön szül egy fiút, kit *Rózsa János*nak neveznek. (Magyar mese. M. N. Gy. XIII. 21. sz. 151—163. l. Rózsa János. Ökörítő.) Gyermektelen királyné a kolodus képében vándorló *Jézus* tanácsára *szőlőt ültet*; egy ág ágya fölé hajlik, három fürt *szőlőt megeszik*, teherbe esik s fiút szül; a szőlőcsutkától egy *öreg ló* is vemhes lesz s arany színű csikót ellik. (Magyar mese. Kálmány: Hagy. I. 8. sz. 42—50. l. Kigyóbőrű Kálmán Sára.) A *szél* a befalazott királyleányhoz *falevelet* visz be, az azt *megeszi*, teherbeesik s gyermeket szül. (Magyar mese. M. N. Gy. XIII. 71. sz. 357—369. l. Donát.) Urme (*jó tündér*) gyermektelen asszonyt, kutyát s kancát mind a két melléből *szoptat*, a kertben két lyukba *fejet csorgat*; két fiú születik, két lovat s két kutyát ellenek s a kertben két tölgyfa nő. (Cigány mese. Wlislöck: Volksdichtungen der sieb. u. südung. Zig. 316—323. l.) Asszony *borsot nyel* s fiút szül. (Oláh mese. Sä; 615—616. l. Petrea Piperiulünénü.) *Almától* fiú és csikó születik. (Sziléziai mese. Peter: Volkst. aus Österreichisch-Schlesien. Troppau, 1867. II. 180—185. l. Der treue Hansel.) *Sárkány* ajándékozta *almától* magtalan nő aranyhajú fiút, ló ménesikót ellik. (Üjgörög mese. Hahn: I. 6. sz. 2. varians.) Gyermektelen asszony és kutya *öregasszonytól* kapott *almától* ikreket szülnék, homlokukon aranycsillag. (U. o. 22. sz. Der Tiw, der die Leute versteinert.) *Sárkány almáját* s *körtéjét* magtalan királyi házaspár *megeszi* s fiok születik. (Üjgörög mese. Kretschmer: id. m. 41. sz. 157—167. l. Der unglückliche König.) A görög Physiologus 43. fejezetében az elefánt s nőténye evett a mandragora-fa gyümölcséből s a nőtény fogant. (Ethnographia: 1921. 21—28. l.) Horvát, olasz, vend, cseh, lengyel, francia, angol ruthén, oláh, lett, svéd és orosz mesékben *alma megevésetől* esik teherbe a nő és a ló. (Bolte—Polivka: I. 537—544. és III. 101—103. l.) Királyné és ló *almától* teherbeesik s egyszerre szül. (Üjgörög mese. Hahn: I. 6. sz. Vom Prinzen und seinem Fohlen.) A nő *almától* esik teherbe. (Török mese. Giese: id. m. 14. sz. 116—125. l. Die Geschichte von der schwarzen Schlange.) A *fehér dív* egyik *almáját* a férfi és neje, másikat lova s kutyája *eszi meg*. Ikrek születnek mind a három irányban. (Kaukázusi mese. Dirr: id. m. 11. sz. 47—65. l. Der kahlköpfige Gänsehirt.) A nő három *kenyérmorzsától* esik teherbe s kezében ijjat tartó fiút szül. (Vogul mese. Munkács: id. m. I. kieg. f. CCLXXIX. l. A kenyér-kultusz nyoma.) Turkesztáni mese szerint a királynak három felesége, de gyermeke egyiknek sincs. Emberevő, forgószélben járó *öreg boszorkány*, feje akkora, mint egy sátor, a két idősebb asszonynak *fehér*, a legifjabb feleségnek *piros*, különösen ízletes *almát* ad, hogy egyék meg. Mind a hárman teherbe esnek. Hét év lejártá után a boszorkány a harmadik feleség gyermekét (a legkülönbet) magának követeli. (Jungbauer: Märchen aus Turkestan und Tibet. Jena, 1923. 74—83. l. Die Hexe und Prinz Goldhaar.) Horus kéri Osirist, engedje meg neki a *földrejövetelt*, hogy Egyiptom nubiai néger ellenségét elpusztíthassa. Osiris megengedi. Horus *dinnye-*

tehát Kerényi Károly mond az ilyen születésekről, t. i., hogy „az újszülött hol ezzel, hol meg azzal a maggal, bogyóval azonos”,³⁵⁵ melyet az anya megevett, úgy kell értenünk, hogy a virág, gyümölcs, mag az ősi hit szerint a női testbe a lelket is magával vitte, melyet a felsőbb hatalom rejtett belé s a nő sorsa csak az volt, hogy ennek a léleknek emberi testet adjon. Az, hogy a búzának is ilyen termékenyítő crót tulajdonítottak, összefüggésben van azzal, hogy az „Isten áldásán” (a búzán) a néphit és a hagyományok szerint *Isten képe* rajta van.³⁵⁷

A „nem anyától lett” leányok mellett a hagyomány ugyanilyen származású férfiakat is ismer. Egy koldus a gyermektelen házaspárnak *borsót ad*, hogy ültessék el; mikor a borsó kihajt, „kivirágzik rajta egy kis gyermek”.³⁵⁸ Szegény ember feleségének *vajudása előtt gabonáért* megy, hogy legyen mit enniök. Mikor hazatér s a kész lisztet leteszi, mindenütt gyereket talál. Felesége 12 gyermeket szült.³⁵⁹ Gyermektelen király rostájába *babot* merít s gondolja: ha Isten annyi gyereket adna, ahány szem bab van a rostában. *Ezeregy szem* volt. Mire a padlásról lement, a házban *ezeregy gyereket* látott.³⁶⁰ Csángó mese szerint egy elzárt királyleányhoz begurul egy *szőlőszem*, ennek keze, lába, feje stb. támad, végre gyermekké változik.³⁶¹ Oláh mesében a gyermektelen királyné *virágokból* csokrot gyűjt s a *csokorban* egy *gyermeket* talál.³⁶² Egy koldusnő gyermektelen asszonyának bosszúból kívánja, hogy a fazekában lévő *bab* mind gyerekké váljék. Ez meg is történik.³⁶³ Gyermektelen ember az *erdőből* 31 *poszméhet* visz haza, ezeket a kemence mögé veti, hol 31 gyerek lesz belőlük.³⁶⁴

Nem kísérem a gondolatot tovább a folklore széles mezején. Bizonára ennyi is bőven elég arra, hogy a magyar népdalok színes, ezer esztendő változatos kultúrhatásai következtében ma már ismeretlen értelmű szóképe a titokzatos Kelet vallási szinkretizmusának maig is élő ivadéka.

15.

Ágról szakadt és társai. Már a régi nyelv ismerte. „*Fáról szakadott ember: ex quercubus ac saxis prognatus* (Decsi: Adag, 61.)³⁶⁵ Petőfi egyik versében is³⁶⁶ olvassuk: „Egy ágról szakadt siheder, kit a balsors meg hordoza...” „Ágról szakadt ember” = nyomorult, rongy ember.³⁶⁷ „Fáról

szárrá változik, hogy emberi alakban a földre *újjászülessék*. Ez meg is történik és Si-Osire alakjában jelenik meg. (Roeder: Altägypt, Erz. u. M. Jena, 1927. 178. l.) A Genesis szerint az *almából*, melynek evését a kígyó (ördög) tanácsolja, Ádám is, Éva is eszik.

³⁵⁶ Árpád és a növényi termést jelentő magyar személynévek. Magyar Nyelv: XXVII. 100—106. l.

³⁵⁷ Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. I. Jg. 1887/88. 173—174. l. Gottes Abbild. II. B. 1891/92. VI—VIII. H. 141. l. (Búza Krisztus képe. Szőreg.) 141—142. l. (Isten képe. Borsod.) 142. l. (Más magyar változatok szerint Mária képe.) Kálmány: Hagy. I. 85. sz. 163. l. Mióta rakják keresztbe a búzát? (Krisztus és Mária üldözése közben búzává változnak. Egyházaskér.) Magyar Nyelvőr: XXXVII. 45. l. (Isten a búzát Mária képével teremti — Mária tiszteletére. Eger.)

³⁵⁸ M. Nyelvőr: XXXII. 180. l. Felsőőr.

³⁵⁹ M. N. Gy. VI. 14. sz. 320—335. l. Jankó. Hetés.

³⁶⁰ M. N. Gy. X. 17. sz. 128—133. l. Az ezeregyedik.

³⁶¹ Sándoregyháza. Zsidó Domokos kéziratos gyűjtéséből.

³⁶² Schulerus: id. m. 89. sz. 192—196. l. Fritz, der tapfere, ein Kind, geboren aus Blumen.

³⁶³ Bolte—Polívka: id. m. I. 391—392. l. Olasz mese.

³⁶⁴ Mészáros: Csúvas népk. gy. 294—296. l. A szolgálégény meg a táltosló.

³⁶⁵ Nyelvt. Szótár. III. 32. l.

³⁶⁶ Hintón és gyalog.

³⁶⁷ Ballagi: Magyar példabeszédek. I. 66. sz.

szakadt ember.³⁶⁸ „Ágról szakadt ember“ (= jött-ment, szegény, rongyos).³⁶⁹ „Ágról szakadt ember (= ügyefogyott).³⁷⁰ Szinonimái: Sehonnai, csavargó, semmiházi,³⁷¹ rongyházi,³⁷² *hollóhozta*, semmiházi ember,³⁷³ földön futó, se födele, se háza, kebelén kenyere, hátán háza, Isten földjén lakik, nincs egyebe, mint a rajtavalója, mindenét magával hordozza, máról holnapra él, csak a teste, lelke,³⁷⁴ vízhozta ember (= jött-ment),³⁷⁵ *szelhozta*, *vizhajtott*, se Istene, se hazája, *senki fia*, mindenki kutyája, mindenki lábakapcája.³⁷⁶ Az „ágról szakadt“ értelme: elhanyagolt, mint akinek nincs gondviselője, hozzátartozója, akinek szülei, származása ismeretlenek. A rokon kifejezések értelme ugyanez. Az említett szólásokkal kifejezhető feltevés ellen védekezők azt szokták mondani: „engem sem a *gólya* költött“, „én sem vagyok *árva* gyerek“. ³⁷⁷ Ugyanezt a német szólás így fejezi ki: „meynest du, das ich *von eynem steyn* gesprungen bin?“³⁷⁸ Grimm szerint (Deutsche Myth. I. 474–475. l.) jó származásúnak lenni annyi, mint „aus keinem eichenstock entsprossen sein“.

Ezek a szólások, melyek a nem anyától való származás eddig nem említett alakjaira engednek következtetni, szintén a naiv őshit talajában gyökereznek.

Gazdag kereskedő szegény fiút magához fogad s felneveli; leánya megkedveli. Elhatározza, hogy a fiút elpusztítja. Erdőbe viszi, hátrakötött kezével lehúzott *faalyhoz köti s felcsaptatja*. Király vadászai így akadnak rá, hazaviszik s a király inasának fogadja.³⁷⁹ Szegény ember fiáról megjöven, dőlnek, hogy a gazdag leányát veszi nőül. A gazdag a fiút apjától megveszi s kocsisának átadja, hogy ölje meg. Ez a fiút egy *faoduba* teszi, itt találja meg a juhász kutyája. Paphoz jut, aki felneveli.³⁸⁰ Molnár az erdőben *nagy fa üregében* pólyás gyermeket talál. Hazaviszi, felneveli s Malmeduczi József nevét ad neki.³⁸¹ Egy kéziratoss sárospataki mesében³⁸² Bandit egy *fa ágáról* veszik le; se apja, se anyja, felnevelik. Megjárja az alvilágot stb. Szolgáló gyermekéről a sudjenicák megjósolják, hogy *nyírfára akasztják*, kútba, tengerbe s forró üstbe dobják s mégis gazdag lányt vesz feleségül.³⁸³ Királyfi elindul, hogy a sehonnai királylányt (az eredetiben: samostvorna djevojka = a leány, ki önmagát teremtetten) felkeresse s feleségül vegye. Egy kút felett a *fán* aranyhajú leányt talál, az a keresett sehonnai.³⁸⁴ A királyfi szakácsa az erdőben *egy fán* az elvarázsolt madár fészében gyermeket talál.³⁸⁵ Leopold herceg Konrádus király haragja elől erdőbe egy kalibába megy lakni. Konrádus egy éjjelre ott száll meg. Leopold felesége

³⁶⁸ U. o. I. 124. l. 2136. sz.

³⁶⁹ Czuczor—Fogarasi: id. m. I. 243. l.

³⁷⁰ Margalits: id. m. 28. l.

³⁷¹ Czuczor—Fogarasi: id. m. V. 764. l.

³⁷² Petőfi előbb említett versében.

³⁷³ Ballagi: id. m. I. 109. l. 1837. sz.

³⁷⁴ Lehr A.: Arany Toldi-ja. J. I. I. T. 1882. Franklin. 255. l.

³⁷⁵ Szinnyei: Magyar Tájsz. II. 1012. l. (Csallóköz, Palócság, Székelység.)

³⁷⁶ Hevesvármegyei szólások.

³⁷⁷ Hevesvármegyei és székelyföldi szólások.

³⁷⁸ Wander: id. m. IV. 821. l.

³⁷⁹ Gaal: id. gyűjt. II. XVII. sz. 115–132. l. A szerencsés óra.

³⁸⁰ M. N. Gy. IX. 12. sz. 93–101. l. A tollas ördög.

³⁸¹ U. o. XIII. 75. sz. 391–396. l. Malmeduczi József.

³⁸² A Magyar Folklore Fellows-Gyűjtőszövetség sárospataki gyűjtőse a M. Népr. Múzeum kéziratárában. 5. sz.

³⁸³ Krausz: Sagen u. M. der Südsl. II. 64. sz. 112–113. l. Wer einem anderen eine Grube gräbt, fällt selbst in sie hinein.

³⁸⁴ Leskien: id. m. 30. sz. 136–139. l. Das Mädchen von nirgendher.

³⁸⁵ Bolte—Polívka: III. 91. l. Ruthén mese.

gyermeket szül s az alvó király álmában a többi között azt is hallja, hogy az újszülött fiú az ő veje lesz. Hazamegy s két emberét elküldi, hogy a gyermeket öljék meg s szívét vigyék hozzá. Azok egy nyúl szívét viszik el s a gyermeket egy fa ágai közé teszik. Itt találja egy fejedelmi ember, hazaviszi s felneveli.³⁸⁶ Suggesthalban az árvíz egy gyermeket bölcsőjével együtt egy fa tetejére sodor. Mikor a víz lepad, senki sem tudja, ki a gyermek apja-anya. Elnevezik Dold-nak, fa tetején született-nek. Ehhez Grimm Jakab megjegyzi: „Aus dem Namen des Fündlings Dold (t. i. wipfelgeborner) verstehe ich nun was es im Volksmund heisst, auf dem eichenbaum oder nussbaum geboren sein.“³⁸⁷ Hesseni mondában a nők hársfa alól kapják a gyermeket.³⁸⁸ Az Odysseia-ban³⁸⁹ Penelope a fel nem ismert Odysseustól kérdi: ἀλλὰ καὶ ὡς μοι εἰπέ τεὸν γένος, ὁππόθεν εἶσι' οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς εἶσι παλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης. Az ismeretlen származásúakról a római költők is így szóltak: „e saxis nimirum et robore nati“³⁹⁰ vagy: „qui rupto robore nati compositivo luto nullos habuere parentes“.³⁹¹ A finnek is a talált gyermeket faág-nak (puuhaara) nevezik.³⁹² Ezek a mesei származású adatok — egynek kivételével — valamennyien az aranyhajú ördög-mesetípus változataiból valók vagy az ezen típus első indítékából önállósult Fridolin-témához tartoznak. Az ágról való származás gondolatát legépebben a sárospataki magyar mese őrizte meg, bár megromlott alakjában megtaláljuk azt a többi változatban is.

Régi vallásos mítoszok maradáik ezek a hagyományok, melyek igazolják, hogy valaha csakugyan hittek egyes embereknek ágról vagy fáról való csodás származásában, akikre különös küldetés vagy olyan feladatok elvégzése várt, melyekre rendes körülmények között világra jött halandó képtelen. Ez a sorsa egyébként minden mesehősnek, kinek születése vagy másképen való világrajövetele csodával kapcsolatos. Ugyanaz a felfogás volt az anyja ennek a hitnek, mint amely azokat a „nem anyától lett“ mesehősöket vagy hősnőket szülte, melyekről az imént volt szó.

A szólást Kertész Manó egészen más — téves — nyomokon magyarázza.³⁹³

A szinonimák között szerepel a „vízhordta, vízajtotta“ kifejezés is. Ennek is éppúgy néphagyományi háttere van, mint az „ágról szakadt“nak. Előkelő származású gyermekeket kosárban, ládában vagy csónakban a vizen eleresztenek, a víz elsodorja, míg valaki ki nem fogja s fel nem neveli őket. Ez a gyermekek származását nem ismeri, csak azt tudja, hogy azokat a „víz hajtotta“ hozzá. Ez az aranyhajú ikrek, a vérfertőző fiú-mesecsaládok állandó indítéka és a vizen úszó koporsó-val kapcsolatos meseindítékban fordul elő.³⁹⁴ Ezek mellett érdekes még egy-egy hagyomány, mely világot

³⁸⁶ Gesta Romanorum. Id. kiad. XX. r. 146—148. l.

³⁸⁷ Grimm: Deutsche Myth. I. 474—475. l.

³⁸⁸ Egy. Phil. Közöny. LIII. 56. l. Marót Károly közlése.

³⁸⁹ τ 163—164.

³⁹⁰ Statius: Theb. 4, 339.

³⁹¹ Juvenalis: 6, 12.

³⁹² Idézi mind a hármat Grimm: Deutsche Myth. III. 162. l.

³⁹³ Kertész Manó: Szokásmondások. Budapest, 1922. 246. l. Az „ágról szakadt“at egynék tartja az „akasztófáról szakadt“tal.

³⁹⁴ Az aranyhajú ikrek-t, -ra nézve l. általában: Bolte—Polívka: id. m. II. 380—394. l.; a vérfertőző fiú-t, -ra nézve: M. N. Gy. IX. 59. sz. 411—415. l. Daru János: Gesta Romanorum (id. kiad.) LXXXI. 261—272. l. Bolte—Polívka: III. 469—471. l.; a vizen úszó koporsó indítékára nézve: Gaal: id. m. III. 223—234. l. LII. sz. Apollonius királyfi; Marényi: D. I. 1—37. l. A három aranygyűrű; Kálmány: Sz. II. 122—123. l. 4. sz. Az óra mög a füle. = Kálmány: Hagy. II. 70—74. l. 10. sz. Tegethoff: Franz. Märchen, Jena, 1923. I. 61—62. l. 9. sz. Die Manekine: Bolte—Polívka: id. m. II. 54. l. (ruthén mese).

vet a felfogásra, mellyel a naiv néplélek az ilyen „vízhordta” emberek feltűnését kíséri. Az angolok királyaik eredetére nézve régebben úgy vélekedtek, hogy csónak vetődött a partra, benne szép ifjú, ékszerekkel s fegyverekkel; ez felnőtt s király lett. Mikor meghalt, végső akarata szerint újra csónakába tették s a víz elvitte, senki sem tudja: hová. Csak később tudták meg, hogy Wotan volt.³⁹⁵

Ennek fordítottja az a monda, mely A. Berger könyve szerint a hawaii-szigeti bennszülöttek ajkán James Cook, a híres felfedező nevéhez fűződik.³⁹⁶ Lóna király feleségét féltékenységében megöli. Ezt később nagyon megbánja s alattvalóitól elbúcsúzik. Csónakba ül, a víz a nyílt tengerre viszi, hol az emberek szeme elől eltűnik. Hívei hiába várják vissza. Egyszer sok idő múltán „élgigérő” árbocokkal s fehér vitorlákkal hajók jelennek meg a sziget előtt. A lakosok szentül hitték, hogy Lóna király tért vissza, sokkal hatalmasabban, mint valaha, népe üdvére”. Később meggyőződtek, hogy a partraszállók: James Cook és matrózai.

A szélnek e tekintetben ugyanolyan szerepe van, mint a víznek. Erre nézve a *kigyóvőlegény*, *hattyűnő*, *Árgius* és *Tündér Ilona*-típusú mesékben s a *három narancs*-mesecsalád egyik-másik változatában találunk konkrét adatokat. A mese hőse a túlvilágot akarja felkeresni, sem a Nap, sem a Hold, sem ezek anyja nem tudja őket útbaigazítani, a Szél azonban maga viszi el oda. A szél, mint kozmikus szállító hordozza a túlvilágról jötteket is. Így hozza a földre szélzúgás a Szentlelket, az ugor népek áldozatához a lengedező szél az istenséget, a vihar, szélvész az ördögöt és a boszorkányt.³⁹⁷

A *tölgyfáról* vagy *tölgyfából* való származásra nézve itt csak röviden utalok a „nem anyától lettél” szólás magyarázatánál felhozott rokon adalékokra.

A *kőből való származást* tudtommal sem magyar mese, sem magyar szólás, sem semmiféle magyar hagyomány nem ismeri. Az ókori görög és római, valamint a német szólás mesei visszhangja már jóval szűkebbszavú, mint társaié. Egy oláh mesében³⁹⁸ van szó *kőből* született leányról s egy izlandi mese szerint az ismeretlen leánytól származása iránt azzal a kérdéssel tudakozódnak: milyen *sziklából* törött le?³⁹⁹

A „gólya költötte” (= senkiházi) kifejezés magyar népdalokban található párhuzamaira nézve az előbbi szólásnál felsorolt adatokra utalok, itt még csak azt hozom fel, hogy amint a magyar népi felfogás szerint az ismeretlen eredetű gyermeket a *gólya*, *pacsirta*, *rigó* költi és holló hozza, lapp mesében a sas a szántóföldön talált lúdtójából fiúgyermeket költ,⁴⁰⁰ dán mesében⁴⁰¹ a gyermeket, aki később emberfeletti küzdelmekben arat diadalt, sas hozza. A madár, mint a lélek megtestesülése s mint lélekhorozó már előbbi megbeszéléseinkből ismerős.

16.

Vastag. Ezek a sorok Szinnyei József-nek a *vastag* szó értelmére és eredetére nézve elért eredményeibe⁴⁰² kapcsolódnak s céljuk az, hogy azo-

³⁹⁵ Egy. Phil. Közlöny. XXXVI. 687—688. l.

³⁹⁶ Az örök tavasz szigetein. Ford. Halász Gyula. Budapest, 61—66. l. Erős a gyanúm, hogy ez a monda az angol hódítók által közvetített hagyomány nyomán keletkezett.

³⁹⁷ Az utóbbiakra nézve l. a Fejérlófia, Rózsa és Viola és Allatsógorok típusokhoz tartozó meseváltozatokat.

³⁹⁸ Schullerus: Verz. der rum. Märchen. (FFC. 78.) 28. l. L. alább a „vastag” szólásnál is.

³⁹⁹ Liebrecht: Zur Volkskunde. 332. l.

⁴⁰⁰ Ugor. Füz. 9. sz. Svéd-lapp nyelv. III. Halász Ignác. Budapest, 1888. 137. l.

⁴⁰¹ Bolte—Polívka: id. m. II. 303. l.

⁴⁰² Szinnyei József: Vastag, vaskos és temérdek. Magy. Ny. XVII. 191—195. l.

kat más oldalról is megtámasszák, főleg az erős ~ vastag kifejezések között levő viszony megvilágításával, s annak igazolásával, hogy a *vastag* szónak jelentésbeli párjául az *erős*, mint magyarázó kifejezés, nem jelentkezett minden ok nélkül. Kétségbevonhatatlan hitelű adatok igazolják, hogy a műveltség kezdetein élő ember a csodával határos erejű, sebezhetetlen, sérthetetlen emberről vagy lényről a többi között⁴⁰³ azt is valósággal hitte, hogy érinthetetlenségének oka abban rejlik, hogy *vasból van alkotva*. Értet-
hető tehát, hogy a „vastag” szó eredeti értelmének elhalványulását a rokon értelmű szónak felkínálkozó „erős” kifejezés előbb a „vastag”-gal párosan, k ésőbb egészen magányosan követte. Hasonlat alakjában népies szólásainkban a két kifejezés ma is együtt él: „Erős, mint a vas” vagy „mint az ülvös”,⁴⁰⁴ vagy így: „erős, vaskos”.

Egy magyar mese szerint⁴⁰⁵ Vas Laci nővéreit keresi az alvilágban. Itt *acélból öntött* kovácshoz ér, kinek műhelye is acélból van. Ez őt a *tűzön megedzi*, hogy keményebb s erősebb legyen. Elveszített karját később a kígyókirály *aranyból s elefántcsontból* újra megcsinálja. Erdélyi szász mesében⁴⁰⁶ egy kovács tíz mázsa *vasból gyermeket kovácsol*, három mázsa-
ból pedig ostort. A vasfiú megelevenedik. Rettentő ereje van és sok kalandban vesz részt. Oláh mesében⁴⁰⁷ *Ólomlegényről s Vaslegényről* van szó (Aarne—Thompson: 302. sz., a *szörny erejének titka*-t. mesében). Szerb mese hősnéke neve, melyet tettei is igazolnak, *Acélpasa*.⁴⁰⁸ Újgörög mese szerint⁴⁰⁹ *Féligvasember*, aki sebezhetetlen s lelkét testén kívül tartja, egy királyleányt elnyel. Pomerániai német mesében⁴¹⁰ a hős (Isenkierl) *vasból van kovácsolva*. Másik, innenvaló mesében⁴¹¹ a kovács *vasból gyereket kovácsol*; kályha mögé teszi, ahol a gyerek megszólal. Neve: Isermartin. Igen erős. Sok kaland után, melyben erejét megmutatja, hazamegy s újra *vassá változik*. Az orosz mese⁴¹² halhatatlan Koscej-jével viaskodó hős neve: *Acélhős*. Szintén orosz mesében⁴¹³ *érchomlokú és ólomhasú ember*rel találkozunk. Kara Kükül hat púd súlyú kardot s lándzsát csináltat. Legyőzi *Vashöst, Öntöttvashöst* s még egy hóst.⁴¹⁴ A vogulok hősregéiben „*vasmellű hét bűvár kacsa*”-ról s *vöcsökről* emlékeznek, a csibort (vízi bogár) erős rágószerve miatt „*vasbogár*”-nak nevezik, világteremtési mondájukban „*vas-bűvár-madár*” és „*vasvöcsök*” szerepel, a jugrai isten hős-
énekében a fejedelemhősnek „*vastestű hét apródlegénye*” van. Ezeknél erősebb a „*vastestű hét jur-állatfi*”. A jugrai isten menkw-jének fele teste *vashús*, fele teste *vascsont*. A medveöreggel a *vas jávorbika* küzd. Vogul énekek *vas- és kőtestű fejedelemhóst s vasmellű hét manót* idéznek.⁴¹⁵

⁴⁰³ L. tölem a „hét lélek”, stb. szólás magyarázatánál: Ethnographia: XL. 154—155. l.

⁴⁰⁴ Dugonics: id. m. I. 217. l.

⁴⁰⁵ Majláth: id. m. 199—212. l. Eisen Laczi. = Stier: Ung. Märchen u. Sagen. Berlin, 1850. 96—110. l.

⁴⁰⁶ Haltrich: id. m. 17. sz. 61—65. l. Der Eisenhans.

⁴⁰⁷ Šainénü: 549—551. l.

⁴⁰⁸ Krauss: M. u. S. der Südslaven. I. 34. sz. 143—169. l. I. Stahlpascha.

⁴⁰⁹ Leskien: id. m. 59. sz. 272—278. l.

⁴¹⁰ Jahn: Märchen aus Pommern. 19. sz. meséjének I. variánsa.

⁴¹¹ Knoop: Volkssagen aus Hinterpommern. 208. sk I. Isermartin.

⁴¹² Löwis of Menar: id. m. 29. sz. 160—171. l. Der unsterbliche Koschtschej

⁴¹³ Bolte—Polívka: id. m. III. 103. l.

⁴¹⁴ Radloff: id. m. IV. 109—105. l. Kara Kükül.

⁴¹⁵ Munkácsi: id. m. I. kieg. f. CCXIV., CCXX., CCCXXXIX., II. 1. f. 131., 146., 375., 385., 391. l.

A Kaltész-leány nászregéje⁴¹⁶ elmondja, hogy a fejedelemhős fejedelemfi-társával feleségkeresésre indul. Menet közben leszakad róluk a lábuk a hótálppal együtt, aztán kezük, derekuk esik le s fejük egyedül gurul; begördül egy kovácműhelybe; a kovács a *fejeket kohóba veti, megtüzesíti*, vasfogóval vasüllőre teszi s kalapáccsal üti. A koponyák lesiklanak az üllőről, kigurulnak, minden elhagyott tag újra hozzátapad s a test újra ép lesz. Irtási osztják rege szerint⁴¹⁷ a *sokfeji menkw* teste azért nem sebezhető, mert *vasból van*. Az Ég-átva úgy alkotta őket, hogy csak álluk alján sebezhetők, ott van egy kis emberhús. Kaukázusi mesében⁴¹⁸ a gyermek Batrás Kurdálágon-t, az égből lakó kovácsot kéri, hogy *edzze meg*. Ez Batrást kemencébe veti s *egy hétig tüzel rá*. Batrás a tüzelés után tengerbe dobhatja magát, mely a forróságtól kiszárad. Egy kínai mese⁴¹⁹ egyik nagyerejű hősnének neve: *Vasfeji*. A *Krisztus és a kovács*-mesetípushoz⁴²⁰ tartozó változatok egy része is arról szól, hogy Krisztus a csúnya, sánta leányt, öreg asszonyt tűzbe teszi, megkalapálja, ettől azok megifjodnak s megszépülnek.⁴²¹ Ez utóbbi mesékben a tűzben való megtisztulásnak s a vasból lett hős tűzben való megedzésének képzetei olvadtak össze.

Szerepel még a „vashős” a keleti származású *Peri Banu*-mesetípushoz⁴²² tartozó azon változatokban, melyekben ez az elem nem torzult el. Szolnok-dobokamegyei magyar mesében⁴²³ a hősnő természetfeletti erejű fivére a *vassógor*, oláh mesében⁴²⁴ a *vasember*, szerb mesében⁴²⁵ a „rőfős szakállú, acélból való kopasz ember”.

A nagyerejűségnek és a vasból való származás hitének kapcsolata, adataink szerint meseci hagyományok útján európai népeknél is ismerős, de a magyar szólás és mesék, valamint a vogul, szibériai tatár és kaukázusi néphitbeli és mondai nyomok egyértelműsége, sűrűbsége s az a körülmény, hogy az utóbbiak egy, nagyjában zárt területen élő népek szája hagyományaiban találhatók, arra engednek következtetni, hogy ez a magyar szólás is egy morzsája annak a szellemi életnek, mely valaha Európa s Ázsia közös mesgyéjén élő népek kölcsönös hatása alatt a magyarság lelkének tartalmat adott. Támogatja ezt a véleményt Szinnyi Józsefnek az a feltevése,⁴²⁶ mely szerint „temérdek” szavunknak „egykori „vastag” jelentése korábbi (nyelvtörténet-előtti) „erős”-ből fejlődött”, a „temérdek” szóban pedig „a török nyelveknek *tāmir*, *timir* „vas” szava lappang”.

Nem kevésbé nagyerejű a fából való gyerek sem. A székely mese szerint⁴²⁷ az apa, akinek gyermeke nincs, fából farag egyet, kit éjjelre maguk közé fektetnek, Ez éjjel felé megelevenedik. Több oláh változatban⁴²⁸ hársfából faragnak gyermeket, azt bölcsőben ringatják s megeleve-

⁴¹⁶ U. o. II. 1. f. 297—298., 304—305. és II. 2. f. 44—45. l.

⁴¹⁷ U. o. II. 2. f. 247—248. l.

⁴¹⁸ Dirr: *Kaukasische Märchen*, Jena, 1920, 173—175. l. Batrás' Geburt.

⁴¹⁹ Bolte—Polívka: id. m. II. 95. l.

⁴²⁰ Az Aarne-Thompson típusjegyzékben (FFC. 74. sz.) a 753. sz.

⁴²¹ Irodalmát l. Dähnhardt: *Natursagen*, II. 154—171. és Bolte—Polívka: id. m. III. 193—199. l.

⁴²² Aarne-Thompson jegyzékében a 465. B. és C. számok alatt.

⁴²³ Magyar Nyelvőr. XVI. 377—380. l. A kiráj s három fija. Szolnok-Doboka m. Domokos.

⁴²⁴ Săinenü: 261. l. Omülü de feru.

⁴²⁵ Krauss: *Tausend Märchen u. Sagen d. Südsl. I.* 69. sz. 214—219. l. Prinzess Schildkröte.

⁴²⁶ Magyar Nyelv. XVII. 195. l.

⁴²⁷ M. N. Gy. VII. 1. sz. 371—379. l. Fából faragott Péter, Bere.

⁴²⁸ Săinenü: 572—573. Teiü legănatü, 573—574. l. Dunire voinicülü. 574—576. l. még három változat.

nedik. Ugyanez történik rutén és orosz mesékben.⁴²⁹ A fából lett hős a *Fejérlófia*-típusú mese legyőzhetetlen erejű hőse. Ennek párja a *fából faragott leány*, kinek alakja külön mesetípushoz tartozik, melynek nálunk egy változata sincs feljegyezve, jöllehet szomszédainknál ismerős. A mese megállapítható tartalma röviden ez: ács, festő és pap együtt utaznak; az ács malomban fából leányalakot farag, ezt a festői kifesti, a pap pedig Istentől lelket kér és kap bele: a báb elevenné lesz. Nem tudnak megegyezni: kié legyen a leány, mindegyik a maga jogát vitatja. A versengést az zárja be, hogy közelükben egy fa megnyílik, a leány ebbe belép s a fa bezárul. A Sukasaptati szerint a fából egy hang ki is szól: „minden lény ősananyagához tér vissza”. A mese változatai két csoportra oszlanak: egyikbe tartoznak az idegen anyagtól mentes, a másikba a *szomorú királylány*-típus keretében fennmaradt változatok. Az utóbbiaknál a mese az új epikai környezethez simul s ezért eredeti szerkezetében megcsönkult.⁴³⁰ Származnak még gyermekek répából,⁴³¹ kőből⁴³² hóból⁴³³ és még sok egyébből és módon. Ezeknek tárgyalása azonban már nem tartozik ide.

Adataink arról tanuskodnak, hogy a naiv hit szerint a meddő házastársak mégis gyermekhez tudnak jutni azért, hogy a mi fogalmaink szerint holt anyagba — felsőbb rendelés folytán — lélek költözik vagy az anyag a lelket már eleve magában hordozza. Eggyel több vonás azon népek ősi lelkivilágához, melyek közül ősünk egykor ideszármaztak.

*

(Deutscher Auszug.) 1. „*Unersättlicher Pfaffensack*“ (Nimmersatt). Beruht auf einem Typus der Märchenfamilie vom betrogenen Teufel, von dem eine nord-europäische oder deutsche Variante nach Ungarn gelangte.

2. „*Die Schlange vergisst das Abschneiden ihres Schweifes nicht.*“ Die Tierfabel, dem diese Redensart entstammt, lässt sich bis zu Phädrus und dem Kalila wa Dimna zurückführen. Nach Ungarn ist die betreffende Variante mit balkanischer oder russischer Vermittlung gelangt.

3. „*Das Glück versuchen.*“ „*Das Glück des Armen is arm.*“ Die Volksüberlieferungen sprechen von einem personifizierten Glück; den prüft der Märchenheld und sieht, dass Glück und Unglück zwei verschiedene Personen darstellen. Das Glück des Armen ist eine hungrige, zerlumpte, abscheuliche alte Frau, das des Reichen ein prächtig gekleidetes junges schönes Mädchen. Die tiefste Wurzel der Redensart liegt in den religiösen Anschauungen der orientalischen Völker, ihre heutige Gestalt erhielt sie unter balkanischen Einflüssen.

4. „*Das Glück schwebt auf Flügeln, wohl dem, auf den es fliegt.*“ Nach dem Zeugnis des Volksmärchens stellte man sich das Glück vor Zeiten nicht nur in Menschengestalt, sondern auch als Vogel und beflügelten Engel vor, in dem Gott verborgen ist oder der als Gottes Gesandter bei Königswahlen oder sonstigen Ge-

⁴²⁹ Bolte—Polívka: id. m. I. 119., 394. II. 309. I.

⁴³⁰ Keveredés nélküli változatok: Radloff: IV. 357—358. I. Die drei Gefährten. (Tatár.) U. o. VI. 252—254. I. Die Künstler. (Tarantschi.) Giese: id. m. 24. sz. 193—198. I. Das hölzerne Mädchen und seine Liebhaber. Schmidt: Touti-Nameh. (Meisterwerke orient. Lit. III. B. Sukasaptati. München, 1913.) 149—152. I. Ezekben a leány a fába tér vissza. A *szomorú királylány* keretében elbeszélt változatok: Haltrich: id. m. 42. sz. 174—176. Verstand und Glück. Jahn: id. m. 25. sz. 83—90. I. Glück und Verstand. Kúnos: Türk. Volksm. aus St. 45—55. I. Die schweigende Sultanstochter. Dirr: id. m. 18. sz. 93—96. I. Der rote Fisch. U. o. 31. sz. 147—153. I. Der getreue Sohn, Benfey: Panschatantra. I. 489—493. I. Mongol mese.

⁴³¹ Afanarsjew—Meyer: Russ. Volksm. 1906. 28. sz. 160—171. I. Bärchen und die drei Ritter.

⁴³² Strauss: Bolgár népk. gy. I. 218. I.

⁴³³ Bolte—Polívka: id. m. I. 269. I. Orosz mese. Leskien—Burgmann: Litauische Volksl. u. Märchen. 565. I. *Hóból* gyúrt leány meglevencedik.

legenheiten Gottes Willen verkündet, bezw. den himmlischen Segen mit sich bringt. Die Redensart wurzelt in alter, orientalischer religiöser Volksüberlieferung.

5. *Der Pferdefuss ist zu sehen*“ (man merkt die Absicht). Wurzelt in märchenhaften Volksüberlieferungen, in denen den verkappten Teufel und seine bösen Absichten seine Pferdefüsse verraten. Nach Ungarn gelangten diese Überlieferungen über den Balkan aus dem Orient.

6. *„Wo der Teufel nicht hin kann, schickt er ein altes Weib für sich.“* Stammt aus einem Volksmärchen, das mit westeuropäischer Vermittlung nach Ungarn gelangte.

7. *„Der zum Himmel geschleuderte Stein fällt auf dein Haupt zurück.“* Entspricht Volksmärchen, die die Unverletzlichkeit der übernatürlichen Wesen bezeugen wollen und laut welchen der Übernatürliche die Waffe des angreifenden Menschen sogleich gegen diesen wendet und sich mit der Waffe des Angriffs an ihm rächt. Die Heimat dieser Auffassung sind die mit Europa benachbarten Gebiete Asiens, von den östlichen Abhängen des Ural bis zu Kleinasien.

8. *„Gehen wir beisammen, so gehen wir nicht zu Fuss.“* Beruht auf der Auffassung, dass der angenehm plaudernde Reisegefährte dem Fussgänger den Wagen ersetzt. Bekannt schon bei den Römern und in Indien auch heute noch.

9. *„Vom Feuer gesprungen. In Asche erloschen.“* Die erste Redensart bezeichnet frische Lebenskraft, die zweite dessen Gegenteil. Sie wurzeln in religiösen und volkstümlichen Überlieferungen, die von Gebieten unter iranischem Einflusse stammen und laut denen der Ursprung der Seele im Feuer ist; in ihrer fortwährenden Erneuerung nimmt sie die Form des Feuers von neuem auf, es folgen dann weitere Formen der Erneuerung, bis die Reinigung beendet ist. Wenn aber die Seele auf einer Stufe der Erneuerung nicht als Funke aus dem Feuer springt, um ihr Leben fortzusetzen, sondern wenn alle Funken in der Asche erlöschen, so bedeutet das die Vernichtung der Seele. Diese Auffassung brachte das Ungartum noch aus seiner asiatischen Heimat mit.

10. *„Mit dem Tode des Todes sterben.“* Die Redensart ist ein Überbleibsel des Glaubens an den mehrfachen Tod, mit dem das Ungartum ebenfalls noch in Asien bekannt wurde. Ein interessanter Beweis ist die ungarische Übersetzung der Drohung Gottes in Mos. I. 2. 17., die nicht nur vom hebräischen Original, sondern auch von den Übertragungen der Septuaginta und der Vulgata wesentlich abweicht. Das Wesentliche an diesem Glaubensüberbleibsel ist: die Seele muss, um nach dem Tode in den siebenten Himmel zu gelangen, in jedem Himmel aufs neue sterben und wieder lebendig werden. Die Redensart ist in solcher Gestalt bei keinem europäischen Volke bekannt.

11. *„Wo in der Hölle ist dein Verstand?“* (Wo zum Teufel sind deine Gedanken?) Überbleibsel primitiven Seelenglaubens, laut welchem die Seele in den Zuständen der Krankheit, des Schlafes, der Trance usw. dem Leib entflieht, aber dann wieder zurückkehrt. Entspricht der Anschauung der orientalischen Völker.

12. *„Aus der Haut fahren“* (auch vor Freude). Die Redensart entspringt dem ebenfalls orientalischen Glauben, laut welcher die Seele bei durchbrechender Freude oder Zorn den Körper verlässt. Ein Ausdruck der Extase.

13. *„Jemandem die Schlechtigkeit ausprügeln.“* Die ungarischen, rumänischen, russischen und südsibirisch-tatarischen Märchen vom Typus des Lahmen und Blinden, sowie vom dankbaren Toten bewahrten die Überbleibsel des alten Glaubens, laut welcher der böse Geist (der Teufel) den Körper von Menschen — besonders von Frauen — zur Wohnung nimmt, bezw. dass die Frau infolge ihres Verhältnisses mit dem Teufel dessen Brut in sich trägt. Im Volksglauben der Finnen, Mordwinen und Tscheremissen ist auch die Krankheit nichts anderes als der böse Geist, mit dem der Mensch dergestalt besessen ist. Nach primitivem Glauben kann man das Schlechte, das Böse aus jemandem mit einem Stock, einer Rute oder mit dem Spalten des Körpers vertreiben. Daher die Redensart. Das am Tage der unschuldigen Kindlein (28. Dez.) übliche Schlagen mit Ruten unter Wünschen für gute Gesunda-

heit stammt nicht von den Sigillarien, sondern von dieser orientalischen religiösen Auffassung her.

14. „*Von keiner Mutter stammst du, du wuchsest am Rosenstrauche.*“ In der ungarischen Volksdichtung finden wir oft Lieder, nach welchen das schöne Mädchen von keiner Mutter stammt, sondern am Rosenstrauche, am Nussbaume wuchs oder von irgendeinem Vogel ausgebrütet wurde. Laut Zeugnis ungarischer, deutscher, rumänischer, neugriechischer, türkischer Volksmärchen lebt in Blumen, Früchten und Bäumen, die auf Gebieten im Machtbereich übernatürlicher Wesen (Gott, Teufel) wachsen, die Seele schöner Mädchen; wenn man sie abbricht oder aufschneidet, treten diese Seelen verkörpert heraus. Auch diese Wesen haben übernatürliche Eigenschaften. Darum nennt der Ungar seine Geliebte „meine Rose“; „meine Taube“ nennt er sie darum, weil, wie die Volksmärchen der Ungarn und anderen Völker ebenfalls bezeugen, den traurigen Geliebten die Liebste in Gestalt einer Taube aufsucht. Ähnlich der Rose und der Frucht sind auch das Pflanzenkorn, der Blumenduft, das Regenwasser und der Tau Seelenträger. Aus diesem Glauben erwachsen laut Bericht von St. Augustinus das bekannte Gebet des Propheten Isaia (45. 8.) und die märchenhaften und legendarischen Erzählungen von Wiedergeburten. Die Quelle dieses primitiven Glaubens ist die synkretistische religiöse Auffassung des Orients.

15. „*Vom Aste gerissen*“ (elend) und *Ähnliches*. In ungarischen, rumänischen, ruthenischen, serbischen, deutschen und mittelalterlichen Märchen vom Typus des Teufels mit den drei goldenen Haaren findet man das todgeweihte Kind auf einem Baume. Darum nennt das ungarische Volk den vernachlässigten, verlassenen Menschen „vom Aste gerissen“. Nach der Auffassung der alten Völker sind die elternlosen Kinder unbekannter Abstammung „e saxis et robore nati“, der Findling heisst auch bei den Finnen „Baumast“. Der Ausdruck „der Wassergetriebene“ (d. h. von unbekannter Herkunft) ist mit den Märchentypen der goldhaarigen Zwillinge und des blutschänderischen Sohnes (Gregorius), mit dem Wodanmythus und mit der hawaianischen Legende des James Cook in Zusammenhang; der Ausdruck „der Windgetriebene“ von derselben Bedeutung mit den märchenhaften Überlieferungen, in welchen den unbekannten Helden des Märchens der verkörperte Wind in ein unbekanntes Land, unter unbekannte Menschen befördert. Der Ausdruck „vom Storche ausgebrütet“ (Waise, von unbekannter Abstammung) hängt mit den Überlieferungen zusammen, in welchen den Findling irgend ein Vogel ausbrütet und herbeibringt. Der Vogel als Seelenträger.

16. „*Vastag*“ (heutige Bedeutung des Wortes ist „dick“, es ist eine verdunkelte Zusammensetzung aus den Wörtern „Eisen“ und „Glied“.) Laut ungarischen, siebenbürgisch-sächsischen, rumänischen, serbischen, deutschen, russischen, tatarischen, wogulischen, ostjakischen und kaukasischen Märchen und Glaubensüberbleibseln wurde der starke Mann nach primitiver Auffassung aus Eisen geschaffen. Die alte Bedeutung des ungarischen Wortes „vastag“ war „stark“, wie auch die einstige Bedeutung „dick“ des ungarischen „temérdek“ auf eine noch frühere (vorsprachgeschichtliche) Bedeutung „stark“ zurückgeht; im Vorte „temérdek“ ist das türkische *tämir*, *timir* „Eisen“ verborgen. Laut den Überlieferungen stammen Kinder auch aus Holz, Stein, Schnee, Rüben usw. In gewissen Fällen kann also lebloser Stoff auch Seelenträger sein.

Berze Nagy János.

A NANKURU.

Az avatás harmadik fokozatát¹ a lurittyául beszélő törzsek nankurunak, az arandák inkurának vagy urumbulának nevezik. A lurittyá mindig valami préfixummal látja el az arandából átvett szót és a szóvégi „a” hangot gyakran urnak vagy inek ejti. Aranda ilpa (uterus) = Ngatara jalpi = Picsentara alpi. Aranda ratapa (gyermek) = Ngatara aratapi. Aranda: urpa (hátgerinc) = jumu, pindupi: murpu és így inkura = nankuru. A nankuru nem annyira kötelező része az avatásnak, mint a circum és a subincisio. Előfordulhat, hogy hosszú ideig nem tartanak nankurut, mert a szárazság miatt nem maradhatnak együtt annyian és annyi ideig, amennyi egy nankuru tartásához szükséges. Ilyenkor az illetőnek az öregek megfelelő *csaurilják* (ajándék) ellenében külön-külön mutatják meg a szertartásokat, amelyeket a nankurun egybegyűjtve, összefüggően adnak elő. A nambucsik és ngaliknak egyáltalában nincs is nankurujuk, lejönnek Ilpilába a jumuk nankuru-jára. Másrészt a nankuruhoz hasonló szertartások messze földre terjednek; északon egész a kakadükig nyomozhatjuk a nankuruhoz hasonló totemisztikus szertartásokat.

Jirramba a következőképen magyarázza a különböző ritusok közötti összefüggéseket:

„*Mbatjál-katiuma* azt jelenti, hogy a földet (ala) felfrissítjük, hogy a dolgok kijöjjenek belőle. Ez olyan, mint mikor a fehérék ültetnek a kertben. Illpangurát² bármikor lehet csinálni. De ha *alcsiranga micsina* illpangurát csinálunk, ez az urumbula. Ez is *mbatjál-katiuma*, mert felfrissíti, feléleszti az őseket (*alcsirangamicšina*) az ifjak számára, akik azután ha felnőnek, a hagyományt továbbadják a következő nemzedéknek. A mondabeli ősök is mindig ilyen szertartásokat tartottak.” Később még visszatért a ritusok közötti kapcsolat kérdésére, különösen az *utnicsija* szempontjából. Utnicsija alkuta, azaz *diszített paizs*. Yirramba szűkebb hazájában, a Burt Plainen (aranda csoricsa, anmácsera), az állatokat szaporító szertartás (*mbatjál-katiuma*) egy speciális formája, ahol a tollakkal diszített paizsok nagy szerepet játszanak. Először a vének esznek egy keveset az illető állat, mondjuk a kenguru húsából, azután *csaurilja* gyanánt hozzák az állatot az ifjak és azután mutatják nekik a kenguru-szertartást. „A kengurut először a vének csinálták az utnicsiján, azután kapnak *csaurilját* és azután mutatják be a kenguru-szertartást. A warkuntama (kóruszerű körülugrálás) az utnicsiján elmarad, ellenben hozzátartozik az illpangurához és urumbulához.”

Az öreg Mózes ma a keresztény arandák feje, de a vakok sajátos emlékezőtehetségével még igen jól emlékszik a régi időkre. Szerinte régen a tűz éppúgy hozzátartozott a közönséges illpangurához, mint az urumbulához. Az illpanguránál az égő fadarabokat a fiúkhoz vágják, az urumbulánál ráfektetik a fiúkat a tűzre. Az urumbula rögtön felismerhető a két egymás felé irányuló dombról (para), amelyeken belül a szertartás lejátszódik. A dombok közötti területet voltaképen be kellene borítani zsinórokkal, a két oldalt saspehellyel ékesítik. Ugyancsak saspehely borítja az opomuszcsontokat is, amelyeket azután a fiúknak adnak. De a leglényegesebb a kerek lyuk, szénrel feketére festve, vérrel odaragasztott saspehellyel ékesítve. Ennek neve alpintira és először azt mondja, hogy az alpintira csak az urumbulánál használatos. Azután kijavítja; a kerek alpintira az, ami csak az urumbulához való, a hosszúkás az illpangurához. Saját tudásunkból még ezt a magyarázatot is helyesbíthetjük. A kerek lyuk jellemzi az urumbulát (inkurát), míg a földön levő koncentrikus körök az illpangurához valók. Lényeges a dologban az, hogy mind a kettő alpintira, tehát azonos jelentő-

¹ Az első két fokozat tárgyalását lásd: „A csurunga népe” című művemben.

² Ez a közönséges totemisztikus szertartás; a monda egy megjelentített epizódja.

ségűek. A lyuk alpintirát azonkívül még karacsának nevezik. Karacsa megkeményített, lekötött talajt jelent. Először a vérüket ömlesztik a lyukba és mikor a homok így megkeményedett, akkor kezdik a festést, illetve a tollakkal való díszítést.

Ndaria, azaz Hermannsburg jogszerinti *inkataja* (főnök) Knatata (Mulgafa virágja) a mézhangya nemzetségből. A főnöki rang ma már csak névleges, még a tekintély is teljesen átszármazott Mózesre, mert hát Mózes *galtja indora* (nagyon tudós) úgy a régi, mint az új vallás hagyományaiban. Szóval a főnöki méltóság nem akadályozza meg Knatatát abban, hogy nálunk a háziszolgai teendőket ellássa. Munkaközben elmondja saját urumbulájára vonatkozó visszaemlékezéseit.

Nem messze innen volt az urumbula. Vendégeket hívtak Owen Springsből és Tempe Downsból. Az öregek elébük mentek. Az öregek kidíszítik magukat, a fiatalok vadásznak, visszajönnek. A fiatalok mind *warkuntama* (körülzaladnak) a vének körül, míg az öregek körülállják a ná tandzsát. Azután elmagyarázták a fiataloknak, hogy amit most láttatok, az Palankinját (örülkő) jelenti. „Egy öreg ember mindig csinálja középen az alknantamát. Következik a *mbatjalkatiumák* sorozata, de csupa cadmacska *mbatjalkatiuma*. Vadásztunk, leültünk az árnyékban pihenni, vártuk, hogy valaki hívjon minket. Egyik öreg ember *raiankama*,³ mire mi megint megcsináltuk a körülfutást. Most már Ulpurumbalába (Üres fa — vizelet) érkeztünk, követve a vadmacskaősök vándorútját. Az öregek mindig elmagyarázták a mondát és hogy milyen helyre vonatkozik a szertartás. Azután mind kiefeküdtünk a sziklára és a sziklán tüzet raktak. A tüzet egy kicsit lefedték száraz ágakkal. Nekünk oda kellett feküdnünk, izzadtunk, majdnem elégett a bőrünk. Mindegyik fiún ül egy öreg ember, még pedig az ő andarája (após). Azután a fiúk felkelnek és még egyszer körülfutják az alknantamát csináló öreg embert. Mind átöleltük a lándzsát és elmagyarázták a helyet meg a mondát. Ennek a helynek Minbura (= díszítés) volt a neve. Visszavitték minket az urumbula helyére és ott volt egy ember a lyukban, megint körülfutottuk és ez volt a vége az inkurának. Azután a öregek adtak nekünk karra való zsinórt (kulcsa), fehér fejszalagot (csilára), öveg, wallaby-farkakat, szóval mindenféle díszet. Végül pedig megkapják a namatunát és meghagyják nekik, hogy az asszonyoknak ne mutassák meg és csak a sűrű bozótban szabad megzúgatni. Ezzel büvölik a leányokat, de előbb vért vesznek a subinciziós hasadékból és ezt kenik a bűgőfára, hogy „erős” legyen, „szét ne hasadjon“.

Az avatást befejezi a füstölés, *ulpuntelaka* (ulpunta = füst). A füstölés után a fiúk *atuantora*, azaz valóban férfiak.⁴ Az asszonyok péppé örölt magvakkal fogadják őket és a magvakra a fiúk „anyái” és „nővérei” tejüket fecskendezik. Az első inkurát vagy urumbulát a vadmacska ősök „atyja” Malpunga (= a nagy ember) tartotta. Mózes meg is magyarázza a szót. Szerinte uru = tűz, mbula = vizelet. Az inkura szó értelméhez nem is kell etimológia. Ez a mai nyelven is teljesen érthető, inkura = lyuk. Az inkura nemcsak a szertartás neve, hanem a szertartás nélkülözhetetlen kelléke a lyuk, amelyben a főszereplő ül, szintén inkura. Ez a lyuk viszont, ha Mózes véleményét elfogadjuk, azonos az ilpintirával. Az ilpintira másik neve csalupalupa, azaz köldök, de ez meg csak eufémizmus, ahelyett, hogy ilpa mara (szép vagy jó uterus). Maga az ilpintira vagy alpintira szó is ezt mutatja, mert ilpa vagy alpi = uterus. Sőt az ilpintira közepét meg is jelölték, mondván, hogy ez az *ilpa*, a négy ágára pedig, hogy ez az ilpát körülvévő zsírréteg. Az ilpintira másik neve mandantara, lévén manda = homok,

³ Raiankama = erősen szólni, azaz a tenyeret a száj elé tartva az öblös kézbe belefújni (wu! hang volna megfelelő). Raiankinja = lehellet.

⁴ Atua = férfi, indora = valóban.

antara – oldalt és ez az oldalt levő homokot, azaz megint az *ilpa* melletti zsírt jelenti. A zsírnak ez a szerepe a totemisztikus szertartás állatot szaporító, gyarapító mivoltával függ össze, hiszen ezek a fogalmak együtt járnak, az állatot zsírossá tenni és a méhet, a „jó méhet” szaporodásra bírni. Az *ilpintira* közepe, a koncentrikus kör, eszerint az *ilpa* vagy uterus. A szó maga valószínűleg ezt jelenti; *ilpa indora* = a méh legbelseje, vagy „valódi méh” ahogy az avatottak atuantora = atua indora = valódi férfiak. A méh neve *ilpa*, de néha úgy is mondják, *ilpa inkura*. Végül pedig a koncentrikus kör, amelyet *ilpának* neveznek, ha a földön látják, elengedhetetlen kelléke az inkurán szereplő férfiaknak, de ilyenkor a neve *apmoara*. *Apmoaranak* szólítják egymást azok a férfiak is, akik együtt tették le az érettségit, vagyis akiket együtt avattak az inkurán. Az avatottak szerint *apmoara* megint csak azt jelenti, hogy uterus.

Ezeket előrebocsájtván, áttérhetek a *nankuru* leírására. Már említettem, hogy a nagyobb fiúk, akiknek meg kellett volna érkezniök *Ilpila* felől, kereket oldottak és így a szubincízió szertartását csak leírásból ismerem. Ugyancsak nagyobb fiúk kellett volna a *nankuruhoz* is, lévén ez a szubincíziót követő avatási fokozat. Azonban a *nankurun* a *maliarák*, azaz avatandók szerepét olyanok is játsszák, akik már átestek egy *nankurun* és ezek az idősebb *maliarák* szokták útbaigazítani azokat, akik most látnak először *nankurut*. A *nankuru* valahogy félúton van a tisztán bemutató jellegű totemisztikus kultusz (*ilpangura*) és a kínzásokkal kapcsolatos avatás között. Az első fokon a fiú a circumciziót szenved el, a másodikikon a szubincíziót, végül a harmadikon a tűzrefektetést. Ugyanekkor az avatást rendező férfiak csökkentett mérvben azonosítják magukat az avatást elszenvető ifjúval az első két fokon a penisből vett vérrel, a harmadik fokon a tűzbe taposással.

Hosszas tanácskozás után elhatároztuk, hogy a *nankurut*, miután ez úgyszólván inkább bemutató jellegű szertartás, megtartjuk, bár csak idősebb *maliarák* állnak rendelkezésünkre.

Így is eltartottak az előkészületek egy-két napig, amíg alkalmas helyet találtak a *nankuru* számára. Az *amboanta** sziklás erdős talaja semmiképpen sem felelt meg. Homok kell a *nankuruhoz*, hogy könnyen megcsinálhassák a két dombot, meg közepén a lyukat, de nem lehet egészen sík terület, hogy valamiképpen el legyen határolva az asszonyok elől. Így hát kissé távolabb, egy pár homokdomb között levő mélyedésben játszódtott le a *nankuru*.

1929 augusztus 26-án az első szertartáson három térdelő alakot láttunk és mögöttük egy álló alak. Ez az „*apjuk*”, a többiek a *maliarák*. A közönséggel szembe fordulva csuszálnak, közben aprókat rezegnek és időnként élesen közbekialtanak: prr! prr! A hátukon nagyon szépen látszik a koncentrikus kör piros alapon fehér festéssel és a körök összekötő vonalakkal mintákká kombinálódnak. Az oldalon végigvonuló hosszú sávok fehér-feketék, azaz saspehely és szénrajzok. Végül az apró rezgések egy igazi vonaglásban kulminálnak (*alknantama*) és a közönség köréből előlépő szereplők kézrátevésével, a szokott módon megállítják a szertartást. Megmagyarázzák nekünk, hogy a koncentrikus körnek itt külön neve van: *minpuru* és helyi jelentősége jelenti *Putu-terit*, ahol a homoki wallaby (*mala*) ősök tartották *nankurujukat*. A szereplők hajába és orrába dugott inkutabokrok jelzik, hogy ők *maliarák*.

A második szertartás egész hasonlóan folyt le, csak azzal a különbséggel, hogy itt a *jumuk* voltak a szereplők⁵ és a hely *Maurungu*.

A második napon a lyukban ül *Kalpari* és előtte térdel *Urantukutu*. A lyuk ki van festve szénrel, szélein fehér tollak. A hely *Ngalingiri*, a vándorút következő állomása *Maurungu* után. A lyuk előtt térdeplő *Uran*

* Az avatás (circumcizio) területe. Lásd „A csurunga népe”.

⁵ Az első dráma piccsentára darab volt, piccsentára színészekkel.

tukutu a homoki wallabyk anyja. Kezében forgatja az ágakat és ezzel hívja fiait. A hátán látszó rajzok az állat beleit és farkát ábrázolják.

A következő jelenet megint Maurungura vonatkozik, de ezúttal egy másik „mala” (wallaby) csoportra. A két csoport Maurungunál találkozik. Újat sem a kivitelben, sem pedig a külsőségekben nem találunk. Szereplők a piccsentárak.

A harmadik napra a jumuk egy eddig még ismeretlen tárggyal, illetve a szertartásnál szokásos tárgyakkal egy új kombinált formájával lepnek meg. Egy magas rúdon, azaz natandzsán, kígyóalakban felfutó fehér vonal. A rúd tetején körben meghajlított ágak hajszinórral és saspchellyel körülvéve, ez a tali manguri. Még feljebb egy kisebb *wananga*, de a waningát ezúttal nem waningának nevezik, hanem *ngapa-csinbinek*. A rúd előtt térdel Urantukutu; teljesen be van borítva tollakkal, de a tollakat a derekán fekete szénöv szegélyezi. Kezében a kis gallyakat tartja és azokkal a szokott körforgásos mozdulatokat végzi. Közben ide-oda csuszkál a rúd körül. A rúdon felfelé húzódó kígyózó vonal, a wallaby farka nyoma a homokban. Urantukutu egy öreg wallaby ős, akit bumeranggal megsebeztek és otthagytak. A forgó mozdulatok azt jelentik, hogy csinálja a waningát. Ngalinkirinél sebesülten „puleringu”, azaz „kővé vált”. A második jelenet azzal kezdődik, hogy Piti-piti két új lyukat ás a *nankuru* falakon belül. Ebbe a két lyukba beállnak — mindegyik lyukba fél lábbal — Minguri és Talkarara egymás háta mögé úgy, hogy az egyik teste a néző felé fordulva teljesen fedi a másikat. Hajlított, félköralakú ágat tartanak a kezükben és azt először jobbra, azután balra lendítik úgy, hogy a két ember együtt mozog. Rezgés és megállítás mint rendesen.

Megjelenik Kanakana egy hosszúkás waningával a kezében. Matalcsi kíséri és a waningán kívül mindketten még zöld ágakat tartanak a kezükben. Pi! pi! kiabálnak, de inkább élesen visítanak. A waningát leszurják a földbe, szökdelve, ugrálva bólogatnak körülötte. Az ágakat merigetik, felső testüket ide-oda himbálják. Végül a waningánál találkoznak és rezegnek.

Az első jelenet az áldozatot mutatja be, a második a gyilkosokat. Minguri és Talkarara kezében a pálca egy bumerangot jelent. A bumeranggal először igazi, azaz állati „mala”-t öltek, mint ahogy a mondák általános vonása, hogy a mala emberek malat, a kígyók kígyót, a kenguruk kengurut esznek és ölnek. A homoki wallaby megölése után pedig az előbb látott wallaby-embert sebesítették meg a lábán és azután otthagyták Ngalinkirinél sebesülten.

A harmadik jelenet ismét egy ilyen kővéváltozást, illetve a kővéváltozás előzményeit ábrázolja. A helyszínen Pututeri a talajvíz alatt egy kő. Két mala-ember ott éppen egy *wamulu*-szertartással volt elfoglalva, amikor egy *mamu kurpansi* (mulgafa-ördög) megharapta őket. Az illető ördög egy mulgafa oldalából vált kutyaformájú ördöggé, olyan volt, mint az egyik kutya, amelyik a wallaby-emberekkel együtt vándorló madár-őst kísért. A *wananga* körül táncolása éppen az a szertartás, amelynek bemutatása közben a kutya megharapta őket. A talajvíz ott keletkezett, ahol a waningát a földbe szúrták.

Augusztus huszonkilencedike a szertartás negyedik napja. Majdnem hajszálnyi pontossággal ismétlik a második nap első jelenetét Kalparival és Urantukutuvál. A lyukban Kalpari, előtte egy kis dombon térdel Urantukutu. A díszítésben vannak kisebb, de meg nem magyarázott eltérések. Ugyanaz a körforgásos mozgás az ágakkal. Megint Ngalinkiriben vagyunk, de most a „nankurun belül”. Vannak tehát szertartások, amelyek a nankuru területén belül és olyanok, amelyek azon kívül folynak le. De nem valóságban, csak a multba vetített elképzelésben. A körforgásos mozdulatok most a lyuk ásására vonatkoznak. Kalpari kikaparja a földet, Urantukutu dombbá söpri össze. Színváltozás. Szereplők: Talkarara, Kanakana, Minguri. A hom-

lokuk teljesen be van fedve tollakkal. A kezükben lombokat tartanak és egy sorban állva, aprókat rezegnek. Majd ugrálva, felső testüket ide-oda hímálva, körültáncolják Piti-pitit. Piti-piti egy másik kisebb lyuk előtt térdelve, illetve térdelve a lyuk körül csuszkal. Közben mind előrehajlik a lyuk felé. Végül alknantama és megállítás, mint rendesen.

A második lyuk egy új nankurut jelent. Nem valóságban, de a mondásban. A wallaby-ösök Erinyumbánál visszafordultak Putu-teri (Fehér hangya-boly-lyuk) felé Putu-teriben, a fehér hangyaboly „lyukában”, jobban mondva a hangyáktól megkeményített földön volt ez a nankuru az ősidőkben. Innen mentek a maliárak vadászni és így történt, hogy Mala-putánál (Wallaby-zacskó) vizet találtak. A helynév onnan ered, hogy a víz mellett találtak egy *ngurra-kutu*⁶ wallabyt, állati alakban. Ez a wallaby a kölykét egy zacskóban hordta. A szertartás azt mutatja, hogy Piti-piti megtalálja a vizet és a többiek jönnek inni. Amikor a lyuk körül mennek, ez azt jelenti, hogy úsznak, mikor előrehajolnak, vizet isznak. Itt történt az előbb említett eset a mamu kurpancsival.

Augusztus harmincadika egy igen érdekes jelenettel kezdődött. Minguri és Junpaja fején félkör alakban hajlított ágak. Olyan, mint a glória a szentek fején. Ez a kililin, a fej tetején körülbelül a kör egy harmadrészen vérbe mártották a gallyakat. A testet félholdalakú fekete és fehér díszek borítják. Minguri áll elől, Junpaja hátul. Minguri lehajlik és szedi le a földről az ágakat, meg az ágakat borító fűvet. Az ágak egy árkot takartak és az árok-ból lassan kezd kibújni Kanakana alakja. Testét fekete-fehér és fekete-vörös koncentrikus körök borítják. Míg Kanakana emelkedik, az álló alakok ritmikus kusan együtttrázkodva balfelé vonaglanak. Mire Kanakana felemelkedett, már mind a hárman egymáshoz tapadva együtt vonaglanak. Megint Putu-teriben vagyunk, de kissé távolabb egy watulpuru-bokornál Junpaja egy vén hím wallaby, Minguri nőstény, Kanakana pedig kölyök-wallaby, amint kijön az erszényből. Mikor a fiatal wallaby kijön az erszényből, kinyújtják, hogy jobban nőjön.

A második megint jumu-jelenet és ennek megfelelően nem Putu-teri környékéről, hanem Maurunguról szól. Újszerű csúcsos süveg van a fejükön, illetve csak itt újszerű, egyébként ez a táncokon viselt *kutara*. A szereplők: Lelil és Urantukutu a földön ülnek, kis gallyakkal seprik a lábukat. Közben kiáltanak: prr! prr! A párhuzamos vonalakat a testen koncentrikus fekete-fehér kör szakítja meg.

A szereplők ugyanis nem ösök, azaz tukurpa, hanem nananana (ördögök). Illetve, ha egészen pontosak akarunk lenni, akkor nananana tukurpa-ördög ösök, mert hiszen ezek az ördögök is kuntankává⁷ váltak, tehát reinkarnálódnak. Ebben a pillanatban is van velük egy fiatalember, akinek a neve nananana, vagyis egy ilyen újjászületett ördög. A wallabyk ezekkel az ördögökkel együtt ünnepeltek nankurut Manrunguban. Azután az ördögöket otthagyták és továbbmentek. A csúcsos süveget azért viselik, mert ördögök lévén, nagy kontyuk van, a kontyot tehát a süveg alá dugják. A koncentrikus körök az ördögök küldötte. Az ágak forgatása azt jelenti, hogy egymást hívogatják, gyertek közelebb. A szertartás voltaképpen az ördögök kövéválását megelőző jelenetet örökíti meg.

Augusztus harmincegyediké, a nankuru befejezése. A magas ná tandzsán lógnak a csurungák és körülötte táncolnak Urantukutu, Arukula és Waratukutu. Forognak, ugrálnak, felső testüket ide-oda lóbálják, rezegnek, lábukat magasra emelik. A díszítés vörös-fehér kis körökkel szegélyezve. Urantukutu

⁶ „Hely örök”. A vándorló ösök mellett előfordulnak olyan szereplők, akiknek nincs saját mondájuk, azaz nem vándoroltak sehová, hanem mindig egy helyben maradtak. Ezek a ngura kutu emberek, állatok, vagy ördögök.

⁷ Kuntanka = csurunga.

kutu két mellén, vállán, hasán, hátán látunk egy-egy kört. A homlok vörös, az orron át lehúzódo fehér stráfokkal. A díszek maliara díszek, jelzik, hogy viselőiket most avatják a nankurun. A kör azonfelül még az állat zsíros bele. A szertartás megismétlése annak, amit az ősök Ngalinkirinél megjátszottak.

Megint a piccsentárak következnek. Már jön is Piti-piti és Minguri. Lábukat igen magasra emelgetik és ágakkal a kezükben, jobbra-balra nagy erővel bólogatnak. Elöl stráfos dísz, a hát és a homlok teljesen be vannak borítva tollakkal. A rúd körül térdén csuszkálnak, majd pedig megint vissza-felé csúsznak. Most leszedik a csurungákat a rúdról. A helyszín Erinyumba, ahol az ősök is befejezték nankurujukat.

Csoportban közelednek a gyerekek és asszonyok. A nankuru összes szereplői elébük mennek és Piti-piti vezetésével megint eljárák a lábukat emelgető körtáncot. Most az asszonyok megint visszamennek a helyükre, ahol bevárják az avatottakat. Piti-piti a botjával dirigálja őket, a többiek pedig egészen különös módon közelednek. A hátukon keresztben tartják a botot és előre haladva, lábukkal a földet súrolják. Így csuszkálnak bele talppal a tűzbe.

Egy-két részlet elmaradt, mivel ezek nem voltak tulajdonképeni avatandók. Ilyenkor tetőtől-talpig be vannak borítva vérrel, éppen úgy, mint a circumcisióznál. Ezt a vért dörzsölik le róluk a nők, mielőtt megetetik őket az anyatejjel készült magvakkal. Meg is itatják őket vérrel és ebbe a vérbe haját és a kutya excrementumait keverik, hogy a fiúkat kínozzák. Mindazonáltal komoly nankuru volt a dolog és nemcsak afféle bemutatás, hiszen a férfiak egész idő alatt a nankuru területén aludtak, mert ilyenkor nem szabad az asszonyok közelébe menni. Ebből a szempontból a nankuru nimbusza még nagyobb, mint a megelőző avatási szertartásé. Az avatandók hiánya nem csökkenti ezt a nimbuszt, mert az magához a nankuruhoz⁸ és a többi felszerelési tárgyakhoz, illetve a mondához kapcsolódik.

Mit jelent mindez? Nézzük a mondát és a többi mondákat, amelyek a nankuru-mondáknak nevezhetők, azaz az első nankuru történetét.

A wallaby-ősök Csikáriből (Tömeg) mentek Mala-kuntintába (Wallaby üsd meg). Ott wallaby-húst sütöttek és ahol az egyik öreg ember szertartást mutatott be, egy fa keletkezett. Innen mentek Ngarintába (aludni) és ott aludtak. Azután Arutupába (Kerek tó) mentek. Ott ráakadtak a sziklák között egy mély kerek tóra. Ott szertartást mutattak be és ahol az öreg ember állott, egy fa keletkezett. Ezért hívják a helyet Ngalinkirinek (Láb-ujj). Innen Tultunába mentek (Tultuna = előrehajolva), ott volt egy nana-nana (ördög), aki előrehajolva állott. Innen mentek Maurunguba (nankuru), ahol egy nagy lyukban igen nagy nankurut rendeztek. Maurungu közelében az egyik felállt és kezében volt a *ngapa-csinbi*. Itt Puna-tari megszákítja az elbeszélés fonalát és egymásután két magyarázatát adja a szónak. Először azt mondja, *ngapa-csinbi* az tatari alpi, vagyis egyik *méhe*. Azután *ngapa* ngali nyelven vizet jelent (lurittya kapi), *csinbi* pedig annyi, mint *csinti* = vagina. A dalban *csinbinek* mondják, mert így nem érti meg mindenki. Ezután folytatja az elbeszélést. Volt ott egy *ngurra kutu* (helyhez kötött) gyíkasszony és az övé volt a kerek tócsa (*ngapa*). A tó mellett kuntankává (*csurunga*) változott és ezt a csurungát mutogatták azután a férfiak, ez volt a *ngapa-csinbi* (= víz vaginája). Azután délfele mentek és az egyik társukat megölték, mert valami hibát követett el a szertartásban. Ezután Tajantitába érkeztek (Tajantita = körülmegy), ahol vizet találtak és a víz körül mentek. Egész éjjel mentek, eljutottak egy helyre, melynek neve Tarpanta (bemegey). Ezután átmentek a piccsentárakhoz. Eljutottak Warkába (vér), ahol a karjukból vért vettek. Láttak egy „hakea” fát, azt bottal megütötték, mire

⁸ A lyukhoz.

a gyümölcse lehullott. Tovább mentek dél felé és a fiatalembereket övekkel látták el. A vadászok között volt egy balkezes, ahol ez állott, egy mulgafa támadt. Innen Erinyumbába (a defekáció után mozgó záróizmok) mentek. Egyikük meglátta a másikat a mozgó izmait és ezért hívják a helyet Erinyumbának. Ez közel van Maurunguhoz. A maurungui nankurutól három wallaby eljött, három unokatestvér volt és a hely neve lett Ngalinkiri (Három unokatestvér). Innen ment egy részük Pututeribe (Hangyaboly-lyuk). Egy másik csoportja a wallabyknek Nyinkitarából (Mézga a mulgafán) ment Pututeribe. Ott maradtak egy darabig és azután tovább mentek Malpa-taraba (Vörössel). Ott ültek a fiatal wallaby nők és mutogatták a vaginájukat. A vörös labiák és a vörös clitoris kilátszottak. Ugyanakkor a vándorló wallabyemberek coitáló vízimadarakat láttak. Innen megint délkeletre mentek vissza a piccsentárak és mularatárak földje felé. Elérkeztek Omari palcsiltába (Kéz tisztítás), ahol kezet mostak és azután vizet ittak. Azután Alkaninyibe (Karra való zsinór) mentek és az avatandókat ellátták karra való zsinórokkal. Innen elmentek Tunkuwpuba (Glans penis), ahol a saját glans penisüket nézték. Elérkeztek Uluruhoz (nagy szikla) és Uluru közelében felmentek egy hegy tetejére. Ennek neve Ngari-iranta (Egy kő a másikon). Itt azután mind összejöttek a wallaby-ösök. Két öreg ember kidíszítette magát és szertartást mutatott be (wamulu tunanyi). Volt ott egy lonpamadár-ös, annak volt egy kutyája. De ez a kutya ördög volt, név szerint Mamu Kurpanya (Vértől csöpögő ördög). A madár-ös elküldte kutyáját, hogy pusztítsa el a wallaby-ösöket. Szőröstől-bőröstől, azaz tollastól megette a két öreg embert, a többiek azonban elrepültek, ki keletre, ki délre.

Tulajdonképpen itt kellene végződni a mondának — jegyzi meg Puna-tari —, azaz itt kellett volna nekik csurungává változni. Ámde elrepültek és a történet ismeretlen törzseknél folytatódik.

A mondat, mint mindig, rövidítve közöltem. Megjegyzem, elbeszélőim előadásából arra a következtetésre jutottam, hogy teljes szöveget tulajdonképpen senki sem ad. Részletek sorozatából tevődik össze a monda, néha a hely jellege determinálja a monda tartalmát, néha pedig a tartalomból ered a helynév. Senki sem tudja az összes részleteket, de azért van valami fonál, amely összefűzi ezeket a mondatöredékeket. Nyilvánvaló például, hogy a jum- és a piccsentára-mondát utólag fűzték egybe, mert mind a kettő nankuru-monda volt és mind a kettő a wallaby-ösök viselt dolgait tárgyalta. Az összefűzés helye világosan látható.

„Eljutottak egy helyre, melynek neve Tarpanta (bemeget). Ezután átmentek a piccsentárakhoz.”

Az eredeti szöveg így hangzott:

„Eljutottak egy helyre, melynek neve: Bemeget, itt bementek a barlangba és csurungává változtak.”

Ugyanígy a monda végén azt mondja: „itt csurungává kellett volna válniuk, de elrepültek” és ezzel megvan a hid egy kalurpatara wallaby-monda felé, amelyről a piccsentárak nyilván hallottak valamit. Ha volna egy kalurpatara a társaságban, a monda itt folytatódna.

A nankurura vonatkozó wallaby-mondakör ábrázolását már a nankuru előtt kezdték. A kenguru-mondák bemutatását a circumcisióval befejeztük, azután áttértünk a wallaby-mondára. Nem írom le itt részletesen a nankurun kívül eljátszott jeleneteket, a megoldás szempontjából minket csak az augusztus tizenkilencedikén eljátszott első jelenet érdekel.

Urantukutu térdel a lándzsahajító fával, amely azonban itt egy fatálat, azaz nőkhöz tartozó tárgyat ábrázol. Feléje csúszik térdén Kanakana és őt követi állva Piti-piti ugyancsak a lándzsahajító fával, de ebben az esetben a lándzsahajító fa valóban lándzsahajító fát jelent. Piti-piti az apa-wallaby, Urantukutu az anya-wallaby és kettőjük között van Kanakana, a fiú.

A jelenet értelme: a fiú anyjához igyekszik és az apa hiába próbálja őt ebben meggátolni.

Az eddigiek áttekintéséből azt hiszem, már kezdjük megérteni a nankuru pszichológiáját. Mindenütt körök és lyukak! Vaginának, méhnek, köldöknek nevezett dísz az avatandók testén jelzi, hogy az illető *maliara*, azaz most megy át az avatás szertartásán. Maga a szertartás lyukat jelent és a lyuk, illetve a lyukból kijövő fiatal állat egyik leglényegesebb alkotórésze az előadásnak. Már az események külső leírásából is kiderül egy lényeges különbség, szemben a megelőző férfiatadási rítusokkal. Azok mozgó előadások voltak, ezek jóformán állók. Ottan a szereplők a végén mindig egy célpontra futnak be, ami teljesen megfelel a monda jellegének; az ősök végül bemennek a szent barlangba és ott csurungává változnak. Itt a cselekmény egy lyukhoz rögződik, vagy a lyukban folyik le. A nankuru-monda jellege is valahogy más, mint például a ngallunga-mondáé. Ottan a hős a fontos, itt a hely. Putu-teri vagy Maurungu szóval ismét egy lyuk. De ezekkel a föld felszínére kivetített lyukakkal kapcsolatban a monda elárulja eredeti értelmét. A víz körül folyó szertartáshoz vegyük például a víz mellett megjelenő nőt a „víz vaginájá”-val, vagy a vaginájukat mutogató wallaby-nőket. A nankuru után a fiúkat megfüstölik, mint az újszülöttet és anyatejjel készült magvakat kapnak, tehát csecsemőknek való ételt. A nankuru eszerint újjászületési szertartás volna és ez magyarázná az anya-gyermek viszonylat hangsúlyozását a szertartásban. Igen sok primitív nép tudatosan születésnek ábrázolja az avatást és a nankuru szimbolikája is olyan világos, hogy ezt a kapcsolatot, ha nem is tudatosnak, de a tudat-előttés⁹ rétegben meglevőnek nevezhetjük.

Eppen ez a túlságosan világos szimbolika az, ami óvatosságra int. Nem mintha a születéssel való párhuzambaállítás nem lenne egy része a nankuru lelki hátterének. Hiszen a fiút a circum- és subcisióban kasztrálták, megölték, most újjá kell születnie. A nankuru eredetét nem egy monda tárgyalja. Több totemnek van nankuru eredetmondája. Ngallunga vagy circumcisió eredetmondája csak egynek, a nyugati törzsnél a kengurunak, az arandák-nál a vadmacskának lehet. A homoki wallaby nankuru-mondáját már láttuk, nézzük most a ngungi¹⁰ madár totem-mondáját.

Mangarakában¹¹ élt Ngurri-tukurpa és itt egy magas náatandzsát állított fel. Azután a náatandzsá-rudat a hátán hordta. Vele volt a két leánya, akik szintén a ngurri totemhez tartoztak. Az öreg ment vadászni, azután visszajött megint, a hátára vette a rudat és szertartást mutatott be. Leányai nézték. Nekik is volt náatandzsájuk és mindegyik a hátán hordta a rudat. Azután dél felé mentek, mert ennivalót kerestek. Megint visszajöttek, megint bemutatták a szertartást. Azután nyugat felé mentek. Az öreg vadászott, a nők ültek és tetveiket pusztították. Azután megint mind a hárman szertartást mutattak be és mind a hárman bűgötték a bűgőfát. Azután Kumbuliba mentek (kumbu = urin). Az öreg egyedül ment nyugat felé. A két nő ezalatt egy lyukat ásott és csinosították magukat. A mangaraka nevű kűszónövényt szedték. Most a két asszony csinált szertartást, mert a monda-beli időkben a nők urak voltak, volt nekik csurungájuk. Ők voltak a *namatuna* (bűgőfa) tulajdonosai. Azután megint az öreg mutatta nekik a náatandzsát. Ezután Kumalknába mentek (Nagy gyík), majd pedig Fekete kö-be.

⁹ Tehát nem tudattalannak, azaz elfojtottnak, csak éppen olyasvalaminek, ami pillanatnyilag éppen nem tudatos, de bármikor azzá válhat, minden nagyobb megértetés nélkül.

¹⁰ Bagolyszerű madár. *Podargus strigoeides* Latham. Az ausztráliai fehérek *mopoke*-nak nevezik.

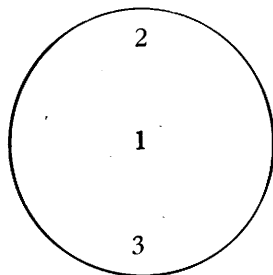
¹¹ Kűszó növény neve.

Itt mind bementek egy tóba és mind csurungákká váltak. A víz innen dél felé folyik a hegytől.

A monda sokkal hosszabb volt, de mégsem mondtak el benne mindent. Mint minden monda, ez is voltaképpen dalban van megrögzítve és a dalhoz további magyarázatok tartoznak. A dal így szól:

Mangaraka ¹² rosszalja	Mink ketten a késsel
At az árkon, mérges gombák	Lábunkkal fogjuk, ¹⁴
Madár, madár zsinórral.	Mink ketten a kőkéssel.
Csúszós kis gyíkok egy sorban	<i>Kunpulina kunpuli!</i>
Látják a helyet, a jó homokot.	<i>Csuruna csururu!</i>
A kő mellett a fenyőfák,	Mink ketten a késsel,
A fenyőfák a hegy mellett.	Nankuru, nankuru,
Nagy lármával lecsik a földre ¹³	Homokdomb, homokdomb.

Mangaraka, vagy más néven Ngurri, két leányával megy, akik egyszer smind a feleségei. Látják, amint egy gyík beszalad egy lyukba. A homokot látják, ahol a nankurut meg lehet rendezni, majd pedig a fenyőfákat a hegy mellett. A náatandsza felborul és az apa coitál két leányával. Ez történik Kunpulinánál. Kunpuli vizelést jelent, mert coitálás helyett enyhítés gyanánt vizelést mondanak. Kunpuranguta voltaképpen vizeltél-e? azt jelenti: coitáltál-e? Csuruna hangutánzó szó és a következő sorral együtt válik érthetővé: „mink ketten a késsel”. Kőkéssel vágja fel az apa a leányai vagináját, azaz a húgycsőnyílást és ezután másképen hangzik a vizelés. Mind a hárman a nankuru helyszínén, Kumpuliban váltak csurungákká. Az első nankuru úgy történt, hogy a lyukban az asszonyok ültek, a lyuk közepén Mangaraka csinálta az *alknantamát* és tartotta a náatandsát. Vagyis így:

A kör a nankuru, azaz a lyuk. 1 Mangaraka a náatandsával, 2 és 3 az asszonyok. Egy másik monda szerint nem is váltak csurungákká, hanem tovább mentek Ulumbárába (Eukalyptus). Itt az apa meglátta, amikor leányai az injicsinjicsi¹⁵ emberrel közösültek. Ezen olyan dühbe jött, hogy felhővé változott és záporosót bocsátott a gonoszokra. Az árvízben a fiúk megfulladtak. A leányokat az apa megmentette. Tovább mentek Pikiljába¹⁶ és ott az apa egy forrássá változott, a leányok egy tóvá.

Az első nankuru egy incesztus emléket őriz. A fiú most fogja hivatalosan átlépni a nemi élet küszöbét, valószínű tehát, hogy a monda és a szer-

¹² A dal hősenek neve Mangaraka is (Kúszó növény), meg Ngurri is (Madár). A hely neve (mangaraka) azonos a hős nevével.

¹³ A náatandsza.

¹⁴ A náatandsát.

¹⁵ Kis fekete madár.

¹⁶ Peki, sárga gyümölcs neve.

tartás lappangó tartalma egyezik azokkal a tudattalan tendenciákkal, amelyeken egy patriarchális társadalom nyugszik. A monda valóban azt példázza, hogy az incesztust csak az apának szabad elkövetni, mert a fiúkat, akik elveszik tőle leányait, záporosóval pusztítja el. Hogyan történjen mégis a kiegyenlítődés a két ellenfél között? Ugy, hogy ma a fiúk ülnek az apával a lyukban, amelyben valamikor a nők ültek. Másszóval: a genitális célkitűzésű libido egy része a fejlődés folyamán más célok felé terelődött, elvesztette eredeti tisztán genitális jellegét, szublimálódáson ment át. Az apák azt mondják a fiúknak, ismerjétek el fennhatóságunkat és miszeretni fogunk titeket, mintha a leányaink volnátok. Ugyanilyen szublimálódási folyamat ment végbe a szimbolikában is. A lyuk még mindig a vaginát jelenti, de már nem annyira a coitus, mint inkább a születés szempontjából nézve. A nankuru-falakon belül a kép a lyukból kijövő újszülöttet ábrázolja, a falakon kívül az anyjához menő fiút, akit az apa ebben meg akar akadályozni.

A nankurun résztvevő férfiak a következő két álmot hozták:

Talkarara augusztus huszonhetedikén.

„Nagy tűz jött felém, felpörzselt a fűvet és én szaladtam. Felmentem egy hegyre, átmentem egy folyón. Két embert láttam ott, akik yalkákat¹⁷ ástak ki. Megmondtam nekik, hogy a tűzördög kerget engem! Egy sziklához érkeztem, át akartam bújni egy lyukon, de nagyon szűk volt a rés. Végül négykézláb mégis keresztülbújtam. A másik oldalon ilindzsa-fű volt a patak medrében. De a patak medre nagyon szűk volt. Félkörben nőtt eukaliptuszfa gyökere alatt mentem át meghajolva. Sűrű bozótba jutottam. Ott volt egy tó kacsákkal. Féltem a vizikígyótól, felébredtem.

A helyet, ahol a tűz támad, azonnal felismeri. Ez Tutunka (A karom), az ő születési helye a piccsentára földön. A kancsilpa¹⁸ totemhez tartozó asszony dajkálhatta itt gyermekét, ezért hívják tutunkának (= a karon, vagy dajkálni), azaz „dajkáló”-nak a helyet. A lyuk, amelyen keresztülbújik, egy valóságos lyuk a sziklában. A neve *ala* (= lyuk). Ugyancsak arról nevezetes, hogy a kancsilpa asszony ott dajkálhatta gyermekét. „Ngurra ngaiuku!” (az én helyem) mondja. Gyermekkorukban át szoktak bújni a lyukon. Az ilindzsa-fűvet az asszonyok használják a fejre, mint kerek fejdísz. A kancsilpa asszonynak ilyen volt a fején.

Ezekután joggal mondhatjuk, hogy az álom kulcsa ugyanaz, mint a szertartásé. Anyáról és gyermekről van szó, az átbujások szűk helyek, sűrű bozótok, félelmetes tavak, mind a születésnél kibujó gyermek szorongásos helyzetét mutatják. A két férfi Punatarira és Piti-pitire emlékezteti. Azután elkezd egy nagy tűzről beszélni, amelyet azért csináltak, hogy a kengurukat a lesben álló férfiak felé hajtsák. Nagy verekedés volt a hús elosztása miatt. Matalcsi, aki neki örökbefogadó apja,¹⁹ ott belevágta a lándzsáját Wantamanába (egy másik „apa”). Az álombeli tűz nem természetes tűz, hanem az ukurungu nevű föld alatt jövő tűzördög. Ezzel csak a varázsló tud megbirkózni a varázskő segítségével. *Ngaiuku mama nankari pulka* = az én apám nagy varázsló, mondja ezután. A két kép így egészíti ki egymást; a varázsló apja harcol a tűzzel, két apa harcol egymással. Viszont, ha az álom másik részét a születéssel hozzuk kapcsolatba, azonnal észrevesszük, hogy ez egy megfordított irányban leírt születés, behatolás az anya vaginájába. Ha ez így van, akkor az egyik apa helyébe behelyettesíthetjük magát Talkararát és az álom eredeti szövege így módosul: apa és fia küzdenek az anyáért, vagy szorongásos álom gyanánt: a fiú (Talkarara)

¹⁷ Gumós növény.

¹⁸ Kancsilpa valami kisebb ismeretlen állat. „Olyan, mint a patkány, de a lába olyan, mint a számáré”, így magyarázták.

¹⁹ Vagyis az apa halála után vállalta a gyermekről való gondoskodást.

elfut a tűzördög elől egyenesen az anyába. A születésre vonatkozó rész és a nankuruval való kapcsolat még nyilvánvalóbban mutatkozik Waru-tukutu álmában (augusztus 29).

„Leültem és szemben ült velem egy oposszum. Odafutottam, hogy agyonüssöm, de az felszaladt a vállamra. Azután megint lejött és odaült, ahol az előbb volt. Az oposszum nőtény volt és a kölyke ott volt a zacskójában. Farkánál fogva kihúztam a kölyökállatot és odanyomtam a saját hasamhoz (hím állat volt), azután visszatettem anyja erszényébe. Volt egy kis botom, ezt éppen hajítani akartam, mikor a nőtény oposszum a kölykével együtt eltűnt. Ástam, ástam, nem tudtam megtalálni. Közben két nagy oposszum jött ki egy másik lyukból, egy nőtény és egy him. Néztek engem. Azonosak voltak az előbbiekkal, de a fiaoposszum időközben felserdült. Mind a ketten nekemrohantak, a köldökömön át a hasamba rohantak. Megijedtem, ezek ördögök! Gondolkoztam, álltam. Kijöttek az anusomon át, most fehérek voltak, nem szürkék. Néztek engem. A nőténynek megint kölyke volt, felmászott egy fára. Megint eltűntek a föld alatt és én kerestem őket, de hiába. Kövekkel körülkerített helyen voltak. Most már nem oposszumok voltak, hanem egy asszony a gyermekével. Az asszony a kisiút a karjában tartotta. Lándzsámmal feléjük dőfem, ahol a kövek között résre akadtam. Ebben a pillanatban megint visszaváltozott oposszummá és én az állatot egy fa körül kergettem. Megfogtam a lábát, de beleharapott a kezembe, úgyhogy a kezem tehetetlenül lógott le mellettem. Dühös lettem, agyon akartam csapni, de egy odvas fatörzsbe bujt. Tűzet raktam a fa köré, az állatok felszaladtak az ágakba. A bottal agyonütöttem őket, megsütöttem és megettem. Visszajöttem, lefeküdtem az árnyékba, testemet betakartam homokkal. Rettentően megdagadtam, kijött a víz, mint egy kelésből. Csupa kelés volt a testem, a bőröm hámlott, fehér volt. Felültem. A hasam kettérepedt, holtan hátraestem. Felébredtem és láttam, hogy élek.”

A hely, ahol az oposszum az álom elején ül, olyan, mint Waru-kula (Wallaby ül), az ő totemhelye.²⁰ Viszont Ancsilpiriben egy oposszum mászott így fel a fára a kölykével együtt. Ancsilpiriből viszont az jutott eszébe, hogy ott a *nankuru területén* wallabykat szaporító szertartást rendeztek. Lyukakat ástak, tűzet raktak a fiú alá.

A kövekkel körülkerített föld csiri (kölyök). Az egyik ős ott könyöken fekvé nézte, hogy a kövek a levegőbe emelkednek és azután mind lyukat kap a közepén. Itt is egy wallaby nankurut tartottak. Az első nankurunál ő az avatandó közül való volt, a másodiknál ő már egyike volt a rendezőknek. Egy „*nenu*”²¹ egyszer valóban megharapta őt úgy, ahogy az oposszum harapja meg az álomban. Azután arról beszél, hogy a bátyjával összeverekedett, mert nem adott neki (t. i. a bátyjának) kutyahúst.

Mindenekelőtt azt látjuk ebből az álból, hogy az egész kaland az oposszumanyával és fiával voltaképpen egy wallabyanyára és fiára vonatkozik és szorosan kapcsolódik a nankurulyuk szimbolikájához. Az álom három főrésze tagozódik. Az elsőben és a harmadikban Waru-tukutu van teherben; az oposszum erszényéből kivett fiaoposszum a saját hasában, az oposszum az ő vállán, mint előbb anyja vállán, az állatokat „megszüli” az anuson át, végül szétreped a hasa és meghal. Az álomban meghalásnak felfogott szorongás valószínűleg a születésnél érzett szorongásból ered és az álmodó magát mind az anyaoposszummal, mind a fiuoposszummal azonosítja. A második részben látjuk őt csupán a nyilvánvalóan férfias beállításban. „lándzsával” döfköd az asszony felé, akit Tumához hasonlónak mond. Ez az agresszivitás tart addig, míg az oposszum megharapja, a

²⁰ Az álmodó neve ezért Waru-kula = Wallaby ős.

²¹ Patkányféle.

„keze“ azután tehetetlenül lóg le (kasztrációs szorongás). Az anya elleni agresszió nyilván kapcsolatos lehetett egy terhesség megfigyelésével. Hiszen az oposszumanya méhéből rántja ki testvérét, az oposszumkölyket és beteszi a saját hasába. Waru-tukutu ma inkább csendes embernek mondható, de kis korában nyilván korlátlan élvezetvágy és önzés jellemezte. Ne a másik legyen az anya hasába, hanem én! Ne az anya hasában legyen a kis testvér, hanem az enyémben! Az anyát egészen, mindenképpen bírni és magábaolvasztani, megenni! — ezt mutatja az álomhoz fűződő anyagban a hús miatti verekedést a testvérrel és az oposszum, meg a kölyökoposszum megevését.

A terhességet látjuk, de a teherbeesést még egyelőre nem. Egy lyukból kijön egy nőtény és egy him oposszum, nézik az álmodót, nekirohanak egyenesen a köldökének, más szóval az álmodó nézte a „hímet és a nőtényt“, amint a him belerohant egy lyukba — és magát az anyával azonosítva, gyermeket szül az apának.²²

Ha már most újból szemügyre vesszük az álmot, felismerjük, hogy a két főrés²³ megfelel a két nankurunak, amelyhez az álom kapcsolódik. Waru-tukutu ugyanis nambucsi. A nambucsiknál pedig az a szokás, hogy a cirkumcisiótól a házasságáig a fiú annak, aki rajta a körülmetélést végrehajtotta (azaz a jövődöbeli apósának), „felesége“. Az első nankuru idején eszerint Waru-tukutu passzív homoszexuális életet él, a gyermekkor fantáziáiból a megfordított Ödipusz-komplexumot valósította meg. Mikor már ő maga is az avatók sorába lépett, neki is akad „fiú-felesége“. A homoszexuális viszony a férfi és a fiú között előbb is megkezdődhet. Jelenleg például Wili-kutu a Warutukutu „felesége“, és ha majd az igazi feleség leányt szül neki, ez meg Wili-kutu felesége lesz.

Mindhárom avatási szertartás két fő elemből áll; a fiút büntetik (circumcisio, subincisio, tűzrefektetés) és valamit mutatnak neki. A szertartásokhoz fűződő álomanyag világosan mutatja, hogy éppen azt mutatják neki átváltoztatott formában, amit nem volt szabad meglátnia és hogy éppen ennek meglátásáért, illetve a látással kapcsolatos vágyakért szenved el az enyhített kasztrációs bűnhődés különböző formáit. Az utolsó bűnhődés, a tűzőnfekvés, ügylátszik magával a „bűnnel“ azonos. A szertartás másik neve urumbula = tűzvizelet és a tűz álomban és szimbolikában éppen az uretrális impulzusok kifejezője. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a mondabeli urumbulat Kumpuliban (vizelet) tartják és hogy a hagyomány őrzőinek magyarázata szerint „vizelet“ csak a „koitusz“ enyhítése, nyilvánvaló, hogy a lyukból kijövő Kanakana voltaképpen szülei koituszát látja és abból kér részt az *alknantamában* és hogy a tűzzel megpakott lyukon hason fekvő fiú koitál, illetve a mondabeli incesztuszt ismétli meg elriasztó formában.

*

(Deutscher Auszug.) *Nankuru*. Verfasser verbrachte das Jahr 1929 in Zentralaustralien und berichtet hier über die Männerweiheriten der bisher wenig bekannten Pitchentara. Die Männerweihe besteht eigentlich aus drei Hauptphasen: Beschneidung Subincision und Nankuru. Über die ersten beiden Abschnitte handelt der Verfasser in seinem ungarisch erschienenen Buch, „A csurunga népe“ (Das Volk des Tjurunga). Dieser Artikel bringt ergänzend die Beschreibung der Abschlussfeier, der Nankuru. Merkwürdigerweise identifizieren manche der alten „gelehrten“ Aranda die Inkura (= Pitchentara, Nankuru) mit den Mbatjalkatiuma, d. h. totemistischen Vermehrungsriten. Inkura bedeutet eigentlich „Loch“ und da die Luritja-Stämme (zu denen auch die Pitchentara gehören) die Zeremonie „nan-

²² Az emelkedő és kilyukadó kövek is az ősjelenetre utalnak.

²³ Miután a harmadikban csak az első rész beállítása tér vissza.

kuru“ nennen, ist es klar, dass sie die Bezeichnung und wahrscheinlich auch den Ritus von den Aranda übernommen haben. Parallele Leihworte aus Aranda in die Luritja-Dialekte werden zitiert. Zwei Sandhaufen, ein Loch (Inkura), oder das Ilpintira bilden die äusseren Merkmale des Rituals. Dieses selbst besteht aus der dramatischen Darstellung der Szenen einer totemistischen Sage, wobei aber hervor- gehoben wird (abweichend von Strehlow und Spencer), dass nur die Sagen gewis- ser Totem-Ahnen als Nankuru-Sagen dienen. In diesem Falle handelt es sich um die Wallaby-Sage, wobei das Herauskommen der jungen Wallabys aus den Beuteln durch das Herauskommen der Darsteller aus dem Loch symbolisiert wird. Die Teilnehmer sind alle mit den konzentrischen Kreisen, dem Apmoara-Zeichen ver- sehen und Apmoara bedeutet Uterus. Wenn sie auf dem Sandboden gezeichnet sind, heissen diese konzentrischen Kreise auf Aranda: „ilpintira“, ein Wort, welches wahrscheinlich mit Ilpa (= Uterus) zusammenhängt. Wenn man noch in Betracht zieht, dass die Novizen nach Abschluss der Feier mit Muttermilch bereitetes Brei essen, so dürfte es kaum zweifelhaft sein, dass es sich um eine Wiedergeburt- zeremonie, um Uterusregression und Geburt handelt. Dasselbe wird auch aus der Analyse der Träume der Teilnehmer nachwiesen. Hinter dieser allzu manifester Deutung lässt sich aber noch eine latente Schichte nachweisen, in der es sich um die Darstellung der Urszene und des Oedipuskonfliktes handelt. Die Geburts- symbolik ist eine Milderungsform der Coitusymbolik.

Róheim Géza.

NÉMET ÉS ANGOL KÖNYV A MAGYAR NÉPSZOKÁSOKRÓL.*

„Nemzetközi viszonylatban a mi sajátos helyzetünk olyan, hogy érdek- lődést kelteni külföldön nemzetünk iránt csak azzal vagyunk képesek, ami sajátosan magyar; ez eredeti nemzeti jellemvonásaink romlatlan letétemé- nyese pedig a nép fia. Először magunknak kell őt minél behatóbban meg- ismernünk, hogy az érdeklődő külfölddel is megismertessük, megkedvel- tessük. Nemzetünk iránt a rokonszenv fölkeltése, aminek fontosságát épp most érezzük, amikor nagy részét elvesztettük, elsőrendű hazai érdek.“ Ezt az intelmet társaságunk egyik alapítója, nagyérdemű, s közülünk, saj- nos, immár örökre eltávozott tudós tagja: Jancsó Benedek intézte hozzánk, ehhez a társasághoz, s tudománypolitikánk akkori hivatalos képviselőjé- hez néhány évvel ezelőtt. Jancsó Benedeknek e szavai nem csupán egyéni meggyőződését fejezték ki, hanem társaságunk álláspontját is. Hazai nép- rajzi viszonyaink fölkutatását és megismertetését természetesen tőlünk magyaroktól várja a nemzetközi tudományosság is. Társaságunk és Nem- zeti Múzeumunk Néprajzi Osztálya négy évtizedet meghaladó kutató, gyűjtő és rendszerező munkájának, eredményeinek birtokában ma már ideje is erre a tájékoztató teendőre gondolnunk: összefoglalnunk a több mint negyven év alatt rendszerezebben s szűkebb helyre, azelőtt pedig szerteszéjjel letett kincseinket, megfigyeléseinket, följegyzéseinket. A tárgyi néprajz területét nézve, már gondoltunk is erre s a közeli jövőben az összefoglalás, rendszerezés valamely módját meg is fogjuk kísérlni. Hasonló próbára buzdítjuk szellemi néprajzunk művelőit is, hogy nemzeti nép- rajzunknak legalább szilárdabb elemeivel, mintegy gerendázatával mi is kivegyük részünket abból a köteles munkából, amely a tudomány nemzet- közti épületének megépítése körül magától esik munkarészünkül. Az össze-

* Az alábbi közlemény egyik fejezete annak az előadásnak, amelyet szerző „Volksbrauch der Ungarn“ és „Hungarian peasant customs“ című könyveiről (meg- jelentek: Budapest, 1932-ben, Vajna György és Társa kiadásában) a Magyar Néprajzi Társaság május 18-i ülésén vetített képek kíséretében tartott. (Szerk.)

hasonlító néprajznak s az ebből tovább épülő egyetemes néprajznak magyar anyagát nemzeti néprajzunknak kell szolgáltatnia.

Mindezeket nem azért voltam bátor előrebozsítani, mintha idehozott népszokáskönyvemmel a most jelzett feladatnak a szokásokra eső részét elvégeztem volna. Nyugadtan bevallhatom, hogy nem is akartam elvégezni. Ha pedig nem is akartam, akkor rajtam már a latin szentencia sem segít: *ut desint vires, tamen est laudanea voluntas*, azaz: ha az erő hiányzik is, dicséretes a jóakarát.

Az én jóakaratom, amivel a könyvecskét megszerkesztettem, nem a nemzetközi tudomány anyagszükségletét, tervrajzait s a hatalmas épület költségvetését s az abból ránk eső részt tartotta szem előtt, amitől, már mint a hatalmas tervektől, de nem a költségvetés ránk eső részétől, talán meg is szédült volna. A könyvecske nem kínálja magát a szakmabeli szellemi arisztokráciának, hanem minden külföldi érdeklődőnek. Éppen ezért azt sem ártallja például, hogy egyik fejezetben pedzi a magyar liszt kiválóságát s fejlett térsztaiparunk tetején megemlíti a magyar cukrászokat, vagy hogy a szüret kapcsán Badacsonyt, Egert, Tokajt is szóba hozza.

Ebből az öszinte beismerésből azonban még nem következik az is, hogy feladattal nem foglalkoztam volna komolyan. Megismerkedtem szokásanyagunk, szokásgyűjteményeink hozzáférhetőbb hatalmas tömegével, ideértve a szokásokkal kapcsolatos népköltést, babonákat, szólásokat, s természetesen számbavettem a tudós magyarázatokat, elméleteket, rekonstrukciókat is. Hálával gondolok Ipolyi, Rész-Ensel alapvető munkáira, Sebestyén Gyula, Vikár Béla, s különösen Róheim Géza kitűnő magyarázataira, Szendrey Zsigmond gazdag adatközléseire, Istvánffy, Seprődi, hódmezővásárhelyi Kiss Lajos, Györffy István, Bartha Károly, Kodály Zoltán egy-egy tárgykörben mintaszerű közleményeire s különösen a Néprajzi Társaság folyóiratának több mint négy évtizednyi idő alatt fölhalmozott tudományos kincseire s e kincsek szorgalmatos gyűjtőire. Sajnos, a könyvecske terjedelme részletes bibliográfiát vagy éppen sorról-sorra haladó forrásidézetet nem bír el s népszerűsítő s bizonyos mértékig propagáló természete nem is kíván meg. Kénytelen voltam tehát megelégedni a köszönet olyan sommás módjával, amilyent az előszóban közzétettem. Legyen szabad ezt az előszót egészében bemutatnom:

E mutatóvány hangjából, gondolom, észrevehető, hogy elsősorban milyen olvasóra gondoltam nemcsak az előszó, hanem az egész könyv írása közben. Ezt a hangot még lesznek bátor egy rövidebb mutatóvánnyal később megillusztrálni. Hogy magam a magaméból mit adtam a könyvhöz, nem lényeges kérdés; de mégis legyen szabad egy párat ezekből is megemlítenem, hiszen a tisztelt tudós társaságot az efféle új adalék érdekelheti inkább, semmint az előadás módja. A regösének kapcsán főlemlítem, hogy a Maros-Nyárádmente egyes székely falvaiban tisztán magyar szokás szereplőjeként még járkál az az alakoskodó, akit a Dunántúli énekek ágas-bogasszarvú szarvasnak emlegetnek s akiknek féktelen szerepéről a XVI. századi erdélyi író szerint a karácsonyt követő egész hetet, legalább Erdélyben, regelőhétnek nevezték. A betlehemezést egy eddig közöletlen erdélyi nemszékely változat alapján ismertetem, amely a csiki erősen iskolás ízü s a tisztántúli pásztorjátékká egyszerűsödött alaknál épebb, mozgalmasabb s amelyben még név szerint szerepel Heródes király is. A fonóbeli szokások egyikét közelebb hoztam a szentivánnapi egykori párosodásünnep töredékeiből rekonstruálható formához s azt hiszem, hogy ezzel magyarázhatóbbá válik a dunántúli regölés *hajgassuk, hajgassuk* kifejezése is, ami igazában a szokás lényegére tartozik. A fonó szokásai között ugyan csak a magam gyűjtéséből mutatok be egy eladócnakat s a magam tapasztalata szerint egy fonóbeli balettet, bár a közlésre alkalmasabbnak találtam Molnár Antal csiki följegyzését. A fonónak és a szentivánnapi szokások-

nak kapcsolatára és megvilágítására még leszek bátor más alkalommal visszatérni.

Egyébként éppen a legérdekesebb s igen sok ősi hagyományt őrző regölésünknek rövid, népszerű ismertetése egyike a legnehezebb feladatoknak. Nemcsak azért, mert nehezen tudunk szabadulni Sebestyén Gyula roppant messzeségbe és magasságba törő szellemes elméletének lenyűgöző hatásától, hanem azért is, mert valamennyi regösének tele van szövegbeli értelmetlenséggel. Egyik célom pedig éppen az volt, hogy a szokásokat lehetőleg a maguk szövegeivel, szólásaival, fordulataival illusztráljam, súlyos gondokat okozva ezzel a fordítóknak. A regösének ismeretése során, hogy a nehézségeket legalább részben elkerüljem, Vikár Béla rekonstruált összövegéhez menekültem. Népszerűsítő, mindenkinek, de főleg laikusabb idegeneknek szóló könyv nem operálhat száznóvegyen változattal, mikor arra sincs lehetőség, hogy az eredeti szövegekre utaljunk; s még kevésbé a *de hó reme-róma*-féle refrénekekkel, amikről magunk sem tudjuk, hogy mit jelentenek.

Bár egészben véve s főleg címek szerint nézve, ha nem is éppen csak ünnepi, de ünnepies szokásaink köréből állítottam össze huszonegy mutatványt, alkalomadtán egyéb szokásokat is szová tettem, s megfelelő helyeken a néphit, babona, népművészet, népviselet, tánc, népköltészet köreit is érintettem s ahol mód kínálkozott rá, a szokások multját is jeleztem néhány szóval. Így érintettem például a születéssel kapcsolatban a táltosságot, a lakodalommal a táncokat, a kotyolással a lucaszéket és a tvűk-babonákat, a temetéssel a fejfaköltészetet, a szürettel a kulacsfóliákat s így tovább.

A huszonegy fejezetet harminckét egész oldalra terjedő fényképpel illusztráltam. Összeválogatásukra sok gondot fordítottam. Nem elégedtem meg azzal, hogy valamely kép tárgyilag megfelelő, hanem arra is vigyáztam, hogy mint kép, önmagában is megállja helyét s a magyar fényképezők tudásának, jóízlésének, esztétikai érzékének is bizonyága legyen, s hogy az arcok és alakok lehetőleg méltóképen képviseljék fajtánkat s egyúttal úgy, hogy más-más helyről legyenek hírmondói népünk változatos megjelenségének. — Mindez együtt sok követelmény, valamennyinek nem könnyű eleget tenni; annál inkább nem, mert megfelelő fényképválaszték alig áll rendelkezésünkre. Tárgyi néprajzi gyűjtőink úgyszólván kivétel nélkül megtanultak és tudnak fényképezni, szellemi néprajzunk munkásairól ezt nem lehet elmondani. Ezért nincsenek fényképeink mesemondóinkról, éneke-seinkről, egyes hangszereink kezeléséről, mondáink helyéről, babonás csellekedetekről, teeményekről, gyógyítóeljárásokról s ami minket most különösen érdekelt, szokásaink egyes mozzanatairól. Emiatt nem könnyű olyan fényképsorozatot összeszedni, amely a fenti követelményeknek mindenben megfelelően, jól illusztrál s amellett szégyenkezés nélkül bocsátható jóízlésű idegenek szeme elé. Egy sor jó képért köszönettel tartozom a Nemzeti Múzeumnak, amely lehetőségei szerint ezeket a tennivalókat is gondozza s itt különösen Ébner Sándor kedves múzeumi kartársam buzgalmának, továbbá azoknak a jeles magyar fényképészeknek, akik kitűnő fényképeikkel segítségemre voltak, Balogh Rudolf, Kankovszky Ervin és dr. Wagenhuber Aurél barátainknak, akik esztétikai szempontjaikat össze tudják egyeztetni néprajzi érdekeinkkel.

Hogy ilyenformán a könyv szövege és illusztráló anyaga együtt volt, következett a fordítás. Legyen szabad erről is szólanom néhány szót. Népi szöveggel, szólásokkal megtűzdelt, sok helyen népies szavú szokásismertető könyvet — elméleti alapról nézve — azért nem nehéz lefordítani, mert népünk egészben véve az európai népkultúra részese s európai nép európai néppel többé-kevésbé kongeniális. Csakhogy ez csupán elméletileg van így. Szokásműveleteink s a hozzájuk fűződő szövegeink, szavaink pregnán-

sak. Majd mindenkinek valami sajátos helyi színc, formája, íze vagy nyomatéka van s ezért kifejezésére a legkedvezőbb esetben is csak hasonló megfelelőt lehet találni, de nem azonost. Föltéve, hogy a fordító nemcsak mindkét nyelvnek, de mindkét nép néprajzának is alapos ismerője vagy legalább igyekszik minél alaposabban megismerni, hiszen a szótárak a legtöbb esetben cserben hagynak. A megtalált leghelyesebb szó vagy szólás is rendszerint egy árnyalattal színesebb, erősebb vagy gyengébb, halványabb. Minthogy fejezeteim bővében vannak verses idézeteknek, külön gond volt ezek megverselése vagy meg nem verselése. Hűség vagy zengzetesség. Mert a kettőt összeegyeztetni csak kivételesen lehet. Mindkét álláspont jogos. Az angol fordító, Márffy-Mantuano Judit úrhölgy, aki nemcsak az angol nyelvnek, hanem az angol életnek is kitűnő ismerője, a hűséget, a német fordító, Hetényi-Heidelberg Albert úr, a jeles verselő és hivatásos fordító a zengzetességet választotta. *Az élet vége* című fejezetben például így jött ki a szó magyarul: „A fejfákat a fejfafaragó, vagy ha ez nem válna, egy másik falusi mesterember, a versfaragó zengő feliratokkal is ellátja az elmaradottak vigasztalására s minden halandók elgondolkoztatására.” Már ez a szójáték is kemény dió, hiszen a verseket nem mindenütt faragják... Még nehezebb a szokás verses illusztrálása egyik tréfás fölirat következő rendi szerint:

A túszejnél állott, kavarva a rántást.
Amikor a halál tett rajta egy rántást.

Itt már nemcsak a szójáték nagy nehézség, hanem a tárgyi tartalom is, hiszen az angolok nem főznek rántással. Angolul tehát a szomorú eset úgy fordul, hogy ott állt szegény asszony, keverve a puddingot, minthogy a pudding majdnem olyan mindennapi ott, mint nálunk a rántás vagy főtt tészta. Ez csak egy példa abból a sokból, amivel a lelkiismeretes fordítónak meg kell küzdenie. S e küzdelmes fáradságra gondolva, legyen szabad ezen a helyen is hálás köszönetemet kifejeznem a fordítóknak, nemkülönben egy fiatal német filológus és etnológus tagtársunknak, Honti János ifjú barátomnak, aki a német fordítás stílusának szakszerűségét szíves volt revideálni.

Mindezeket, sőt ennél sokkal többet a könyv bevezetésében szerettem volna elmondani, ha hely jut vala számára, hiszen az embernek sohasem elég a hely, hogy fogatkozásait mentegesse; mentegesse még akkor is, ha a munka nehézségei magában a tárgyban vannak.

*

(*Deutscher Auszug.*) Teil aus der Bücherbesprechung über die Werke: „Volksbrauch der Ungarn“ und „Hungarian Peasant Customs“ vom Autor über diese seine Werke in der Sitzung der Gesellschaft gehalten.

Viski Károly.

A FÖLDMÍVELÉssel KAPCSOLATOS SZOKÁSOK, HIEDELMEK ÉS BABONÁK RÁBAGYARMATON.*

A rábagyarmati földművelés módja, mibenléte lényegében egyezik a göcsejivel, ahogy azt *Gönczi* leírásából megismerhetjük. Csupán a Göcsejre jellemző szőlőművelés hiányzik Gyarmaton. Itt jelenleg csak a ház körül termelnek szőlőt, t. i. izabellát, bort azonban ebből nem igen préselnek, hanem gyümölesként fogyasztják el. Régebben azonban, amint ez a dülőnevekből kitűnik, Gyarmaton is voltak szőlők. A göcsejiek kendertermelésével szemben itt a lentermelésnek van nagyobb jelentősége, bár manapság a fehérnemű már nem igen készül házivászonból, mint régebben. Akad ugyan még két takács is a faluban, de szegények bizony már csak tengődnek. Tele vannak siralommal, panasszal az idők változása és a nehéz adók miatt...

A vetésforgó: búza, rozs, kapások vagy takarmány. Tarló után répát, hajdinát vagy kölest vetnek. A földeket elég gondosan megművelik: háromszor-négyszer szántanak. Természetesen vasékát használnak, de az öregek még emlékeznek a régi faekákra is. A barázdák jelenleg keskenyek. Régebben — úgy látszik — szélesebbek voltak, az erdőben lehet ugyanis némely helyen széles barázdákat látni: feltehető, hogy ezek az erdőrészek egykor művelés alatt állottak.

A gazda munkáját Gyarmaton jelentős mértékben hátráltatja az a körülmény, hogy a *határ* nincs tagosítva, aminek következtében az egyes gazdáknak 10—12 holdnyi birtoka húszfelé is szanaszét van. Az elaprózás már egészen hihetetlen mérvet öltött: már ott tartanak, hogy egy-egy birtokrész egyes helyeken már csak barázdaszélességű, sőt újabb osztályoknál egyesek még ezt a keskeny barázdát is megfelezték, de már nem hosszában, hanem a közepén. Osztózásnál ugyanis az örökösök között egyesség ritkán jön csak létre. Ennek az a magyarázata, hogy az egyes birtokrészek nagyon különböző minőségűek; ennek következtében aztán minden örökös egyenlő részt kíván minden egyes parcellából. Nemesak hátráltatja a gazdát a munkában a sok apró parcella, hisz a munkaidő nem csekély része jövés-menéssel telik el, hanem emellett rengeteg területet vesz el a sok mesgye is. Amint mérnököktől hallottam, jól járna bármely mérnök, ha a tagosítást ingyen végezné ugyan el, de munkadíjként azt a területet kapná meg, amely a tagosításnál mesgyékben felszabadulna. Akkor lenne ez a terület — amint értesültem —, hogy a tagosítás befejezte után a tagosító mérnök lenne a falu legnagyobb birtokosa.

A tavaszt és a gazdasági évet Gyarmaton József-naptól (március 19) számítják. Ezen a napon hajtják ki először legelőre a marhát, ez a méhek kieresztésének a napja és a mezei munkák is ezen a napon kezdődnek el a trágyahordással. Nevezetes a trágyahordás tekintetében, hogy az első kupacba zöld gallyat szoktak letűzni, aminek okát azonban már nem tudják adni.

A tavaszi szántás megkezdésének időpontját is egy regula szabályozza: 14 nappal azután kell ugyanis azt megkezdeni, hogy a pacsírta felszáll a levegőbe és ott „danogat”. Annak a földhantnak, amelyet tavasszal az eke először fordít ki, varázserőt tulajdonítanak; haza szokták ezt vinni: hasz-

* Rábagyarmat jelentős magyar község — tiszta magyar, r. kath. vallású lakossággal — Vas vármegye szentgotthárdi járásában. Szerző kétizben, 1930-ban és 1931-ben hat-hat hetet töltött ott el néprajzi gyűjtéssel. A község a fő közlekedési útvonalaktól meglehetősen elzárva, a régi életmódnak még sok vonását őrzi. Ezekből szerző egész monográfiára valót gyűjtött egybe, amely gyűjteményből folyóiratunkban több önálló fejezetet fogunk közzétenni. (Szerk.)

nálják fejfájás ellen és a rajzó méhek után is dobznak belőle, hogy el ne szálljanak.

A legtöbb szokás és babona természetesen a vetéshez fűződik. Idejét és módját annyi regula szabályozza, hogy a szegény gazda alig képes ezt, a legfontosabb munkát elvégezni: hol az időjárás akadályozza, hol a regula köti meg. Általában nem ajánlatos vetni kedden és pénteken, meg újholdkor (trágyát sem hordanak ilyenkor). A szűz jegyében sem vetnek vagy ültetnek semmit sem, mert akkor a vetemény szűzen maradna meg és nem hozna semmit sem. Nem vetnek a hétnek azon a napján sem, amelyre azon év januárjában Üszkös-szent-Péter napja esett (január 31). Ősszel nem vetnek a *pelyvahéten*, mert akkor csak pelyva teremne: a pelyvahét az a hét, amelyre Máté vagy Tekla napja esik (szeptember 21, illetve szeptember 23). Ellenben jó vetőhét a pelyvahét előtti kántorhét és a Kálmánhét (október 13), különösen pedig a búzahét vagy Ferenchét (október 10). Továbbá jó vetni a kos és hal jelében — az utóbbiban különösen kukoricát —, mert akkor a mag fiazik, mint a hal.

Különösen sok körültekintéssel végzik a búza vetését.

Hogy a búza majd üszkös ne legyen, a vetőmagot kétasszonynap között kitergetik a napon (éjjelre is künn hagyják). Vetés előtt a vetőmagot azonban pácolják is: a csáva kékgálic és trágvalé keverékéből készül, amibe még kerül az úgynevezett szent-János-bor is. Régebben valami „méreg” néven emlegetett sárga anyagot is használtak a páchoz. Emellett még szokták pácolni a búzát oltatlan mésszel is, sőt újabban a Chinoin-gyárnak valami poralakú búzapácával is megpróbálkoztak már.

A búzavetéshez a rozsvetés elvégzése után fognak. A vetés előtt a gazdának nem szabad a feleségével hálnia, nehogy majd üszkös legyen a búzája. Régebben a búzavetéshez mindig tiszta ruhába öltöztek, a vetőruha sarkába pedig krajcárost kötöttek, amit aztán a vetés után odaadtak egy koldusnak.

Kölesvetéskor a madarak kártevése ellen igyekeznek védekezni. Hogy rá ne készüljenek a vetésre, kiszedik a taliga kerekét és a vetőmagot a taligalyukon háromszor keresztülöntik. A vetést pedig szóvaltanul végzik (sőt Viszákon behúnyt szemmel is): a vetőembernek nyelve alatt kavics van. Ezenkívül megpróbálják a madarakat kielégíteni azzal, hogy részükre odahintenek a szántóföld mellé egy marék kölest. Abban a reményben teszik ezt, hogy ezután a madarak a vetést már nem bántják. Van azonban olyan ember is, aki nemcsak védekezik a madarak ellen, hanem megpróbálja azt is, hogy őket másnak a vetésére csalogassa. Ennek az a módja, hogy az ember másnak a köles- vagy máktáblája mellett eszik vagy oda beleganajozik.

A kukoricát különösen a varjak kártevésétől féltik. Hogy tehát a varjak az elültetett kukoricát ki ne kaparják, az ültetésnél a kapavetés után nem néznek oda; a magnak való kukoricát pedig ugyanezen célból húshagyókedden morzszálják — némán. Kukoricát Tüzes-Flórián-napján ajánlatos ültetni, mert akkor bőtermő lesz; ellenben ha szent-keresztkor vetik, akkor csak szára nő.

Répát mindenkinek vetnek: az egyszeri ember csak magának akart vetni, aztán csak egy termett neki. Senki sem szólna tehát azért, ha valaki bárhol a határban répát húzna ki magának a földből. A répát Jakab- vagy Anna-napján (július 25, illetve július 26) vetik, és pedig tányérből, hogy olyan nagy feje legyen majd, mint a tányér (azonban tányérből vetik a lóherét is). A répmagot vetés előtt petróleummal keverik, hogy a bolha meg ne egye a kikelt magot, sőt asszonytejet is kevernek hozzá, hogy majd a répa édesebb legyen.

A vetnivaló lenmagot új fazékban teszik el, nehogy majd belekészsüljön a „kosz” (aranka) a lentáblába; ugyanezért a len- és lóheremagot

fujicskálni sem szabad. Annak az asszonynak a lenje női fel magasra, aki táncolt húshagyókedden: de hiszen rajta is vannak az asszonyok, hogy ezt el ne mulasszák.

A *hagymamagot* karácsony böjtjén füstre teszik, nehogy idő előtt kimagozzék. A vereshagymát Bertalan-napon ültetik vagy a nagyhéten. Ugyanígy a *salátát* is. A foghagymát „Benedek”-napján (március 21) igyekeznek elültetni. A Benedek-napi hagyma ugyanis sok mindenre jó: a marhát is kúrálják vele, de emberi betegségeknél is használják. Hagyma-ültetés közben nem szabad f.....i, mert akkor erős lesz a hagyma.

Borsót, babot nem jó Tüzes-Flórián-napján ültetni, mert akkor nem terem.

Bükkönyt olyankor vetnek, amikor az egerfának már akkora a levele, mint a régi négykrajcáros. Azt tartják, hogy az ilyenkor vetett bükkönyre már nem készül rá a „penesz”.

Tök ültetésénél futni szoktak egyik fészekről a következőhöz, hogy majd gyorsan és hosszan nőjön az indája; mikor aztán már az utolsó magot is elültették, a barázda végén leguggolnak, hogy a tök olyan nagyra nőjön majd meg, mint a s.....

A *káposztamagot* márciusban Gábor napján jó elvetni, mert akkor a palántát nem eszik meg a bolhák. Ha a palánta penészes lesz, hamuval meghintik és fehér egerfa ágával megsöprik.

A *paprika* meg a *mák* kétszer megy el a pokolba, amíg kikel: a *paprika* azért lesz olyan erős, a *mák* meg azért olyan fekete.

Uborka akkor terem bőven, ha Márok napján (április 25) napkölte előtt ültetik.

*

A mezei munkák előrehaladásával a házbelick étrendje is némileg megváltozik. Attól fogva, hogy a diófának már akkora levele van, mint a régi ötkoronás, uzsonnázni is szoktak (többnyire kenyérből telik ki), és uzsonna addig van, míg a krumpliaság meg nem kezdődik.

Vetéstől, ültetéstől a termés betakarításáig bizony még hosszú az idő; jégverés, aszály még tönkretetheti a gazda reményeit. Ezért tavasszal a gazda nem mulasztja el az ég áldását is kikérni, azonban a maga módja szerint is megpróbálkozik védekezni a boszorkányok és „a rosszak” kártevése ellen. Szent György napján vagy húsvétkor a gazda szentelt barakát, nyírágot és foghagymát tűz le a búzatabla két végére, utána pedig levett kalappal imádkozva körüljárja a földjét. Márok napján (április 15) pedig az egész falu kivonul processzióban a mezőre és a pap megáldja a búzatablákat, meg az egész határt.

Veteményeit azonban a gazda nemcsak a rosszaktól óvja, hanem félti a szemveréstől is. Valószínűleg a szemverés ellen szolgált eredetileg védelem a búzatablába letűzött foghagyma is. Más fiatal növényt ismét más módon óvnak az igézéstől. Így például ezen célból a kikelt mák és a kikelt ültetett káposztapalánták közé boton rongyba kötött disznótrágyát tűznek. (Aminthogy teljesen hasonló módon óvják a csikót is az igézéstől.)

Egyből-másból már a tavasz folyamán következtetnek a várható termésre. Ilyen *termésjóslások*: Ha pünkösdi napján eső esik, üszkös lesz a gabona. Vékony termés lesz akkor is, ha a rozsban sok a rozsanya. Ha húshagyókor esik az eső, bő kukoricatermésre, de rossz aratási időre számíthatnak. Ha nagypénteken esik, férges lesz a mák.

Azt tartják, hogy a gabona Vid-napján (június 15) hágy fel a növéssel, és ekkor „átadja a nőlést” a tavaszi veteményeknek. Ezután kezd a kukorica is *cimberezni*, vagyis kiháyni a bugáját. Ezért Vid-napot tartják nyárkezdetnek; az őszt Szent-Mihálytól számítják (szeptember 30), a tél kezdetét már nem tartják számon.

A legtöbb tavaszi vcteményt tavasz végén, nyár elején meg is kell kapálni; a *kapálásra* nézve regula: havibajos asszonynak mákot, káposztát nem szabad kapálnia, mert akkor az elszárad.

A már beérett búzában, kölesben sok kárt tehetnek a madarak azzal, hogy kifürdik a szemet. Az ilyen *madárkár* ellen többféleképpen védekeznek: 1. Villámsujtotta fának a forgácsát vetik a kölesbe, hogy távoltartsa a madarakat. 2. Azt a kukoricatusát, amivel disznóöléskor a disznó szűrt sebeit bedugták, kitűzik madárijesztőnek a kölestáblába. 3. Ha a verebek nagyon rákezdnek a búzára vagy a kölesre, Iváncon egy új sírról hozott hanttal háromszor megkerülik a táblát: „Ha aztán az ember bedobja a hantot a búzába vagy a kölesbe és azt mondja: „Jól megőrizd!”, akkor nem létezik, hogy veréb rámenne a táblára.” 4. Beszélik, hogy Gyarmaton egyszer egy asszony meztelenül kerülgette napkölte előtt a kölestáblát, hogy a madarak bele ne készüljenek; kerülgetés közben aztán megijedt és megbomlott.

Az *aratás* megkezdéséhez nem kapcsolódik valamilyen szokás, csupán a befejezéséhez. Minden szemes gabonából ugyanis meghagynak a tábla végén egy csomót bogra kötve, a kalászokkal lefelé hajlítva: Szent Péter lovának abrakra. Egyesek Szent Mihály lovát mondanak, azonban ez esetleg csak egyéni okoskodás lesz, mert hozzátesszük: „hiszen Szent Péternek nincsen is lova!” A szokás eredetére vonatkozólag is van egy népi magyarázat. Egyszer ugyanis — amint mondják — Szent Péter (Mihály) megszóltott egy parasztot, hogy az ő lovának miért nem hagytak meg abrakra: azóta aztán megteszik ezt. Ezen szokás után tudakozódtam a környék falvaiban is: nincs meg Gyarmattól délre az Őrségben, nem ismerik Gyarmattól keletre Viszákon és Iváncon, továbbá a Rába tulsó partján levő magyar és német községekben. Ellenben ugyanígy megvan Gyarmattól nyugatra Csörötneken, Kéthelyen, Zsidán és a Szentgotthárd környéki vendéknél is: Újbalázsfalva és Istvánfalu községekben; ellenben úgy értesültem, hogy a Szentgotthárdtól nyugatra eső vend Tótfalu községben ezt a szokást már nem ismerik. (Egyéb Szentgotthárd környéki községekből nincs adatom.)¹

Aratásnál az utolsó kévét úgy kötik meg, hogy a kalászcsofó felét ellenkező irányban fordítják: azt hiszik, hogy ez a szaporaságról jó. Ezt a kévét Iváncon és Viszákon Jézus-kévének mondják. A gabonakereszt legfelső nagyobb kévéjét Gyarmaton is — mint egész Nyugat-Magyarországon — *papnak* nevezik.

*Cséplés*kor az első feloldott kévébe vasfüvet meg foghagymát dugnak, amint mondják azért, hogy szaporítsa. A vasfüvet szaporítófünek is mondják; a foghagyma bizonyára a rontás, igézés elhárítását célozza. Régebben magjóság cséplésénél nem volt szabad a pajtában enni, hogy meg ne fészesedjék a gabona. A cséplést kézi cséppel végezték. Az első cséplést csak elnagyolva végezték (a kévéket nem oldották meg), télen aztán, mikor jobban ráérték, tisztázták.

Valami másféle szokásról vagy hiedelemről, mely a termés betakarításával volna kapcsolatos, nem értesültem. Némileg azonban még ideszámíthatók a következők is: a kiterített lenbe foghagymát tesznek, hogy a boszorkányok el ne hordják (a forgószelet boszorkányszélnek mondják). A káposztáshordót kőkenyűskével forrázzák ki és vasat tesznek a fencére, hogy az eltett káposzta majd kemény maradjon.

*

¹ Erről az érdekes aratási szokásról részletesen szoltam: „Ein Überrest des altdeutschen Wodankultes in Westungarn“ című dolgozatomban, („Beitrag zur Siedlungsgeschichte der Umgebung von St. Gotthard“): Deutsch-Ungarische Heimatsblätter IV. 298. II.

Gyümölcsfákat a ház körül ültetnek, persze túlságosan sűrűn, úgyhogy távolról a falu egész ligetnek látszik. Néhány szokás és hiedelem a gyümölcstermeléshez is kapcsolódik: hogy az almafák bőtermők legyenek, karácsony böjtjének delutánján a gyerekek megrázzák az összes almafákat azzal a fenyegetéssel: „Ha esztendőre nem lesz rajtad, leváglak!” Bőtermők lesznek a fák, ha a húshagyókeddi fánkot azokkal az ágakkal sütik, amelyeket a fákról letisztítottak. Húshagyókor morzsálják, amint említettük, a vetnivaló kukoricát is; a lemorzsált kukorica torzsáját ilyenkor feldobálják a gyümölcsfákra, hogy úgy húzza majd a gyümölcs a fát, mint a torzsa. A gyümölcsfákat, különösen a cseresznyét, a legjobb Gyümölcstő napján oltani, mert akkor bőtermők lesznek.

*

(*Deutscher Auszug.*) In der abseits liegenden reinungarischen Gemeinde Rábagyarmat bei St. Gotthard hat sich noch manches aus der alten Lebensweise erhalten. In seinem Aufsatz — ein Abschnitt einer umfangreicheren volkskundlichen Sammlung aus Rábagyarmat — bietet der Verfasser Volkskundliches aus der bäuerlichen Landwirtschaft. Berücksichtigt sind: Bodenbearbeitung, Aussaat, Schutz der Saat, Ernte und Drusch, Pflege der Obstbäume.

Moór Elemér.

AZ ORMÁNYSAGI NÉPHIT KÖRÉBŐL.

Gyermekkoromból még emlékszem öregasszonyokra, akiknek egész lelkivilága a babona tengelye körül forgott. Ezek között voltak, akiktől a falu népe még haláluk után is félt, mert „rontó” hatalmat tulajdonított nekik. Ezeknek a „boszorkány”-oknak legtöbbje azonban nemcsak rontani, hanem betegségben javallni, gyógyítani is tudott. Mindez a „tudomány”, amit kilesni nagyon nehéz, sőt egyenesen lehetetlen volt, anyáról leányra szállt. Amit ebből a körből sikerült falumban (Kákics) és környékén összegyűjtenem, az alábbiakban adom, megjegyezvén, hogy ezeken a boszorkányos dolgokon a mai nemzedék már csak nevetni tud.

Szilveszter-esti vödör víz. Szilveszter-estéjén hozz be egy vödör vizet vödöröstől, abból az újesztendő reggelén önts vizet egy teknőbe, a teknőt a szoba közepén tedd a földre és vess bele egy darab piros almát és egy darab ezüstpénzt. Mielőtt egyetlen szót szólt volna egymáshoz, mosdjék bele az egész család — egész évben pirosak, fehérek és „firis”-ek lesznek.

Patkányüzés. Ha házadnál sok patkány van, menj el holdtölte után való három vasárnapon a templomba s indulóban mindannyiszor kocogtasd meg háromszor a kamraajtót ezekkel a szavakkal: „Patkányok, gyerekek velem a templomba!” De se menet, se jövet senkihez se szólj — ott hagynak a patkányok.

Szentgyörgynap-éjjeli lepedőhúzás. Szentgyörgynap éjjelén lepedőt húzz végig a harmatos gabonán, levét másnap facsard élesztőbe — nem fagy el és szapora, kiadós lesz a kenyered. (A boszorkányok ezt úgy is végezték, hogy a napfölkelte előtt bögrébe gyűjtött harmatot otthon kenyérbe dagasztották, vagy esetleg másnak a gabonáját rontották meg vele.)

Tejhaszon megszerzése. Szentgyörgynap éjszakáján menj olyan házhoz, ahol jó fejőstehén van, vakard meg ott a kapufélfát, törj le róla egy kis forgácsot, a forgácsot törd meg, add be kenyérben a magad tehenének, — oda megy a tejhaszon. — Vagy, jó fejőstehén tejföléből vásárolj egy bögrécskével, add be tehenednek úgy, hogy bal lábbal mégy be istállódba és bal lábbal is jössz vissza — elvitted más tehenének hasznát a magadéhoz.

Tehén borjazása. Mikor tehened először borjazik, fúrd ki a jobb szarva hegyét, eressz bele egy csöpp „kényeső”-t, aztán somfaszöggel üsd be — tehened minden évben borjazni fog és nem döglik meg háznakál.

Tehén megrontása ellen. Karácsony éjszakáján istálló ajtaját egy gerezd fokhagymával háromszor kerítsd meg, középebe, ugyancsak fokhagymával, húzz keresztet. Másnap a maradék fokhagymát három csipet sóval, három csipet paprikával dugd egy szelet kenyér kivájt középebe és a kenyeret add be a tehenednek — nem bírják megrontani a „rosszak”.

Rosta fordítás. Mikor valamidet ellopják, szúrj a rosta karéjába szét nyitott ollót. Az olló két végét tartsd ujjaidon s mond ezeket a szavakat: „Szent Péter, Szent Pál, fordulj meg a rostán!” Amerre a rosta fordul — abban az irányban keresd a tolvajt.

Baromfiak hasznának biztosítása. Ha tyúkot akarsz ültetni, a fészeknek való szalmát hat—hét szomszédod kazlából lopkodd össze. Mikor a fészek készen van, meztelenül ülj bele, a világ mind a négy tájéka felé fordulva „totyold” meg a fészket, tégy úgy, mintha markodból magot szórna: „Pipikém! Pipikém! Pipikém!” — és szomszédaid baromfihaszna a te fészkedre fog szállni.

Baromfidög elhárítása. Köss össze lószőrrel három helyen kilenc csibelészárcsontot, a tizediket hagyd szabadon. A tíz csontot ásd el szomszédod kertjében — a baromfidög tőled szomszédod udvarára száll.

Öntés. Ha pl. kisgyermek „jett” (vagyis megijedt), a „javos”, esetleg más, hozzáértő öregasszony egy tálba hideg vizet önt, a vízre, keresztben, két söprűágat fektet, úgy, hogy ússzék a víz színén. Akkor viaszt forral, az úszó söprűkeresztre ráönti s abból, hogy milyen formára fagy meg a viasz (pl. kutya, macska stb.), állapítja meg, hogy mitől ijedt meg a gyermek. Ha ezt a szertartást a bölcsőbe fektetett kisgyermek feje, szíve és lába fölött háromszor elvégzi, a gyermek — „möggyögyé tüle”.

Füstölés. Ha a kisgyermek kutyától ijedt meg, háromszor vizet itatnak vele s ugyanannak a kutyának szőrével „megfüstölik”.

A „kezdetlen” víz. Ha a kisgyermeknek feje fáj, szemvizet készítenek neki. Egy bögrében „kezdetlen” vizet hoznak a kútról, az asztalra leteszik és valaki, kezét összekulcsolva fölötte csendben imádkozik. Majd egyetlen szó nélkül kimegy a konyhába, parazsat hoz be, csendben a bögrébe dobja és kezét összetéve, újra imádkozik fölötte. Az így elkészített „szömvíz”-zel a beteget keresztben megmosdattják, azaz: jobb kezét és bal lábát, bal kezét és jobb lábát, azután homlokon kezdve egyenest lefelé, háromszor egymásután, amittől — a fejfájás elmúlik.

„Ködökcönöge” és „lódöbröc”. Hasrágásnak — „ködökcönöge” — orvossága ez: a beteg köldökébe tégy egy csipet hamut, önts rá egy csöpp ecetet, majd kenyérhéjon fonalat húzz keresztül, a kenyérhéjat gyujtsd meg és a köldök fölött pohárral borítsd le — a hasrágás elmúlik. — Aki „lóheverésbe feküdt” és emiatt bőre viszketős lett („barkócás”, mert kiverte a „lódöbröc”), az az abrakos tarisznnyát dobja háromszor a háztetőre, azután a tarisznnyával dörzsölje meg magát. Ha a tarisznnya véletlenül fönnakad a háztetőn, nem szabad levenni. „A’ csak hadd lén ott, mer’ akkor nem haszná!”

Disznókanyaró. Borítsd le magadat egy nagy teknővel a disznóól előtt, olyan helyen, ahol a disznók biztosan keresztülmennek rajtad. A be-tegséget — majd azok elviszik.

Hideglelés. Ha „hideg gyútotag”, kösd a hajad szálát keresetlen leveli-béka lábára — az majd elviszi. (Más orvosság: igyál keresetlen kígyó ingéről.)

Árpa a szemén. Kerüld meg háromszor a kutat ezekkel a szavakkal: „Árpát aratok, kévét nem kötök.” Elmúlik. (Más orvosság: kerekítsd meg

háromszor az árpát vánkos csúcsával és mindannyiszor bökd meg vele az árpát is.)

Szemölcs a kézen. Ha kezedden szemölcs — „tikszöm“ — van, újholdkor háromszor kerekítsd meg keresetlen forgáccsal és mond ezeket a szavakat: „Új hold, új király, hínak engem lakodalomba, de én nem mögyök, éküdom a tikszömömet!“ Erre fejed fölött dobod hátra a forgácsot — okvetlenül meggyógyulsz.

Nehéz szülés. Nehéz szülésnél mondják az asszonynak: „Talán mögkerüjjük a válut?“

Görcs. Akinek görcs van lábában, kössön rá piros pamutot s addig le ne vegye róla, amíg magától el nem szakad — elmúlik.

Egyéb. Ahol tűz veti föl magát a földből, ott pénz van clásva. Ez minden hét évben veti föl magát és csak ilyenkor áshatsz utána — mert különben rövidesen meghalsz. — A régiek a halott asszony hidegággyára, a lepedő alá még egy öltözet ruhát tettek s azt a koporsóba is beletették, azért, hogy a halottnak, ha a Jordán vizén megy által, legyen még egy öltözet száraz ruhája is. — Temetés alkalmával a sírnál a „nyújtóztató asszony“ a gyászolók nyaka közé egy csipet homokot szórt, azért, hogy ne féljenek a netalán hazajáró lélektől. A hazajáró női lelket „nagyasszony“nak nevezték. — Akinek kisgyermek hal meg, annak Szent Iván-napjáig nem szabad almát ennie, mert különben kisgyermeké „elveszeszti az aranyalmáját“. — A „javas“, vagy „fives“ gözlő füveit, ágait, leveleit Szent György-nap reggelén szedi össze. Ezekkel csak kedden és pénteken szabad gőzölni. Hasznos fű a „tikhúr“, a levelek közül hasznos az égerfának és a farkasalmának levele. — A Szent Illés-napján varrott inget nem jó fölvenni, mert aki fölveszi, arra „rászá a villám“. — Vásáron vett jószágot nem jó a kerten át fölvezetni, mert „arról ugyan nem veszel magot“. — „Féhétbe“ — karácsony és újév között — nem jó szőni-fonni-vetni, mert akkor „forgóba esik a jószág“. (Vagyis megkergül.) — Szent György-napján nem jó kenyeret sütni, mert véres lesz a kenyér. Az egyszeri asszony meg a Szent György-napi szövésért bűnhődött. Megvakult s folyton azt mondogatta: „Szent György-napján szűttem-fontam, A másnapján mögvakútam“. — Aprószentek-napján nem jó varni annak, akinek halottja van, mert „a halottja testébe bökdödi a tűt“. — Halottak hetében nem jó párolni, meszelni, mert „vajányos“ (beteges!) lesz, aki csinálja. — Lakodalom előtt nem jó meszelni ott, ahová a menyasszonyt viszik, mert beteggé teszik vele. — Karácsonykor jó az abrosz alá sarjút rakni, morzsalékját tyúknak jószágának adni — „Szerencse jár veled!“ —, magát a karácsonyi abroszt félretenni s a rúgós, vagy beteg tőgyű marhára borítani. — Karácsonykor a bőrholmi ne lógjon a falon — csizma, lószerszám! —, hogy a jószág el ne dögöljön. Karácsonykor a bőrholminak asztal alatt a helye! — Jó, a kisgyermeknek, világrajöttekor, vöröshagymahéjból egy csepp vörösbort adni — szép, piros lesz tőle az arca. — Jó, a menyasszonynak egy csöpp mézet adni — új asszony tenyeréből nyalatva! — hogy boldog legyen a házassága. — Jó, Luca-napján abroncsból etetni a tyúkokat, hogy el ne menjenek tojni más udvarára. — Rossz, ha „kapisztamagot“ vetsz és szembe megy veled a kakas — „való igaz, hogy repcemag lesz belőle“.

*

(*Deutscher Auszug.*) Im südlichen Teil des Komitates Baranya, entlang der Drau, liegen 44 rein ungarische, reformierte Dörfer, die den gemeinsamen Namen Ormányság führen. Die Bewohner dieser Dörfer haben noch in der jüngsten Vergangenheit in ihrer Siedlung, in ihrem Bauwesen, ihrer Beschäftigung, ihren Sitten, Gewohnheiten und Trachten viel Altertümliches bewahrt. Der Artikel befasst sich mit den Sitten und Bräuchen des Ormányság, die nun schon im Aussterben sind.

Kiss Géza (baranyai).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Füstöléssel való gyógyítás a nógrádmegyei Patvarcon. A Balassagyarmattal szomszédos Patvarc tót származású lakossága úgy hiszi, hogyha valami betegséget az orvosság nem gyógyít meg, akkor már csak füstöléssel lehet rajta segíteni. A füstölésre egyedül az izzó párázsra szórt karácsonyi morzsa alkalmas. A karácsonyi morzsa a karácsonykor fogyasztott ételek — mákos tészta, alma, dió stb. — hulladéka, amelyhez még ostyát is tesznek. Ezt a morzsát kis zacskóban gondosan őrzik, betegség alkalmával kis lapáton vagy cserépdarabon égő párázsra szórják és füstjével a beteg tagot megfüstölik. Hogy a füst még hatásosabb legyen, a beteg tag fölé ruhadarabot borítanak (amint az kézpünkön is, a beteg kéz fölött látható). A patvarci néphit szerint leghatásosabb volt a füstölés szentantaltüze esetében, meg reumánál, amelyre pedig jónak tartották a zabnak, disznóhájnak és kenyérnek keverékét is.

Még általánosabb a beteg állatoknak füstöléssel való gyógyítása. Különösen jó hatását tulajdonítják a füstölésnek akkor, ha a tehén tőgye borjazás után megdagad. A tőgyet ilyenkor meg kell füstölni, mert különben „vakon marad és meggyullad”. Az állatok füstölése is a karácsonyi morzsával történik. Füstölés után azonban a beteg tőgyet még öreg disznóhájjal,

aggyaggal és ecettel is meg kell kengetni. (Megjegyzem, hogy a beteg tehén megfüstölése a pestmegyei Cinkotán is divatos.) Ébner Sándor.

Fájós kéznek füstöléssel való gyógyítása Patvarcon.
(Dr. Ébner Sándor fölvétele.)

„Füstöt adni”. A megfüstöléssel való gyógyítómódra folyóiratunk régebbi évfolyamaiban több példa olvasható. Az alább közölt példa olyan területről való, amelyről a néprajzi gyűjtés még ma is nagyon hiányos. D. Balogh József „kiskunsági rendes orvos” egy száz évvel ezelőtt hirdetett akadémiai pályázaton

100 aranyat nyert ilyen című pályamunkájával: *A magyarországi szikes vidékek természettudományi tekintetben*. A pályaművet a „Magyar Tudós Társaság” adta ki Budán, 1840-ben a „magyar kir. egyetem betűivel”. Ebben a tudós szerző, aki, úgy látszik, Kunszentmiklóson, a dunamelléki szikvidékek főfészkeiben praktizált, a szikvidék emberéről sem feledkezett meg, mert azt több fejezetben át jellemzi. A 66. § a szikes vidéki betegségek gyógy módját tárgyalja, ahol a füstöléssel való gyógyításról a következőket olvashatjuk:

„A szikes vidéken igen elhatalmazott gyógy mód a *füstölés*, melyet valóban a rettentőségig hatalmasnak mondhatni. Ragaszkodnak ehhez a közönséges emberek, mert:

A) Ő előttök az orvoslás *csudatevés*, mellyhez nem ész, hanem valami természetfeletti varázs erő kell, mellyet az oktan emberben könnyebb föltenni, mint a tanultban.

B) Némelly tekintetben kevésbé látatnak kerülni.

C) Kedvez a rendetlen oktan ember kényelmének; mert nem kell gyógyszer bevenni; pedig ez nem utolsó dolog a közönséges ember előtt, ki életben a tarhonyánál, szalonnánál, kásánál, húsnál egyebet alig evett.

D) A füstölés következtése (akár jó, akár rossz) szemlátomásti.

E) Azon balvélekedés uralkodik a szikes vidéken, hogy ha az ember *halálra való*, meghal, ha *életre való*, meggyógyul a füsttől.

F) Minthogy a füstölés tilalmas, tehát a pór nép jobban ragaszkodik ahhoz, ezen monda szerint: „nitimur in vetitum”.

G) Kik töle akár rögtön, akár néhány nap alatt meghalnak: azt a hozzátartozók szorgalmasan takargatják: ha ki meggyógyul, azt dobra ütik, s így csak a gyógyulásnak van híre.

H) Csakugyan iszonyú hatalmas szer is az. Mert:

a) Az egész test minden organumait, tetemeit, nedveit rettenetesen megmozgatja mind a lymphaticus, mind a véregekben. Ennélfogva

b) Az egész bőr-systema munkáját iszonyúan sietteti és így munkátlanságát, rendetlenségét helyre hozza.

c) Sokszor rettenetes nyálzást támaszt; a nyelv szinte kidagad a szájból s végetlen izzadást hoz elő.

d) Az illy erőszakos munkálkodások alatti felesleges el- és kiválasztások alatt és által, lehetetlen, hogy a vérmassa is ne tisztuljon, vagy is normalis állapotra ne jusson részint, vagy szinte egészen is. De:

e) Több fekélyeknél helybelikép is fölemeli (exaltálja) a beteges részek torpidus dugulásából származott munkátlanságot és így a fekélyt *tisztítja*, gyógyítja.

f) Több súlyosoknak tartott bajok nem súlyok, hanem örökölt, vagy ragadás által kapott lappangó *venereus bajok*, mikben a *higany* (a zinóber, higany és kén egyesület) szinte specificus szer.

Módja a füstölésnek az, hogy a füstőlő asszony egy kisebb nagyobb kés hegynyit a zinóberből parázsra tesz s ezt a földre vagy számolýra letévé, a beteget fölibe ülteti, betakarja lepedővel s a füstöt vele belehelteti, fél, vagy egy fertálynál is tovább; s ezt egy nap alatt háromszor teszi — ha el nem ájult a beteg. Harmad napra ismét így. Ettől harmad napra ismét, — ha tudniillik az eddig meg nem halt, vagy fűladott. Ez az egész füst hát, háromszor három, azaz = 9. De ha a beteg a füst alatt igen rosszul lesz, vagy szinte elájul, elhal: többször félben hagyja a füstölő a füstöt, sőt ilyenkor el is szaladván, ott hagyja a fetrengőt az atyafiakra és ápolókra. — Vannak több példák, kik a 9 füstöt többször is ismétlik fél vagy több év múlva s még is sikertelenül. Szokás azonban, ha a kiállott egész (9) füst nem használt, az ismétlést mindig más és más füstölő asszonnyal próbáltatni. Mert ha az nem használt: annak nem a füstölés csálhatósága az oka hanem a füstölő asszony tudatlansága, ki ez esetben nem találta el a füst illó mennyiségét. — Az ezen kezelésből származott szójárások a szikes vidéken ezek: *füstöt adni*, *füstön lenni*, *megfüstölni* stb. Neve a zinóbernek a köznépnél *czinábor*. — Rendes fizetés minden füstért egy forint váltó és a 9 egész füstért 9 forint s egy kis szalonna, liszt, stb. és szabad jövés menés.

Veszedelemek, mik a gyógyulás helyett vagy mellett sokszor származnak a füstölésből, ezek:

a) Rögtönös megfűlás, vagy gutaütés a fűstön.

b) A tüdők rettenetes megerőltetéséből származott tüdő-lob és tüdővész.

c) A rendkívüli nyálzás általi sorvadás.

d) Bélgyulladás és abból következett bélveszély.

e) Néhány, vagy minden fogaknak néhány nap vagy hét alatti kihullása, néha csak eltöredelődése.“

Közlő: Madarassy László.

Szakállas farkas. Tompa ismert költeményében egy zordtermészetű pásztorról van szó, aki Isten nevét sohasem ejti ki, a keresztet meszsziire elkerüli, éjtszaka pedig gyakran kimegy a hegyek közé. Egyszer felesége későn hozza ki a mezőre ebédjét, s mikor már megunja a várást, eléje megy *szakállas farkas* képeben, megrohanja, kötényét megtépdesi, megkergeti, aztán eltűnik. Az asszony remegve viszi tovább férjének az ebédet, aki étkezés után lefekszik aludni, fejét felesége ölébe hajtva. Az asszony most meglátja férje fogai közt eltépett köténye szálát, s így fölismeri benne a *szakállas farkast*. De nem ijed meg, hanem saját késével vágja el az alvó ember nyakát. Attól fogva nem láták a faluban a *szakállas farkast*, mert egy mély barlangban élt láncra kötözve, csak minden száz évben szabadul ki egy éjszakára.

A *szakállas farkas* tehát körülbelül ugyanaz, mint a *csordás farkas*,¹ *küldött farkas*, *küldött kutya*, *küldött ördög*.² A magyar néphitbe a farkassá változó ember alakja idegenből került, s hasonló eredetű a rokon észteknél³ és finneknél⁴ is. Boszorkánypörökben is szerepelnek az észti emberfarkasok (*libahunt*, *soend*), mint nálunk. Így Revalban 1615 és 1618-ban, Viru-Nigulában 1640-ben. Kivilooban 1617-ben egyszerre hat nőt égettek el boszorkányság miatt. Tulajdonképpen csak egy ellen volt vád, hogy tíz évig okozott károkat farkasalakban, de a kínpadon ez má-

sik öt asszonyról is vallotta, hogy azok is emberfarkasok.⁵

Míg a *küldött farkasra* és társaira számos adatunk van, a *szakállas farkas*-ról Tompa költeményén kívül nem olvastam sehol sem. Annál becsebb az az adat, melyet Grossinger jegyzett föl *Universa Historia Physica regni Hungariae* stb. című műve 1793-ban megjelent I. kötetének 411. lapján: „Senes & praeferoces Lupos Transtibiscani *Szakállas Farkas* nominant ex insulso praejudicio, quasi maligni Homines in Lupos, vel canes transfigurarentur!”⁶ Az adat azért is értékes, mert azt is megmondja, hogy ez a hit a Tiszántúl van elterjedve. Tompa költeménye azonban arról tanuskodik, hogy az emberfarkast Felső-Magyarországon is *szakállas farkas*nak nevezték, a *küldött farkas* ellenben, ügylátszik, főképp a Dunántúl otthonos.⁷

Beke Ödön.

Származás-mondák. A történelmi kutatás számos esetben igazolta már, hogy a népmondák történelmi magva a népi emlékezet biztos alapján nyugszik. Különösen könnyű történelmi utánanézés alapján bizonyíthatná az egyes községek lakosainak vagy családjainak származás-mondáit. Sajnos, nem sok ily mondaszerű népi emlékezetről van tudomásunk, de hadd hívjuk fel e párral is a gyűjtők figyelmét, meg a *történelem* és *embertan* figyelmét is ezekre a népi hagyományokra. Csak éppen meg-

⁵ Eisen i. m. 35.

⁶ „A vén és nagyon vad farkasokat a tiszántúliak *Szakállas-Farkas*-nak nevezik annál a dőre hitnél fogva, hogy a gonosz emberek farkasokká vagy kutyákká változnak át.”

⁷ Fábrián József-nek 1803-ban Veszprém-ben megjelent „Természeti tudomány a' köznépnél” c. műve, mely „a babonáságnak orvoslására és a köznép közül való kiirtására” készült, szintén említi a *szakállas farkast* s a következőket mondja róla: „Néhol a magyarok között igen sokat emlegetik a *szakállas farkasokat*. Azt mondják, hogy ezek bejárnak a faluba, ott az embereket megtámadják, megsebesítik, sőt meg is ölik.” (245. l.)

¹ Gönczi: Ethnographia 16:93, Róheim: Magyar néphit és népszokások 90.

² Kertész: Magyar Nyelv 8:434, Szókásmondások 97, Lehr, Szigetvári, Csefkó Magyar Nyelv 9:76, 288, 10:320, Ethnographia 37:36.

³ Eisen: Estnische Mythologie, 1925, 31. l.

⁴ Krohn: Suomalaisten runojen uskonto 164.

említem a *moldvai csángók* hitét, amely szerint őseik még Attila idejében telepedtek mai lakóhelyükre (Erdélyi Múzeum 1930:176.), mert hiszen egy másik hagyomány is él köztük, hogy Nagy Lajosnak Nagy Iván oláh királlyal való háborúja alkalmával telepedtek le Moldvában. (Uo.) Attila utódjaitól való származásukat vallják a szlavóniai Magyarrétfalu, Szentlászló, Haraszi és Kőrögy lakosai is. (Nyr. 5:10.) A szatmármegyei Tatárfalva a II. István alatt 1122-ben bejött *kún telepese* ivadéka s a község nevét ezeknek Tatár nevű vezérétől kapta. (Szirmay: Szatmár m. 2:211.) S a biharmegyei Tatárfalva népről is azt hírlelik, hogy templomba menekült lakosait IV. Béla idejében a tatárok mind leölték, a kivonulás után azonban két tatár egy volt hadifőnökkel ott maradt; ezt a főnököt később az ország rendezésekor a Kaplony-testvérek leölték s a község a két tatár házasságából alakult újra. (Pesty Frigyes kézirata a Nemzeti Múzeumban 40:377., az egyes tatár csapatok ittmaradására l. a Pető krónikáját.) A matyókat is ilyen szándékosan vagy véletlenül ittmaradt tatárok ivadékaiknak mondják (Ethn. 7:456.), különösen a tardiakat és mezőkövesdieket. (Nyr. 1:230. Osztr.-Magy. mon. 18:237.) Ugyanezt tartják a kalotaszegiekéről is: „egy rablásra kalandozott csapatjuk a főtáborral nem csatlakozhatván, ide rekedt, s e félreeső s őserdőkkel borított biztos mendéket nyújtó helyre húzódtak, hol megtelepedvén, időre a magyarok vallását és nyelvét elsajátítván, véllek egygév olvadtak” (Pesty, Magyarvalkóról, 22:332., éppen csak a tatár eredetet jegyzi fel a Budapesti Hírlap 1881 nov. 7.); Bánffihunyadon azonban a török időre teszik a mondat: a templomba menekült lakosokat legyilkolták, csak egy öreg banya maradt életben, „aki több napon át a zsebében talált néhány aszalt szilva szopogatásával tartá fenn életét; az időben maradtak volna Hunyadon tatárok, ide házasodtak s tatár-gűnynevet hoztak az egész város lakóira” (Kalotaszeg, 1890:63.). Jankó pedig a H. Rákóczi György letelepítette tatárokhöz fűzi e mondat. (Kalotaszeg 7.) Ugyane *török idők* származásmondája kapcsolódik sok egri család

lád őseihez is: „maradtak ez alkalommal a törökök közül mintegy hatsázan, kik megkeresztelkedvén, több maiglan is virágzó családok (Bajza, Hamsa, Ali, stb.) ősei levének.” (Kubinyi—Vas: Magyarföld és népei 4:6.) Ugyanilyen török eredetét mondják Putnokon a Sahin- és Hadzi-családoknak (Magyar Jövő 1926 jún. 3.), Tiszakürtön a Bézy-eknek és Tatár-oknak: „kik jellemre nézve kiismerhetők mai napig is irigy s alattomos erkölcsökről” (Pesty 19:324.), Derecskén az úgynevezett Pogányváros lakóinak, akik közül egy magyarrá lett török holtig harangozója volt a református egyháznak (Osváth: Sárret 335.), s a gelsei Pirbos-családnak is, novellászerűen kiszínezve: „Pirbos kanizsai basa egy kitűnő szép lányt elrabolván s huzamos ideig háremében tartván, utóbb sok pénzzel érdekes állapotban a basától megszökvén, fia született s ennek utódai a törököknek Kanizsából való kiűzetése után a legvagyonosabb jobbágyok voltak s Pirbosoknak nevezettek, mely névvel mai napig is élnek.” (Pesty 61:64.) Az Ulászló idejében 25 sátoralja katonakövés *cigány-család*-nak ivadéka a néphit szerint Szava lakosai (Baksay: Ő. m. 3:221.), cigánykolóniából eredtek Hardicsa, Kis- és Nagycigánd, Darabos lakói is. (Magykároly és Vid, 1899 jún. 1.) A német, szerb és oláh telepítésű helységekre vonatkozó mondák történeti háttére oklevelekkel igazolt s itt legfeljebb az egyes családok származásmondái volnának folklorisztikai szempontból érdekesek, főleg ha néphagyományaink oly kevés *cimermondái*hoz járulnának adalékokkal.

Szendrey Zsigmond.

Közvetítő szerepe a házasságkötésben.* A jövődöbéli élettárs megválasztásába — különösen régén, de sok helyen ma is — kevés beleszólásuk volt a fiataloknak. (1.)

* L. e tárgykörbe tartozó dolgozataimat: Menyasszony kontyolás. NNY. 3:211. és Az új pár együttevésének jelentősége a házasságban. Ethn. 43:31.

¹ V. ö. Weichhart G.: Keresztelő, házasság és temetés Magyarországon 1600—1630. 14. és Halmos Flóra: Magyar és székely nemesi társadalom Erdélyben a két Rákóczy György korában 1630—1660. 77.

A szülők határozták el a házasságot s a fiatalok gyakran a leánynézőn találkoztak először. Természetes, hogy ilyen módon nagy szerepet játszott a kommandálás, ajánlás; így találjuk ezt a régi felsőbb rétegeknél (2.), s így van ez a népnél is. Magát a tevékenységet Bényben (3.) és Hont megyében (4.) *gyentölésnek* nevezik. Sárközben (5.), Balaton mellékén (6.), Csallóközön (7.), Kiskunhalason (8.) *susogóba*, Balaton mellékén (9.), s Dunántúl (10.) *kullogóba* mennek az öregasszonyok. A közvetítő leginkább asszony, néhol férfi. Elnevezése az ország különböző részében más és más. Dunántúl *kullogó* (11.), *csoszogó* (12.), *szörző* (13.), *köszköpü* (14.), *pokolpemet* (15.), a Palócságban az említett csoszogón kívül *cödörasszony* (16.), a matyóknál *tudató asszony* (17.), Hajduságban *gyalogszarka* vagy *gyalogstätán* (18.), Hajdunánáson *kommandáló asszony* (19.), Hódmezővásárhelyen *pemetasszony*, másutt *követasszony* (20.), Kecskeméten *susogó* (21.), az alföldi magyarországnál *gügyü* (22.), Erdélyben *nanás* (23.); férfiközvetítő a nanáson kívül Bakonyalján a *szeméttipró* (24.), Hódmezővásárhelyen a *kérő* (25.), Sándorfalván a *gügyü* lehet asszony vagy férfi (26.).

A közvetítő az általános megjelölésen kívül (öregasszony, néné-asszony stb.) Lendva vidékén a legénynek valamelyik nőrokona vagy jóismerőse (27.), a vasmegyei Hegyháton idősebb közeli nőrokonok (28.), palócoknál az anya legidősebb menyje és nászasszonya (29.), a Bikkalji palócoknál az apa, maga a komával, komaasszonnyal megy puhatolózni. (30.)

A közvetítő szerepét vizsgálva, mindenekelőtt különbséget kell tennünk a megbízásból határozott helyre küldött s a csak általánosságban kommandáló közvetítő között.

A régi felső osztályok szokásai- ból tudjuk, hogy a férfiak választása szabadabb volt, legalább is szabadon választottak azok közül, kiket számukra kiszemeltek (31.), miként a népnél is sok helyen. Itt van szerepük a meg nem bízott közvetítőknek, akik a legénynek lányokat ajánlgatnak, kommandálnak, ezek közül azután választhatnak. A régiek úgy mondták ezt: „ne csak szemmel, de főképen füllel“ házassodjék a legény. (32.) Hajdunánáson, mikor szüret után szünetel a mezei munka, jobban ráérnek eljárkalni, különösen olyan helyre mennek, ahol eladó lány vagy házasulandó legény van a háznál s ajánlgatják a lányo-

² Weichhart 19., Halmos 77. —
³ NÉ. 14 : 38., Esztergom mon. 81. —
⁴ MNy. 23 : 179. — ⁵ B. H. 1908. IX. 12. — ⁶ T. Sz., M. T. Sz. —
⁷ M. T. Sz. — ⁸ Nyr. 25 : 334. —
⁹ Lóczy 166. — ¹⁰ Nyr. 18 : 90. —
¹¹ Nyr. 18 : 91., Vas m. u. o. 30 : 101., Sárköz T. Sz., Tudományos Gyűjtemény 1833. 26., Nyr. 34 : 483. — ¹² Rábaköz, Sopron m. Nyr. 3 : 280., Kemenesalja, Ny. F. 33 : 19., Bakonyalja, u. o. 34 : 50., de így hívják Karancs vidékén is, T. Sz. ¹³ Ormányság, Kiss G., Kny. Protestáns Szemléből, 1927. 15., Kisasszonyfa, Várady 1 : 129., Dráva mellék, Magy. Erd. Kép. 1854. I. 273., Vas. Ujs. 1885. 100., Réső 95. — ¹⁴ Balatonmellék, Lóczy 166. — ¹⁵ Veszprém m. Kiss: Dunántúli Protestáns Lap 15 : 437., Balatonmellék, Jankó: Balaton 383., Lóczy 166. —
¹⁶ Karancs vidék, Nyr. 21 : 477. — ¹⁷ Ethn. 7 : 166., NÉ. 14 : 233., NNy. 2 : 230. —
¹⁸ Debrecen, Ny. F. 26 : 29., Szalonta, Móczár J.: Nagyszalonta 1606—1906.

205., Ny. F. 69 : 22., Alföld, Szarvasi Lapok 16., 50. sz. Baksay S. összegyűjtött irodalmi dolgozatai 3 : 36., Vas. Ujs. 1864. 29., Réső 30. — ¹⁹ Ethn. 10 : 224. — ²⁰ Nagy MO képekben 1 : 118., Baksay 3 : 36. —
²¹ Baksay 3 : 36. — ²² M. T. Sz. Szeged, Kálmány L.: Szeged népe 1 : 125., Kovács J.: Szeged népe 280., T. Sz., Nyr. 1 : 178., 7 : 235., Szeged, Szentés, Baksay 3 : 36., Sándorfalva, Csikesz: Sándorfalva leírása 8., Pécska, Arad m. Kálmány L.: Koszorúk 1 : 187., Somogyi Gy.: Arad m. és Arad sz. kir. város monogr. 3 : 305., 342., Torontál mon. 144., Bács- gyulafalva, Zenta, Bács-Bodrog mon. 10., Alföld, Réső 153. — ²³ Székelyföld, Udvarhelyszék M. T. Sz., Kriza: Vadrózsák 510. — ²⁴ Ny. F. 34 : 52. —
²⁵ Csikesz 8. — ²⁶ U. o. — ²⁷ Ethn. 9 : 119. — ²⁸ U. o. 11 : 309. — ²⁹ U. o. 2 : 101. — ³⁰ U. o. 22 : 162. — ³¹ Weichhart 19., Halmos 76. — ³² Századok 1894. 75., v. ö. Piprek: Slavische Brautwerbung und Hochzeitsgebräuche 21. —

kat, ismertette vagyoni viszonyait, ugyanezt teszik a kommandáló asszonyok a lányos háznál is. (33.) Dráva mellékén a susogó hetekben — Szent András hava — a vén asszonyok isteni tisztelet után összehúzóportosulnak, hogy nyelvükre szedjék a falu ifjait és házassági terveket szőjenek. E szerző asszonyok közbenjárulta nélkül kevés leány választja magának leendő hitvestársát. (34.) Sándorfalván a gyűgyük tereferelés közben házasságot szereznek csupa szórakozásból. (35.) De így van ez másutt is. (36.) Debrecenben a nénemasszonyt maga fogja meg a legény, hogy kommenáljon neki. (37.)

Ha azonban meg van már a kiválasztott lány, mielőtt a kéréket elküldnék, előbb tudakozódnak, hogy elfogadják-e a lány szülei a legényt. (38.) Amint Apor írja: „...elcsőben a leánynak az apját, anyját megjáratták alattomban, hogy van-e kedvek leányokat azon ifiú legénynek adni vagy nincsen.” (39.) Így van ez a népnél is, s ez a közvetítő tulajdonképeni feladata. Ha csak más módon nem tudják meg a lányosház szándékát, előbb mindig elküldik a tudakozót, aki feladatának megfelelően dicséri a legényt s egyúttal megtudja, hogy milyen fogadtatásban részesülne a legény, ha elküldené kérését. (40.) Szeged vidékén még abban az esetben is, ha a szülők vagy a legény előzetesen szóba hozták volna a házasság ügyét, mindig az e célra felkért gűgyű közvetíti a dolgot. (41.)

A közvetítő rendszeren nyíltan

³³ Ethn. 10:224. — ³⁴ Magy. Erd. Kép. 1854. I. 273., Vas. Ujs. 1855:100., Réső 95. — ³⁵ Csikesz 8. — ³⁶ Kisasszonyfa, Várady 1:129., Bény NÉ. 14:38., Észtergom mon. 81., Alföld, Baksay 3:36. ³⁷ Zelizy D.: Debrecen sz. k. város egyetemes leírása. 278. — ³⁸ Weichhart 20., Halmos 72. — ³⁹ Metamorphosis Transilvaniae. — ⁴⁰ V. ö. a 11–26-ig terjedő jegyzeteket és Nagybakónak, Ethn. 6:313., Lendva vidék, u. o. 9:119., Göcsej, Gönczi 327., Baranya m. Ethn. 5:449., Vas megyei Hegyhát, u. o. 11:309., Palócság, u. o. 2:101.,

teszi fel a kérdést, így a válasz is nyílt. Egyetlen torontálmegyei adatunk szól arról, hogy a közvetítő jelképesen adja tudtul jövetele célját: bemenvén a lányosházba, az ajtót nem a kezével, hanem a hátával teszi be. (42.) De a fogadáskor, elbocsátáskor jelképesen is megadhatják válaszukat. Fehér megyében, ha szívesen fogadják és friss fonatos kaláccsal kínálják meg, akkor minden rendben van és a megbízó bátran küldheti el kérésnagyt, de ha nem marasztalják a vendéget s kimenet a pitvarajtó előtt keresztbe egy seprű fekszik, az annak a jele, hogy a legény kosarat fog kapni, ha a lányt megkérleti. (43.)

Kevés adatunk van arra, hogy ez a közvetítés pusztán szívességből történik-e vagy díjazással jár. Sándorfalván siker esetén egy-két selemkendő jár ki a közvetítőnek. Hódmezővásárhelyen azonban hivatásos közvetítők is működnek, akik inkább férfiak. Rendszerint jegyzeteket vezetnek a mindkét nembeli fiatalságról és úgyszólván házasságközvetítő irodát tartanak. (44.)

A közvetítő útjával kapcsolatban szerencse varázsló tevékenységgel is találkozunk. Torontál megyében a gűgyű elindulás előtt megfordítja a kemence „előtévő”-jét, hogy szerencsével járhasson. (45.) Arad megyében a lányosház kemencéjének előtévőjét fordítja meg, hogy a lányt megkaphassák, de mikor elmegy, hacsak szerét teheti visszafordítja, hogy boldog legyen a házaseletük. Ezt a műveletet azonban senkinek sem szabad látnia. (46.)

NÉ. 15:77., Ethn. 22:162., Heves-Tisza vidék, Szépirodalmi kert 1899. 18. sz., Abaúj megyei Cserhát, Ethn. 9:131., Tokajhegyalja, u. o. 2:210., Matyók, NÉ. 14:233., Ethn. 7:166., NNy. 2:230., Rákospalota, NÉ. 15:77., Kiskunhalas, Ethn. 1:382., Szeged vidék, Két Garasos Ujság 1859:53., Zágón: Ethn. 6:401. ⁴¹ Kovács: Sz. N. 281. — ⁴² Torontál mon. 144. — ⁴³ Délmagyarországi Közlöny 1900. 230. sz. — ⁴⁴ Csikesz 8. — ⁴⁵ Torontál mon. 144. — ⁴⁶ Somogyi 3:342.

Leányt kérni a nép fia általában biztosra megy s hogy ezt a bizonyosságot megszerezze, előbb közvetve igyekszik kitudni a lány szüleinek szándékát. Ezt a célt szolgálják a közvetítők, és pedig meg nem bízottak, akik csak általánosságban ajánlgatnak, közvetítenek s a megbízottak, akik már meghatározott helyre mennek a lány szülei véleményének kitudása céljából. Amint láttuk általában asszonyok s a tulajdonképeni kérdésben nem vesznek részt.

Ismerjük a közvetítőt a magyaral rokon népeknél is. Az Oberpahl vidéki észtekről írja Schroeder (47.), hogy náluk a közvetítők mindkét faja megtalálható: „die alten Weiber... kundschaften beauftragt, oder aus eigenem Antriebe, die Gesinnung der jungen Leute und ihrer Verwandten aus.“ Összefoglaló leírásában azonban nem tesz különbséget. (48.) Az Ardatov vidéki ermordvinoknál a vőlegény férjes nővére vagy bátyja felesége megy tudakozódni a lányosházhoz. (49.) A Krasnoslobodsk vidéki moksamordvinoknál a közvetítőnek megadják az utasítást a menyasszony tulajdonságaira vonatkozólag, gyakran anélkül, hogy határozott helyet jelölne a meg számára. (50.) A Jaranok vidéki cseremiszeknél (51.), a Malmyš vidéki (52.), s az Elabuga vidéki (53.) votjákoknál a legény apja a lány falujában, egy rokonának vagy ismerősenek házába megy s azt küldik el a lányos házhoz tudakozódni. — A kazáni tatárokról írja Vámbéri: „a házasság csak mások közvetítésével történik s valamint az oszmán ifjú az úgynevezett szaudsikhatun (szerelmi követ), úgy a házasulandó kazáni tatár, csak valamelyik megbízott nő közbenjárásával választja ki jövődöbelijét“ (54.), a jakutoknál: „először szerelme követet küldenek a lányos házba“ a lány atyja beleegyezésének

elnyerése végett. (55.) — Sartori (56.) nem tesz különbséget a közvetítő és a tulajdonképeni kérő között. A közvetítés szokását megtaláljuk a Körmöc vidéki németsegnél (57.), kisoroszoknál (58.), és szlovénekknél (59.), ahol ez egy rokon öregasszony, néha a legény anyja, nővére, megvan még a lengyeleknél (60.) és a bolgároknál (61.), továbbá a románoknál (62.).

Bármily soknak is látszik az adat, inkább csak külsőre vonatkozik, pedig nem egy közülük arra mutat, hogy vannak itt fontosabb dolgok, babonás szokások is és a gyűjtőknek ezekre is nagy figyelmet kellene fordítaniok. Szendrey Ákos.

A magyar gyógyvizek „fehér kigyója“. Népünk között több helyen él a hit, hogy csak annak a víznek van gyógyítóereje, amelyikben „benne lakik a fehér kigyó“. A borsodmegyei Görömbölytapolca és a szatmármegyei Mikola gyógyvizeiben például, a néphit szerint, valamikor ott úszkált a fehér kigyó. (Ma már nem — mondják a népek —, mert a kigyót elzavarták a gépekkel.) Miért hasznos a fehér kigyó jelenléte, sehol sem tudták megmondani. Növeli e kérdésben a homályt az, hogy a természettudomány nem ismer fehér kigyót. Amiből nyilvánvaló, hogy az csak a nép képzeletében él. Ugyan, ki tudna további adatokat a magyar gyógyvizekben élő fehér kigyóról, avagy ki tudná ennek a néphitnek elfogadható magyarázatát adni?

Hegyaljai Kiss Géza.

Földi János monori csikós kártétele. Hogy a régi pásztornak, különösen a „számadó“nak tiszte menynyi felelősséggel és kockázattal járt, arra nézve nagyon tanulságos az a kérvény, amely 1804 szeptember hó 4-én kelt Földi János monori csikós kártétele ügyében. A kérvény Mo-

⁴⁷ Die Hochzeitsgebräuche der Esten. 227. — ⁴⁸ U. o. 32. stb. — ⁴⁹ A. Hamalainen, Beiträge zur Ethnographie der Ostfinnen. Jou. S. F. Ou. XLIV. 12. — ⁵⁰ U. o. 53. — ⁵¹ U. o. 82. — ⁵² U. o. 107. — ⁵³ U. o. 112. —

⁵⁴ A török faj 519. — ⁵⁵ U. o. 195. — ⁵⁶ Sitte und Brauch 52. stb. — ⁵⁷ Hanika J.: Hochzeitsgebräuche der Kremnitzer Sprachinsel 32. — ⁵⁸ Piprek 21. — ⁵⁹ U. o. 109. — ⁶⁰ U. o. 69. — ⁶¹ U. o. 138. — ⁶² Marianu, Nunta la Rumâni 83., 103.

nor akkori földesurának, az egri káptalannak szól, amelynek Matkó nevű pusztáján akkoriban — úgy látszik — a monori gazdaközönség is legeltetett. A kérvénynek néhány régies szava magyarázatra szorul. Ezek a következők: *Kelletekorán* = kellő időben, idejekorán. — *Számos ló* = az a ló, amely teljes korú, tehát a legelőbér szempontjából egy egész számot teszen. — *Kicsigázott* = agyoncsigázott, agyonkínzott. A kérvény szövege a következő:

„Fő Tisztelendő Egerszegi Imre Urhoz, a' Tekintetes Nemes Egri Káptalan Dékányához és Kanonokjához, mint Kegyes Pátrónus Urunkhoz alázatos Instantiánk, nekünk belől nevezetteknek. Per Loci Notarium Stephanum Nehéz.

Főtisztelendő Dékány Ur!

Kegyes Pátrónus Urunk!

Alázatosan nyújtjuk Panaszunkat Fő Tisztelendő Urunk elcibe, Földi János volt Csikósunk ellen, aki a' közelebb múlt 1803 dik esztendőben, Matkói Pusztára úgy volt a' Ménessel elbotsáttatva, hogy mind addig, a' míg a' leg-erősebb havas idő bé nem következik, a' lovainkat régi szokás szerint kint legeltesse, a' midőn pedig, a' havak vagy kemény idő miatt már kívül a' ló nem maradhatna, akkor azokat hajtáná haza és adná számon kinek kinek a' gazdák száma szerint maga lovait. De ő kelletekorán a' lovakat haza nem hajtotta, ámbár tollunk az iránt több ízben Parantsolatot vett légyen is, hanem mind addig oda le maradt, míg egy olyan kegyetlen hideg havas és jeges első állott elő, amelynek keménységét a' lovak kívül ki nem állhatván, elszéledtek 's ki egy, ki más felé elszaladtak. Melyek közül noha némelyeket azután felkeresett 's össze-szedett, de a' miénket rész szerint meg nem találta, rész szerint a' megtaláltakat, a' rossz gondviselés által el-emészttette, nevezetesen: Tasi Jánosét elvesztett: egy 4 fű csikót, mely becsültetett 60 f. —, egy 3 fű

csikót, mely becsültetett 20 f. —. N: Kováts Jánosét egy öreg kaneczát csikájával, mely betsültetett 50 f. —. Vitéz Sámuelét elvesztett egy 4 fű csikót, meg ért 50 f. —. Villing Györgyét végképpen elvesztett két számos lovat, melyek betsültettek 70 f. —. Ugyan azét, kettőt kicsigázott, és csak a' Bőreit adta haza, azoknak ára 100 f. —. Ugyan azét egy lovat szinte agyoncsigázván, a' Pótharaszti Juhászokkal veretett agyon: annak ára 10 f. —. És így Villing György Kára 180 f. —. Egy lovat, falu mén lovát is elvesztett, az ára 40 f. —. In Summa, tézen a' Kár 400 f. —.

Mint hogy ezen Kárunkban ekkorig a' nevezett Csikós által semmi meg nem térített, nints is pedig más mód annak meg-térítésében, hanem ha háza, szőlőtskéje, és 2 borjas Tehenci, melyeknek több jószágá nints, tölle elszélednek, és káraink pótlására fordíttanak; alázatos fő hajtással Instállyuk Fő Tisztelendő Urunkat, hogy a' jelentett adósságot Földi Jánoson exequáltatni, 's a' mi a' nevezett jószágából kitélik, azt kárunknak proportiója szerint köztünk elosztattatni, Fő Tisztelendő Urunk Kegyessen méltóztasson, Mellyel Gratiájába ajánlottak vagyunk Monoron die 4 a Sept. 804.

Fő Tisztelendő Urunknak alázatos szolgálai és hívséges Jobbágjai, az már fellyebb is nevezettek: úgymint: Tasi János, Kováts János, Vitéz Sámuel, Villing György és a' Communitás fejében Burján Péter Bíró.

Az „instantiát“ az egri káptalannak a monori birtokon tartott úrszéke 1804 november 28-án tárgyalta és miután megállapította, hogy a kérvényben jelentett károkat a megnevezett csikós szándékos rosszakarata és gondatlansága idézte elő, úgy ítélte, hogy a csikósnak már zár alá vett vagyonából, a részarány lehető figyelembe vétele mellett kárpótlás fizetessék.

Közli: *Borzsák Endre.*

KÖNYVSZEMLE.

Kónyi János Democritusa. (György Lajos könyve. Budapest, 1932. A M. T. Akadémia kiadása.) Az adoma a változatlan és örök emberi gyarlóság: a harcra való készség, az ellentétek kiegyenlítésére való törekvés szülte. A nép kedélyvilágának lecsapódása, értelem és fantázia csodálatos keveréke ez a kis, szétszórtan mindenütt megjelenő műfaj, amelyet csak viszonylagosan mondhatunk népi eredetűnek. Az adoma az emberiség minden társadalmi rétegének közös szellemi tulajdona. Vannak ugyan egyes kultúrkörök adomái között eltérések, azonban az egész szempontjából ezek nem lényegesek. Bátran mondhatjuk, hogy sem népi, sem irodalmi eredetű adomákról nem beszélhetünk. Az adoma többnyire a mindennapi élet keretein belül mozgó realitás. Ha az eset, amelyről az adoma beszámol, a nép körében megtörténhetett, a nép feltétlenül ismeri.

Ebből a pár szóból is láthatjuk, hogy az adomával kapcsolatban a néprajz tudományának még számtalan megoldásra váró problémája van, amelyek között nem a legkisebb a magyar humor lényegének a kérdése. Ezt a munkát György Lajos most megjelent könyvében a következőképpen ismerteti: „A feldolgozásra váró igen érdemes magyar anekdotakincs felé annak ismeretével kell közelednünk, hogy mi benne az általános emberi megnyilatkozás s mi benne az idők szellemét, a korok bélyegét mutató s barangolásainak emlékeiből hozzátapadt vonás. Amíg ezeket nem látjuk, amíg a vándorelemekre rá nem találunk, a magyar humor lényegét és megkülönböztető jegyeit sem emelhetjük ki.” (24. l.)

Ennek a világos programnak a bizonyítéka az a 175 oldalas munka, amely Kónyi Jánosnak, az egykori strázsamesternek eddig kevésbé méltatott adomagyűjteményére hívja fel figyelmünket. György Lajos azért, hogy *A mindenkor nevető Democritust*, amely 1782-ben Budán jelent meg először két kötetben, az anekdota egyete-

mes fejlődésével hozza kapcsolatba, a XVIII. század szellemi környezetében jelentős helyet elfoglaló strázsamester esetlen naivságát indokoltta teszi. Modern módszer és alapos felkészültsége a gazdag tárgy történeti vonatkozások kimutatásával a magyar adomakutatás területének bozótján vág jókora utat. (Kónyi 400 adomája közül 73-nak minden külföldi és magyar változatára utal.)

Kónyi ugyanis nem hallomásból jegyezte fel ezeket az adomákat, mint kortársai közül is sokan hitték, hanem jó érzékkel, ügyesen kiszedegette, „kiollózta” a keze közé kerülő könyvekéből. Ily módon olvasmányai révén (*Lyrum Larum Löffelstihl, Dictionnaire d'anecdotes, Neuer Bienenkorb*, s különösen a *Vade Mecum*) kapcsolatba került egész sereg keleti eredetű népmesei motívummal (házsártos, akaratos, hűtlen asszony, háriádák, stb.), ókori és középkori példázattal (Plutarchos, Valerius Maximus, Marie de France, Disciplina Clericalis, Conde Lucanor, stb.), Poggio és Bebel egykor oly kedvelt facettiáival és schwankjaival. Kónyinak nem volt ezzel más célja, mint hogy könnyű derűt keltsen és a bűt elűzze a mindig borús magyar homlokról. Kónyinének hatása, mint népköltési gyűjteményeink is mutatják, sokkal nagyobb volt azonban, mint ezt Kónyi gondolta volna. Hatásának titka azzal magyarázható, hogy az idegen történet kereteit népies tartalommal töltötte meg és hogy a formáit is magyarrá gyúrta nem egy esetben. A nagyotmondó német katonából borospoharak mellett kedvesen lódító obsitost faragott, a ravasz német parasztból furfangos cigányt vagy baranyai atyafit formált és a német zsoldost magyar huszárrá léptette elő. Ezek az alakok illettek Kónyi korának magyar közhangulatához és így gyűjteményében megteremtette, majd a köztudatba bele is vitte az obsitos, a cigány és a huszár humoros típusát. (129. l.) Kónyi anekdotái így módon vezetnek el a magyar szellemi élet primi-

tivebb rétegeibe, ahol a magyar humor üde, friss forrását keresnünk kell. Kónyi munkájának ismerete nélkül hiányos lenne a magyar adoma története és György Lajos magyarázatai, elemzése nélkül meg nem tudnánk közelíteni a magyar humor néhány érdekes problémáját.

Dömötör Sándor.

A magyar gyermek. (Ballai Károly könyve. Magyar Gyermektanulmányi Társaság kiadása, Budapest, 1929.) Közel három évtizede, hogy Nagy László vezérlete alatt egy kis lelkes csapat állt össze és zászlójára írta a magyar gyermek tanulmányozását. Ennek a lelkes csapatnak egyik legbuzgóbb munkása: Ballai Károly. Szóbanforgó könyvecskéje, melynek első vázlatát 1920-ban a Magyar Néprajzi Társaságban adta elő, még nem a magyar gyermek monográfiája, mert ahhoz hiányoznak a nagyarányú, rendszeres kutatások, de komoly figyelmeztetés arra nézve, milyen irányban kellene haladniuk a munkálatoknak, hogy a magyar gyermek monográfiája egyszer végre tényleg elkészülhessen. A testi és szellemi fejlődés párhuzamos, rendszeres tanulmányozása, az öröklött (fajrassz) és szerzett (miliő) jellegek éles elválasztása és állandó figyelemmel kísérése az az alap, amelyen minden ilyen munkának felépülnie kell. Szerzőnk nem elégszik meg az elméleti eszme-futtatással, hanem építőköveket hord össze úgy a saját, mint mások vizsgálataiból, s képet igyekszik festeni a magyar gyermekről. Hogy ez a kép nagyon homályos még, az nem rajta, hanem a rendelkezésre álló adatok hiányosságán múlik. Nemcsak kíváncsi, de egyenesen nemzeti kötelesség, hogy a magyar gyermek rendszeres pszichikai és antropológiai tanulmányozása úgy a Magyar Gyermektanulmányi Társaság kebelében, mint azon kívül mielőbb, minél nagyobb arányokban meginduljon. Bartucz Lajos.

A hortobágyi intézőbizottság története. (Dr. Ecsedi István tanulmánya, Debrecen, 1931, 83 l.) Debrecen, Hortobágy-pusztája révén a magyar állattartás történetében minden korban előkelő szerepet vitt. Országos, sőt világhírűvé azonban, amint azt Ecsedinek fenti című tanulmányából megtudjuk, a „hortobágyi

intézőbizottság” tette. Állami ösztönzésre, 1878-ban állítja fel Debrecen ezt az intézőbizottságot azon jelentős alapszámán, amelyet Jámbor Ferenc gazda és Dely Máttyás állatorvos a Hortobágy-pusztán tapasztalt „szörnyű” állapotokról tettek. Ennek a bizottságnak hatáskörébe került azután a jószágok összeírására, az apaállatok elbírálására, a legeltetési módszer megállapítására, az egyes marhajárások kijelölésére, a közös pásztorok fogadására, a szomszédos gulyák közt támadt villongások eldöntésére, szükség esetében az egyes pásztorok kitilthatására, a legeltetés és jószágtenyésztés körüli visszaélések megállítására, a pásztorok rendetlenkedéseinek megrendszabályozására vonatkozó intézkedések. Miközben az intézőbizottság küzdelmes, viszontagságos történetét olvassuk, megismerkedünk a Hortobágy-pusztai állattartásának egész multjával és jelenével. A tanulmány fejezetei között különösen érdekesek: Ősi legeltetés Debrecenben. Két legelőterület és a legeltetési rend kialakulása. Legeltetési rend a Hortobágyon. Az intézőbizottság felállítása. A törzsgulya. A szűzgulya. A ciframénés. Bikabíralás. A hortobágyi kaszáltatás. A hortobágyi hídivásár. A téli legeltetés.

Madarassy László.

A nagy inség 1863-ban. (Dr. Györffy Lajos tanulmánya. Túrkeve, 1932. 36 l.) Már csak nagyon öreg emberek emlékeznek arra a rettenetes aszályra, amely 1863-ban különösen a nagy magyar Alföldet sújtotta. Ezek az emlékezések is annyira fogyatékosak már, hogy szükséges azoknak levéltári kutatásokkal, egykorú leírásokkal való kiegészítése. Ezt a módszert választotta dr. Györffy Lajos is, mikor megörökíteni kívánta Túrkeve lakosságának sorsát az 1863. évi nagy inség alatt, „melyhez hasonló nyomor a törökvilág lezajlása és a társzűztűzés óta nem igen sújtotta a Kunságot”. Jómódú gazdaemberek vettek vándorbotot kezükbe. „A fiú itthon hagyta családját, az anya gyermekét, férj feleségét, hogy az éhenhalástól való megmentésükre az ország távoli vidékein szerezhessen meg az élelmet.” Az otthonmaradtak az éhségtől esett állatok húásával, sásböndökből (böngyöle) készített lepénnyel, korpapogácsával, őrölt fakéregnek és száraz kukoricacsutkáknak

lisztjéből süített kenyérrel táplálkoztak. Hogy az ország alföldi részének ennyit kellett szenvedni, annak okát szerző az akkori társadalom szervezetlenségében, az akkori földművelés és közlekedés elmaradottságában találja.

Madarassy László.

A szophomoki ember. (Ifj. Dienes István tanulmánya. Különlenyomat az 1932. évi „Szabolcsi Antológiából.”) Tárcaszerűen kezdve leírását, komoly képet ad ifj. Dienes István a nyíregyházi szűrről. Nemcsak alakját, de a szűr életét is megismerjük benne, ezt a „háladatos nyúzzható” hagyományos magyar szűrt, ami a „pusztázó” embernek esernyője, meleg kabátja, ha fedél nélkül éri az éjszaka, kunyhója, takarója, párnája, derékalja, bekötött ujjával éléskamrája, evés idején ülöszeke, templomamenet, vásárba ünneplője, lovas embernek nyerge, pihenő lovának takarója.

A tirpák határtalan takarékosága, másrészt csendesebb, nem hivalkodó természete megmagyarázza szűrének egyszerűségét. A szűr tulajdona a tirpáknál is becsületkérdés volt. Nagy szegény volt, ha valakinek még szüre sem volt. Szűr nélkül leánykérőbe sem illett menni s a nem szívesen látott háztűznéző legény levett szűrét kilopták a házból.

Pásztorok között különösen a kondas becsüli a rövidebbre szabott szűrt, mint könnyebb felső ruhát, mert a nehéz gubában vagy subában nem szaladhat a tilosba tévedt malac után. Ilyen formában elevenedik meg előttünk a szophomoki ember szüre. Ébner Sándor.

Mosonmegyei német lakodalmi szokások. Vosáhlo F. Lipót összehasonlító etnográfiai tanulmánya. Bevezetésében a mosonmegyei németek eredetét tárgyalja. Történeti adatok alapján tarthatatlannak mondja azt az állítást, mintha az itteni lakosság eredete Nagy Károlyig menne vissza. Bajor-osztrák telepesek leszármazottai s a tatárjárás utáni időben települt be legnagyobb részük, amint azt a helység- és családnevek s a legújabb nyelvészeti kutatások is igazolják. A következő fejezetben Heideboden népének s életének vázlatos leírását találjuk: népjellem, gazdál-

kodás, viselet, ház, bútortzat, étkezés. Végül áttér tulajdonképeni tárgyára: a lakodalmi szokások leírására, és pedig „az új összehasonlító néprajz szellemében, történetükre is” fényt vetve; s felhasználja a szokásokat a mosonmegyei németiség bajor-osztrák eredetének bizonyítására is, összevetve azokat az alsó-ausztriai és stájer szokásokkal. Végül a függelékben egy, a mesterdalnokok köréből származó lakodalmi játékot mutat be. A lakodalom leírása elég részletes, bár néhol szűkszavú. Így nem említi, hogy az első kérsen jelen van-e a legény, vagy csak a „Bittmann”, nem említi, hogy nincs közvetítés, háztűznézés stb. Pedig egy összehasonlító tanulmány nál a negatívum is fontos. Zavarólag hat az is, hogy a lakodalmi szokások leírása közben adja némelyik szokás etnológiai magyarázatát s vitatkozik pl. Makoldy néhány, mennyasszonyrablással kapcsolatos felfogásával. Helyesebb lett volna erre a sokkal fontosabb stájer-osztrák összehasonlítás után kitérni s magát a szokásleírást megszakítás nélkül adni. Végül a befejezésben azt mondja, hogy nem sikerült megemléstésre méltó egyezést megállapítani a más vidéki osztrák, frank, sváb, magyar s horvát szokásokkal; ennek azonban több esetben maga mond ellent. (Pl. a mezenet feltartóztatása, versenylovaglás, de ott van a szakácsnők kéregetése is.)

Szendrey Akos.

A népmese újabb irodalma. (Paul Groth: Die ethische Haltung des deutschen Volksmärchens. Form. und Geist 16. Leipzig, H. Eichblatt, 1930.) A népmese erkölcsi rigorizmusa csodálatosképpen teljes erkölcsi közömbösséggel párosul. Ennek az ellentétnek a feloldását adja Groth kiváló könyvecskéje. A mese — talán kissé hosszúra eresztett — általános elemzésből arra az eredményre jut, hogy a meseköltő fő indítója a törekvés vágyak, még pedig anyagi, nem erotikus vágyak kielégítése és hogy a mesehős a meseköltő személyének fenntartás nélkül való kivetítése. A mese tehát teljesen a vágyak kielégítésének szolgálatában áll és etikai felfogása is ennek van alárendelve. Ezért tulajdonképpen nem is lehet a mese erkölcsi állásfoglalásáról szólni, mert mindezenben a hős — vagyis a meseköltő —

érdekei irányítják. Hozzá kell ehhez azonban tennünk, hogy a mese inkább hallgatója élményeinek, vágyainak és egész lelkiségének kifejezője, nem a mese költőjéé. A mai európai, különösen pedig a közép- és nyugateurópai népmese kétségkívül *gesunkenes Kulturgut*, szerzője magasabb műveltségi fokon áll, mint hallgatója. Ha a hallgató, sőt a mai mesemondó teljes kielégülését is találja a mesében, az még korántsem jelenti azt, hogy ugyanez áll a mese költőjére is. Neki magasabbak kell hogy legyenek a szellemi igényei, ő a közönség lelkületét szándékosan dolgozza bele a mesébe, akár tudatosan, akár ösztönösen. A szerző fejtegetéseiben tehát meseköltő helyett mindig mesemondót, vagy mesehallgatót kell tennünk. *Groth* könyvecskéje mindenképen szép teljesítmény, amellyel a mesetudomány hátláját és dicséretét érdemelte ki. Dicséretes a mese álmelméletével és pszichozanalitikus magyarázatával szemben elfoglalt józan, elfogulatlan és előítéletmentes állásfoglalása is. *Honti János*.

A cseremiszek népköltése és népszokása. (Yrjö Wichmann: „Volksdichtung und Volksbräuche der Tschermiszen“ c. tanulmánya a „Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia“ LIX. kötetében.) A 476 féldoldalra terjedő hatalmas anyagot 1905 folyamán gyűjtötte össze a szerző a Kozmodemjansk, Jaransk, Carevokoksjask, Urzum és Mälmyž vidékén lakó cseremiszek között. Ismereteti a cseremiszek részben rabló, részben házi méhgazdálkodását. Aztán azokat a jósló hiedelmeket, előírt és tiltó szokásokat állítja össze, amelyek az irásra, vetésre, termésre, tejgazdaságra, lábasjószág- és baromfitenyésztésre vonatkoznak; ugyanitt közli a vendéget, halált és szerencsét jósló hiedelmeket is. Ezt a fejezetet azért kell különösen kiemelni, mert eddigi rokonnyelvi gyűjtéseink csak dalokat, meséket, találoškérdéseket és közmondásokat (tehát tisztán csak folklorisztikumot) közöltek, s csak néhol akadt valami meseszerűen mitológiai adat, vagy éppen szokásleírás, s így *Wichmann* úgyszólván az első, aki kutató útjára etnográfus-szemmel indult. A tiszta nyelvészeti célnak amaz is megfelelt, s az etnográfia annak a kis csínnek is örvendett, amit kapott; a

Wichmann sokkal nagyobb utánjárást kívánó munkája azonban mindkét tudományt egyformán kielégíti. Igen érdekesek pogány elemekkel átszőtt ünnepe, áldozati szokásai is (a termés istenéhez, a csokányozáshoz hasonló tojásáldozattal, a háziállatok védőistenéhez orvortorpatogtatással). Aztán pontos és bő leírása következik a leánynézőnek, a kérésnek, eljegyzésnek, lakodalomnak (a házastódalokhoz hasonló táncversekkel, a kúthoz és konyhatűzhöz fűződő babonás hiedelmekkel), kárlátónak, temetésnek (a koporsóba tett tárgyak pontos felsorolásával, a koporsó földhöz érintésével), a harmadik, hetedik és negyvenedik napon tartott halotti emlékülünnepeknek (a termésre és szaporodásra vonatkozó imádságaikkal, lakomáikkal és táncaikkal). „Babonák“ cím alatt külön csoportosítja a rontó varázslatokat és ráolvasásokat. Majd érdekes leírást olvasunk a pogány cseremiszek vallásos felfogásáról: egyistenhívőségükről, istentiszteletük s imádkozásuk módjáról, termésáldozataikról, anyasáikról, az elődök tiszteletéről, ünnepe napjaikról és a túlvilágba vetett hitükről, az ezekről szóló mondákkal együtt. A folklorisztikai részben közmondásokat, találóskérdéseket, meséket és dalokat közöl (katona-, legény-, leány-, fonó-, lakodalmi, vallásos ünnepi és vegyes tartalmú dalok). A függelékben *Karmazinnak* 1910-ben gyűjtött ufai és birski dalait közli, hasonló csoportosításban; ezek közt — tartalmilag és ritmikájuk miatt is — különösen érdekesek a *takmak*-nóták, azaz azok, amelyeket a cseremiszek a tatároktól vettek át.

Szendrey Zsigmond.

Biró Lajos újguineai utazásainak emlékei. (Budapest, 1932. Kiadja a Királyi Magyar Természettudományi Társulat. Sajtó alá rendezte: dr. Szabó-Pastay József.) Aligha öröközhette volna meg a Természettudományi Társulat Biró Lajos emlékét szebben, maradandóbban, Biró Lajos egyéniségéhez illőbben, mint ezzel a „Népszerű Természettudományi Könyvtár“ 13. köteteként megjelent szerény, de izléses, kedves kis könyvecskével, melynek 19 fejezetében Biró Lajos maga meséli el az ő kedves, tréfás, megleghangú, közvetlen modorában, hogyan lett természetrajzi

és néprajzi gyűjtő, mi mindent csinált, látott és tapasztalt hét hosszú év alatt Ujguineában, a vadaknak, emberevőknek hirdetett pápuák között. Biró Lajos nem tudóskodik, nem rendszerez, nem épít fel tudományos elméleteket s nem ír tíz könyv alapján tizenegyediket, magyar szemmel figyel, meleg szívéből szeretetet, megértést sugároz, s amit tapasztal, közvetlen hangon mondja el. Így tett Ujguineában is s ez az oka, hogy az úgynevezett „vadak”ban is az adott viszonyokhoz kitűnően alkalmazkodott, sajátos kultúrájú, de érző emberekre talált. A kis könyvecske nemcsak Biró Lajos barátai és tisztelői számára kedves emlék, de bizonyára sok lelkes magyar fiúban felkelti majd a vágyat, hogy egykor nyomdokait kövesse.

Bartucz Lajos.

Ursprung der Menschheit. (Weinert Hans könyve. Stuttgart, 1932. Enke Ferdinand kiadása.) A 375 oldalas, gazdagon illusztrált munka az emberszármazás izgató problémájával foglalkozik. Nem fantasztikus elmefuttatások, hanem az eddigi hasonnemű munkákat jóval meghaladó tárgyilagosság s a legújabb tudományos kutatások által szolgáltatott bizonyítékok alapján iparkodik a kérdést megoldani, vagy legalább a megoldáshoz közelebb vinni. Hogy az emberszabású majmok közül a csimpánz szervezete áll legközelebb az emberihez, azt a legtöbb szerző eddig is elismerte. Weinert egy lépéssel tovább megy. A homloküregek alkata, a szemüregek közötti szélesség, a kéztő centrális csontocskája, az arcizomzat fejlettsége, az aortaívek, artériaelágazások, tüdőlebenyek, spermaszálak és szérumvizsgálatok alapján azt bizonyítja, hogy a csimpánz sokkal közelebb áll az emberhez, mint az orang. Ezért a csimpánzot és gorillát „Summoprimates” név alatt állítja szembe a többi emberszabású majommal. Azt állítja, hogy az emberszabású majmoknak létezett valaha egy olyan őstörzse, melynek utolsó mai maradványa egyfelől a csimpánz és másfelől az ember. A mai színesbőrű emberfajtákat e törzs oldalhajtságainak tartja. Weinert tétele az emberszabású majmok szempontjából megállja ugyan helyét, az ember és emberi rasszokra

nézve azonban ügyes hipotézisnél egyébként nem tekinthető. Bartucz Lajos.

A esurunga népe. (Róheim Géza könyve.) Mária görög királyi hercegnő, aki maga is jólismert pszichoanalitikus, 1928 elején azzal a megtisztelő kérdéssel fordult Róheim Gézához, a pszichoanalitikus etnológia nemzetközileg is jólismert és méltányolt magyar kutatójához, vállalkozná-e arra, hogy pár évre valamelyik primitív nép közé utazik s ott a helyszínen a pszichoanalízis szempontjából tanulmányozza a primitív ember életét, lelkivilágát. Egyben felajánlotta az expedíció megvalósításához szükséges legmesszebbmenő anyagi támogatást is. Így valósult meg Róheim Géza ausztráliai kutatóútja s ennek eredményeit foglalja össze jelen könyvében. A kitűzött célra az ausztráliaiak valóban igen alkalmasak voltak, mert itt még egy kőkorszakbeli nívón élő társadalom utolsó maradványainak lelki életét figyelhette meg. Sokoldalú és alapos előkészület után 1928 őszén indult útnak lelkes segítő társával, feleségével együtt. Odamenet Afrikában a Szomáli-földön, hazajövet pedig a pápuák és juma-indiánok között is végzett ugyan tanulmányokat, a kétéves kutatóút túlnyomó részét azonban Közép-Ausztráliában az arandás, jumu és piccsentárszörzsek között töltötte. Spencer, Gillen és Strehlow nyomain indult, akik előtte már alapos munkát végeztek e területen. Kutatásai mégis úttörők, egyfelől alaposságuknál és rendszerességüknél fogva s másfelől azért, mert Róheim olyan törzsekhez is eljutott, kiket eddig még senki sem tanulmányozott. Amikor az olvasó a tetszetős kiállítású könyvet kézbe veszi, könnyen azt hiheti, hogy talán majd könnyű olvasású, érdekes szító útikalandokban, vagy a szokásos népleírásokban lesz része. Am csalódik, mert az utazás leírását és érdekes úti megfigyeléseket tartalmazó első két fejezet után egyszerre nemcsak egészen új, a miénktől merőben különböző miljöben és megvilágításban, hanem a pszichoanalitikus etnológia sokoldalú problémái és mélyszántású tudományos fejtegetések közepette találja magát. Ezért csak az élvezheti s főleg csak az értheti meg, aki a pszichoanalízis alapjait ismeri s a könyvet mély figye-

lemmel többször is elolvassa. Szerzőnk a kultúra ontogenetikus felfogásának híve, amely a pszichoanalízis klinikai tapasztalataira és a primitív kultúrák analizisére támaszkodva, az „ösztön-én”-ben látja az ember sorsát és társadalmi életét irányító alakító erőt. Ennek a külvilággal kötött megalkuvásaiból vezeti le a kultúra praktikus részét, társadalomképpé szublimált formáiból pedig az ideológiákat. Érdekesen tárgyalja és az ausztráliaiak életének legkülönbözőbb területéről vett számos példával világítja meg az öröklött, valamint elfojtás által tudattalanná vált libidinózus ösztönök szerepét, a közönségesen erkölcsnek nevezett „felettes-én” fokozatos kialakulását s a kettőnek az elhárító mechanizmusok alakjában való sokféle küzdelmét. A primitív társadalomban a gyermek és felnőtt élete között nincsen szakadék, hanem csak lassú átmenet. A gyermek azt játssza, amiből később él. Kevesebb a tiltás, kevesebb az elfojtás. De az „ösztön-én”-nel szemben itt is megindul a „felettes-én” kialakulása s ez az avatási szertartással kezdődik, illetve azon át történik. Ekkor kapja meg a csurungát, az ősókkal, az apával való azonosulás jelképét. Az avatási szertartás tulajdonképpen a minden egyben végbemenő érési folyamat dramatizálása, s lényege a kasztrációs szorongás. A középausztráliai törzseknel a vallásos képzeteknek két formája, illetve két fejlődésfoka van. Az egyik, a primitívebb az avatatlanok (nők és gyermekek) démon-hite, melynek kiindulópontja a szorongássá torzult Ödipusz-konfliktus. A másik, a fejlettebb, az avatottak totemisztikus kultusza. A varázslat, a kultusz, a házassági osztályok, az éltetlilmak s a primitív nép társadalmi és pszichikai életének sok egyéb jelensége az „ösztön-én” és „erkölessi-én” küzdelméből s az „Én”-nek a külvilághoz való különféle alkalmazkodásából fakad. Kétségtelen, hogy a pszichoanalitikus etnológiai szemlélet a primitív népek társadalmi életének sok jelenségére egészen új, érdekes és tanulságos fényt vet. Más kérdés, hogy a problémák végleges megoldására is képes-e. Ennek megítélésére nem tartom magamat illetékesnek s megelégszem a krónikás szerény szerepével. Csupán annyit

jegyzek még meg, hogy a laikus olvasók közönség számára a megértést megkönnyítette volna, ha nagytudású szerzőnk az egyes fejezeteket koncentráltabb formában írja meg s értékes, új gondolatokat fasszó könyvét összefoglaló záró fejezettel végzi. *Bartucz Lajos.*

A magyar néprajz az eszperantóban. Rákosszentmihályon „Revuo” címmel néprajz-folklore-turisztika és idegenforgalmi — „etnografia-folkloro-turismo kaj fremdultrafiko” — folyóirat jelenik meg (kézirat gyanánt!). A folyóirat 2. számában — „1932. marto-aprilo” — a néprajz-folklore köréből Szendrey Zsigmond-nak folyóiratunkban megjelent „Tájékoztató”-ját — „Informilo” —, továbbá Zöldy István-nak a régi erdélyi magyar népszokásokról — „Malnovaj hungaraj geedzigaj kutimoj” — írott dolgozatát találjuk. A folyóiratot Kovács Tódor gyorsírótanár, tagtársunk szerkeszti Rákosszentmihályon (Farkas Ignác-u. 5/a.). *Szerkesztő.*

Szegedi Kis Kalendárium. Külső megjelenésében és belső tartalmában egyaránt eredeti három kis füzet fekszik előttünk: a *Szegedi Kis Kalendárium* az 1930., az 1931. és az 1932. évekre. Már a füzetek külseje elárulja, hogy a szerkesztőknek messzebbmenő céljaik voltak annál, mint amit egy kalendárium a magyar életben jelenteni szokott. Ezekben a kis kalendáriumokban lelkes, magyar ifjak új ötletekkel igyekeznek a városi ember lelkéhez közelebb vinni a szegedi és a szegedvidéki tanyák életét, amelyeknek varázsa már annyi tudóst, szépíró, művészt megihletett. Ha Buday György művészi fejleceit nézzük, Bálint Sándor és Salló György helyes néprajzi érzéssel megválogatott nőgyűjtéseit olvassuk, az az érzésünk, hogy ez teljes mértékben sikerült nekik. A sok új dallam és dallamváltozatért a *Szegedi Kis Kalendáriumot* örömmel sorozzuk a magyar folklore forrásmunkái közé és várakozással nézzük a további füzetek elé. (A kalendáriumot a Kolozsvár-Szegedi Egyetemi Fiatalság Bethlen Gábor Köre és az Egyetemisták Tanyai Agrársettlemment Mozgalma adja ki jótekonycélra. Kapható Szegeden, Tisza Lajos-körút 37. szám alatt, a földszinten.) *Szerkesztő.*

NÉPRAJZI HÍREK.

A Magyar Néprajzi Társaság védnökének halála. *Dr. gróf Klebelsberg Kuno*, Thumburg bárója, b. t. t., nyug. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter, stb. stb., a Magyar Néprajzi Társaság védnöke október 11-én elhunyt. A megboldogultat a Magyar Néprajzi Társaság 1925 június 4-én tartott közgyűlésén hívta meg védnökéül, tekintettel azokra az érdemekre, amelyeket a megboldogult akkoriban a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának biztos földel alá való juttatása, továbbá a „folklore letéthei” kérdésének megoldása körül szerzett. Hogy a megboldogult ezt a meghívást nem tartotta üres címnek, azt több irányú gondoskodása bizonyítja, melyek között a Magyar Néprajzi Társaság életében legnagyobb horderejű az volt, hogy az „Ethnographia”-Népélet 1926-tól mai napig rendszeresen megjelenhetett. Más irányban pedig gondoskodott a néprajz egyetemi oktatásáról, amikor lehetővé tette, hogy egyelőre a szegedi egyetemen a néprajzi tanszék felállíttassék. A Magyar Néprajzi Társaság a megboldogult özvegyének részvétíratot küldött és rávalóra koszorút helyezett, hivatalos folyóiratának, az „Ethnographia”-Népélet”-nek jelen számában pedig gyászjelentést adott ki.

† **Erdélyi Lajos.** Magyar néprajzi tanulmányai révén került összeköttetésbe a néprajzi körökkel, ahol különösen a Folklore Fellows nemzetközi néprajzi kutatószövetség magyar osztályának volt nyelvjárási ügyekben tanácsadója. Mint ilyen, a vidéki gyűjtőszövetségek megalakításakor az egyes vidékek nyelvjárási hangtani lejegyzésére oktatta a gyűjtésben résztvevő ifjúságot. Java irodalmi munkásságát a nyelv tudományi szakfolyóiratokban fejtette ki. Tanulmányait — *Magyar néprajzi tanulmányok* — 3 kötetben 1926–1930. között adta ki. A székely kérdés kibogozásával is sokat foglalkozott. Folyóiratunkban megjelent egyetlen nagyobb tanulmánya is erről a kérdéssel: *A székelyek eredete nyelvjárásuk*

alapján (az 1916. évf. ban). A Magyar Néprajzi Társaságnak 1908 óta választmányi tagja volt. (Született 1871 június 1-én a háromszéki Uzonban; meghalt, mint a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskola rendes tanára és a budapesti tudományegyetem c. rk. tanára, Budapesten, 1932 február 25-én.)

† **Wichmann, Yrjö Jooseppi.** (1868–1932.) A finn tudományos élet egyik büszkesége, a finn-ugor nyelv és néprajz tudomány fáradhatatlan bűvára, a magyar nyelvnek magyarul is jól tudó barátja volt. Tudományának alapja az a néprajzi, népköltészeti, néprajzi anyag volt, amelyet oroszországi nyelvrokonainknál, a votjakoknál, zürjéneknél és cseremiszeknél fiatalabb éveiben gyűjtött. Amellett, hogy a helsinki egyetemen a finn-ugor nyelvtudomány rendes tanára volt, ennek a szerföltött gazdag anyagnak feldolgozása töltötte ki egész életét. De alig van a finn-ugor nyelvtudománynak olyan területe, amelyen tüzetes részlettanulmányokat nem végzett volna. Nyelvünket is annyira ösmerte, hogy több magyar szónak ő derítette ki eredetét, csángó hangtani tanulmányai pedig mintaszerűek. Felesége, *Herrmann Júlia* révén, aki néhai *dr. Herrmann Antal*nak, a Magyar Néprajzi Társaság egyik megalapítójának leánya és folyóiratunknak egy időben tudós munkatársa, igaz megértéssel és rokonszenvvel viseltetett nemzetünk iránt. A Magyar Néprajzi Társaság, tudományos érdemeiért 1908-ban kültagjává választotta.

A Magyar Néprajzi Társaság elnöke — kultuszminiszter, Dr. Hóman Bálintot, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóját, aki a Magyar Néprajzi Társaságnak 1925 óta elnöke, Magyarország kormányzója október 1-én vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterré neveztette. A Magyar Néprajzi Társaság ebből az alkalomból a miniszter urat küldöttség útján üdvözölte. A miniszter úr az üdvözlésre adott válaszában biztosította a küldöttséget, hogy úgy a Társaságnak, mint a magyar néprajzi

tudománynak sorsát továbbra is szíven viseli.

A néprajz a magyar egyetemeken. Egyetemeinken a néprajzból és segédtudományaiból az 1932/33. tanév első felére a következő előadásokat hirdették: Szegeden *dr. Solymossy Sándor* nyilvános rendes tanár „Történelmi népmondáink” heti 3 órában, „A néptudomány alapvonalai” heti 2 órában, „A magyar folklóreanyag ismertetése” (szeminárium!) heti 2 órában; *dr. cs. Sebestyén Károly* magántanár „Az európai népek népies hajléka” heti 1 órában. — Budapesten a tudományegyetemen *dr. Györffy István* magántanár „A magyar település és építkezés” heti 2 órában, „Néprajzi tanulmányi kirándulások” heti 1 órában; *dr. Bartucz Lajos* magántanár „Általános emberméréstan” heti 1 órában, „Magyarország antropológiája” heti 1 órában, „Emberméréstani gyakorlatok” heti 2 órában. — Debrecenben *dr. Ecsedi István* magántanár „A dunántúli dombosvidék földrajza és néprajza” heti 2 órában.

Baranyamegyei népszokások bemutatója. Sok mindenféle konjunktúra után elkövetkezett végre a magyar népszokások konjunktúrája is. Színpadon, moziban azt látjuk, regényben, újságban azt olvassuk, előadásokon, rádióban azt hallgatjuk. Eddig azonban csak a külföld és a főváros érdeklődött. Most, úgy látszik, a konjunktúra hullámai vidékre is eljutottak, mert a nagyobb vidéki centrumokban is kezdenek fölfigyelni a népszokásokra. Pécsen például, amint értesülünk, a Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület ez évben két népszokásbemutatót rendezett. Február 4-én Püspökbgád magyar, március 5-én pedig Pécsudvard sokác népe vonult Pécsre, hogy a belvárosi Katolikus Kör dísztermében eredeti viseletben, dalokkal, táncokkal bemutassák lakodalmi stb. szokásaikat. A rendezés nehéz munkáját *dr. Fejes György* múzeumigazgató végezte *Zábori Alajos* püspökbgádi és *Gábori János* pécsudvardi tanító segítségével. A népszokásbemutatóknak óriási sikere volt, anyagi téren is a Múzeum Egyesület javára.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Nyilvános felolvasóülések 1932. év II. és III. negyedében. Április hó 27-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. (Közyűlés!) Elnökölt: *dr. Solymossy Sándor* alelnök. Előadott: *Móra Ferenc*: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori temetőikben. (Bemutatókkel.) — Május hó 18-án délután 6 órakor a Nemzeti Múzeum Allattárának előadótermében. Elnökölt: *dr. Bátty Zsigmond* alelnök. Előadott: 1. *dr. Viski Károly*: A magyar népszokásokról angol és német nyelven megjelent könyvét ismertette. (Vetített képekkel.) 2. *Vámos Ferenc*: A magyar szűr történeti összefüggéséről. (Vetített képekkel.)

Tagfelvétel 1932. év II. és III. negyedében. Évdíjas tagul: 1. *Dr. Beke Ödön*, reálgimn. tanár, Budapest. — 2. *Dr. Kotsis Endre*, építészmérnök, műegyetemi m. tanár, Budapest. — 3. *Dr. Kallós Zsigmond*, reálgimn. tanár, Budapest. — 4. *Bruckner Jenő*, községi főjegyző, Boldog. — 5. *Vámos Ferenc*, építészmérnök, Budapest. — 6. *Dr. Elek Oszkár*, reálgimn. tanár, Budapest — 7. *Katona Imre*, m. kir. állat-orvos, Csongrád.

Adomány (segély, felülfizetés) 1932. év II. és III. negyedében. *Kovács Frigyes* 22 P. — *Gergely Endre* 2 P. — *Dr. Fülepi Lajos* 2 P. — *Dr. Varga Bálint* 2 P. — *Első Magyar Általános Biztosító Társaság* 100 P. — *Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság* 1000 P. — *M. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter* (államsegély az 1931/1932. költségvetési évre) 900 P.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. Madarassy László.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1932. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. (F.: Czákó Elemér dr.)

KARÁCSONYI KÖNYVÚJDONSÁG

A

ÚJ SOROZATOT AD KI

KÖNYVBARÁTOK KIS KÖNYVEI CÍMEN.

MUSSOLINI „kártékony öregeknek” nevezi azokat az idősebbeket (éveiket tekintve esetleg nem is olyan vénnek), akik nem akarnak tudomást venni az ifjúság életéről és törekvéseiről. Pedig mindenki fiatal, aki szívében az tud és akar maradni, aki szívesen tájékozódik új eszmékről, új ismeretekről és respektálja a jövő generációt. Csak meg kell érteni és vele tartani a jövő felé masírozókkal s nem engedni, hogy szakadék támadjon a jelen és jövő közt s nem szabad magunkat a szakadék túlsó partján állónak tekintenünk.

A Könyvbarátok Kis Könyveinek két mottója van:

- I. *Kívánjuk a magyarabb magyart és az emberibb embert.*
- II. *Legyünk büszkéek arra, amik voltunk és igyekezzünk különbek lenni annál, amik vagyunk!*

A KÖNYVBARÁTOK KIS KÖNYVEINEK 1933. évi illetménykötetei:
(évi előfizetési díj 10 P.)

1. MISKA (regény), a diadalmas cserkészvilágnézet könyve. Írta <i>Velősy Elek</i> cserkésztsízt. Gróf <i>Teleki Pál</i> ajánlásával és <i>Márton Lajos</i> 30 illusztrációjával. Félvázson keménykötés. (Bolti ára 3 P 80 f.) 2. VIZEN ÉS VIZPARTON. Írta <i>Hankó Béla</i> egyetemi professzor, <i>Ilosvay Lajos</i>, a Kir. M. Term.-tud. Társ. elnöke ajánlásával, a szerző eredeti 40 rajzával. A vízi világ ősi és modern formája Albániában és a Balatonnál. Félvázson keménykötés. (Bolti ára 3 P 80 f.)	3. SZABADKAI DIÁKOK, a határmenti kis magyarok mai élet-regénye. Írta <i>Tamás István</i>, <i>Borbíró Ferenc</i> ajánlásával és <i>Szendy György</i> rajzaival. Félvázson keménykötés. (Bolti ára 3 P 80 f.) 4. VIHAR BUDA FÖLÖTT, történelmi elbeszélés Budának a töröktől történt visszavételének idejéből. Írta <i>Szentgyörgyi Sándor</i>, vitéz <i>József Ferenc</i> kir. herceg ajánlásával és <i>Horváth Jenő</i> rajzaival. Számos korabeli és más képpel. Félvázson keménykötés. (Bolti ára 3 P 80 f.)

A Könyvbarátok Kis Könyvei előfizetői az évi 4 kötetből álló sorozatot a 15 P 20 f. bolti ár helyett 10 P előfizetési díjért szerezhetik meg.

Megrendelhető és előfizethető a **KÖNYVBARÁTOK SZÖVETSÉGÉNÉL EGYETEMI KÖNYVESBOLT**, Budapest IV, Kossuth Lajos-utca 18.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGRÓL.

A Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult; célja a néprajzi tudományt általában, különösebben pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelvileg rokon, valamint a magyarsággal együtt élő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjesztetni. Évégből tudományos kutatásokat indít, irányít és támogat; nyilvános felolvasó-ületeket és vándorgyűléseket tart, folyóiratot, összefoglaló monografiákat ad ki. Hivatalos közlönye az 1890-ben indult *Ethnographia—Népelet* című évnegyedes folyóirat, *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője* című gazdagon illusztrált, állandó melléklettel. A hivatalos folyóiratot a Társaság tagjai minden külön díj nélkül, az egyéb társulati kiadványokat pedig nagy kedvezménnyel kapják. A Társaság tagja lehet minden nagykorú, feddhetlen jellemű egyén, aki ebbeli óhaját a Társaság valamelyik tagjának ajánlatával a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatalához bejelenti. A tagság legalább három évre kötelező. A Társaságba vagy alapító tagul, vagy évdíjas tagul lehet belépni. Alapító tag az, aki a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra 200 pengőt lefizet; a belföldi évdíjas tag 8 pengő, a külföldi 10 pengő évi díjat fizet. Az alapító tagsági díj egyszerre, egy összegben előre, az évi díj pedig minden év első negyedében lefizetendő. (A szeptember végéig be nem fizetett évi díj után felszólítási, illetve beszédési díj jár.) Az *Ethnographia—Népelet* előfizetője lehet bárki; előfizetési díj belföldre 10 pengő, külföldre 12 pengő. (Az egész évfolyam bolti ára 12 pengő.) Felvilágosítást, levélben is, készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest X, Tisztviselő-telep. Néprajzi Múzeum).

A Magyar Néprajzi Társaság kiadványaiból még kaphatók:

Ethnographia 1905—1922. (XVI—XXXIII.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Népelet (*Ethnographia*) 1923—1925. (XXXIV—XXXVI.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Ethnographia (*Népelet*) 1926—1932. (XXXVII—XLIII.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Néprajzi Könyvtár. Új Folyam. 1. Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ára 2 pengő.

Az összes fenti kiadványok árából a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 25 százalék kedvezményben részesülnek. Postai kézbesítés esetében a csomagolást, valamint a szállítást külön felszámítjuk.

A Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala
Budapest X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum.
(Hivatalos órák: Hétköznapiokon 9—14-ig.)

FERENCZ KORNÉLIA ÉS PALOTAY GERTRUD:

HÍMZŐMESTERSÉG

a magyarországi néphímzések öltéstechnikája.

200 öltésábrával és 30 himzésmintával. — Ára 8 pengő.